

6

1981

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

Létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XI. évfolyam, 6. szám, 1981. november—december

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatahoz
Előszó, 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Arokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsí Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Gabrić-Molnár Irén magiszter
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Borislav Martin magiszter
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Szórád György magiszter
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter

Dr. Mirnics József

Vladimir Popin
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár

Terényi Zsófia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken

A szám kéziratának leadási ideje 1981. október 20.
Megjelent 1981. november 25.

YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

- Tomislav Bandin* Közöscél-tekintély az igazgatás ügyvezetésé alakulásának szociális kerete a tmsz-ban 1015
- Szenes György* A Vajdaság 2000-ig terjedő hosszú távú tervéhez kapcsolódó gondolatok 1029
- Kovács-Znideršič Ružica.* Életmód a modern kapitalista társadalomban 1047
- Esad Ahmetagić* A kibernetika és a társadalmi viszonyok humanizálása az öngazgatású szocializmusban 1054
- Szöllösy Vágó László* A reklámpszichológiai elemzés lehetőségei egy lap vizsgálatában 1071
- Uroš Mladenović* A tanulók öngazgatása az osztályközösségekben — a fiúk és a lányok aktív részvételében mutatkozó különbségek 1082
- Bela Duranci* A Jugoszláv szobrászat I. kiállítása 1093
- • •
- Kerekasztal-beszélgetés a Létünk megjelenésének 10 éves jubileuma alkalmából* 1105
- Dokumentum
- Stevan Doronjski* Beszámoló a JKSZ Központi Bizottságának a JKP második (vukovári) kongresszusa 60. évfordulója alkalmából megtartott díszülésén 1195
- A népfelkelés és szocialista forradalmunk 40. évfordulója
- Rehák László* Tito szerepe a társadalmi önvédelmünk kiépítésében és erősítésében 1147
- Mészáros Sándor* A népfelszabadító mozgalom néhány jellegzetessége Észak-Bácskában és a Tisza mellékén 1941-ben 1159
- Jelen és múlt
- Vasilije Cerović* Az egység és testvériség védelme 1173
- Skipe Šuvar* Nemzeti eufória — egy s más még a kosovói indítékokról 1182
- Nemzetközi szemle
- Engel Lajos* Kerekasztal-értekezlet az elnemkötelezettségről 1203
- Szimpozium
- Tóth Lajos* Az oktatás és a fejlődés — az idej dubrovnikai nemzetközi értekezlet üzenete 1215
- Könyvszemle
- Csehák Kálmán* Josip Broz Tito összegyűjtött művei, 10. kötet 1225
- Rehák László* Jugoszlávia és a Szovjet Szövetség viszonyának egy szakasza Vladimir Dedijer akadémikus meglátásában 1230
- Mészáros Sándor* Lazar Kolisevski: A macedón nemzeti kérdés 1235
- Biacsi Mária* Zagorka Golubović: A család mint emberi közösség 1238
- Szilágyi Károly* Könyvújdonságok — a Forum Marxista Könyvesboltjának tájékoztatója 1242

Tomislav Bandin

KÖZÖSCÉL-TEKINTÉLY AZ IGAZGATÁS ÜGYVEZETÉSSÉ ALAKULÁSÁNAK SZOCIÁLIS KERETE A TMSZ-BAN

I.

AZ IGAZGATÁS MINT TÖRTÉNELMI HAGYOMÁNY ÉS ÁTALAKULÁSI FOLYAMATAI A PARCIÁLIS ÖNIGAZGATÁSBAN

*„Addig szó sem lehet egyenlőségről, amíg
egyesek a mások parancsát teljesítik.”*
(William Gilbert)

1. A tőkés vállalatvezetés tipikus jegyei

A kapitalizmusban a felelős vezetők (menedzserek) rétege a munkamegosztás következtében, a tőkehalmozás és a nyereség végett alakul ki. A további, termelőkre és felelős vezetőkre való munkamegosztás pedig azért jön létre, mert: „A tőkés először, mielőtt tőkéje elérte a minimális nagyságot, amellyel a tulajdonképpeni tőkés termelés csak megkezdődik, mentesül a kétkezi munkától; most pedig még az egyes munkások és munkáscsoportok feletti közvetlen és folytonos felügyelet funkcióját is átruházza a bérmentes munkások egy különös fajtájára.

Ahogy a hadseregnek katonái, úgy az egyazon tőke parancsnoksága alatt összeműködő munkástömegnek ipari főtisztokra (igazgatókra, managerekre) és altisztokra (munkafelügyelőkre, foremanekre, overlookeerekre, contremaître-ekre) van szüksége, akik a munkafolyamat alatt a tőke nevében parancsnokolnak.”¹

Minél fejlettebb a kapitalizmus, nagyobb a gépesítés és a munkamegosztás, annál egyszerűbb, egyoldalúbb és „barbárabb” a munkás², vakon követi a gép munkautemét és ritmusát. Ezzel párhuzamosan fejlődik ki a vezető gépezet. Ez irányítja a munkásokat, akik most már akaratu-

tól és önkezedeményezésüktől is megvannak fosztva.³ A gépesítés, amely fizikailag ugyan megkönnyíti a munkát, de minden alkotóképességet kizár — *s a verejték helyett most már az emberi pszichét* facsarja ki a nyereség nevében és a nyereségért⁴ — a civilizáció egy új termelési erőszakát hozza magával⁵ — állítja M. Pečujlić — „... a tőke a dehumanizált emberi eszközöknek egy kísérteties formáját kényszeríti a profittermelésre. A tudomány és a technológia, a felszabadítás legfőbb potenciálja, az ellenőrzés és az emberi lélek iparosításának minél hatékonyabb formáját szolgálja.”⁶ A gépek, a technika és a technológia fétissé válik. Valamennyi problémának (jólét, haladás, boldogság) ez a kulcsa. A fejlett technika és technológia viszont iskolázott szakembereket, rátermett üzletembereket, menedzsereket, intellektuális elitet követel a munkások, a nyereségtermelők feletti parancsnokláshoz. Ezért „ha a vállalat fennállása nem is, de fejlődése feltétlenül a rátermett vezetőkön múlik.”⁷

Az ember—munka—tőke (nyereség) vonalon a tőke bizonyos engedelményeket tesz a munkás érdekében, de nem azért, mert emberi szükségét érzi a munka humanizálásának, hanem mert a munkásosztály szervezeten szembehelyezkedik a tőkével, a kizsákmányolással, a verejték- és lélekfacsarással, profittermelő bérlény helyzetével. Ez az „emberi kompromisszum” akkor történik, amikor az anyagi stimulálással többé nem hidalható át a termelőerők és a magánelsajátítás között tátongó szakadék, a tőke, a nyereség és a hatalom megőrzése érdekében. Nem véletlen, tehát, hogy a tőketulajdonosok „önkéntesen” bekapcsolják a munkásokat is bizonyos (sekélyebb) vezetési tevékenységbe (participációba). Illuzorikus volna azonban azt hinni, hogy a vezetésből való részesedéssel, illetve a dolgozóknak juttatott hatalommorzsákkal jelentősebben megváltoztatható a munkásosztály helyzete. Más szóval nincs mélyebb emberi szakadék, mint a munka és a tőke, illetve a bürokratikus-technokrata vezetési parancsnoklás és a munka humanizálása közötti. Csak az önigazgatású szocializmusban nyílik lehetőség ezen emberi viszonyok sokoldalú, mély és humánus megváltoztatására. „A szocializmus a munka, a munkásosztály és a személyiség felszabadításának azon történelmi folyamata, amelyben az ember valóban ura lesz a saját életének és munkájának.”⁸

2. A vezetésátalakulás kezdete az önigazgatásban

A munkás-önigazgatás, amellyel hazánk szocialista kiépítésében a centralizmus és a bürokratizmus megkövesedésének vetettünk gátat, az üzemvezetésben is jelentős újítást eredményezett. Az önigazgatás első évtizedében a központosított vállalatokban és az igazgatásban még csak a változás előjelei mutatkoznak. A hierarchikus struktúra—munkásosztály vonalon a gyökeres változás árnyékát veti már előre a jövedelemnek az a kis hányada, amellyel önállóan rendelkezik a munkáskollek-

tíva. A központosított üzem öngazgatása azonban a szegényes anyagi alap miatt még csak korlátozott és közvetett, elsősorban a munkástanács képviseli és rajta keresztül bonyolódik le. A munkástanács tagsága pedig lehetett 30 is, de 300 is, s így a munkástanácsok viszonylag kevés hatalommal rendelkeztek, illetve nem sok beleszólásuk volt az igazgatásba és a döntéshozatalba. Azzal azonban, hogy a döntést többé nem a vezető apparátus — az állami monopólium meghatalmazottja —, hanem jobbára a munkástanács — a munkásosztály meghatalmazottja — hozza, fokozatosan változik az irányítási döntéshozatali jog hordozóinak helyzete és szerepe. Az öngazgatás első évtizedében ezek a változások még nem voltak mélyek és nem hatoltak a *klasszikus igazgatási funkció velejéig*, ezért a munkáshatalom nemhogy felülkerekedett volna a hierarchikus igazgató struktúrán, de kellően mégcsak ki sem bontakozott. A munkástanácsok, valamint a hierarchikus igazgató struktúra — élén az igazgatóval — párhuzamos léte nagyban fékezte ezt a változást, s ezért az igazgató struktúra dominanciájával fennálló kettősség nem sokáig tarthatta magát. Nehezen ment az öngazgatási struktúrák hatalomszerzése, illetve a munkásosztály autentikus érdekeinek érvényesítése. Meg kellett szilárdítani a *közvetlen munkás-öngazgatás* gazdasági és társadalmi alapját, mert a döntéshozatali jogok stabilizálása nélkül a hierarchikus igazgatás nem sok hajlandóságot mutatott helyzetének megváltoztatására.

Az öngazgatás második évtizedében már sokkal nagyobb lehetősége nyílik a munkásosztálynak a társadalmi és gazdasági hatalomból való részesedésre. Ebből az időszakból két jelentős tényre hívnánk fel a figyelmet:

1.) A jövedelem decentralizálása. A munkásszervezetek az általános társadalmi fogyasztás iránti kötelezettségük teljesítése után a személyi fogyasztásra és a felhalmozásra szánt jövedelemrészükről már maguk döntenek. Így jönnek létre a jövedelem egy részének felhasználásával kapcsolatos öngazgatási feltételek. Ez már részleges (parciális) öngazgatás.

2.) A jövedelem globális decentralizálásával párhuzamosan erősödik a *munkások szervezte termelés mozgalma*; erősödik és termelők azon törekvése, hogy legalább az üzemegységekben befolyásolják a munkafeltételeket és -eredményeket. Munkáskezdeményezésre, illetve az „alulról induló nyomásra” *megkezdődik a vállalat, központosított társadalmi-gazdasági egységének megbontási folyamata*, és létrejönnek az öngazgatási gyakorlatban a vállalat önálló termelőegységei.

A centralisztikus vállalati egység megbontásával és az üzemegységek önállósulásával a döntéshozatali gazdasági szférájában megerősödik a munkásosztály társadalmi hatalma, ez pedig nagy változással jár a hierarchikus igazgatásban és az öngazgatású döntéshozatalban. Ezek már a mélyreható átalakulás csírái: *az igazgatás fokozatosan ügyvezetéssé változik*. Ez az átalakulás pedig az egész jugoszláv társadalom átalakulását célozza. A döntéshozatali súlypont a technobürokrácia oldaláról a munkásosztály oldalára billen.

Az önálló termelőegységek korlátozott és nem teljes jövedelmi és öngazgatási önállósággal ugyan, de halálos sebet ejtenek a klasszikus hierarchikus és bürokratikus munkaszervezésen; támadást intéznek a „felső társadalmi érdekek” örve alatt kisajátított irányítás és igazgatás ellen; megtorpedózzák a technobürokratákat, akiket egy áthidalhatatlan szakadék választ el a munkásosztálytól, ennek társadalmi és gazdasági céljaitól. Megtörténnek az első lépések az előjogok elsorvasztására, s ezzel szemben feltételeket létesítünk az egész munkáskollektíva céljának és érdekeinek teljesebb integrálására. Mindezzel pedig lehetőség nyílik arra, hogy a munka eredményéről és a társadalmi életről maguk a munkások döntsenek. A munkaeredményeikről és a munkafeltételeikről tehát az dönt, aki az anyagi javakat előteremtette. A tőkével rendelkezők, vagy ennek meghatalmazott, álnok filantrópjai, a *pénz és a hatalom* birtokosai átadják helyüket a *munka humánus változatának*, mégpedig a fejlett műszaki civilizációban.

Az önálló termelőegységen belül fokozatosan egybekapcsolódik a vezető és termelő funkció. Az üzemszervezők a műszaki és egyéb munkafolyamatok *szervezőivé* válnak.⁹ Munkájukért és ténykedésükért pedig erkölcsi és gazdasági felelősséget vállalnak az üzemegység kollektívája előtt, amely megválasztja és leváltja őket.¹⁰

Csak hogy ez a hatalomváltás és szerepcseré, illetve a hatalomnak a munkásosztályra, a társult termelőkre való átruházása történelmileg sem bonyolódhatott le fájdalommentesen. Nehéz vajúdon esett át, majd hevesen megütközött a jugoszláv társadalom központi síkján — a *többletmunkáról való döntés mezején*. A szemben álló felek pedig a következők voltak: a munkásosztály (az öngazgatás politikai jogainak hordozója) és a technobürokrácia (a gazdasági hatalom képviselője és az elidegenült gazdasági központok szövetsége).

Az igazgatást az ügyvezetéssel felváltani hivatott és a termelés társadalmi szervezésében jelentős változást hozó munkáskezdeményezés azonban nagy akadályokba ütközött. A munkafeltételek és a munka eredménye feletti hatalom megszervezéséért folyó küzdelmében a munkásosztály egy kemény fal — a jelentős társadalmi erővé izmosodott technobürokrácia — döngetésébe kezdett. A jövedelem, illetve a többletmunka koncentrációja a vállalat döntéshozatali piramisának csúcán és a többi elidegenült hatalmi központban olyan erőket formált, amelyek nemcsak „gazdasági hatalommá, de technokrata termelőapparátussá is váltak.”¹¹

A többletmunkát megkaparintó és a saját kezükbe összpontosító technobürokraták a gazdaság és a termelés műszaki korszerűsítésének leple alatt a menedzseri hatékonyságot¹² szorgalmazzák, miközben a munkásosztálynak, ennek — a szerintük — „osztályon belüli tudatlan szárnynak”¹³ az alkalmatlanságát, az érdektelenségét és tehetetlenségét hangoztatják. Így nyilvánvaló, hogy a vezetést, az emberek és eszközök irányítását a munkásosztály „felvilágosult” rétegének — a technokratáknak, a menedzsereknek és az értelmiségi elitnek — kell átvennie. Szerintük a munkások csak a fizetésükkel, vagyis a hasukkal törődnek. En-

nélfogva csakis a felsőfokú végzettségűek, azaz az értelmiségi elit képes és alkalmas „a felsőbb társadalmi érdekek” oltalmazására. Ezen érdekek örve alatt, valamint a korszerű technika és technológia meghonosítása végett gyökeret ereszt, majd bevett szokássá válik a menedzseri ideológia. A korszerű és bonyolult szervezeti felépítésű nagyüzemek, az összetett szakmunkák *parancsnoklást követelnek, tudni kell, hogy ki parancsol, és ki fogad szót.*¹⁴

A liberális kispolgári ösztönszerűség és a technokratizmus hulláma erősen megcsapkodta az önálló termelőegységeket is. A döntéshozatali (vállalati) piramiscsúcs technokrata igazgató struktúrája és a munkásosztály között támadt vertikális szakadás ugyanis a horizontális kapcsolatokban — az önálló üzemegységek irányítói és munkásai között is — törésvonalat okozott. Mivel a termelőegység-vezetőket a jövedelemösszpontosítás és a többletmunka felhasználásáról szóló döntés vezérli, így a céljuk és az érdekeik sem egyeznek meg a munkásosztályéival. Ezenkívül a vállalati igazgató struktúrák, illetve a felelős igazgató szervek „... nem a munkások sorsa, hanem a politikai hatalom iránt érdeklődnek és sok mindenben a munkások és a politikai hatalom között állnak. Ezen alapul az igazgató struktúrák vertikális »technokrata idillje«”¹⁵

II.

TEKINTÉLYVÁLTOZÁS ÉS AZ IGAZGATÁS ÜGYVEZETÉSSÉ ALAKULÁSA A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁSBAN

„A múlt csapásain biztosabb a járás, bátorság viszont a jövőbe pillantani.”

(Veljko Vlahović)

A szocialista öngazgatás társult munkájának újdonságai közül két alapvető törvényszerűséget kell kiemelni:

- a társultmunka-alapszervezetek önállóságát és
- az önkéntes öngazgatási társulást, illetve a társultmunka-alapszervezetek összetett társultmunka-szervezetbe való tömörülését.

Ez utóbbival nem foglalkozunk részletesen; vizsgálódásunk tárgya a társult munka alapformája: a társult munka. A munkafolyamatnak ebben a társadalmi szervezésében jönnek létre ugyanis a munkások egyenlőségi feltételei. A kérdés pedig itt a következő:¹⁶ *egyenlőséget teremteni, és azután társulni, vagy a társulással teremteni meg a társult dolgozók egyenlőségének feltételeit?* Az egyenlőségteremtés igazi útja-módja a társulás. „A valóságos közösségekben az egyének társulásukban és társulásuk által egyúttal szabadságukat is elnyerik.”¹⁷ A másik alternatíva: az egyenlőségteremtés, majd utána a társulás. Ezzel szemben a konzervatív struk-

túrák jelszava: Megvárni, hogy a társulás valamennyi objektív feltétele (individuális egyenlősége) létrejöjjön.

A szocialista öngazgatás társult munkájának legfőbb újdonsága a tmsz jövedelmi és öngazgatási önállóságának kikristályosodása. Ez az autonómia pedig — a szabad munka- és eszköztársítással együtt — előfeltétele a munka *felszabadításának*, s ezt a JSZSZK alkotmányának 14. szakasza is indítványozza, illetve a tmsz társadalmi-gazdasági tartalma is feltételezi, mert a „tmsz-ban a dolgozók közvetlenül gyakorolják társadalmi-gazdasági és egyéb öngazgatási jogait.”¹⁸ Éppen ezért *az igazgatás ügyvezetéssé válásának színhelye is csak a társultmunka-alapszervezet lehet — ez a szociális kerete a helyzetekintély (személyiségtekintély) közöscél-tekintélyé való átalakulásának.*

1. Közöscél-tekintély — az igazgatás ügyvezetéssé alakulásának alapja

A dolgozókat mint szabadon társult individuumokat a munka — az egyéni és össz dolgozó egzisztenciális feltétele — fűzi társadalmi-gazdasági és szociális egységbe.¹⁹ Amikor tehát a dolgozók a társadalmi eszközökkel folytatott termeléssel megteremtik közös egzisztenciájuk feltételeit, akkor voltaképpen azoknak az emberi és erkölcsi viszonyoknak a feltételeit is megteremtik, hogy ne legyenek az egyik oldalon csak „ipari főtisztek és altisztek”, a másik oldalon pedig az „ipari munkák”. Hogy ne legyenek „hajcsárok” és „szófogadók”, akik a parancsot teljesítik. Ezzel gyakorlatilag eltöröljük a dolgozók *közvetlen termelők*re és *hivatásos vezetők*re való szigorú felosztását. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a tmsz-ban nincs szükség többé munkaszervezésre és koordinálásra. Ellenkezőleg: mivel a tmsz-ban lehetőség nyílik arra, hogy a dolgozók élvezzék közös munkájuk gyümölcsét, így ezt a (Marx szerint) kombinált munkát úgy kell összehangolni és megszervezni, hogy gazdaságilag minél hatékonyabb legyen. A szervezést és egybehangolást pedig csak azok a dolgozók (technikusok, közgazdászok és más szakemberek) végezhetik, akiknek megvannak hozzá a tervezési, szervezési, technológiai stb. ismereteik. Ezek a dolgozók már nem a klasszikus értelemben vett vezetők. Nem irányítanak, de nem is parancsnokolnak a közvetlen termelőknek. Ellenkezőleg: ők együttesen (társultan) szervezik meg és hangolják össze a munkát, hogy ezek a folyamatok (optimális gazdasági hatékonysággal a társult dolgozók érdekében) „minél méltóbbak és adekvátabbak legyenek az emberi természethez”.

A tmsz-ban tehát lehetőség nyílik az öngazgatás ügyvezetéssé való átalakulására. Ezzel párhuzamosan kerül azután napirendre a tekintély elvének kérdése is a termelési és egyéb munkafolyamatokban.

Elvben a tekintély vitán felüli²⁰ a társult munka feltételei közepette, vagyis a tmsz-ban is. Csak hogy azonnal felvetődik a kérdés: *Kinek vagy minek a tekintélye? Személyi tekintélyről — a tőke privat vagy*

kollektív tulajdonosának képviselőjéről, vagy pedig *közöscél-tekin-tély-ről* van-e szó?

A személyi tekintély ugyanis csak formális, a helyzetből adódik, s ennek alapján parancsnokol az embereknek a termelőeszközök tulajdonosa céljának elérése végett. A személyi tekintély tartalmilag nem egyeztethető össze a társult munkával, a társultmunka-alapszervezet szabadon társult dolgozóival, a termelőeszközök társadalmi tulajdonosával. Ezért ezt a formális személyi, illetve helyzettekin-télyt s közöscél-tekin-tély váltsa fel, s ehhez kénytelen alkalmazkodni valamennyi társult dolgozó. Mert ha a társult dolgozók nem alkalmazkodnak és igazodnak ezen tekintélyhez, akkor elmarad a *közös cél, illetve valamennyi egyén (társult dolgozó) céljának elérése és érdekeinek érvényesítése*. A közöscél-tekin-tély ennél fogva *kollektív tekintély*. A közös cél elérésével érvényesülnek az egyéni érdekek. Ebből következik a kérdés: *Miként biztosítható és érvényesíthető a közöscél-tekin-tély?* A társult dolgozók öngazgatási döntéshozatala, vagy pedig a vezető tisztségviselők biztosítják-e? Vagylagosság voltaképpen nincs is, mert a közöscél-tekin-télyt csak úgy érthetik el a társult dolgozók öngazgatású döntéshozatalukkal, ha a vezető tisztségviselők szaktudásuk latba vetésével valóra is váltják ezeket a döntéseket.

Itt azután még egy kérdés felvetődik: Támadhat-e a vezető tisztségűek részéről olyan ellenállás, hogy a társult dolgozók alkalmatlanok, nem kompetensek ezekre a szakmunkákra? A kérdés helyénvaló, mert a vezető tisztségűek önállóságának korlátozása az öngazgatási és egyéb döntések végrehajtásában a *munkatermelékenység és általában a termelés hatékonyságának csökkenéséhez*, a közös célok elérésének megakadályozásához vezethet. Fordított esetben viszont, ha a vezető tisztségűek a *vállalkozás és hatékonyság* érdekében kisajátítják a döntéshozatalt, akkor ez könnyen technokratizmusba, illetve klasszikus irányításba torkollik. A kérdés tehát időszerű, hisz a saját gyakorlatunkban már számtalan ilyen példa adódott, s öngazgatású társadalmi-gazdasági fejlődésünkben megoldást kellett találni erre a problémára. Elvben a visszasságok elhárításának legbiztosabb módja, ha a vezető tisztségűek alkotóan, szakszerűen és felelősségteljesen valóra váltásák az öngazgatási döntéseket.²¹ A megoldás gerincét a társult dolgozóknak jóváhagyásra „felkínált” szakszerű döntések, a termelés anyagi elementumainak hatékony megszervezése, a koordinált munka és a dolgozók kimerítő tájékoztatása képezik.

2. A hierarchikus igazgatás ügyvezetésé alakulása

A hierarchikus igazgatás a technológiai és a munkafolyamatok szigorú parancsnoklási szubordinációján alapul. Ez az igazgatás pedig elsősorban az üzemekre jellemző, s noha az üzemek lassan már a múltéi lesznek, az általuk kialakított elévült viszonyok napjainkban is *tovább-*

élnék. A néhai üzemek maradványai azok az elavult gyakorlatot és régi felfogást szorgalmazó struktúrák is, amelyek görcsösen ragaszkodnak tisztségükhöz, hisz végsősoron ez mégiscsak egy bizonyos pozíciót garantál nekik mind a társult munkában, mind pedig a társadalomban. Az öngazgatású társadalmi viszonyokban ez a megrögzött tudat még mindig kemény diónak mutatkozik, mert rugalmasságot továbbra is csak a régi megőrzésében és oltalmazásában tanúsít.

A társadalmi-gazdasági viszonyok régi és új szemléletének egyik ütközéspontja pl. az igazgatás is, illetve az, hogy lassan halad az ügyvezetéssé való átalakulása. A hierarchikus igazgatás a hierarchikus célok szolgálatába szegődik, amikor is az üzemi célok (a magasabb fokú technológia és munkaszervezés érdekében) mögött háttérbe szorulnak a termelőegység és az üzemszervezet érdekei. Ez pedig odáig fajulhat, hogy semlegesül a termelőegységek célja, elhomályosul, sőt meg is szűnik társadalmi-gazdasági identitásuk, s így minden a legfőbb, a vállalati egész céljának van alárendelve. Ezzel az üzemszervezetek a központi gépezet névtelen és ismeretlen láncszemeivé válnak, de szigorúan meghatározott feladatokkal és funkcióval. Nehéz és felelős feladataik ellátása érdekében pedig *alá kell rendelkezniük magukat a felső, illetve a vállalati igazgatási parancsnak.* A termelőegység-vezetők ugyancsak szigorúan alá vannak rendelve a felsőbb vezetőknek. Ezeket az „alacsonyabb” vezetőket csak egyetlen, a *vállalati cél* vezérli, s így érdekeik is más irányúak, mint a termelőmunkásokéi. Az „alacsonyabb” vezetők díjazása úgyszintén a vállalati cél eléréséhez való hozzájárulásuk szerint történik, s ennélfogva őket a munkás társadalmi és gazdasági érdekei csak annyiban érintik, amennyiben ezt a vállalati cél megkívánja. A vállalati vezetők vezérmotívuma tehát az egész vállalat sikere, a munkásoké pedig a személyi jövedelmük.

Szemmel látható, hogy kudarcot vallottak azok a próbálkozások, amelyeknek a dolgozókra kellett volna ruházniuk az egész jövedelem feletti rendelkezést, s hogy ez egy mélyebb társadalmi-gazdasági változást igényel, amit csak a szocialista öngazgatás társult munka rendszere garantálhat.

A szocialista öngazgatás társult munkájában lényegesen változik a részek és az egész viszonya. A változásokat ugyanis a részek, vagyis a tmsz-ok önállósága (jövedelmi, öngazgatási), valamint az öngazgatású (de nem kényszerű) társulás „diktálja”. A részek és az egész közötti, megváltozott viszonyok funkciói képezik a hierarchikus igazgatás egybehangolt ügyvezetéssé való átalakulásának kiindulópontját. A társultmunka-alapszervezet és az összetett társultmunka-szervezet ügyvezetői (egyszemélyi és kollektív)²² már nincsenek a tmsz-vezetők fölé rendelve. A tmsz-ban a vezető tisztségűek nem tartoznak felelősséggel a munkaszervezet, illetve az összetett társultmunka-szervezet vezető szerveinek. Legfőbb oka pedig ennek, hogy a tmsz-nak és a tmösz-nek nincsenek *különálló, saját céljaik*, hanem egy *közös cél*, a *társult dolgozók célja* vezérli őket. Ez a gazdasági keret, amely a közös bevételen és jö-

vedelmen alapul, a tmsz (az egyéni érdekek) dolgozói közös céljának elérése és érdekeinek érvényesítése végett. Mint már említettük, az egyéni érdekeknek a közös érdekek általi érvényesítésével előfeltételeket teremtünk az érdekek találkozására (konvergenciájára) is. A koordinált ügyvezetésnek (a részek és az egész gazdasági, szociális és erkölcsi kapcsolata révén) pedig éppen ez az érdekegyeztetés a legfőbb társadalmi célja.

A tmsz-ban és a tmösz-ben a vezető tisztségűek társadalmi-gazdasági és szociális ténykedési területe a következő: a közös célok elérésével kedvező feltételeket teremteni az egyéniek valóra váltására is. Ezen célok megvalósítása érdekében a tmsz és a tmösz vezető tisztségű alkalmazottjai a munkaszervezeti szakszolgálatok dolgozói közösségére támaszkodnak. Ebben társítják munkájukat a tmsz és a tmösz ügyvezetői, s ebből azonnal kivilágluk koordináló szerepük és — legalábbis elvben — elhárul társadalmi-gazdasági érdekeiknek az egyes tmsz-ok céljaival való identifikálása (fúziója).

ZÁRADÉK HELYETT

„Az öngazgatású szocialista társadalomépítéssel mi nem valami elérhetetlen, képzeletbeli feladat elérésére és célra törünk, hanem azt szeretnénk, hogy az ember a társadalmi és anyagi fejlődéssel összhangban teremtsen meg életfeltételeit, hogy sokoldalúan fejlessze alkotóképességét, és hogy valóban emberi lényként éljen.”

(J. B. Tito)

A közöscél-tekintély, amely egyre inkább felváltja a személyiségtekintélyt, még jó sokáig alapformája marad az autoritásnak a munka termelő- és egyéb folyamataiban. Mivel azonban a társultmunka-alapszervezetben előteremtett jövedelem mindinkább az össz társult munka hatékonysági funkciójába kerül, így az alapszervezetek lényege is változni fog. Csakhogy a tmsz nem marad a társult individuumok „zárt” életkerete, hanem ebből a társadalmi körből fejlődnek majd ki és kelnek életre a munka- és személyiség-felszabadítás alapvető céljai. A tudományos-műszaki forradalom vívmányai is ebbe az irányba terelik a társadalmi folyamatokat.

Ahogy a társultmunka-alapszervezetek a termelésszervezés társadalmi sejtjévé válnak, úgy a vezetés is további fejlődésen megy át. Ebben a szerepében ugyanis, mármint munkaszervezési és koordinálási funkciójában, továbbra is szükség lesz rá, csakhogy ez a vezető szerepe állandóan csökken. A közös munka, a termelési és egyéb munkafolyamatok szervezői és koordinálói ugyanis egyre inkább *maguk a dolgozók* lesznek. A termelő, a szervező és a koordináló munka fúziójában fontos

szerepet játszik majd a fejlett és korszerű technika és technológia. Ennek jóvoltából a dolgozók „... mindinkább a technika és technológia magas képzettségű irányítói, nem pedig a mai értelemben vett munkások lesznek.”²³

A közös tekintély tehát a *társadalmicél-tekintély*, illetve a személyiség- és a munkafelszabadítás irányában halad. Mert az emberek végső célja, a szabad és a szó szoros értelmében emberséges viszonyok kialakítása, voltaképpen csak a munka felszabadításával érhető el. A munka viszont annál hatékonyabb, minél szabadabb és emberségesebb.

Fordította *Tumbász Erzsébet*

Jegyzet

- ¹ K. Marx: A tőke I. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1967., 311.
- ² Marx—Engels VM I. Gazdaságfilozófiai kéziratok. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1977., 22.
- ³ Dr. M. Pečujlić: Budućnost koja je počela. Bgd., 1969.
- ⁴ E. Kardelj: Sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji. Lásd a Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950—1976. c. könyvben, Bgd., 1977., 12. A tőke monopolizálása és a modern technológia „... egyre inkább leszűkítik az ember alkotó-, munka- és életszabadságát, és egy olyan hatalomnak rendelik alá, amely számára nemcsak ismeretlen, de névtelen is. Ily módon ő az osztály és a társadalmi alárendeltséget a technológiának és azon intézményeknek tulajdonítja, amelyekben — az anyagi fogyasztása ellenére is — mindinkább leszűkül emberi, társadalmi és alkotó affirmálódása, valamint szabadsága.
- ⁵ Revolucije ne idu pravolinijski. Socijalizam 10/1976., 1521.
- ⁶ A kapitalista termelésben alkalmazott munkás dramatikus helyzetét Marx a következőképpen szemlélteti: „A munkásnak a maga tárgyában való elidegenülése nemzetgazdasági törvények szerint úgy fejeződik ki, hogy minél többet termel a munkás, annál kevesebb fogyasztani valója van, hogy minél több értéket hoz létre, annál értéktelenebbé, annál méltatlanabbá lesz, hogy minél megformáltabb a terméke, annál elformátlanodottabb a munkás, hogy minél civilizáltabb a tárgya, annál barbárabb a munkás, hogy minél hatalmasabb a munka, annál hatalmatlanabb a munkás, hogy minél több a szellem a munkában, annál inkább szellemnélkülivé és természet-szolgájává lett a munkás.” Marx—Engels VM I. Gazdaságfilozófiai kéziratok. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1977., 21—22.
- ⁷ Peter F. Drucker: Praksa rukovođenja. Zgb., 1961., 207.
- ⁸ E. Kardelj: I. m.
- ⁹ A. Jaeger: Problemi rukovođenja u privrednim preduzećima. Zgb., 1961.
- ¹⁰ T. Bandin: Prilog izučavanju problema rukovođenja u uslovima funkcionisanja ekonomskih jedinica. Ekonomska jedinica 5/1966.
- ¹¹ Dr. M. Pečujlić: Idézett cikk. Socijalizam 10/1976., 1532.
- ¹² A gazdaság gyors korszerűsítése érdekében az öngazgatás stagnálásának kö-

vetelésétől sem riadnak vissza. J. B. Tito ezzel kapcsolatban a következőket mondta 1969. november 30-án Szarajevóban: „A technokrata-bürokrata irányzat hívei — akikről már szoltam — időnként annak szükségességével igazolják magukat, hogy ha kell, akkor a munkás-önigazgatás stagnálása árán is, de előbb erősítsük meg és korszerűsítsük gazdaságunkat, s utána majd visszatérünk az önigazgatásra.” (Govor prilikom prijema povelje člana Akademije nauka i umjetnosti BiH.)

¹⁸ Roman Albrecht: Promene u socijalnoj strukturi jugoslovenskog socijalističkog društva. Zgb., 1974.

¹⁴ Dr. M. Pečujlić: Promene u socijalnoj strukturi jugoslovenskog socijalističkog društva. Marksizam i samoupravljanje. Bgd., 1977., 333.

És akkor ezen struktúrák nyíltan megnevezik elképzeléseiket; „Választhatunk az önigazgatás nélküli hatékonyság és a gazdasági siker nélküli önigazgatás közül”.

Erre az „elképzelésre” azonban egyértelmű választ adott J. B. Tito már idézett, 1969. november 30-án, Szarajevóban elhangzott beszédében: „Csak látszólag pontos, hogy a menedzseri technokrata logikától és ennek módszereitől vezérelve érhető el jobb gazdasági eredmények... Röviden, el kell vetnünk ezt a hazug és mesterkelt dilemmát, hogy vagy önigazgatás, vagy modern gazdaság.”

¹⁵ Z. Vidaković

¹⁶ Erre a kérdésre Ciceró a következőképpen válaszolt: „Pares cum paribus facillime congregantur”. (Egyformák az egyformákkal társulnak legkönnyebben.)

¹⁷ Marx—Engels VM I. A német ideológia. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1977., 114.

¹⁸ Ustav SFRJ. Bgd., 1974., čl. 14.

¹⁹ Marx—Engels VM III. Anti-Dühring. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1977., 328—329.

„A társadalom magától értetődőleg nem szabadítja fel magát anélkül, hogy minden egyes ember fel ne szabaduljon. A régi termelési módot tehát alapjaiban forradalmasítani kell, és nevezetesen el kell tűnnie a munka régi megosztásának. Helyébe a termelés olyan megszervezettségének kell lépnie, amelyben egyfelől senki egyes ember nem háríthatja másokra a termelőmunkában, az emberi létezés e természeti feltételében való részvételt; amelyben másfelől a termelőmunka a leigázás eszköze helyett az emberek felszabadításának eszközévé válik, mivel minden egyes embernek alkalmat ad arra, hogy valamennyi — testi és szellemi — képességét minden irányban kifejtesse és működtesse, s amelyben így a termelőmunka örömmé válik.”

²⁰ Marx—Engels VM III. A tekintélyről. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1977., 125—126.

„Aki el akarja törölni a tekintélyt a nagyiparban, az magát a nagyipart akarja eltörölni; meg akarja semmisíteni a gőzzel működő fonodát, hogy a rokkához térjen vissza.”

„Láttuk tehát, hogy egyrészt bizonyos tekintély, bárhonnán ered is, másrészt bizonyos alárendeltség olyasmi, amit minden társadalmi szervezettől függetlenül ránk kényszerítenek azok az anyagi feltételek, amelyek között termelünk és a termékeket forgalomba hozzuk.

S ezenkívül láttuk, hogy a termelés és a forgalom anyagi feltételeit a nagyipar és a mezőgazdasági nagyüzem elkerülhetetlenül egyre szaporítja, s így e tekintély hatóköre is egyre inkább kiterjed. Képtelenség tehát a tekintély elvét föltétlenül rossznak, az autonómia elvét föltétlenül jónak nyilvánítani. Tekintély és autonómia viszonylagos dolgok, a hatókörük a társadalmi fejlődés különböző fázisában változik.”

²¹ E. Kardelj: Samoupravljanje i društvena svojina. Bgd., 1979., 37.

„... a társult munkának rátermett és magas képzettségű »mendezserekre« van szüksége, ám olyanokra, akik nemcsak a szakvezetési döntésekben lesznek önállóak, hanem ugyanilyen felelősek lesznek a társult dolgozókkal szemben is. Hovatovább azt is állítjuk, hogy nálunk ezek a funkciók — szakfelelősségük alapján — még nem jutottak teljes mértékben kifejezésre és nem eléggé önállóak, a társadalmi-gazdasági és a politikai viszonyokban mégis túlságosan fontos szerepet kapnak.”

²² Törvény a társult munkáról. Forum, Újvidék, 1977., 260.

„E törvény szerinti ügyvezető szervnek nem tekinthető a munkaszervezet olyan egyszemélyi, illetőleg testületi szerve, amely a társulásról szóló önigazgatási megegyezéssel összhangban, a munkástanács ügyvezető szervének felhatalmazása alapján és e felhatalmazás keretében az ügyvezető szerv hatáskörébe tartozó meghatározott ügyeket lát el.”

²³ E. Kardelj: Samoupravljanje i društvena svojina. Bgd., 1973., 181.

Rezime

Autoritet zajedničkog cilja kao socijalni okvir preobražavanja rukovodstvene u poslovodnu funkciju u organizacijama udruženog rada

Radničko samoupravljanje, koje u praksi socijalističke izgradnje u Jugoslaviji postaje istorijski odgovor procesima okamenjavanja centralizma i birokratizma, donosi novosti i na polju rukovođenja u preduzećima. Samoupravljanje u centralizovanom preduzeću, upravo zbog veoma uske materijalne osnove, je ograničeno i posredovano.

Druga decenija radničkog samoupravljanja otvara višestruke procese u nastanju ekonomske i društvene moći radničke klase. Stvaraju se uslovi za radničko odlučivanje o upotrebi jednog dela dohotka (parcijalno samoupravljanje). Otpočinje razlaganje centralističkog ekonomsko-socijalnog monolita preduzeća. Začinju se klice suštinskog preobražavanja rukovođenja, njegovog smenjivanja sa poslovođenjem. Formiranjem autonomskih proizvodnih (radnih) jedinica sa ograničenom i nepotpunom dohodovnom i samoupravnom autonomijom, dolazi do ozbiljnog napada na klasičnu — hijerarhizovanu i birokratsku organizaciju rada. Rukovodstvo tih jedinica primarnih celija radničke organizacije proizvodnje, postaju organizatori tehnoloških i drugih radnih procesa. Ona za svoj rad ekonomski i moralno odgovaraju kolektivnu jedinicu, koji ih postavlja i smenjuje.

U osnovnoj organizaciji udruženog rada stvaraju se uslovi za jednakost

radnika u socijalnoj organizaciji procesa rada. Time su faktički stvoreni ba-
zični uslovi za ukidanje podele radnika osnovne organizacije udruženog rada
na neposredne proizvođače i profesionalne upravljače.

U principu autoritet je nesporan i u uslovima udruženog rada, i u njego-
vim osnovnim organizacijama, samo što ovde formalni autoritet položaja
(ličnosti) treba da smenjuje autoritet zajedničkog cilja. Ostvarivanje autori-
teta zajedničkog cilja obezbeđuju zajednički udruženi radnici putem svojih
samoupravljačkih odluka i nosioci poslovodne funkcije kroz svoju stručnost i
samostalnost u realizovanju tih — samoupravljačkih odluka.

U udruženom radu socijalističkog samoupravljanja bitno se menja odnos iz-
među delova i celine. Radna i složena organizacija udruženog rada nemaju
svoje sopstvene ciljeve. Umesto cilja radne i složene organizacije udruženog
rada ustanovljava se zajednički cilj udruženih osnovnih organizacija udruže-
nog rada, a taj zajednički cilj je cilj udruženih radnika.

Резюме

Авторитет общей цели в качестве социальных рамок
преобразования руководственной и деловой функции в
организациях объединённого труда

Рабочее самоуправление, которое на практике социалисти-
ческого строительства в Югославии становится историческим от-
ветом на процессы укрепления централизма и бюрократизма,
приносит новости и на поле управления в предприятиях. Само-
управление в централизованном предприятии, именно из-за
вельма узкой материальной основы, бывает ограниченным и
посредственным.

Второе десятилетие рабочего самоуправления открывает мно-
госторонние процессы в повышении экономической и общест-
венной мощи рабочего класса. Осуществляются условия для
того, чтобы рабочий приносил решения в связи с пользованием
одной части дохода (частичное самоуправление). Начинается
распад централизованного экономическо-социального монолита
предприятия. Зарождаются зачатки существенного преобразования
управления — его место занимает ведение дел. Формирование
автономных производственных единиц с ограниченным и не-
полным доходом и самоуправленческой автономией приводит к
серьёзному атаку на классическую иераризованную бюрократи-
ческую организацию труда. Управляющие этими единицами пер-
вичных ячеек рабочей организации производства становятся ор-
ганизаторами технологических и других трудовых процессов. За
свой труд управляющие экономически и морально в ответе пе-
ред коллективом, который их назначает и сменяет.

В основной организации объединённого труда обеспечиваются
условия для равноправия рабочих в социальной организации
процесса труда. Таким образом на самом деле осуществлены
основные условия для классификации рабочих основной организа-

ции объединённого труда на непосредственных производителей и профессиональных управителей.

Следовательно, и в условиях объединённого труда и в его основных организациях принципы авторитета остаётся нетронутым, лишь дело теперь в том, что формальный авторитет служебного положения (личности) сменяется авторитетом общей цели. Осуществление авторитета общей цели обеспечивают коллективно объединённые рабочие благодаря своим самоуправленческим решениям и носители деловой функции благодаря своей профессиональности и самостоятельность в осуществлении этих самоуправленческих решений.

В объединённом труде социалистического самоуправления меняются отношения между частями и целым. У трудовых и сложных организациях объединённого труда нет своей собственной цели. Вместо цели трудовой и сложной организации объединённого труда устанавливается общая цель объединённых основных организаций объединённого труда а этой общей целью и является цель объединённых рабочих.

A VAJDASÁG 2000-IG TERJEDŐ HOSSZÚ TÁVÚ TERVÉHEZ KAPCSOLÓDÓ GONDOLATOK

A gazdaság gyors fejlődése az egész világon lényegesen kiterjesztette a tervezés ésszerű és optimális időbeli határát. Különösen fontos pedig hosszú távú tervezés egy olyan területen, mint a Vajdaság, ahol a lakosság termelőképesége és a kedvező gazdaságföldrajzi fekvés ellenére is huzamosabb időn át lassú volt a fejlődés üteme. Ennek következtében azt is felismertük már, hogy az ötéves tervidőszak túlhaladott tervezési szint. A társadalmi-gazdasági fejlődés szükségletei és a fejlődés befolyásolhatóságának állapota a tizenöt-húszéves terveket sürgeti.

Az ilyen hosszú távra irányuló tanulmányok tulajdonképpen olyan keretet képeznek, amelyen belül folynak ugyan rövidebb távú kutatások is, amelyek nagyobb mértékben befolyásolhatják a gazdasági és fejlesztési politikát.

Természetes, hogy a tervezés ilyen fejlődése új feladatokat tűz a társult munka dolgozói, elsősorban pedig a tervezők elé. Ez a feladat viszont bizonyos értelemben új ismereteket tételez fel, egyrészt a társadalom fejlődési lehetőségeivel és céljaival, a fejlődés iramával és irányával, másrészt a tervezés módszertanával és technológiájával kapcsolatosan.

1. A különböző gazdasági rendszerekben és különböző gazdasági szinten élő társadalmak tapasztalata azt bizonyítja, hogy a hosszú távú tervek kidolgozása hosszan tartó és bonyolult folyamat, és hogy az összes tervező alanyok egymás közötti összeköttetését és együttműködését feltételezi. Ez az együttműködés nálunk természetesen a tmasz-ok, az ágazatok, az újratermelési körök, a kamarák és egyéb közösségek; az öngazgató érdekközösségek, de a helyi közösségek, a községek és a társadalmi-politikai szervezetek együttműködését jelenti.

2. Szocialista öngazgató társadalmi-gazdasági rendszerünk olyan szintet ért el — a gazdaság és a tudomány társulásának további fejlődése, a termelőágazatok és a társadalmi szolgálatok együttműködése, valamint a szabad munkacsere alapján —, hogy számíthatunk a tervezés

elméletében és módszertanában tapasztalt lemaradása megszüntetésére, és — pedig elsősorban a társult munka saját tervei és a közösen kialakított társadalmi terv módszertana kialakításában.

3. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy tartományunk szakemberei eléggé fel vannak-e készülve ennek a „tiszta szakmunkának” az elvégzésére? Meg kell jegyezni, hogy a „magas szintű szaktudásig” még rögös lesz az út, azonban a tartomány szakemberei és tudósai, egyéb területeink szakembereivel szemben bizonyos előnyökkel bírnak.

A feladat jelentősége megkívánja, hogy kiterjünk a tervezéssel kapcsolatos kutatásokra is.

I. A KUTATÁSOK TÁRGYA ÉS TARTALMA

Első pillantásra úgy tűnik, hogy a kutatások tárgyát és tartalmát nem is nehéz meghatározni. A tervezés értelme és tartalma az öngazgató szocialista rendszerünknek és az általa felölelt társadalmi-gazdasági viszonyainknak természetes tartozéka: a jövedelemszerzés; a jövedelem társadalmi jellege; a társult munka keretében dolgozó emberek egymás közötti jövedelmezési viszonyai, valamint a munka- és eszköztársítás az újratermelési körökben és az egész társadalomban világosan igazolják ezt a tételt. Egy hosszú távú időszakban, mint amilyen a 2000. évig terjedő időszak, ezek a folyamatok teljesen ki fognak alakulni, és általuk a fejlődés távlata — de természetesen ezen távlat tervezése is — új irányt és gyorsabb iramot teremt magának.

Tartományunk hosszú távú tervének a következő munkaterületeket kellene feldolgoznia:

1. A felszabadulás óta eltelt időszak fejlődése, különös tekintettel az utóbbi évtizedre (1971—1980). Elsőrendű feladat, hogy a fejlődést tényleges tudományos elemzések alapján tekintsük át, melyek a fejlődés feltételeinek minden tényezőjét figyelembe veszik: természetes források, demográfiai erőink, gazdaságföldrajzi fekvésünk és azon komparatív előnyök, melyek ezekből a forrásokból származnak. Ide kell sorolni a már kiépített gazdasági kapacitásainkat, de azt a negatív tényezőt is, amely gazdaságunknak az elsődleges elosztásban való egyenlőtlen paritású helyzetéből ered.¹

Az elemzésnek alaposan kell foglalkoznia az említett források használata által elért eredményekkel, valamint azokkal az okokkal, melyek az elért eredményekhez vezettek és azokkal is, amelyek a források elégtelen kihasználását vonták maguk után.

Fejlődési színvonalunk elemzése a gazdaság, az élet- és társadalmi színvonal, valamint az öngazgatás fejlődési szintjét foglalja magában, tekintve, hogy ezek a további haladás előfeltételei.

2. A kutatásoknak egy nagyon fontos kérdésre kell határozott választ adniuk: Az eddigi fejlődési tényezők közül melyek voltak haszno-

sak és melyek nem? A kutatásoknak ennél fogva már a kezdő stádiumában fel kell ismerniük a jövőbeni fejlesztéspolitika célravezető irányát.

3. A Vajdaság SZAT gazdaság szerkezete és fejlődési szintje sajátos. Ezek a sajátosságok talajtani, környezeti, éghajlati, lakosságtömörülési, gravitációs és kontragravitációs, valamint gazdaság földrajzi természetűek.

Az egyes területrészek gazdasági eredményei világosan bizonyítják, hogy ezek a sajátosságok a gazdasági fejlődés folyamatára és a fejlődési szintre, valamint az életszínvonalra is nagy hatással vannak. 1978-ban pl. tartományunk 44 községe közül 15 az átlagos fejenkénti nemzeti jövedelemnek csak a 10,49%-át valósította meg, pedig 16,89% lakosság lakott benne. Ez azt jelenti, hogy ezekben a községekben az átlagos fejenkénti nemzeti jövedelemnek csak a 62,10%-át tudták elérni.

A vajdasági községek részesedése a vajdasági egy főre eső nemzeti jövedelem átlagban

(Részesedés a Vajdaságban %)²

	60%-ig	60—70%	70—80%	80—100%	Átlag
1. A községek száma	3	12	10	8	11
2. A lakosság száma	4,50	12,39	16,41	21,73	46,29
3. Az ipar részesedése	1,64	3,48	11,07	15,87	67,98
4. A mezőgazdaság részesedése	5,41	17,35	17,95	20,41	36,28
5. Részesedés a nemzeti jöved.	2,51	7,98	12,15	15,92	58,68
6. 5:2 arány	0,5577	0,6441	0,7404	0,7326	1,2670
7. 5:3 arány	1,5305	2,2931	1,0411	1,0031	0,8626
8. 5:4 arány	0,4639	0,4599	0,6768	0,7777	1,6166

A községek névsora a fenti nagyságrend szerint:

I. 60%-ig	II. 60—70%-ig	III. 70—80%-ig	IV. 80—100%-ig	100%-on felül
1. Plandište	1. Zabalj	1. Versec		1. Újvidék
2. Kovin	2. Žitište	2. N. Crnja	1. Ruma	2. Pancsova
3. Alibunar	3. Oponovo	3. Csóka	2. Szenttamás	3. Verbász
	4. Kovačica	4. Hódság	3. Apatin	4. Beočin
	5. Bács	5. Novi Bečej	4. Kanizsa	5. Zenta
	6. Titel	6. St. Pazova	5. Ada	6. Zrenjanin
	7. Pećinci	7. Temerin	6. Zombor	7. Szabadka
	8. Ūrög	8. Šid	7. Sr. Mitrovica	8. Topolya
	9. Kishegyes	9. Törökkanizsa		9. Kikinda
	10. Fehértemplom	10. Indjija		10. Kula
	11. B. Petrovac			11. Becse
	12. Sečanj			

A regionális kutatások célja tehát, hogy a hosszú távú terv legalább csökkentse ezeket a nagy községenkénti különbségeket.

4. Tüzetes elemzést kívánnak és érdemelnek a tartomány sajátos gaz-

daságszerkezeti aránytalanságai, amelyek nagyban akadályozták az eddigi fejlődést. Az elemzésnek elsősorban a propulzív gazdasági aktivitásokra kellene irányulnia, mivel ezek kihatnak a többi gazdasági ágazat és az egész gazdaság, valamint a gazdaságon kívüli társadalmi tevékenységek fejlődésére is.

A szerkezeti kérdések elemzésénél azonnal felmerül az iparosodás meggyorsításának kérdése, hisz tartományunk objektív lehetőségei a jövőben is az élelmiszer-termelésnek biztosíthatnak távlatot.

5. Az integrációs folyamatok, a munka- és eszköztársítások nagy gondot és körültekintést igényelnek. Az elemzésnek rá kell mutatnia, hogy ez a folyamat egyúttal az árupiac elemi törvényességei hatalomba kerítésének is a folyamata, illetve az érték-elméletnek a mi társadalmi-gazdasági rendszerünkben kialakuló sajátos jellegének kialakulása is.

6. A tartomány (gazdaságföldrajzi helyzete) külkereskedelmi ténykedése és a nemzetközi munkamegosztásban való részvétele szintén elsőrendű fontosságú kérdés. A tartomány részesedése az ország külkereskedelmi tevékenységében, valamint megfelelő kooperációs szerződések megkötésében; a tudástranszfer aktív és passzív kihasználásában, természetesen nagymértékben hathat a fejlődés iramára és irányára. Ennek a részesedésnek növelése a fejlett és a fejlődő országokkal egyaránt jelentős.

7. Ha a Vajdaság eddigi fejlődését tanulmányozzuk és a fejlődés iramának és irányának okát keressük, nagy figyelmet kell fordítani a társadalmi beruházások területi viszonyaira is. Az elvitathatatlan depreszív fejlődés egyik oka ugyanis a beruházások viszonylagos lemaradására vezethető vissza. Az egy főre eső bruttó beruházások ugyanis az egész elmúlt időszakban az országos fejenkénti beruházással szemben több mint 10%-os lemaradást mutatnak. Ezek a beruházások ugyanis a felszabadulás óta eltelt időszakban, valamint annak egyes részeiben a következő képet mutatják:

Az egy főre eső bruttó beruházás összege a JSZSZK-ban és Vajdaság SZAT-ban 1947—1973-ig^a

á (dinár, 1966-os árak)

Időszak	JSZSZK	VSZAT	JSZSZK — 100,00
1947—1968 összesen	18 508,2	16 232,6	87,69
évi átlag	841,3	737,8	87,69
1947—1959 összesen	8 042,5	4 838,0	60,15
évi átlag	618,6	372,1	60,15
1960—1968 összesen	10 462,5	11 394,6	108,91
évi átlag	1 162,8	1 266,0	108,91
1969—1975 összesen	16 804,0	15 275,0	95,23
évi átlag	2 400,57	2 182,0	89,09
1947—1975-ig összesen	35 312,2	31 505,6	89,22
évi átlag az egész periódusra	1 217,66	1 086,41	89,29

A táblázat elemzésénél meg kell jegyezni, hogy a beruházásokat lakosokra (fejenként) számítjuk ki, tekintve, hogy ez a területi összehasonlításoknál helyesebb képet mutat. A gazdasági fejlődés szempontjából azonban még érdekesebb lenne az összehasonlítás foglalkoztatottanként, mert jobban kidomborítaná a lemaradást. Tartományunk ugyanis az 1971-es népszámlálás szerint az ország lakosságának 9,5%-át, a foglalkoztatottnak azonban a 10,3%-át képezi.

8. Az összes eddigi gazdasági elemzések és ennek következtében a társadalmi tervek is mellőzték a mikroregionális szemléletet. Ez vonatkozik a Vajdaság községeire, helységeire és helyi közösségeire is. Öngazgató társadalmi rendszerünk fejlődésének mai fokán ezeknek a kérdéseknek nagyobb fontosságot kell tulajdonítani. A községközi területfejlesztési aránytalanságok miatt az egész terület fejlődési lehetősége csökken.⁴

9. Itt hívjuk fel a figyelmet a határ menti területek egyenlőtlen helyzetére is, amely a korábbi évek hibás gazdaságpolitikájának maradványa. A tartomány 44 községéből 12 a határövezetben van és ezek települései közül 47 közvetlenül a határok mentén. Ezek a települések átlagosan 44,04 km² területet foglalnak el, de lakosságsűrűségük mindössze 60 lakos/km². 1953—1975-ig a 47 településből csak kettő nem mutat jelentékeny lakosságcsökkenést, ami természetesen gazdaságpolitikai szempontból — de általános politikai szempontból is — nagy gondot okoz.

Határ menti területekről lévén szó ki kell térni a kishatárforgalom fejlődésére. Az elkövetkezőkben erre a forgalomra sokkal nagyobb gondot kell fordítani. Az eddigi kishatárforgalom a magyar és a román határ mentén történt, de lehetőségei nincsenek kihasználva.

II. TERMÉSZETES FORRÁSOK, GAZDASÁGFÖLDRAJZI FEKVÉS ÉS A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS EGYÉB TÉNYEZŐI

Tudvalevő, hogy az ésszerű gazdálkodásnak, tehát a gazdasági és társadalmi fejlődésnek is, a dolgozók céltudatos munkája mellett, a természeti források, azok a komparatív előnyök, melyek a gazdaságföldrajzi helyzetből erednek, valamint a gazdaság szerkezet és a már megteremtett termelőerők ésszerű kihasználása a legfőbb biztosítéka. Ez arra kötelez bennünket, hogy a hosszú távra szóló gazdasági-társadalmi terv előkészítésénél ezekre a tényezőkre különös gondot viseljünk.

1. A Vajdaság alapvető természeti forrása a jövőben is a jó minőségű termőföld lesz. Ezzel kapcsolatosan pedig a következő feladatok állnak előttünk:

— A talajtani és környezeti, valamint az éghajlati viszonyok megállapítása, majd munkamegosztásunk és feladataink meghatározásakor ennek figyelembevétele. Ebből a szempontból különösen érdekes kimutatni, hogy földterületeink és klimatikus viszonyaink alapján milyen

változást kell keresztülvinni, hogy az egyes területeken a talajtani tulajdonságoknak leginkább megfelelő terméket termesszék, vagy a Duna—Tisza—Duna-csatorna vízrendszerének pl. hatalmas mezőgazdaság-fejlesztési lehetőségei vannak, de eddig még nem használtuk ki.

— Bár nem tartozik közvetlenül a természeti forrásokhoz, de nagyon lényeges a földművesek társulása. Az elemzésnek ki kell vizsgálnia, hogy mi fékezi ezt a folyamatot.

2. A tartomány egyéb természeti kincseinek, mint pl. a kőolaj és a földgáz kiaknázása úgyszintén nem hanyagolható el. Az eddigi tapasztalatok szerint a kőolajtermelés egyik jelentős előrehajtó gazdasági águnk, de nagyban terheli a külkereskedelmi mérleget, mert a feldolgozó kapacitásokat nem lehet a saját termésű alapanyaggal kihasználni. A feldolgozott nyersanyag nagy részét pedig az ország többi területei használják fel. Ezt a tényt nem szabad szem elől téveszteni, ha a tartomány külkereskedelmi mérlegét vizsgáljuk.

— Az eddigi kutatások szerint tartományunk termálvizekben is gazdag. Felfedésük és használatuk elsősorban az energiaválságot enyhítheti, de jelentékenyek a turisztikában és a gyógyászatban is.

— Az utóbbi évek egyéb ásványlelőhelyekre, elsősorban energetikai anyagokat tartalmazó helyekre utalnak. Ezeknek feltárása is a tartomány fejlődési lehetőségeit gyarapítja.

3. Vajdaságnak tehát előnyös gazdaságföldrajzi helyzete van. Európa legfontosabb útvonalai (közút, vasút) haladnak rajta keresztül, s 358 km hosszúságban itt folyik a Duna is. Jelentősége a Rajna—Majna—Duna-csatorna kiépítésével ugyancsak gyarapodik, s növeli a Vajdaság gazdasági lehetőségeit. Ebből a szempontból a Tisza is olyan nemzetközi összekötővonal, melynek jelentősége növekszik.

— Az összesen 7413 km közúti úthálózatból (2,57 km út négyzetkilométerenként) 55,7% korszerű és ebből 1047 km magisztrális útvonal.

— A 847 km hajózható folyami út és a hajózható csatornák is jelentős fejlődési forrást képeznek.

— A Vajdaság vasútvonalainak hossza Európa legfejlettebb országainak vasútvonalával vetekedhet. 100 km² területre 8,1 km vasútvonal, illetve 10 000 lakosra 8,7 km vasútvonal jut. Ennél sűrűbb vasúthálózat tal csak a két Németország és Magyarország rendelkezik.⁵

A vasút villamosítása és korszerűsítése már megkezdődött. Itt különösen a Szabadka—Zombor—Gombos vasútvonalat kell megemlíteni, melynek korszerűsítése a tartomány közlekedése és egész fejlődése szempontjából nélkülözhetetlen.

III. TERMELŐERŐK ÉS GAZDASÁGSTRUKTÚRA

1. Ha a tartomány fejlettségi szintjét akarjuk áttekinteni, akkor vizsgáljuk a fejenkénti társadalmi termék adatait: 1975-ben pl. Vajdaság 1725 USA \$-nyi fejenkénti összterméket valósított meg, országunk 1480

\$-os össztermékével szemben, illetve az átlag 116,55%-át. Hogy teljesebb képet kapjunk tartományunk és országunk helyéről, vizsgáljuk meg más országok viszonylatában:

*A társadalmi össztermék Jugoszláviában, Vajdaságban és más országokban**

Ország	Társadalmi össztermék		
	USA \$ fejenként	JSZSZK — 100	Vajdaság — 100
Jugoszlávia	1 480	100,00	85,80
Vajdaság	1 725	116,55	100,00
USA	7 000	477,08	409,28
Ausztria	4 720	318,99	273,62
Belgium	6 070	410,14	361,81
Bulgária	2 040	137,84	118,26
Csehszlovákia	3 710	250,68	215,07
Dánia	6 920	467,50	401,16
Franciaország	5 760	389,19	333,91
Görögország	2 360	159,46	136,81
Hollandia	5 590	377,70	324,06
Olaszország	2 940	198,65	170,43
Svájc	8 050	543,92	466,67
Svédország	7 880	532,43	456,81
Magyarország	2 480	167,57	143,77
NDK	4 230	285,81	245,22
NSZK	6 610	446,62	383,19
Szovjetunió	2 620	177,03	151,88
Románia	1 300	87,84	59,71

A fenti adatokból kitűnik, hogy tartományunk az USA fejenkénti termékének csak 24,6%-át, Belgiuménak 28,4%-át, Olaszországénak 58%-át, Magyarországénak pedig 69,6%-át teremti meg. A következő húsz év alatt ezeket a különbségeket feltétlenül csökkenteni kell. Az eddigi kutatási lehetőségek szerint a kétezredik esztendőben az USA-hoz képest is túl kell haladni az 50%-ot.⁷

2. A tartomány gazdaságának elemzésekor tehát különös gondot kell fordítani a gazdaság szerkezeti problémákra. Gazdaság szerkezetünk sajátossága ugyanis jelentős mértékben befolyásolta fejlődési lehetőségeinket mind a két háború közötti időszakban — az uralkodó osztály kifejezetten hátrányos politikája miatt —, mind pedig a felszabadulás után. A tartomány össztermék-részesedése ugyanis 1951 után kifejezetten lassú, de csökkenő irányzatot mutat, ami természetesen felhívja a figyelmet a tartomány általános depressziós fejlődésére.

A Vajdaság SZAT társadalmi termékének részesedése szektorok szerint a JSZSZK társadalmi termékében 1947—1977-ig^a

Év	gazdaság	á g a z a t o k		
		primáris	szekundáris	terciáris
1947	13,2	18,9	6,6	8,6
1948	13,4	19,8	6,3	9,1
1949	12,4	19,2	6,0	7,4
1950	10,6	16,4	5,7	8,1
1951	13,0	19,2	6,3	8,4
1952	10,4	15,2	5,8	8,1
1953	12,8	18,9	6,4	7,9
1954	11,8	18,5	6,1	8,2
1955	11,7	17,8	6,2	7,9
1956	11,1	17,3	6,3	8,6
1957	12,5	18,9	6,7	9,1
1958	11,3	17,6	6,5	8,8
1959	13,0	20,7	6,8	8,6
1960	12,2	20,4	7,0	8,6
1961	10,8	17,9	6,6	8,0
1962	11,5	20,0	6,8	8,1
1963	11,6	20,4	7,1	8,3
1964	11,4	20,4	7,1	8,4
1965	10,9	19,4	7,4	8,5
1966	11,5	20,2	7,6	8,5
1967	11,2	20,2	7,2	8,5
1968	10,6	19,1	7,1	8,2
1969	10,7	19,8	7,0	8,3
1970	10,5	18,9	7,0	7,5
1971	10,8	18,7	9,2	7,8
1972	10,6	18,7	9,1	8,5
1973	10,7	18,6	8,6	9,3
1974	10,8	19,1	9,2	8,7
1975	10,7	18,7	9,3	8,7
1976	10,7	19,0	9,1	8,9
1977	10,8	19,9	9,2	9,3

A harmincéves időszak folyamán, de különösen az 1970—1977-ig terjedő időszakban a szekundáris szektor (a gyáripar és az építőipar) nagyban megnövelte részesedését az ország szekundáris termelésében. A primáris szektor viszont (a mezőgazdaság, erdészet és vízgazdálkodás) háttározott pangást mutat részesedésének fejlődésében.

2.1. Az élelemtermelés ilyen helyzete a nemzeti jövedelem egy részének átömlesztéséhez vezet a tartományból az ország többi részébe, mivel a Vajdaság mezőgazdaságának árutermelése nagyobb, mint a többi területé. A számítások azt mutatják, hogy 1952—69-ig a mezőgazdaságból (az 1966-os árakon számítva) 6000 milliárd régi dinár jövedelem ömlott át egyéb gazdasági ágazatokba. Valószínű, hogy 1952 előtt az átömlesztés még sokkal nagyobb volt. Hozzávetőleges számítások szerint ebben a 18 éves időszakban, a fent említett átömlesztés keretében, a Szerb Szocialista Köztársaságból 760 milliárd dinár nemzeti jövedelem ömlott át más országrészekbe. „Figyelembe véve a Vajdaság mezőgaz-

dasága szerkezetét és árutermelési képességét, okkal tételezhető fel, hogy ez az összeg majdnem teljesen a Vajdaság terhére esik.”⁹

2.2. A Vajdaság minden bizonnyal országunk egyik legrégebbi ipari tömörülése. Ebből következik, hogy elérte a termelőerők fejlettségének bizonyos fokát. Az említett időszakban mégis elégtelen fejlődést mutatott az általános fejlődéssel szemben, amint ezt a következő adatok is bizonyítják.¹⁰

	1947	1953	1968	1975	1980	1985
A tartomány részesedése az ország társadalmi termékében ^o / _o	10,5	10,0	11,8	11,4	10,9	10,2
a lakosságban ^o / _o	10,6	10,2	9,6	9,2	9,0	8,8
a fejenkénti társadalmi termék JSZSZK — 100,0	110,0	112,0	122,0	123,0	121,0	117,0

A tervezett értékek helyességét bizonyítja az 1977-ben elért eredmény, mely a következő képet mutatja:

A Vajdaság részesedése a társadalmi termékben . . .	10,73%
A Vajdaság részesedése az ország lakosságában . . .	9,15%
A fejenkénti termék aránya az országéhoz mérten . . .	117,26%

3. Hogy milyen mértékben nyújt az ilyen fejlődési folyamat, főleg pedig az utóbbi tíz év fejlődése lehetőséget tartományunknak az aránytalanságok túlhaladására, az természetesen a hosszú távú tervet megelőző kutatások feladata. Eközben azonban a következőket kell szem előtt tartani:

A termelőkapacitások eddigi fejlődését és színvonalát, valamint az iparosodás tényleges szintjét — ha az iparosodás fogalma alatt nemcsak a gyáripar részesedését, hanem az egész gazdaság ipari szervezését és technikai szintjét értjük — csak részben fejezi ki az, hogy a társadalmi szektor dolgozónkénti állóeszköze 148 000 dinár (1975-ben). A gyáripar az összesen 57,2 milliárd dinárnyi állóeszköz 47,0%-át teszi ki. Az állóeszközök ilyen színvonala csak szűkebb Szerbia dolgozóinál (dolgozónként 142 000 din.) és a macedón dolgozóknál (130 000 din. értékű állóeszköznél) több, mint ami természetesen befolyásolja a fejlődés lehetőségeit általában.¹¹ Az ilyen állóeszköz-ellátottság természetesen a technológia korszerűségét is mutatja, különösen ha figyelembe vesszük a már bemutatott beruházási lemaradást is.

A hosszú távú tervben határozottan meg kell állapítani az állóeszköz-befektetések és a foglalkoztatottság növekedésének társadalmilag célszerű arányát, mint a gazdaságpolitika egyik fontos kérdését. Az egyes ágazatok tőkeintenzitása és mások munkaintenzitása nagyon jelentős kérdés a társadalmi fejlesztésre irányuló beruházások elhelyezése szempontjából, de korántsem az egyedüli döntő tényező, mert a társadalmi

termelés elsőrendű feladata a szükségletek kielégítése, nem pedig a foglalkoztatottkénti társadalmi termék értékbeli nagysága.

Az ipari termelés technikai-technológiai színvonalát szintén csak részben és csak az ágazatok közötti különbségeket figyelembe véve fejezi ki az állóeszközök automatikai színvonala.

Ha ugyanis összehasonlítjuk a vajdasági gyáripár átlagos automatikai színvonalát a szlovéniaival, akkor első pillantásra úgy tűnik, hogy tartományunké magasabb, de ez csak élelemtermelésnek (malmok és hasonló üzemek) és részben a vegyipar nagyobb részesedésének tudható be.

A munkaeszközök automatizációjának foka a Vajdaság iparában 1972. és 1975. években

	Index		Index		Index		
	1972	1975	1975 1969	1975 1972	1977 1972	1977 1975	
Kézi meghajtású gépek és mechanizált kéziszerszámok	2,8	3,2	94,12	114,28	3,3	117,50	102,81
Kézi kiszolgálású gépek	30,5	28,8	85,97	94,42	29,8	97,67	103,43
Félautomaták	32,5	36,3	177,07	111,60	28,6	88,15	78,92
Ciklusos és reflexes automaták	11,6	12,8	121,80	110,38	27,6	238,36	116,01
Automatikus gépsorok	15,3	13,8	54,76	90,19	5,1	36,38	40,29
Gépsorrendszerek	0,1	0,1	500,80	100,00	0,3	300,00	300,00
Automatikus termékmozgató kombinátok	7,2	5,0	74,63	69,44	4,8	66,11	95,20

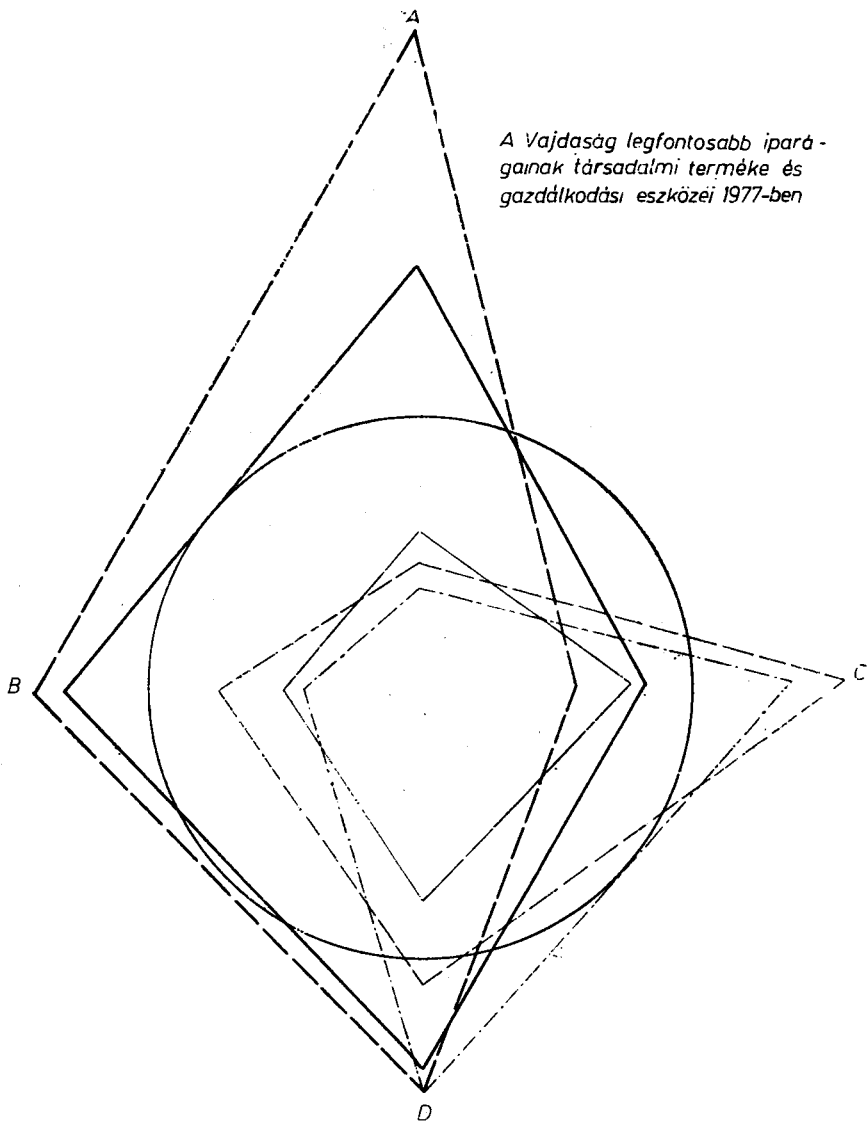
A fenti adatokból kitűnik, hogy a tartományunk iparában használt állóeszközöket 1972-ben 32,5% félautomata; 34,2% pedig automata, automatikus gépblokk, blokkrendszerek és automatikus termelő- és mozgató létesítmények képezik. 1975-ben ezek az arányok 37,8%-ot, illetve 28,6%-ot mutattak.

Hogy a fenti adatokat még jobban kifejezzük, a mellékelt ábrán bemutatjuk a tartomány legfontosabb iparágainak viszonyát az ipar átlagához, a foglalkoztatottként használt gazdálkodási eszközök, a társadalmi termék és a 100 dinár gazdálkodási eszközzel elért társadalmi termék szempontjából, valamint a társadalmi produktivitás indexét az 1977/1975-ös időszakra.

Ahhoz, hogy milyen mértékben kell a foglalkoztatás növelésének és az állóeszköz-befektetésnek a társadalom céljaira hatnia, nagyon fontos a fenti képen az egyes ágazatok keretén belül kielemezni az adatok egymás közti hatóerejét.

3.1. Ugyancsak gazdaságszerkezeti probléma, hogy a tartomány gazdasága nem eléggé összehangolt, a gazdasági tevékenységek nem egészítik ki egymást. Ez elsősorban a primáris és a feldolgozó tevékenységek egymáshoz való viszonyában mutatkozik meg, ami által az elsődleges termelés termékeit nem tudjuk feldolgozni, viszont feldolgozó iparunk a tartományon kívülről és külföldről szerzi be a nyersanyagot.

Megkülönböztetett figyelmet kell szentelni ezenkívül a mezőgazda-

A Vajdaság legfontosabb iparágainak társadalmi terméke és gazdálkodási eszközei 1977-ben

LEGENDA:

(gyárípar = 100,00%)

Jelmagyarázat	á g a z a t o k				
	fémipar	elektro- ipar	vegy- ipar	textil- ipar	élelmiszer- ipar
A. Eszközhasználat /dolgozó	57,34	45,86	246,74	44,42	156,66
B. Társ. termék/dolgozó	51,71	73,97	140,37	58,02	131,11
C. Társ. termék 100din.eszközre	76,88	154,95	56,62	136,18	84,14
D. Társ. termékindex 1977/1975	79,63	108,79	148,57	150,95	144,72

sági munkaerő-transzfer következményeinek, mivel a termelőerők fejlődése, valamint a népesedés és a népesedésátalakulás között alapvető összefüggések vannak.¹² Ennek a kérdésnek viszont nagy a jelentősége a beruházás ésszerű irányítása szempontjából. A mezőgazdaságból — a gépesítés, valamint a szocialista átalakulás következtében — felszabaduló munkaerő foglalkoztatása pl. sok problémát vet fel: átképzés, új munkahelyek nyitása stb. Ez pedig befolyásolja a már említett dilemmát, a munkaerő-intenzív és eszközintenzív beruházások arányát.

4. Az eddig végzett kutatások fényt derítettek-e arra, hogy a kiemelt termelési ágazatok: a kőolajtermelés és -feldolgozás, a villamos- és vegyipar, a fémfeldolgozás, az élelemtermelés és az épületanyag-gyártás fellendítése megfelel-e a tartomány gazdasági lehetőségeinek az elkövetkező két évtizedben? Ezekhez azonban még csatolni kellene az építőipar és a közlekedés fejlesztését, mivel ez a tevékenység egyike a legserkentőbb gazdasági ágazatoknak, és mivel gazdaságföldrajzi fekvésünk előnyeinek a kihasználására is alkalmat adna.

5. Nem véletlen, hogy csak most említjük: milyen nagy jelentősége van a lakosságszaporulatnak, az aktív dolgozók életkorának, valamint a foglalkozás és képesítés szerinti összetételnek a hosszú távú terv előkészítésében. Ennek a kérdésnek a tanulmányozásához nagyméntékben hozzájárulnak az 1981. évi népszámlálás adatai.

Ezen kutatások természetesen meg kell hogy előzzék a gazdaságstruktúra fejlődésének és változásának kutatását. A földművelőlakosság munkaerő-transzfer gyorsasága és iránya, amelyről már szó volt az előbbieken, ebből a szempontból is jelentős szerepet játszik.

6. Ugyancsak nem véletlen, hogy most kerül sor a szolgáltatások fejlesztésének vizsgálatára. Ezen tevékenységek összehangolása a termelés szükségleteivel és fejlődésével tulajdonképpen a legfontosabb követelmény a szabad munkacsere teljes mértékű kifejlődése szempontjából. Hozzásegít, hogy tényleg a dolgozók irányítsák az egész társadalmi újratermelést.

7. A felsorolt általános problémák mellett jelentkeznek még sajátosságok is.¹⁴

— Eddigi fejtegetéseinkben már érintettük az infrastruktúrát, illetve inkább csak a közlekedést. Elvitathatatlan azonban, hogy a településen belüli infrastruktúrának is nagy szerepe van az általános fejlődésben. A környezetvédelem ugyancsak egyre nagyobb jelentőséggel bír, tehát lehetőségeit minél alaposabban kell vizsgálni és meghatározni a sürgős tennivalókat.

— Természetes, hogy a kutatások foglalkoznak a fejlődés irányával és eredményeivel, valamint a gazdasági és társadalmi tevékenységek fejlettségi fokával is. Nagyon fontos pl. az öngazgató jövedelmezési viszonyok eddig elért színvonala.

8. A tudományos tevékenység fejlődési lehetőségei, valamint a tudományos tevékenység kapcsolata a társult munka egyéb tevékenységeivel, a további fejlődésnek és a fejlődés meggyorsításának lényeges feltétele.

Az egyetemi tudományos és kutatóintézeteken kívül, a társultmunka-szervezeteken és az összetett társultmunka-szervezeteken belül is tudományos intézményeket kell alapítani.

A társult munka gazdasági termelőszervezeteivel a társadalmi aktivitást végző egyéb szervezeteket is egységesíteni kell, mivel bizonyos mértékben mindegyik hatással van a termelésszervezésre, a munkaerő-képesítésre és -szakosításra, tehát közvetve a jövedelemszerzésre is.

IV. A HOSSZÚ TÁVÚ FEJLŐDÉS ELŐREJELZÉSÉNEK MÓDSZERTANI PROBLÉMÁI

Ha a hosszú távú fejlődés előrejelzésével, illetve tervezésével foglalkozunk, két lényegbeli dilemmával kerülünk szembe.

— Az első, hogy milyen mértékben lehet „objektív”, meglevő termelő- és fejlődési tényezők hatását, befolyásolni, gyorsítani vagy lassítani, illetve megváltoztatni?¹⁵

— A másik, hogy milyen mértékben változik a tervezett időszak hosszúsága miatt a két legfontosabb módszertani irány egymás közti erőviszonya. Itt egyrészt a mérlegmódszer használhatóságáról, másrészt pedig a szakemberek intuíciójáról; a társadalmi-gazdasági törvényességek ismeretéről és a gazdaságpolitika erejének befolyásáról van szó.

Természetes, hogy a tervezésben figyelembe kell venni az eddigi fejlődés irányzatait és gyorsaságát, de negatív elemeik kizárásával olyan gazdaságpolitikát kell kitervezni, amely által a társadalmi célok aránylag a legnagyobb mértékben megvalósulhatnak. A két módszer tehát tudományos úton kialakított kombináció alapján, egymást kiegészítve lehet a tervezés módszere.

2. A tervezés egyik fő feladata az ellentétes helyzetek relativizációja kell hogy legyen. Edvard Kardelj A szocialista öngazgatás fejlődési irányai című művében mondta: hogy „a munka szerinti elosztás bizonyos ellentétes érdekeket okoz a munkásosztály keretében is”. A társadalmi öngazgató tervezés, az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások útján ezt a relativizációt a szó szoros értelmében a közös érdekek kifejezésére változtatja. Így „a terv tulajdonképpen az ellentétes érdekek összehangolása”,¹⁶ a relatív ellentétek, a társadalmi prioritások listáján elfoglalható hely érdekében folytatott harc közben oldódik meg, mivel az megfelel annak a gazdasági ésszerű feladatnak, amely legjobban fejezi ki a tervező alanyok és a társadalom közös érdekeit.

3. Az ilyen megegyezést legjobban úgy lehet elérni, hogy a tervezésben az induktív és a deduktív módszert ésszerűen egybeillesztjük, és pedig mind az egyes kérdések megvitatásánál, mind az ezen kérdések érdekében hozott közös határozatok meghozatalánál. A tervet megelőző kutatásoknak kell kitanulmányozniuk a két módszer optimális egybeillesztésének színvonalát. Ez a módszer, melyet a tervezés minden szintjén és a társadalmi újratermelés minden alanyánál felhasználunk, a leg-

nagyobb mértékben járul hozzá az öngazgatású tervezés előnyeinek kialakításához.

A mérlegmódszer a legbiztonságosabb tervezési módszer az öngazgató szocialista rendszer tervezésében. Fel kell azonban hívni a figyelmet azoknak a kutatásoknak a nélkülözhetetlenségére, melyek a tervezendő időszak hosszára vonatkozólag a mérlegrendszer lehetőségeit vizsgálják. Minden bizonnyal előfordul a hosszú távú tervidőszakban olyan lényeges változás és zavaró körülmény, amely a mérlegrendszerben kialakított folyamatot kétségessé teszi. Az ilyen változások a külső tényezők eredményei, melyek nagymértékben relativizálják a tervben előirányzott mennyiségi és minőségi változásokat.

A mérlegmódszert elemezve utalni kell a matematikai módszerek használatának lehetőségére és szükségére. Alkalmazásuk természetesen szükséges, de a hosszú távú tervezés keretében elsősorban az öngazgatású jövedelmezési viszonyok és a szakszerű, de intuitív előrelátások igazolására szolgálnak, hogy az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások segítő elemévé váljanak.

Jegyzetek

- ¹ Prof. dr. Kosta Mihajlović: A szektor és a régió közötti kapcsolat dinamikája. Területfejlesztés a szocialista országokban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- ² Forrás: Sajtó feldolgozás a Tartományi Statisztikai Hivatal 307. sz. 1979. XI. 8-i értesítése alapján.
- ³ Forrás: Az 1947—1968-as időszakra: Ekonomski institut Beograd, 1971. A Vajdaság SZAT hosszú távú fejlesztési koncepciója. Az 1969—75-ös időszakra: JSZSZK és a SZAT Statisztikai évkönyvei. (A számításokat a szerző végezte.)
- ⁴ Regionalni razvoj SAP Vojvodine — nedovoljno razvijena i prigranična područja (A Vajdaság SZAT regionális fejlődése a nem eléggé fejlett és határ menti területek). Szerzőcsoport, a Szabadkai Gazdasági Intézet kiadása.
- ⁵ Ekonomski institut, Beograd: Koncepcija dugoročnog razvoja Vojvodine (Vajdaság SZAT hosszú távú fejlődése) Belgrád, 1971.
- ⁶ NIN, 1977. április.
- ⁷ Dr Josip Stahan: Projekcije osobne potrošnje... od 1975—2000. god. (A személyi fogyasztás előrejelzései... 1975—2000-ig). Ekonomski pregled, Zágráb, 1979/5—6. szám.
- ⁸ Forrás: 1. Az 1947—1969-es időszakra: Koncepcija dugoročnog razvoja SAP Vojvodine, Belgrád, 1971.
2. Szövetségi Statisztikai Évkönyv 1978.
- ⁹ Prof. dr. Kosta Mihajlović: Rasprave o razvoju jugoslovenske privrede, Ekonomski institut, Belgrád, 1977.
- ¹⁰ Az 1947—1960. évre vonatkozó adatokat az 5. jegyzet alatt feltüntetett irodalomból vettük. Az 1968—1980. évre vonatkozókat dr Ivo

Vinski: Regionalna podela društvenog proizvoda Jugoslavije c. mű-
vėbłł, Zągráb, 1970.

¹¹ Szövetsėgi Statisztikai Hivatal: Samoupravni društveni razvoj Jugoslavije
1947—1977., Belgrád, 1978.

¹² Szenes György: A mezőgazdasági munkaerőtranszfer, Létünk, 1978/3—4.
szám.

¹³ Ekonomski institut, Belgrád, ap. cit. 5. sz. alatt

¹⁴ Konzorcijum ekonomskih instituta, Belgrád, 1976. Konceptija dugoročnog
razvoja Jugoslavije od 1990/2000 god. — idejni projekat

¹⁵ Szenes György: id. mű

¹⁶ Prof. dr Radmila Stojanović: Planiranje u samoupravnom društvu, Sav-
remena administracija, Belgrád 1976.

Rezime

Razmišljanja o dugoročnom planu Vojvodine

U uvodnom delu ovoga rada, skreće se pažnja na činjenicu, da društveno htenje i ciljevi sadašnjice, mogu da uplivišu razvoj budućnosti, ako su u skladu sa razvojnim tendencijama i mogućnostima. Isto tako je nepobitno, da je u godinama posle drugog svetskog rata postalo potrebno raditi na dugoročnim — ne samo petogodišnjim — planovima. Tačka 10. prvog dela rezolucije XI kongresa SKJ, podvlači važnost svesrdne saradnje među svim subjektima planiranja, pri ovom — za razvoj našeg samoupravnog sistema bitnog i važnog — posla. Razume se, da je pri tome važno razdvojiti zadatak postavljanja strateških ciljeva i razvojne politike s jedne strane, od „tehnologije” planiranja s druge strane, pošto ova tehnologija zahteva stručna znanja visoke razine.

U dugoročnom periodu od 2000. godine će se osnovne bitne karakteristike samoupravnog socijalizma: društveno vlasništvo sredstava za proizvodnju; zajedništvo — društveni karakter — dohotka i međusobni odnosi, koji iz toga proizlaze; udruživanje rada i sredstava i slobodna razmena rada, u potpunosti ostvariti. Prema tome je razumljivo i moguće da se postigne spoznaja razvojnih tendencija, i da se — u zadovoljavajućoj meri — ostvari mogućnost planiranja pravca i tempa razvitka.

Istraživanja budućnosti, treba da se pozabave, sa prirodnim resursima određenje teritorije i njihovim dosadašnjim i u perspektivi mogućim — korišćenjem; privrednom strukturom, njenim daljnim razvojnim mogućnostima i promenama; sa dosadašnjim rezultatima razvoja, kao i sa sadašnjom razinom privrede i života.

Naša autonomna socijalistička Pokrajina, ima određene karakteristike, koje ukazuju na njeno jedinstvo, kao privredno-društvene teritorije; ali istovremeno i mnoge takve, koje ukazuju na veoma velike razlike među pojedinim delovima tog područja. To ukazuje na posebnu važnost regionalnog planiranja. U ovom radu je tim regionalnim atributima posvećena posebna pažnja.

Regionalizacija; procesi integracije; problem strukturalnog karaktera i njihovo rešenje, kao i komparativne prednosti, koje proizlaze iz geoekonomske položaja, su bez sumnje najvažniji objektivni činioci razvitka u budućnosti.

Pri istraživanju dosadašnjeg razvitka, ne sme se zanemariti značaj regionalne raspodele društvenih investicija u prošlosti, za društveno-privredni razvoj pojedinih delova teritorija. Pri tome treba imati u vidu da su u Vojvodini u celini sa 9,5% stanovništva i 10,3% zaposlenih u zemlji kao celini društvene investicije u prošlosti iznosile samo 8,6%.

Osnovni prirodni resurs naše Pokrajine ostaje bez sumnje i uprkos nalazištima nafte i zemnog gasa; sirovina za građevinski materijal, i u zadnje vreme i ugljena-poljoprivredno zemljište i u budućnosti. Razumljivo je dakle, da je agrarna privreda — naročito u okviru samoupravnog udruživanja i zajedničkih dohodovnih odnosa u reprodukcijom krugovima — ona privredna oblast, koja zaslužuje najviše briga. U ovom pogledu osnovnu ulogu igra dalji razvoj vodoprivrede i posebno vodosnabdevanje severne Bačke i Srema, kao i strukturne promene u korist učešća stočarstva, da bi se komparativne prednosti koje proizilaze iz prirodnih resursa i geoekonomskeg položaja bolje mogle iskoristiti.

Iz tog razloga je rečena i veoma velika važnost saobraćaja i izgradnje saobraćajnica za razvoj ove teritorije.

U priloženom radu, je nacionalni dohodak Pokrajine upoređen sa nacionalnim dohotkom zemlje, izvesnog broja evropskih zemalja.

Učešće Vojvodine u društvenom proizvodu po glavi, kao i u društvenom proizvodu privrede, i glavnih privrednih oblasti prikazan je od 1947—1977. godine po godinama.

Autor iznosi i snabdevenost rada osnovnim sredstvima za proizvodnju; i podatke o stepenu automatizacije oruđa za rad sa ukazivanjem na značaj ovih činioaca za perspektivni razvoj.

Do sada zacrtane prioritetne privredne grane: proizvodnja hrane, hemijska industrija; proizvodnja i prerada nafte i gasa; elektro i metalna industrija, kao i proizvodnja građevinskog materijala odgovaraju i u budućnosti najboljim razvojnim mogućnostima, uz proširenje sa saobraćajnom i spoljnotrgovinskom delatnošću.

U članku se nadalje raspravlja o demografskim problemima, i o spoljnotrgovinskim aktivnostima. Na kraju se članak osvrće i na pitanja metodologije planiranja kao na važne pretpostavke uspešnog dugoročnog planiranja.

Kurzfassung

Gedanken über den Wirtschaftsplan Vojvodinas bis zum 2000. Jahr.

In der Anleitung dieser Arbeit, wird auf die Tatsache hingewiesen, dass der Wille und die gesellschaftlichen Ziele der Gegenwart die Gestaltung der Zukunft beeinflussen können, wenn diese mit den Entwicklungstendenzen und Möglichkeiten in Einklang sind. Nicht desto weniger steht es fest, dass in den Nachkriegsjahren eine langfristige — nicht nur fünfjährige — Planungstätigkeit nötig geworden ist. Punkt 10. des ersten Teiles der Resolution des XI. Kongresses betont die Wichtigkeit der Zusammenarbeit aller Planungsobjekte bei dieser — für die Weiterentwicklung unserer Selbstverwaltungsgesellschaft so wichtigen — Arbeit. Selbstverständlich ist dabei die richtige Teilung auf die Aufgabe der Feststellung strategischer Ziele und Entwicklungspolitik einer-

seits, und die „Technologie“ des Planierens andererseits, nötig, da diese Technologie Fachkenntnisse hoher Stufe erfordert.

In der langfristigen Periode bis zum Jahre 2000, wird das Wesen des selbstverwaltenden Sozialismus: der Eigentum der Gesellschaft an den Arbeitsmitteln; der gemeinsame Charakter des Einkommens und die daraus folgende Verhältnisse; die Vereinigung der Arbeit und der Arbeitsmittel, und der freie Arbeitswechsel ganz und gar erreicht. Es ist daher selbstverständlich dass es möglich ist die Entwicklungstendenzen zu erkennen und auch — in genügendem Masse — Richtung und Tempo zu planieren.

Die Zukunftsvorschungen müssen sich mit den bestehenden Naturquellen der Wirtschaft und deren bisherigen, und möglichen zukünftigen Verwendung; mit der Wirtschaftsstruktur und deren nötige Entwicklung so wie auch Veränderungen; und mit den bisherigen Ergebnissen und jetzigen Wirtschafts- und Lebensnivo befassen.

Unser autonomes sozialistisches Gebiet, hat zwar gewisse Attribute, die es als einheitliches Gebiet erscheinen lassen, aber auch sehr viele solche, die grosse Unterschiede zwischen einzelner Teile des Gebietes beweisen und daher der regionalen Planung besondere Wichtigkeit zuweisen. In dieser Arbeit werden diese regionale Attribute besonders vorgezeigt.

Die Regionalisation; die Intergrationsprozesse; die Strukturprobleme und ihre Lösung; so wie die komparativen Vorteile, die aus der geökonomischen Lage entstammen, sind ohne Zweifel die wichtigsten objektiven Wirker der zukünftigen Entwicklung.

Bei der Forschung, der bisherigen Entwicklung darf man auch die bisherige regionale Verteilung der gesellschaftlichen Investitionen nicht vernachlässigen, da sie zu der heutigen Entwicklungsstufe einzelner Territorien kräftig beigetragen haben. Dabei ist zu beachten, dass die in der ganzen Vojvodina mit 9,5% der Einwohner und 10,3% der Beschäftigten in der Vergangenheit nur 8,6% der gesellschaftlichen Investitionen angelegt worden sind.

Die grundlegende Naturquelle der Vojvodina bleibt — trotz der Rohöl, Erdgas, Baumaterialien, so wie neuerwegs auch Kohlenfandplätze — bleibt selbstverständlich auch in der Zukunft die landwirtschaftliche Bodenfläche. Es ist daher selbstverständlich dass die Agrarwirtschaft — besonders durch die Selbstverwaltungs- und Einkommensvereinigung in dem Reproduktionsprozess — unsere grosse Aufmerksamkeit erfordert. In dieser Hinsicht, ist die Weiterentwicklung der Bewässerungswirtschaft so wie die Strukturentwicklung zu Gunsten der Viehzucht grundlegend, um die Vorteile der Naturquelle, so wie der geökonomischen Lage besser auswerten zu können.

Aus diesen Grunde soll auch dem Verkehrswesen besondere Beachtung geschenkt werden.

In der vorliegenden Arbeit wird auch das Nationaleinkommen des Gebietes in der Vergangenheit, mit dem des Landes, und mehrere europäischen Länder verglichen.

Die Beteiligung der Vojvodina in der Erzeugung des pro Kopf Gesellschaftsproduktes und der einzelnen Hauptwirtschaftsgebiete für den ganzen Zeitraum 1947—1977 so wie für das vorausgesehene p. c. Produkt für das Jahr 1985 vorgelegt worden.

Über die Versorgtheit der Arbeit mit Arbeitsmitteln und über deren Automatisationsstufe berichtet der Verfasser, mit Hinweis auf die Wirkung dieser Faktoren für die Zukunft.

Die bisher genannten primären Wirtschaftszweige; die Lebensmittelerzeugung; Chemie; Rohöl- und Erdgaserzeugung und Verarbeitung; Elektro- und Metallbearbeitungsindustrie, sowie die Baumaterialerzeugung, entsprechen auch in der Zukunft den besten Entwicklungsmöglichkeiten des Gebietes; müssten aber — wenn die Forschung das beweist — mit dem Verkehrswesen und dem Aussenhandel erweitert werden.

Desweiteren wird über die demografischen Probleme und den Aussenwirtschaftlichen Aktivitäten gesprochen. Zuletzt befasst sich diese Arbeit mit den Fragen und Problemen der Methodologie als wichtige Voraussetzungen der langfristigen Planung.

ÉLETMÓD A MODERN KAPITALISTA TÁRSADALOMBAN

A tudomány és technika fejlődése a termelésnöveléshez, a reálbérek, valamint az életszínvonal emelkedéséhez vezetett. Már Lenin is megállapította, hogy a termelőerők fejlődése magával hozza a lakosság igényeinek növekedését — beleértve a munkásosztályt is. A nyereségszerzésnek alárendelt termelés szükségszerűen önmagát, serkenti, s újabbnál újabb lehetőségeket keres a szükségletek kielégítésére, illetve a fogyasztás fokozására. Ezért történik meg, mint ahogy Marx mondja: „A munkabér észrevehető emelkedése előfeltételezi a termelő tőke gyors növekedését. A termelő tőke gyors növekedése a gazdagság, a fényűzés, a társadalmi szükségletek és a társadalmi élvezetek éppoly gyors növekedését idézi elő. Tehát jóllehet a munkás élvezetei fokozódtak, csökkent az élvezetek nyújtotta társadalmi kielégülés, a tőkés meggyarapodott, a munkás számára elérhetetlen élvezeteihez viszonyítva, egyáltalában a társadalom fejlődésének állásához viszonyítva.”¹

Samuelson azt állítja, hogy Európában és Amerikában a kapitalizmus fejlődése a szegénység csökkenéséhez vezetett, amelyet a minimális életszínvonal emelkedésével bizonyít. Az amerikai életszínvonalat tartja lezmagasabbnak a világon, bár — statisztikai adatok hiányában — erre főleg a folyóirat-reklámokból következtet. Ezek a folyóiratok vidám, luxusvillában lakó amerikai családokat mutatnak be, akiket rengeteg értékes, az életet megkönnyítő és szebbé tevő tárgy vesz körül. Ez az életmód, szerinte, még a lakosság 85%-ának elérhetetlen, s ezért „állandó harc folyik a jólét társadalmában a szegénység ellen.”²

A kapitalista termelés legfőbb célja a profitszerzés, amely szüntelenül növekvő termelést és piacot követel a termékek értékesítésére. A termelés ily módon a hasznoszerzésnek van alárendelve és ez határozza meg a társadalom fogyasztási modelljét. G. Katona szerint Amerikában az utóbbi évtizedekben egy történelmi jelenség — a tömeges fogyasztás — szemtanúi lehetünk, amelyben a lakosság nagy része saját kívánsága

szerint vásárolhat. G. Katona ezt a társadalmat a következőképpen írja le: „Ezen társadalom jellemzői:

1. olyan vásárló tömeg, amely már nem csupán néhány kiváltságos egyénből vagy osztályból áll, hanem nagyszámú családból, amelyek állandóan és kívánságuk szerint cserélik vagy vásárolják az új használati cikkeket;

2. a vásárló hatalma abban nyilvánul meg, hogy a ciklikus mozgások — infláció, defláció — és a gazdasági fejlődés ragymértékben érintik a fogyasztót is;

3. a vásárlási pszichológia fontossága, amely megmutatja, hogy a vásárlás egyre inkább elveszti az anyagi tényezőjét.”³

Véleménye szerint az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában ma már ezek a jellemző vonások világosan észlelhetők.

G. Katona az első pontba foglaltakat emeli ki, amely történelmileg is összefüggésbe hozható a múlttal, amikor a szegénység volt a törvényszerű, a gazdagság pedig a kivétel. A jelen azzal tűnik ki, hogy az egzisztenciális feltételek biztosítottak — ha nem is mindenki, de legalább a többség számára. „Mindaz, ami e felett a minimum felett helyezkedik el, és amelyet régebben fényűzésnek tekintettek, már nem a kisebbség kiváltsága.”⁴ A fogyasztói társadalom G. Katona szerint a magas élet-színvonal kifejezője és eredménye, ezért nem ért egyet Galbraith azon véleményével, hogy a fogyasztási javak bősége a tárgyak birtoklásának és a „felesleges költek ezés” mániája.

Galbraith, az ismert polgári közgazdász *A bőség társadalma* című könyvét a következő szavakkal kezdi: „A bőség sok előnyt biztosít és ennek ellentétes állítása, ha már sokszor védett, nem rendelkezik sok követővel. De a bőség, kétségtelen, egyes helyzetek megismerésében békítetetlen akadály. A szegény embernek mindig világos képe van problémáiról és az orvosságról, amelyre szüksége van. A gazdag ember számtalan bajt találhat és gondolhat ki, viszont sokkal kevésbé bizonyos abban, milyen módon fog megállni rajta.”⁵

A bőség társadalmát vizsgálva Galbraith világosan rámutat a társadalmi szolgáltatásokkal szembeni ellenállásra (egészségügyi és oktatási intézmények), ezek ugyanis a privát termelés konkurrenciájának tekinthetők. Ezért is hangsúlyozza, hogy az ilyen szolgáltatás (a legjobb esetben is) csak szükséges rossz. Végző fokon a bér magassága határozza meg a vásárlás mennyiségét és összetételét, amely külső tényezők hatására alakul. J. Galbraith ezzel kapcsolatban megállapítja:

„Talán fontos, hogy az emberek szabadoknak higgyék magukat. Ez által jobban kormányozhatók.”⁶

A fogyasztást, annak legfőbb momentumát, a kitűnést, T. Veblen amerikai közgazdász vette tüzetes elemzés alá. A gazdag felső tízezer példáján — ironikusan — szemlélteti Veblen a presztizs szerepét a fogyasztásban. A jó módúak ugyanis presztizskérdésnek tekintik az olyan tárgyak birtoklását, amelyeket áruknál fogva csak egy szűk kör vásárolhat meg. Amennyiben ez a vásárlói kör valamilyen változás követ-

keztében bővülne, az addigi vásárló újabb, még drágább tárgyak után néz. A birtokláson keresztüli kitűnés ma már valamelyest megváltozott, ugyanis a termelők hirtelen fejlődése egy pontban már a gazdasági fejlődés elengedhetetlen következményévé válik. T. Veblen szerint két olyan dolog van, amely a társadalomban előjogot biztosít: a pénz és a szabad idő. Úgy véli, a társadalmi tekintély és életmód elsősorban a munka osztályonkénti megoszlásának eredménye. Megállapítja: „Ennek az osztálynak az életmódja a maga nemében a múlt öröksége és nagymértékben az ezt megelőző barbár periódus szokásait és ideáljait testesíti meg. Ugyanez a barbár, archaikus életmód kopogtat az alacsonyabb társadalmi rétegek ajtaján, természetesen valamelyest enyhébb formájában.”⁷

A „fogyasztói társadalom” manipulációi

A fogyasztó különböző manipulációk célpontjává válik, amelyek közül legjelentősebb a reklám. A reklámnak a kapitalista piacon döntő szerepe van. A rádiótól kezdve a televízió és az újságokon át a nyilvános hirdetőtábláig, a reklámkirakatokig a munkásembert szüntelenül hirdetések tömkelegével bombázza. Az a cég, amely termékét ajánlja, mindent megtesz annak érdekében, hogy bebizonyítsa: terméke hasznos, gazdaságos, illetve a leghasznosabb, a leggazdaságosabb és a világon a legújabb. A korszerű ember el sem képzelheti nélküle az életét.

Elsődleges cél: a termékből státusszimbólumot alkotni; másodlagos cél: a fogyasztót képességein felüli költsékezésre rávenni. Mindkét módszer odáig vezet, hogy az emberek mind többet és többet fognak dolgozni, nehogy véletlenül lemaradjanak ebben a kíméletlen versenyfutásban, hogy megőrizték a már megszerzett javakat, kényelmüket és kisebb-nagyobb státusszimbólumukat. A kisemberek több milliós tömegének (munkások, tisztviselők, szellemi dolgozók), amelynek sohasem adatott meg a lehetőség, hogy helyzetétől elrugaszkodjon, a kereskedelem mesterkedése folytán mégis alkalma nyílik arra, hogy a hozzája legközelebb lévő, de felette álló osztály vásárlási szokásait utánozza. A reklám azonban még tovább megy. Zavarossá teszi a látást azzal az állításával, hogy ha a vevőnek birtokában van a hirdített áru (Coca-Colát iszik a napsütéses Floridán, luxuscigarettát szív, miközben fényűző autóban ül és a divat legújabb sikolya szerint van öltözve), akkor azonosul a legfelsőbb társadalmi réteg embereivel. Érdekes megjegyezni, hogy míg az ún. egylépcsős ugrás a szomszédoknak és a munkatársaknak szánt, addig az illúziókban élés rendszerint üdülések és nyaralások alkalmával válik aktuálissá — esetleg szórakozóhelyeken. Így tehát az egyszerű ember számára biztosítottnak látszik a magas társasági felépés minden kelléke, holott az a társaság még viccből sem áll vele szóba. Ellenkezőleg. Kirabolja azáltal, hogy éppen ezeket az illúziókat drágán megfizetteti vele. Az elmondottakból tehát kitűnik, hogy ez egy

pazarló életforma. Kozma Ferenc egy ide vonatkozó idézete a *Jólét szocialista módon* című könyvéből, a következőképpen próbálja megmagyarázni a jelenséget:

a) A számítgató fogyasztói piac ellátása a minél magasabb haszon elérése céljából, tehát a pazarlás ösztönzése, rengeteg munkaerő lekötését igényli. Ez a munkaerő, amely a pazarlásra szánt árumennyiséget hivatott előállítani, maga is munka nélkül maradna, ha a pazarlás megszűnne. Ezáltal tehát a munkaerő egy része társadalmilag szükségtelen munkát végez. (Keynes metaforája a lyukról, amelyet azért ásnak, hogy betemethessenek.)

b) Az árokások milliós tömegét éppúgy el kell látni termelőeszközökkel, mint azokat, akik társadalmilag hasznos munkát végeznek. Tehát ezáltal a reálishan is létező igényeket elégítik ki.

c) Ez a sokmilliós tömeg hatalmas mennyiségű nyersanyagot és energiát emészt fel, miközben a természetet, tehát önmaga környezetét semmisíti meg.”⁸

Kozma Ferenc úgy véli, hogy ez az emberrel és gazdasággal üzőt hazárdjáték olyan méreteket ölt, és hogy ezeknek az ipari árokásoknak a potenciálja olyan hatalmas — beleértve a hadiipar kapacitásait is —, hogy egy szintre hozható az egész szovjet gazdaságéval.

Polemizálva azokkal az állításokkal, miszerint a reklám mesterséges igényeket idéz elő, Katona Ferenc állítja, hogy a vevő könnyűszerrel ellenállhat ezeknek a hirdetéseknek: egyszerűen figyelmen kívül kell hagynia. Véleménye szerint az amerikai vevő elég racionális ahhoz, hogy ne lehessen reklámmal félrevezetni. Abban a társadalomban, amelyben az emberek tömeges vásárlásra képesek, kívánságaikat pedig nem mások irányítják, a családok többsége jövedelmének csak kis részét költi kulturális igények kielégítésére. Ezt természetesnek tartja, ugyanis az emberek már csak akkor elégítik ki kulturális igényeiket, ha az anyagiaknak eleget tettek. Katona a reklámot a következő módon értelmezi:

„A reklám a termelő és vásárló közötti közvetítő, meggyorsítja a vásárlók reakcióit, egyben tolmácsolja és átviszi ezeket az irányvonalakat a gazdaságra.”⁸

Az ilyen típusú fogyasztói társadalom szükséges velejárója és egyben az egyik lényeges jellemzője, hogy a társadalom elhanyagolja a közös szükségleteket. Csak azok a befektetések igazolják, amelyek haszonnöveléssel járnak (az Egyesült Államok példája). Ennek következtében az oktatást relatív szükségszerűségként kezelik. 1960-ban a hadiiparra kétszer annyit költöttek, mint az oktatásra, reklámra viszont háromszor annyit, mint amennyi a főiskolák költségvetése volt. Így azután nem csoda, hogy nagy különbségek vannak az iskolák között.

Mivel a fogyasztói társadalom elsősorban az anyagi fogyasztási javak termelését szorgalmazza, így elhanyagolja a kulturális és a szellemi javakat. Hova vezethet ez? Megbomlik a természetes egyensúly az anyagi és szellemi igények és szükségletek között, s személyi és társadalmi egyoldalúság jelenik meg. E. Fromm a vásárlásról, azaz a fogyasztás-

tásról beszélve megjegyzi, hogy maga a fogyasztás módja idézi elő az elégedetlenséget és a tárgyak halmaza iránti szükségletet. A modern embert megbűvölte a vásárlás. A vásárlás nem mindig szorosan kötött az ember szükségleteihez, elidegenedés következik be a fogyasztásban.

„Ha a modern ember kifejezhetné az égről alkotott fogalmát, mint a legnagyobb áruházat festené le, amelyet roskadásig megtöltenek az új dolgok és az apróságok — önmagát pedig gazdag embernek írná le, aki sok pénzével mindazt megvehetné. Tágra nyílt szemmel vándorolna ebben az elképzelt áruházban és egyre csak vásárolna és azon igyekezne, hogy szomszédjának ez a kiváltsága csak korlátozott mértékben érvényesülhessen.”⁹

Nos, világos, hogy a vásárló, ha így manipulálnak vele, áruválasztásában is elveszti önállóságát. Kérdés tehát: Tisztában van-e a vevő azal, hogy ily módon kihasználják, mert ha nincs, állítható-e, hogy döntéshozatalában önálló volt? J. Galbraith meg is jegyzi: az a fontos, hogy ezek az emberek hisznek a szabadságukban, s így jobban irányíthatók.

Az összfogyasztást végső soron az összjövedelem nagysága határozza meg, ezzel szemben annak összetételét kívülről tényezők alakítják. A gazdasági viták folyamán többnyire a jól ismert álláspontot hangsúlyozzák: a kezdeményezés mindig a vásárló kezében van, s így a termelés is az ő szükségleteinek van alárendelve. Ezt nevezik a vevő szuverenitásának. A fejlett kapitalista országokban manapság éppen erről a szuverenitásról folyik a legtöbb vita. A szuverenításra mi a következő megjegyzést tesszük:

„Amíg a kezdeményezés joga a termelő kezében lesz, addig a termelést nem a vásárló igénye vezérli. J. Robinson szerint aki a kapitalista világban él, nem lehetnek olyan illúziói, hogy a kereskedelmi rendszer a vásárló szuverenitását biztosítja.”¹⁰

A kapitalista termelés egyetlen, világosan meghatározott célja, mint már említettük is, a profitszerzés. Ez pedig a termelés állandó bővítésére ösztönöz, de ugyanakkor szükségszerűen a piac kiszélesítésére is. A maximális haszonszerzés politikája a társadalom összfogyasztásának a modelljét is meghatározza. A fogyasztói társadalomnak meg kell oldania a gazdaság által kínált és a fogyasztó által igényelt áruválaszték közötti ellentmondást, így a vásárló pszichikai autonómiáját is biztosíthatja. A bővös kör, amelybe a kapitalizmus került, leegyszerűsítve a következő: a gazdaság mind nagyobb termelést igényel a nemzetgazdaság fenntartása végett, a fokozott termelés mind több fogyasztót igényel, a fogyasztóért vívott harc pedig a személy szellemi és erkölcsi degradációjához vezet, mivel a szellemi élet a termelés és gazdasági prosperitás függvényévé alakul. A személyiség tehát egy gépiesen viselkedő vásárlóvá válik.

Fordította Cservenák Róbert

Jegyzetek

- ¹ K. Marx: Bér munka és tőke, Marx—Engels válogatott művei, I. kötet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977, 241. o.
- ² Samuelson, P. A.: *Ekonomija. Savremena administracija*, Beograd, 1969, 121. o.
- ³ G. Katona: *La société de consommation de masse. Ed. Hommes et Techniques*, Paris, 1966, 3. o.
- ⁴ Uo., 7. o.
- ⁵ J. K. Galbraith: *Nova industrijska država. Stvarnost*, Zagreb, 1970, 8. oldal.
- ⁶ Uo. 221. o.
- ⁷ Torsten Veblen: *Teorija dokoličarske klase. Kultura*, Beograd, 1966, 247. o.
- ⁸ Kozma Ferenc: *Jólét szocialista módon. Kossuth Könyvkiadó*, 1976, 37. o.
- ⁹ Dimitrije Sergejev: *Otuđeni čovek: Savremena misao*, Zagreb, 1974, 104. o.
- ¹⁰ Eva Berković: *Kvalitet životnog standarda. Ekonomski institut, Beograd*, 1977, 73. o.

Rezime

Način života u savremenim kapitalističkim zemljama

Način života je refleksija određenih društvenih odnosa, stoga se i osnovni tipovi načina života razlikuju po društvenim uređenjima u kojima su prisutni. Da bi se dobila objektivna slika života čoveka potrebno je analizirati način života u celokupnom sistemu čovekovih aktivnosti. Potrebno je ispitati i analizirati puteve i ciljeve svakodnevne borbe čoveka, način na koji obezbeđuje sebi egzistenciju, kako se prilagođava datim društvenim uslovima, kako organizuje i planira svoje sutra.

Čovek, potrošač postaje „meta” različitih manipulacija, među kojima reklama, uporna i nametljiva, ima značajno mesto. Reklama ima i igra odlučujuću ulogu na savremenom kapitalističkom tržištu. Potrošač je stalno „bombardovan” reklamnim informacijama. Zatvoreni krug u kome se našla kapitalistička privreda uprošćeno izgleda ovako: privreda traži sve veću proizvodnju da bi se jedna nacionalna ekonomija održala, povećana proizvodnja traži sve veći broj potrošača, a borba za potrošača svodi se na eksploataciju podsvesnog života, što znači duhovnu, intelektualnu i moralnu degradaciju ličnosti, jer se u stvari čitav duhovni život dovodi u zavisnost od produkcije i ekonomskog prosperiteta, ličnost se pretvara u potrošača koji se mehanički i racionalno ponaša.

Резюме

Уклад жизни в современных капиталистических странах

Уклад жизни является своеобразным отражением общественных отношений и тем самым и основные типы уклада жизни (быта) различаются в зависимости от общественного строя. Чтобы получить объективную картину жизни человека, необходимо подвергнуть анализу уклад жизни человека в всеобъемлющей системе человеческой деятельности. Необходимо исследовать и анализировать пути и цели ежедневной борьбы человека, способы, благодаря которым он обеспечивает своё место в жизни, способы его приспособления данным общественным условиям, способы организации и планирования своего завтра.

Человек-потребитель становится предметом различных манипуляций среди которых реклама занимает значительное место благодаря своей настойчивости и надоедливости. На современном капиталистическом рынке реклама играет решительную роль. Потребителя беспрестанно „кляют” рекламными информациями. Замкнутый круг капиталистического хозяйства выглядит приблизительно так: хозяйство требует всё более высокую продукцию, повышенная продукция требует всё более высокое количество потребителей, а борьба за потребителя приводит к эксплуатации его подсознательной жизни, что приводит к духовному, интеллектуальному и моральному спаду личности, так как на самом деле вся духовная жизнь находится в зависимости от продукции и экономического благосостояния — личность превращается в потребителя, который механически и рационально живёт.

A KIBERNETIKA ÉS A TÁRSADALMI VISZONYOK HUMANIZÁLÁSA AZ ÖNIGAZGATÁSÚ SZOCIALIZMUSBAN

A munka humanizálása nap mint nap felmerülő gond, amelyet korunk is szeretne megoldani, és lehetősége is van rá. A munkával és a vele kapcsolatos döntéshozatalban kifejezésre jutó öngazgatás mint az ember sajátos jellegű öngazdálása, mindenekelőtt az újratermelési folyamat legfontosabb tényezője, a dolgozó ember mellett száll síkra.

Ez a kiállítás elsősorban a következőkre vonatkozik:

— *Az anyagi javak fokozott termelésére*, mert ez képezi az életszínvonal és az egyéni életmód javulásának az alapját, illetve az alapvető életszükségletek kielégítésén túl az egész felépítmény talapzatát is.

— *A szabad idő növelésére*, hogy a dolgozók több időt fordíthassanak pszichofizikai képességeik felújítására és hogy az ember sokoldalúan képzett humánus személyiséggé fejlődhessen.

A termelékenység fokozását a dolgozók képzettségének feljavításával, a tudomány és a technika legújabb eredményeinek, mindenekelőtt a legkorszerűbb gépeknek az alkalmazásával érhetjük el. A fizikai munka részarányának csökkenésével egyre nagyobb lehetőség nyílik arra, hogy a dolgozók mint öngazdátók továbbképezzék magukat, magasabb szintre emeljék tudásukat, gyarapítsák ismereteiket és az ismeretek birtoklása arra ösztönözze őket, hogy a termelést mind mennyiségileg, mind minőségileg továbbfejlesszék.

Ez az emberi társadalom új viszonyainak a kibontakozását sejteti. A különböző osztályoknak, rétegeknek és egész társadalmaknak a munka kizsákmányolásán alapuló gazdagodását felváltja a humanizálódó munka általi gyarapodás, ami a nehézségek és az elidegenedés helyett az öröm forrásává válik. A kibernetika lehetőséget teremt, hogy az emberi érdeklődés eredményei és irányító módszerei rányomják bélyegüket az egész korszakra. A kibernetika módszereit és elveit egyes területeken jobban, másutt kevésbé alkalmazzák. Már az eddigi eredmények is kivételes figyelmet érdemelnek, hisz a kibernetika a szocialista gazdasági rendszerben, illetve az öngazgatáson alapuló szocializmusban óriási táv-

latokat nyit az öngazgatási viszonyok előrehaladása és az ember felszabadítása előtt. Ezúttal valamivel több figyelmet szentelünk a kibernetikának és a termelési folyamat automatizálásának, mivel a kibernetika világszerte jelentős szerepet játszik a termelési és ügyviteli rendszer működésének fejlesztésében. Ezúttal az automatizáció kedvező vonásaira szeretnénk rámutatni, arra hogy következtében csökkent az unalmas és fáradságig ismételt egyszerű műveletek száma, mert azok jelentős részét ma már gépek végzik.

Nincs szándékunkban a kibernetikát a villamos számítógépekre és a kibernetika alapján létrehozott egyéb gépekre leegyszerűsíteni. A kibernetika mint tudomány, illetve alapelvei már sokkal korábban ismeretesek voltak (az információk, a visszacsatolás stb.), mint ahogyan kialakultak az ilyen gépek létrehozásának műszaki-technológiai feltételei.

Kitérünk majd arra a jelenségre is, hogy az automatizáció elszemélytelenítéshez vezet, ami a termelés elembertelenítésének a kezdete. Magától adódik tehát a kérdés, hogy hol is az automatizáció alkalmazásának a határa, és milyen szerepet játszik a kibernetika. „Az automatizáció az utolsó lépés az elszemélytelenítés felé, az elszemélytelenítés pedig az első lépés az elembertelenedés irányába. A teljes elszemélytelenedés konfliktusmentes állapotot, intellektuális egyenlősít eredményezne, egy ilyen szervezetben nem volna szükség gondolkodó emberekre, hanem csak a megtervezett akciók következetes végrehajtására.”¹ Ez sok gondot okoz, ugyanis a korszerű technika önmagában véve nem biztosítéka az emberséges munkának és viszonyoknak. A tudományos és technikai forradalom által létrehozott automatizáció önmagában véve még nem az emberiség haladásának hordozója, de ugyanakkor magában hordozza a visszaélés, a monopolizálás, sőt a megsemmisítés veszélyét is.

Tehát az embernek az automatizációban elfoglalt helye és szerepe elsődleges fontosságú a viszonyok humanizálása szempontjából. Herbert Marcuse szerint az embernek az átfogó egész részeként állandó harcra kell folytatnia fennmaradásáért és öngazolásáért, s ugyanakkor ellenzi, hogy a hatalmas gépezet egyszerű csavarjává vagy fogaskerekévé egyszerűsítsék le. „Ezért figyelemmel kell kísérni és fenn kell tartani az emberi és a szubjektív tényezőknek a szervezet működésére gyakorolt hatását...”

Nem lehet racionális, hatékony, produktív, gazdaságos, kifizetődő és biztonságos mindaz, ami az embert jobban megfosztja személyes vonásaitól, mint amennyire azt elszemélytelenítése és elembertelenítése során képes elviselni.”²

Sajnos el kell ismernünk, hogy az automatizáció szükségszerűen bizonyos mértékű elembertelenedéssel jár, amit tudatos emberi tevékenységgel kell az elviselhetőség határai közé szorítani. Így a kibernetika is a kényszer forrásává válik, s ezt csak úgy lehet elkerülni, ha a humánus emberi tulajdonságok kerülnek túlsúlyba. Öngazgatású társadalmunk megfelelő feltételeket teremt, hogy a kibernetikával ne lehessen

visszaélni, hanem az emberi élet megkönnyítését, illetve a természethez való aktív viszonyulást szolgálja.

Humanizálását a következő fejezetekben taglaljuk:

- a kibernetika és a munkaszervezeti ügyvitel irányítása,
- a kibernetikus gép mint a munkaszervezeti termelékenység-növelés eszköze,
- a kibernetika és a munka humanizálása a fizikai és a szellemi munka közötti különbség csökkentése által és
- a kibernetika és a társult dolgozók szabad idejének növelése.

A kibernetika és a munkaszervezeti ügyvitel irányítása

A munkaszervezeti ügyvitel kibernetikai elveken alapuló irányítása megfelelő információkat igényel, amelyeknek folyamatosan kell érkezniük a termelési és ügyviteli rendszert képező munkaszervezet három tevékenységi területéről:

— az első fázis, amikor a munkaszervezet a termelési tényezők birtoklási céljából kapcsolatot teremt környezetével,

— a második, amikor a munkaszervezet alapvető feladatainak tehát célszerű tevékenységének (az árutermelésnek és a szolgáltatásoknak) tesz eleget,

— a harmadik pedig, amikor a munkaszervezet azzal a céllal teremt kapcsolatot környezetével, hogy átadja árukészletét és szolgáltatásait munkája értékelése érdekében.

Az igazgatás első és harmadik szakaszában a munkaszervezet egész sor interakciót létesít környezetével, amelyben egész sor gazdasági és gazdaságon kívüli tényező fejti ki hatását. Önigazgatású társadalmunkban, ahol a munkaszervezetnek számtalan érdeket kell kielégítenie, nagy számú olyan információval találjuk magunkat szemben, amelynek jelentős részét nem lehet mindig megszerezni. Ez fokozza a döntéshozatal és a kibernetikai módszerek alkalmazásának jelentőségét.

Igaz ugyan, hogy a kibernetikán (a szükséges információkon és visszacsatoláson) alapuló irányításon kívül nincs más, de döntéseket hozni elégtelen és hiányos információk alapján is lehet, attól függően, hogy ki határoz és kinek tartozik felelősséggel.

A kibernetikus gép mint a munkaszervezeti termelékenység-növelés eszköze

Az önigazgatási viszonyok a munka és az eszközök elkülönítésének túlhaladását jelentik. A dolgozó válik a korszerű technika és technológia birtokosává és felhasználójává, s ezáltal megszűnik a szellemi és a fizikai munka közötti különbség. A korszerű technika és munkamegosz-

tás által a dolgozó egész munkaidejét néhány egyszerű művelet ismétlésével tölti el.

A kibernetikus automatizáció új embert igényel, alkotó embert, aki örömmel végzi munkáját. „Elsősorban az ismétlődő munkafeladatoknak eleget tevő gyári munkaerő gyors és végérvényes eltűnését várhatjuk. Ez végső soron az ismétlődő és teljesen érdektelen munkafeladatokat illetően hasznos lehet és az ember kulturális fejlődését lehetővé tevő szabad idő forrásává válhat.”³

Az öngazgatás lehetőséget nyújt az ember társadalmi és gazdasági helyzetének a megváltoztatására, valamint azoknak a feltételeknek a megteremtésére, hogy a gépek az embert szolgálják és humanizálják a társadalmi viszonyokat. Ezeknek a gépeknek a fokozott termelékenység az anyagi javak bőségében és a szükségletek kielégítésében mutatkozik meg. Marx például a tőkében megállapította, hogy végső soron „az egész gazdaság a gazdaságos időfelhasználásra vezethető vissza”.

Georges Friedman⁴ szerint az ipari fejlődés eddigi alakulását és a termelés gépesítését három szakaszra oszthatjuk: az ember által irányított gépek, a félautomata gépek és az automatizációval összekapcsolt gépek időszakára.

Az első időszak gépei állandó emberi irányítást igényelnek. A félig automatizált gépek időszakára az jellemző, hogy a munka a gép és az ember között oszlik meg (lásd például a nagy fordulatszámú fúrógépeket, az esztergagépeket). A manapság végbemenő harmadik szakaszban kerül sor az egymástól függő gépsorok, felszerelések és berendezések összekapcsolására, s így alakul ki a sorozatgyártás, az automatizálás a termelésben.

James Bright amerikai mérnök például rendkívül érdekesen magyarázza az automatikus és a kibernetikus gépek közötti különbséget. Bright a technológia fejlődését — s ezen belül a tudomány és a technika alkalmazását — négy szakaszra osztja az anyagmegmunkálás és az információfeldolgozás tükrében: a manuális, a mechanizált, az automatizált és az automatikus szakaszt különbözteti meg. Csak erre az utóbbira térünk ki, mert az első három alapjában véve Georges Friedman felosztását követi.

Az új technológia az automatikus szakaszban éri el csúcspontját. Erre az jellemző, hogy a műveletek közvetlen végrehajtása mellett azok előkészítését, ellenőrzését és az elgondolás tökéletesítését is a gépek végzik. Valójában automatikus gépekről van szó.

Ha például azt akarjuk, hogy automatikus fúrógépünk legyen, akkor abba a művelet-végrehajtó szerkezetek mellett mérőműszereket is be kell építenünk. Amennyiben ezt programozott gépekkel egészítjük ki és mindezt összekapcsoljuk, akkor automatikus munkagépet, berendezést kapunk.⁶ A kibernetika — mindenekelőtt elveinek, információinak és visszacsatoló módszerének köszönhetően — olyan kibernetikus gépeket hozott létre, amelyek különböznek a hagyományos automatikus gépektől és berendezésektől.

Az automatikus gépekbe be van építve meghatározott szerszám előállítási programja. A kibernetikus gépek olyan mechanizmussal vannak kiegészítve, amelyek a visszacsatolás elve alapján logikus műveletekbe kezdenek, például leáll a gép, ha az ellenőrzés megállapítja, hogy a termék nem felel meg a követelménynek. A kibernetikus gépek munkájában jelentős szerepet játszanak a munkamérő, úgynevezett kísérő mechanizmusok. Walter Grey neurológus és Ross Achby pszichológus, brit tudósok kutatásaik során megállapították, hogy az ilyen mechanizmusok képesek bizonyos dolgokat elsajátítani. Grey ugyanis Pavlov szovjet professzornak a feltételes reflexekkel kapcsolatos elmélete alapján bebizonyította, hogy a tanulás egy mechanizált láncrendszer alapján megy végbe, Achby viszont kimutatta, hogy a reagálási rendszer ismerete alapján hogyan lehet elérni, hogy bizonyos kérdésekre mindig kedvező választ kapjunk.⁷

A kibernetikus gép tehát nem egy zárt körű program alapján működik, amely képtelen a munkakörülmények változásához alkalmazkodni, hanem programja mindezt számításba veszi.

Most néhány olyan kibernetikus munkagép alkalmazásával foglalkozunk, amely századunk végéig és a jövő század kezdetéig a tökéletesítés tárgyát képezi. Valamennyiünk számára ismeretes, hogy az automatát semmiféle kényszerrel, prémiummal vagy dicsérettel nem ösztönözhetjük nagyobb teljesítményre, ugyanis az nincs tekintettel semmiféle erkölcsi, gazdasági és egyéb vonatkozásra. Az automaták belső szerkezeti felépítéséből következő nagy lehetőségeket csak az egész termelési folyamat magas szintű megszervezésével lehet kihasználni.⁸

Alkalmazásukat számos nehézség kiküszöbölésének kell megelőznie. Az egyik legfontosabb dolog azoknak a feladatoknak a körülhatárolása, amelyeket az egyenletek és a pontosan meghatározott logikai szabályok útján, azaz a matematikai modellek segítségével igyekszünk megoldani. A gazdasági problémák esetében ezt gazdasági matematikai modelleknek nevezzük. Az elektronikus számítógép csak egy így megfogalmazott feladatot képes befogadni. Az embertől eltérően képtelen nem egészen világos és felemás fogalmakkal műveleteket végrehajtani. Ahhoz, hogy kialakítsuk egy műszaki-gazdasági folyamat matematikai modelljét, mindenekelőtt a termelés törvényszerűségeinek a mélyére kell hatolni és a termelésre jellemző számos tényező közül azokat a legfontosabbakat kell kiemelni, amelyek kapcsolatban állnak egymással és azoknak megfelelő módszerekkel kell hatást gyakorolni a termelésre.

A termelést nem lehet egykönnyen belefoglalni a matematikai egyenletek rendszerébe, ugyanis az a matematikai modellek egész komplexumát képezi. A Szovjetunióban például ezeknek a problémáknak a megoldását szakember-csoportokra bízták, de ez még távol áll a társadalmi termelés minden szintjének a megformálásától. A termelésirányítás egyes területeibe még csak most kezd behatolni a matematika, s a közeljövőben minden bizonnyal még nagyobb lesz az eredményessége. Hazánkban eddig még nem került sor ilyen átfogó kezdeményezésre, bár

az öngazgatás fejlődése ezt követeli, mivel a dolgozók óriási többsége érdeklődik saját munkája eredménye iránt.

Az alábbiakban a munkagépek és egyéb berendezések példáján mutatunk rá a probléma néhány vonatkozására:

— a számrendszeres irányítású munkagépek alkalmazott rendszerének kialakítását és alkalmazását,

— a számrendszeren alapuló ellenőrző automatákat,

— az összeszerelési problémákat és

— a gépek kezelésének, azaz az emberi irányítás automatizálásának a problémáit.

A számtáblás vezérlésű esztergagépek alkalmazott rendszerének a kialakításán és alkalmazásán végzett kísérletek már befejeződtek. Ezek a kísérletek beigazolták az ilyen minőségileg új előkészületek magas fokú hatékonyságát. Az említett esztergagépek lehetővé teszik, hogy a munka optimális körülmények között folyjon, az ember beavatkozása nélkül is. Képesek maguk megszerezni, feldolgozni és felhasználni a legjobb eredményekhez szükséges információkat, s mindezt mesterséges „érzékszerveikkel”, programozott berendezéseikkel érik el.

Az ember csak vázolja az automata feladatát. Az első terméket az ember által betáplált program alapján állítja elő, de ettől a pillanattól kezdve önmaga is tapasztalatokra tesz szert, tökéletesíti a programot, a soron következő termékek előállításakor maximális pontosságot és időfelhasználást igyekszik elérni a gazdaságosság kritériuma alapján.

Az automata által alkalmazott kritériumokat az ember alakítja ki, viszont a különböző műveleteket, azaz a munka irányítását, a program optimális megvalósításának a kialakítását az automatizált vezénylésű rendszer végzi. Az univerzális esztergagépeken ezt hagyományos módszerekkel, sőt magas szakképzettségű szakemberek részvételével sem lehetett volna elérni.

Ezeket a gépeket nem feltétlenül kell külön-külön alkalmazni, automatikus gépsorokat, termelési egységeket lehet kialakítani belőlük. A számtáblás vezérlésű esztergagépek ilyen kísérleti rendszerét már kialakították.

Érdemes azonban figyelmet szentelni a kibernetikus automatizáció egy másik vonatkozásának is. A program szerint kidolgozott terméket ellenőrizni kell, hogy megfelel-e a tervező elgondolásának. Ez az igény hívta életre a számtáblás vezénylésű technika egy teljesen új területét, az *ellenőrző automatákat*.

A speciális szabványminták hagyományos módszer alapján való ellenőrzése, a magas szakképzettségű és szakosított ellenőrök bevonása rengeteg kézzel végzett munkát, időt és eszközt igényel. Értelmetlen lenne specializált automatákat kialakítani az ilyen termékek ellenőrzésére, hisz ez azt jelentené, hogy ahány terméket előállítunk, annyiféle automatát kell létrehozunk!

A számjegytáblás vezérlésű ellenőrző automaták működési elve a kö-

vetkező: az ellenőrzésre szánt terméket egy szintén számtáblás vezénylésű esztergára emlékeztető gépbe helyezik és a forgácsoló kések helyett mérőműszerek közelítenek hozzá. A technológus meghatározza a mérések helyét, a programozó pedig ennek megfelelő programot alakít ki. Ezt követően az ellenőrzött terméket a kiindulási pontra helyezik és az ellenőrző automata működésbe lép. A mérőműszer végighalad a mérésre szánt felületeken. Amennyiben ezek a felületek nincsenek pontosan kidolgozva, a mérőműszer és az automata valamennyi műszere jelzi az eltéréseket. A mérési folyamat végére rendkívül pontos adataink lesznek a termék feldolgozásáról.

Napjainkban már gyártják a számjeltáblás vezénylésű ellenőrző automaták első típusait. Ez felgyorsítja a legösszetettebb termékek ellenőrzését és ugyanakkor kizárja az emberi tévedés lehetőségét.

A gépkocsik, repülőök, motorkerékpárok, kerékpárok és számos más bonyolult termék összeszerelési folyamata embermilliókat igényel. Ezek a folyamatok pusztán az emberi munkára vannak alapozva, s mind-egyeddig nem automatizálták őket. Elvégzésükre nagy mennyiségű emberi munkát használnak fel.

Másrészt ez a munka ugyanazoknak a mozdulatoknak az ismétlését teszi szükségessé nap mint nap, s ez egyhangú és érdektelen. Ugyanígy egyes szerelőmunkák jelentős fizikai erőfeszítéssel járhatnak, s ez már fárasztóvá is teszi a munkát.

A szerelőmunkák automatizálása nagy lehetőséget rejt magában a munkatermelékenység növelését illetően. A szakemberek kitartóan keresik azokat az eszközöket és megoldásokat, amelyek elősegítenék ennek az összetett és égető problémának a megoldását.

Az autógyártásban például a szerelés meghatározott programjait és a szállítási kötelezettségek teljesítését a számtáblás vezérlésű berendezésekre lehet bízni. Hogy miért van ezekre a berendezésekre szükség? Folytassuk például a gépkocsik vagy egyéb gépek összeszerelésével. Az autógyár szerelőműhelye kellemes benyomást tesz ránk dinamikus munkájával. Ennyi és ennyi perc alatt egy autó, majd ugyanennyi idő elteltével ismét egy autó kerül le a szalagról. A futószalagról azonban teljesen egyforma, egyetlen részletében sem, még színben sem különböző kocsik kerülnek le. Amennyiben ezen a vásárlók igényeinek megfelelően változtatni szándékozunk, de nem szeretnénk, hogy a szerelés időtartama hosszabb legyen, akkor segítségül kell hívnunk a számtáblás vezérlésű berendezést.

A számtáblás vezérlésű berendezésnek teljesen mindegy, hogy ezer vagy pedig egy autó gyártását kell-e memorizálnia. Emellett az automata könnyen megjegyzi mindazokat a sajátos igényeket, amelyeket a megrendelő támaszt. A továbbiakban a szerelést a számtáblás vezérlésű rendszerek irányítják. A megrendeléstől függően hol piros, hol kék karosszériájú kocsik kerülnek le a futószalagról; hol közönséges rádiót, hol meg osztályon felülit szerelnek be a gépek, tehát nem lesznek egyformák a termékek. A megrendelések száma ezektől a részletektől füg-

gően is alakul, s így az összeszerelt gép, illetve termék pontosan megfelel a megrendelő követelményeinek.

A számtáblás vezérlésű rendszereknek az összeszerelési folyamatokban való felhasználása nem érinti az alapvető műveleteket, hanem csak azokat, amelyek (említett példánkban) kapcsolatban állnak a futószalag gyorsaságának szabályozásával, valamint az alkatrészeket, a hol piros, hol meg kék karosszériát stb. szállító futószalagokkal.

A gépkocsik közvetlen összeszerelését viszont emberek végzik. Mikor megérkezik a karosszéria, akkor az alvázra helyezik és számos műveletet végeznek el rajta. Ez még mindig nagy lehetőségeket rejt magában az ésszerűsítők számára.

A következő problémakör az említett esztergagépek, a futószalag és az összetett gépsor-ellenőrző automaták kezelésére vonatkozik. Ezeket a rendkívül bonyolult esztergagépeket kezelni kell, elő kell készíteni a félkész terméket, továbbítani a készterméket, el kell juttatni őket az egyik géptől a másikig. Ezt a munkát manapság még emberek végzik, s az automatizáció ellenére is munkájuk egyre fárasztóbb és érdektelenebb.

Megemlíthetjük például az autófestést: hogy a munkás megóvhassa magát a permetező festék káros hatásától, speciális maszkra, helyiségre és műhelyre van szükség, amely speciális védőberendezésekkel van felszerelve, s mindez rendkívül drága és veszélyes.

Ha megvizsgálánk a gépipar valamennyi általános és kiegészítő folyamatát (egyes példákat már említettünk), akkor kitűnne, hogy az ágazat viszonylagos automatizálásától függetlenül még mindig jelentős részben alkalmazza az emberi munkát. Bátran állítható, hogy a befektetett munka kisebb részét kell az automatizált felszerelés létrehozására és karbantartására fordítani, s ez magas szakképzettséget, gazdag ismereteket és alkotó jellegű megközelítést igényel. A munka nagyobbik részét pedig ennek a gépesített rendszernek a kiszolgálása igényli. A munka többsége tehát végrehajtásból, a kívülálló szemével nézve egyszerű, ismétlődő műveletekből merül ki. Ezekre a műveletekre pedig elsősorban emberi erőt használnak.

A különböző automata gépek és felszerelések kezelési folyamatának az automatizálását egyszerűen az emberi mozdulatok automatizálásának nevezhetjük. Ez a probléma már annyira kiéleződött, hogy megoldását egy egészen új technikai ág kifejlődése kísérte nyomon, a robottechnika. Erre most nem térünk ki részletesebben, mert nem tartozik a témánkhoz.⁹

A kibernetika és az automatizáció a képzettségi összetétel megváltoztatási folyamatában

A kibernetika és az azon alapuló gépek, valamint általában az automatizáció alkalmazása olyan körülményeket teremt, hogy a dolgozó egyre jobban a termelési folyamat társadalmi szabályozójává és őrévé

válík, mint ahogyan Marx is mondta. Ennek az álláspontnak a konkretizálását igazolja a munkaerő képzettségi összetételének és a növekvő műszaki-technológiai, valamint tudományos fejlődésnek a kapcsolata is.

Az egyes szerzők szerint kibernetikai forradalomnak nevezett tudományos-technikai forradalom változásokat idéz elő a képzettségi összetételben és jelentős átalakulásokat von magával. Az automatizáció bevezetése a fizikai és a szellemi munka közötti különbség megszűnéséhez vezet. Szemléletes példája ennek az a táblázat, amelyet J. Auerhan dolgozott ki:¹⁰

	szakkép- zetlenek	betanít- ottak	szakkép- zettek	szakközép- iskolai vég- zettségűek	főiskolát végzettek
a) hagyományos ipari rendszer:					
— univerzális gépsorra alapozva	15	20	60	4	1
— mechanikus gépsorra alapozva	—	57	33	8	2
b) az automatizáció elvét érvényesítve:					
— részleges automatizáció	—	38—40	45—55	13—30	4—12
— teljes auto- matizáció	—	—	40—50	40—60	20—40

1. sz. táblázat

J. Auerhan csehszlovák kutató ezt a táblázatot az amerikai, szovjet, francia, német és csehszlovák szerzők tanulmányaiban szereplő bíráló elemzések és kutatások alapján állította össze.

A táblázatból kitűnik, hogy már a részleges automatizáció növeli a szakképzett munkások számát, miközben lényegesen nagyobb a középiskolát végzettek száma is. A teljes automatizációnál viszont a szakképzetlen és betanított kategória eltűnik, a közép- és felsőfokú végzettségűek részaránya pedig igen eltérően alakul.

Példánkat az alábbi teljesebb táblázattal bővítjük ki, amely bemutatja, hogy hogyan alakul a munkaerő képzettségi összetétele a technológiai fejlődés különböző szakaszaiban (százalékban kifejezve):¹¹

képzettségi szint	a technológia fejlettségi foka								
	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Szakképzetlenek	15	7	—	—	—	—	—	—	—
Betanítottak	20	65	57	38	11	3	—	—	—
Szakképzettek	60	20	33	45	60	55	40	21	—
Középiskolát végzettek	4	6,5	8	12,5	21	30	40	50	60
Főiskolát végzettek	1	1,5	2	4	7	10	17	25	34
Tudományos fokozatúak	—	—	—	0,5	1	2	3	4	6

- 3 — univerzális gépek
4 — félautomata gépek
5 — mechanizált futószalagok
6 — automatizált gépek, illetve automatizált futószalagok
7 — automata berendezések a munkafeltételek és az eredmények önálló mérésével
8 — önszabályozó automatikus berendezések
9 — automata berendezések, amelyek az önszabályozáson túl a termelési folyamat-hoz szükséges paraméterek automatikus nyilvántartását is végzik
10 — automatikus berendezések, amelyek automatikusan alkalmazkodnak a megváltozott viszonyokhoz és önállóan választják meg a tevékenységükhöz legmegfelelőbb módszereket (úgynevezett automatikusan alkalmazkodó rendszerek)
11 — automatikus berendezések, amelyek nemcsak technikailag, hanem gazdaságilag is biztosítják a termelési folyamatot.

A táblázat összeállítója azt szemlélteti, hogy a termelési folyamatot gazdaságilag irányító automatikus berendezések nemcsak a szakképzetlen és betanított, hanem még a szakképzett munkásokat is nélkülözni fogják. Ebből az következik, hogy a szó szoros értelemben vett fizikai munka teljesen eltűnik, és hogy a munka olyan elemekkel gyarapodik, amelyek lehetővé teszik, hogy az ember teljesen megszabaduljon a fizikai erőfeszítésektől.

A fenti táblázat nem veszi figyelembe a kézi munkára és a kézi szerszámok használatára, illetve a nem emberi, hanem egyéb energia által munkára fogott szerszámokra vonatkozó első és második technológiai fejlettségi szintet. A fizikai és a szellemi munka közötti különbség fokozatos eltűnését annak a szabad és kreatív személyiségnek a fejlődésvonalán figyelhetjük meg, melynek kialakítását az öngazgatáson alapuló társadalom is célul tűzte ki.

Érdemes idézni Albert Einstein szavait, amelyek éppen az öngazgatású társadalomban érik el valódi értelmüket: „Az ismeretek kisszámú egyénre való korlátozása megsemmisíti a nép filozófiai szellemét és szellemi nyomorhoz vezet.”

A szabadidő-gazdálkodás valójában munkaidő-gazdálkodást is jelent, hisz lehetővé teszi a dolgozó személyiségének teljes kibontakozását, amely visszahatást gyakorol a munka termelékenységére.

Lehetőségeinkhez mérten külön figyelmet szentelünk a hazánkban foglalkoztatottak képzettségi összetételében végbemenő változásoknak, amelyek a kibernetika alkalmazásával még kifejezettebbekké válnak:

*A foglalkoztatottak képzettség szerinti megoszlása Jugoszláviában
(százalékban)*

	1952	1957	1963	1967	1972
Magas szakképzettségűek	1,2	5,7	6,4	5,6	6,8
Szakképzettek	26,5	24,9	27,8	24,1	26,0
Félszakképzettek	20,3	16,7	15,9	11,8	13,6
Szakképzetlenek	31,2	22,2	27,4	29,8	21,9
Felsőfokú végzettségűek	—	5,3	3,6	7,2	9,5
Középfokú végzettségűek	16,5	12,2	8,8	12,3	15,1
Általános végzettségűek		9,7	8,8	9,2	7,1
Segédszemélyzet	4,3	3,2	1,3	—	—
A foglalkoztatottak száma ezrekben kifejezve	1 351	2 412	3 320	3 529	4 168

3. sz. táblázat

(Forrás: Statistički godišnjak SFRJ)

Nyilvánvaló a szakképzett és a magas szakképzett dolgozók számának a növekedése. Viszont a fejlettségi szint, a mechanizáció alkalmazása és az automatizáció még nem ért el megfelelő szintet és a kibernetika, valamint az automatizáció behatolása a szakmailag képzettebb öngigazgatók iránti szükségletet növeli.¹²

A kibernetika és a társult dolgozók szabad idejének növelése

A kibernetika és az automatizáció alkalmazása következtében a társult dolgozók mentesülnek a mechanikus munkavégzéstől és módjukban áll személyiségük sokoldalú fejlesztése. A szakképzetlenséget szakképzettség váltja fel, s ezt az öngigazgatású társadalomban gyakorlatilag semmi sem korlátozza. A fizikai és szellemi munka közötti különbség a kibernetika és az automatizáció alkalmazása következtében eltűnik, s így létrejönnek a szabad és sokoldalú alkotói személyiség kialakulási feltételei. „Az automatizálás és a kibernetika... önállósítják és felszabadítják az embert, újrat teremtik a munka esztétikai dimenzióját, amire különösen az antik görög és reneszánsz humanisták, de Marx is nagy hangsúlyt helyezett. A végsőkéig tökéletes automatákon az ember megvalósíthatja elgondolásait és közvetlenül humanizálhatja a természetet a saját elgondolásai és a szépség törvényei szerint, aminek szükségszerű velejárója, hogy egyre mélyebbre kell hatolnia a dolgok és az emberi természet törvényszerűségeibe.”¹³

A számítógépek és általában véve a kibernetikus gépek fokozott alkalmazása egyre jobban csökkenti az ember közvetlen jelenlétét a termelési folyamatban, sőt az irányításban és a szabályozásban is. A kibernetika és a kibernetikus gépek alkalmazása, térnyerése még egy

vonatkozásban felszabadítja az embert: Nemcsak a termelésben, hanem az irányításban is nélkülözhetővé teszi.

Az ember a termelési folyamat utolsó szakaszából való kiiktatásával — természetesen nem teljes nélkülözésről van szó — megszabadul attól, hogy energiaforrás minőségében közvetlenül kezelje a gépeket és a berendezéseket, s ezáltal módjában áll szabadon és önállóan alakítani személyiségét. Az öngazgatású társadalom kiépítésében ezeket a folyamatokat alkalmazva és az automatizáció szakaszában a termelőeszközöket tanulmányozva tulajdonképpen hagyományos módszereket alkalmazunk a korszerű élet- és munkakörülményekre. „A berendezések műszaki fejlődésével párhuzamosan fejlődik a munkafolyamat társadalmi és kooperatív jellege, ami továbbfejlődése során a szocializmus létrejöttének elengedhetetlen feltétele; kifejlett formájában pedig a szocialista társadalom kiépítését teszi lehetővé.”¹⁴

Az embernek a nehéz fizikai munka alóli felszabadítása, a szellemi és fizikai munka közötti különbség csökkenése, valamint a szabad személyiségformálás eltörli az osztálykülönbségeket és a munkaidő lerövidítéséhez, a szabad idő növeléséhez vezet.

A munkaidő „a huszonnégy órás napi időtartománynak az a része, amelyet teljes egészében társadalmilag szükséges munkára fordítunk társadalmilag meghatározott terjedelemben, s amelyért ellenszolgáltatást kapunk... A munkaidő gazdasági határait a termelőerők fejlettségi fokától, a munkatermelékenységétől függően határozzák meg, ennek keretében pedig a ráfordításra szükséges időtől és az időfeleslegtől, valamint a munka- és a szabad idő arányától is függ.”¹⁵

A fennmaradó időt, a szabad időt az emberek szükségleteik kielégítésére fordítják:

- pihenés és szórakozás,
- művelődés és nevelés,
- tanulás és szakmai továbbképzés,
- társadalmi és politikai tevékenység.

A munka- és a szabad idő dialektikus kapcsolatát tekintve megállapíthatjuk, hogy szoros összefüggés van a kettő között. Bár a munkaidőt csak bázisnak tekinthetjük, mégis meghatározó tényezője a szabad időnek, másrészt viszont a szabad idő is visszahat magára a munkaidőre.

A szabadidő-felhasználás egyrészt társadalmi, másrészt gyakorlati probléma. A kibernetika fejlődése és általában véve a műszaki haladás célja, hogy minél szűkebb keretek közé szorítsa az emberi munkát és hogy szükségsszerű jelenlétével az ember csak az egyik összetevője legyen az újratermelési folyamatnak.

A munka ilyenmű humanizálásához megfelelő előfeltételekre van szükség, amelyeket Marx az alábbiakban jelöl ki:

— a termelőerők olyan fejlettségi szintjére van szükség, amely lehetővé teszi, hogy az emberek munkájukat „... a legkisebb erőbefektetéssel és a természetüknek legmegfelelőbb és ahhoz legméltóbb körülmények között végezzék”,

— olyan termelési viszonyokat kell kialakítani, amelyek lehetővé teszik, hogy „a társult termelők racionálisan alakítsák ki anyagcseréjüket a természettel, közös ellenőrzésük alá vonják azokat és ne tegyék lehetővé, hogy az valamiféle felsőbbrendű hatalomként uralkodjon felettük”,

— Marx elgondolása szerint ezeket a műszaki és társadalmi feltételeket nem lehet egymástól különválasztani, mert éppen a kettő gyakorolhat hatást a munka minőségi átalakulására.

Az öngazgatás anyagi (műszaki) és társadalmi feltételei lehetővé kell hogy tegyék Marxnak a munkáról kialakított elképzelését, egy olyan munkáét, amely méltó az emberhez, mert szervesen összekapcsolja a szellemi és fizikai képességeket, a végrehajtó és alkotó jelleget, tehát egyben szabad és alkotó jellegű tevékenység.

Ennek az anyagi feltételei a termelőerők korszerű fejlődésében rejlenek. A kibernetika fejlődésére és alkalmazására sajátosan jellemző, hogy a hagyományos ipari gépesítést felváltja egy ellenkező irányú folyamat: a már előzetesen széttagolt munkafolyamatok újraegyesítése.

A társadalmi feltételeket a szervezett szocialista erők biztosítják, amelyek tudatos vagy ösztönös tevékenységükkel jelen vannak szinte majd minden országban és egy olyan határozott tevékenységet fejtenek ki, amely a szocialista társadalmi viszonyok kialakításához vezet. A társadalmi fejlődés legújabb szakaszában a szocialista társadalmi rendszer nemcsak a világ ipari termelésének egyharmada feletti rendelkezésével és jelentős kutatói bázisával veszélyezteti a kapitalizmust, hanem olyan önálló társadalmi tényezőként is, amelyet egyetlen monopólium sem képes tartósan megakadályozni és vele szembehelyezkedni. A termelőerők rohamos fejlődése ugyanis egyre jobban eltávolodik a többletmunka elsajátításának és elosztásának monopolkapitalista módszerével, s ez szükségszerűvé teszi a szocializmusnak, ennek a haladó és forradalmi társadalmi rendszernek a bevezetését. A társadalmi és az anyagi feltételek elválaszthatatlanok egymástól, hisz csak együttesen képesek olyan tevékenységgé alakítani az elaprózott ipari munkát, amely ösztönzőleg hat az egyetemesség irányába, a széles körű elméleti és módszertani alapok kialakítására.¹⁶

Fordította *Garai László*

Jegyzetek

- ¹ Dr S. Marjanović: Organizacija rada c. folyóirat, 1979/5. sz., 21. old.
- ² Uo.
- ³ Norbert Viner: Kibernetika i društvo. Nolit Kiadó, Belgrád, 1964, 198—199. old.
- ⁴ Georges Friedman: Les problemes humanines du machinisme industrial. Gallimard Kiadó, Párizs, 1956.
- ⁵ Ing. James Bright: How to evaluate Automation. Harvard Business Review, 1955, 4. sz., New York.

- ⁶ Teofanija Trivunac: Automatizacija i kibernetika. Savremena administracija Kiadó, Belgrád, 1975, 20. old.
- ⁷ Uo. 71. old.
- ⁸ Politika, 1977. október 24., 15. old.
- ⁹ A kibernetikus gép mint a munkaszervezeti termelékenység-növelés eszköze című fejezethez felhasználtuk a Politika 1977 októberében megjelent sorozatát is.
- ¹⁰ Radovan Rihta és munkatársai: Civilizacija na raskršću. Belgrád, 1972, 124. old.
- ¹¹ Dr Čalić: Marksizam i samoupravljanje. Globus Kiadó, Zágráb, 1974, 119. old.
- ¹² Adataink a Jugoszláv Statisztikai Évkönyvből származnak
- ¹³ Dr A. Srojković: Osnovi marksističke filozofije. 181. old.
- ¹⁴ Dr D. Čalić: id. mű, 109—110. old.
- ¹⁵ Dr Predrag Aleksić: Budžet vremena i njegova struktura. Sociologija rada, Belgrád, 1973, 170. old.
- ¹⁶ Lásd: Slobodno vreme i humanizacija procesa proizvodnje u uslovima savremenog tehničko-tehnološkog razvoja. V. Bajagić magiszteri munkája, 1975.

Rezime

Kibernetika i humanizacija društvenih odnosa u samoupravnom socijalizmu

Autor obrađuje problematiku kibernetike i humanizacije društvenih odnosa uz korišćenje više podnaslova. U prvim delovima rada obrađuje uticaj automatizacije i kibernetike i njenog razvitka na razvitak i unapređenje proizvodnog procesa materijalnih dobara, te utvrđuje već na početku da je kibernetika daje pečat na ceļu epohu savremenog razvitka uz pozitivan uticaj na razvoj samoupravnog socijalizma, obzirom da se zalaže za povećanje proizvodnje materijalnih dobara s jedne strane i na povećanje fonda slobodnog vremena s druge strane.

Kibernetikom se postiže veća produktivnost rada i time i se likvidira nezainteresovanost radnika na sopstvenom radu. Rad se približava cilju da bude izvor radosti. U tome se razlikuje od automatike.

U vezi sa ovim saznanjem autor konstatuje da je kibernetika u stvari četvrta faza industrijalizacije, i da je suštinska razlika između kibernetike i automatizacije u tome što je ona mehanizam, koji putem povratnih veza može da preuzima i logičke akcije. Time je u članstvu u stvari izvršena i identifikacija, i u određenoj meri i definicija kibernetike.

Da bi takvu svoju funkciju mogla izvršiti, potreban je specifičan način formulisanja zadataka — putem matematičkog modela — jer električna računaska mašina — ordinator — može da prima samo tako formulisane zadatke.

Na sadašnjem stepenu razvitka, kibernetika još ne može u potpunosti da reši sve ekonomsko-tehničke zadatke, ali postoji izraziti razvojni trend koji će još postojeće nepotpunosti otkloniti. Ipak već na sadašnjem stepenu razvitka kibernetika ima izraziti položaj u rukovođenju celokupnim poslovanjem radne organizacije u svim njenim fazama poslovanja. Posebno treba međutim podvući značaj kibernetike, kao osnova veće produktivnosti rada u radnim

organizacijama. Autor time u vezi opisuje razvoj industrijalizacije, preko faza manuelizacije, mehanizacije automatizacije i automatije, zadržavajući se pri tome na automatiji i na specifičnostima koje pruža kibernetička mašina. Pri tome navodi primere za problematike primene kibernetike na alatnim mašinama. Problematika stvaranja i primene adaptivnog sistema cifarskog upravljanja kontrolni automati i posebno problemi automatizacije procesa opsluživanja tj. automatizacije čisto ljudskih pokreta zahtevaju visoki stepen organizacije i znanja.

Obzirom da je neophodno, ustanovio je autor, da se izrađeni proizvod kontroliše da bi se utvrdilo da li odgovara zamislima konstruktora, izrađena i nova mašina: kontrolni automat. Već se koriste kontrolni uređaji sa cifarskim upravljanjem, koje mogu da izvrše kontrolu i najsloženijih proizvoda ili proizvodnih operacija, kao što je na primer montaža automobila. Problematika automatske proizvodnje tj. montaže automobila je posebno obrađena.

Od posebnog je interesa u priloženom radu, obrada uticaja automatizacije i kibernetike u procesu zaposlenosti i naročito u procesu izmene kvalifikacione strukture radnika. Prikazan je kvalifikacioni sastav radništva u tradicionalno industrijskom sistemu i u automatski organizovanom proizvodnom procesu iz koje se može videti da nekvalifikovano radništvo eliminisano već na radu mehaničkim linijama u tradicionalnom sistemu, dok je pri automatskom principu pri punoj automatizaciji isključeno i priučeno radništvo uz veoma znatan porast kadrova sa srednjom i visokom spremom.

To isto se potvrđuje i tabelarnim prikazom strukture kvalifikovanosti prema stepenu tehnološkog razvoja, te je kod maksimalnog stepena označeno sa br. 11, manualni rad u potpunosti isključen. Taj stepen naime predstavlja automatski uređaj koji ne osigurava samo tehničko, nego i ekonomsko vođenje proizvodnog procesa na automatski način.

Nakon tih izlaganja, autor se obraća na tendencije promena kvalifikacije u Jugoslaviji, utvrđujući, da će se taj trend, koji pokazuje porast učešća više kvalifikovanosti razvitkom kibernetike još jače izražavati. U tabeli koja prikazuje strukturu zaposlenih od 1952—1972. godine vidi se da je to kretanje izrazito u proteklom periodu.

U zadnjem delu svojih izlaganja autor ukazuje na činjenicu, da upotreba kibernetičkih mašina smanjuje direktno angažovanje čoveka u neposrednom proizvodnom procesu, te usled toga s jedne strane menja odnos čoveka prema svom radu u pravcu daljeg iskazivanja društvenog karaktera rada i rezultata rada i oslobađanje čoveka od teškog rada. Ujedno se skraćuje radno vreme i povećava fond slobodnog vremena. Korišćenje slobodnog vremena i skraćivanje radnog vremena, kao i oslobodjenje od manualnog rada predstavlja humanizaciju rada, koji u potpunosti karakteriše socijalistički sistem i to pre svega socijalistički samoupravni sistem u kome je čovek osnovni faktor, i njegova sreća i potpuno zadovoljenje njegovih potreba osnovni cilj društva.

Kurzfassung

Kibernetik und die Humanisation der Gesellschaftsverhältnisse in Selbstverwaltungssozialismus

Der Verfasser bearbeitet in seinem Artikel die Kibernetik und deren Funktion in der Humanisation der Gesellschaftsverhältnisse in mehreren Abteilungen. In den ersten Abteilungen weist er, auf die Wirkung der Automatisierung und der Kibernetik, sowie ihrer Entwicklung und Fortschritt des Produktionsprozesses materieller Güter hin, und stellt schon bei der Einleitung fest, dass die Kibernetik bezeichnend für die ganze Periode der fortgeschrittenen Entwicklung ist; positive Wirkung auf die Entwicklung des selbstverwaltendem Sozialismus ausübt, da sie einerseits das Wachstum der materiellen Produktion und andererseits das Wachstum des Freizeitfonds bewirkt.

Durch die Kibernetik wird höhere Arbeitsproduktivität erzielt und dadurch wird die Uninteresse des Arbeiters, an seinem Produkt liquidiert. Die Arbeit nähert sich dem Ziel: eine Freudenquelle zu werden.

In Hinsicht dieser Erfahrung, stellt der Verfasser fest, dass die Kibernetik eigentlich die vierte Phase der Industrialisation ist und, dass der wesentliche Unterschied zwischen der Kibernetik und der Automatisierung darin besteht, dass diese ein Mechanismus ist, der durch seine Rückwirkungen auch logische Tätigkeiten übernehmen kann. Dadurch ist im Artikel eigentlich die Identifikation und größten Teils auch die Definition der Kibernetik gegeben.

Um dass die Kibernetik ihre solche Funktion ausüben kann, ist eine spezifische Methode der Aufgabenformulation nötig; durch mathematischen Modell, da die elektrische Rechenmaschine nur so formulierte Arbeitsaufgaben übernehmen kann.

Am heutigen Entwicklungsnivo, kann die Kibernetik noch nicht alle ökonomisch-technische Aufgaben in der Vollkommenheit lösen; der Entwicklungstrend inzwischen bezeugt, dass die noch bestehende Hemmungen kurzfristig zu überwinden sind. Schon auf der heutigen Entwicklungsstufe hat jedoch die Kibernetik ausgeprägte wichtige Funktion in der ganzen Gesch; führung der Arbeitsorganisation und in allen ihren Arbeitsphasen. Die Bedeutung der Kibernetik soll jedoch als Grundlage zur Steigerung der Produktivität der Arbeitsorganisation unterstrichen werden. Der Verfasser unterstreicht in dieser Hinsicht die Entwicklung der Industrialisation, durch die Phasen der manuellen Arbeit, Mechanisation, Automatisierung und Automation, mit besonderer Hinsicht auf die Automation und auf die Vorteile der kibernetischen Maschine. Dabei weist er auf Beispiele hin, die sich bei der Verwendung der Kibernetik an den Werkzeugmaschinen vorstellen. Die Problematik der Erzeugung und des Gebrauchs der Adaptivsystemen der mathematischen Regelung, der Kontrollautomaten und insbesondere die Problematik der Automatisierung des Bedienungsprozesses der Maschinen — also die Automatisierung der rein menschlichen Bewegungen — verlangen hohes Nivo der Organisation und des Wissens.

Der Verfasser hat festgestellt dass wegen der unbedingten Nötigkeit, das erzeugte Produkt zu kontrollieren, im feststellen zu können, ob es der Voraussetzung des Konstruktors entspricht, eine neue Maschine auszuarbeiten ist: der Kontrollautomat. Es werden von jetzt Kontrollmaschinen mit mathematischer Steuerung gebraucht, die die Kontrolle auch der höchstkomplizierter Produkte und Produktionsprozesse durchführen können, wie z. B. die der Au-

tomobilmontage. Die Problematik der Automobilmontage ist im Artikel besonders bearbeitet.

Mit besonderer Interessantheit ist im Artikel der Hinweis auf die Wirkung der Kibernetik und Automatisierung auf den Prozess der Beschäftigung, insbesondere der Qualifikationsstruktur der Werktätigen ausgeführt. Es wird die Qualifikationsstruktur im traditionellen Industrialisationssystem, sowie im System der Automation gezeigt und es ist daraus festzustellen, dass die unqualifizierte Arbeiterschaft schon bei der Arbeit mit mechanisierten Linien ausgeschieden ist; bei den automatisierten jedoch wird auch der angelernte Arbeiter ausgeschieden. Dabei erhöht sich wesentlich der Anteil des qualifizierten und hochqualifizierten Kaders.

Das wird auch durch eine Tabelle bestätigt, die die Qualifikationsstruktur der Arbeiterschaft, nach den Stufen der technologischen Entwicklung zeigt. Bei der höchsten Stufe in dieser Tabelle — bei der Stufe 11. — ist die manuelle Arbeit ganz und gar ausgeschlossen. Diese Stufe bedeutet nämlich, dass die Automationseinrichtung nicht nur die technische, sondern auch die ökonomische Leitung des ganzen Produktionsprozesses übernimmt.

Nach diesen Ausführungen, wendet sich der Verfasser der Erleuchtung der Tendenzen der Qualifikationsstrukturveränderung der Arbeiterschaft in Jugoslawien zu, und zeigt diese Wendung durch den Trend der Entwicklung in der Periode 1952—1972. Es wird dabei festgestellt, dass die Tendenz der Qualifikationsstrukturveränderung die selbe Entwicklung aufweist.

Im letzten Abteil seiner Ausführungen weist der Verfasser auf die Tatsache hin, dass der Gebrauch der kibernetischen Maschinen das direkte Engagement des Menschen in der Produktion vermindert und daher eine Änderung in Verhältnis des Menschen zu seiner Arbeit und seinem Produkt eintritt; der gesellschaftliche Charakter der Arbeit ist besser ersichtlich und dass der Mensch von der schweren manuellen Arbeit befreit wird. Gleichzeitig vermindert sich die Arbeitszeit und wächst das Fond der Freizeit. Die Nützung des Freizeitfonds gleichzeitig mit der Kürzung der Arbeitszeit und mit der Befreiung von der schweren Arbeit, bedeutet die Humanisation der Arbeit, die vollkommen die Grundprinzipie des sozialistischen Systems — d. h. in erster Reihe des selbstverwaltenden Sozialismus — bestätigt; des Systems in dem der grundlegende Faktor der Mensch, sein Glück und die vollkommene Befriedigung seiner Bedürfnisse, das grundlegende Ziel der Gesellschaft ist.

A REKLÁMPSZICHOLOGIAI ELEMZÉS LEHETŐSÉGEI EGY LAP VIZSGÁLATÁBAN

Egy lap számtalan szempontból vizsgálható, elemezhető: eszmei-politikai, információelméleti, tudományos, nyelvi-stiláris, logikai, grafikai-nyomdatechnikai, gazdasági, művelődési megközelítésből stb. A vizsgálat szempontja nemcsak a megközelítés irányát határozza meg, hanem a vizsgálat és az elemzés módszereit és technikáját is megszabja. Ezek a módszerek és technikák az adott műszaki vagy tudományos terület általánosan alkalmazott vizsgálati eszközei és eljárásai. Minél több szempontból kísérreljük meg a vizsgálatot, annál bonyolultabb eszközök és módszerek alkalmazására van szükség ahhoz, hogy értékelhető zárókövetkeztetésekhez juthassunk.

Az elmondottak hangsúlyozására azért volt szükség, mert mi egy viszonylag szűk szempontú megközelítésre, a reklámpszichológiai elemzésre tettünk kísérletet, ami egyúttal azt is jelenti, hogy az elemzéstől nem várhatunk átfogó, minden vonatkozásban általánosítható eredményeket. A következtetések, melyekhez itt eljutunk, csak a többi szempontok összefüggéseibe helyezve adhatnak teljes képet.

A gyakorlati példákat a Magyar Szó 1981. május 20-i, és a 7 Nap 1981. május 22-i számából választottuk. A választás minden célzatoságtól mentes, teljesen véletlenszerű volt. A mellékleteket (Szivárvány, RTV-újság) nem vettük tekintetbe. Következtetések levonására sem igen vállalkoztunk: célunk nem az volt, hogy bíráljunk, hanem hogy felvilántsuk a reklámpszichológiai elemzés néhány lehetőségét.

Néhány reklámpszichológiai alapfogalom

A reklámpszichológia határtudomány: a reklámozás pszichikai hatását tanulmányozza, a fogyasztói magatartásokat és indítékokat kutatja, ezek ismeretében kialakítja a hatáskeltés-befolyásolás eszközeit és módszereit (a hatáskeltés pszichotechnikáját) és kidolgozza a reklámhaté-

konyosság mérésének módszereit. Tárgyát tekintve: a fogyasztók lélektanával és az eszközök pszichikai hatásával — a hatáskeltés pszichológiájával — foglalkozik.

A reklámpszichológia, éppúgy mint a statisztika, átlagokkal dolgozik; csak tipikus magatartásmódokkal dolgozhat — olvashatjuk egy reklámpszichológiai tanulmányban —, csak olyan reakciók érdekelnek bennünket, melyek sokakra vagy mindenkire jellemzőek. A „tipikus fogyasztó” (lapról lévén szó: a tipikus olvasó) a közvélemény leegyszerűsített képlete.

Mivel a pszichikum közvetlenül nem vizsgálható — csak a viselkedésben megnyilvánuló sajátosságai képezhetik vizsgálat tárgyát —, a fogyasztók lélektani vizsgálatánál is a viselkedésből kell kiindulnunk.

Az emberi viselkedés egyik általános jellemzője a racionalitás (észszerűség). A racionális egyén tipikus cselekvéssora:

a) számba veszi az összes elképzelhető cselekvési lehetőségek és következményeiket;

b) rangsorolja a következményeket;

c) kiválasztja a számára legmegfelelőbbet;

d) a továbbiakban következetesen ragaszkodik választásához.

Jóllehet a racionalitás az emberi viselkedés általános jellemzője, ez még nem jelenti azt, hogy a viselkedés egyetlen meghatározója is. A valódi döntés a problémamegoldáshoz hasonló pszichikus folyamat; gyors alkalmazkodás a megváltozott körülményekhez — rendszerint nagy motivációs erők hatására. Egyébként nagyon gyakori viselkedés- és magatartás-meghatározó tényező a szokás. Ebből következik, hogy (általában racionális indítékú) viselkedésünk gyakran rutinviselkedés.

A szokás: gyakorlás (ismétlés) által már-már automatikussá vált cselekvés (cselekvéssor), melynek során a múltban bevált eljárásokat (operációkat, cselekvéseket) ismételjük meg, esetleg tekintetbe sem véve a közben megváltozott körülményeket. A szokások ugyanis — ha már kialakultak — meglehetősen merevek.

Az elmondottakhoz hozzá kell fűznünk, hogy még ezzel sem merítettük ki az emberi viselkedést befolyásoló tényezők tárházát: szubjektív körülmények, érzelmi szükségletek, vagy külső hatás által befolyásolva gyakori a pillanatnyi elhatározás, nem beszélve az ösztönös viselkedésről, mely — ha nem is általánosan jellemző az emberre, de nem is negligálható.

Ésszerű tehát tipikus olvasónk, vagy ésszerűtlen? — A kérdés a rossz: a fogyasztó egyszerűen *ember*, akiknek döntéseit, magatartását korábbi tapasztalatai, a társadalmi-kulturális normák, szokások, saját érzelmei és csoportstátusa befolyásolják. Ezek mindegyike közrejátszik abban, hogy a tájékoztatás sikerének két legfontosabb eleme, a *motiváltság* (érdeklődés a lap által nyújtott információ iránt) és az *érthetőség* (a nyújtott információk értelmi-tartalmi hozzáférhetősége) mennyiben jut kifejezésre a lap és az olvasó viszonylatában. Mindkettő vizsgálatához ismernünk kell az olvasó személyiségét.

Minden ember individuum, és mint ilyen, egyénien cselekszik, jóllehet — mint a társadalom és ezen belül egyes szociális csoportok tagjának — viselkedése nem vonatkoztatható el a társadalom viselkedési normáitól.

A differenciálásra tehát nem egyéni, hanem (szociológiai értelemben vett) csoportszinten van szükség. A csoportosítás különböző alapokon történhet — ragadjunk ki közülük kettőt.

A *státus* meghatározói: életkor (gyermek-, ifjú-, felnőtt-, időskor), a nem (férfi—nő), a képzettségi szint (a formális képzés útján elért képzettségi fokozat, bonyolítva az egyéni kiegészítő ismeretszerzés útján elmélyített szakterületi ismeretekkel, egyéni tapasztalatokkal), politikai hovatartozás, társadalmi helyzet, munkahely stb.

A *szociális* szerep meghatározói közül legfontosabb az irányultság, mely egyúttal az életpályát és az egyéni érdeklődést is befolyásolja (műszaki, természeti, politikai, gazdasági, művelődési, mezőgazdasági stb. stb.), de felsorolhatunk itt is néhányat a státus meghatározásánál már említett tényezők közül: képzettségi szint, munkahely, társadalmi pozíció stb.

Nem látszik szükségesnek azt bizonyítani, hogy lapjaink olvasótáborra, akár a szociális státus, akár a szociális szerep szempontjából vizsgáljuk is, meglehetősen heterogén. Ennek ismeretében kell tehát vizsgálnunk a motiváltság és az érthetőség biztosításának lehetőségeit.

A motiváltság nem, vagy csak a legritkább esetben spontán; gyakran külső motivációs erő hatására jön létre. Az olvasó motiválása több esz-közzel történhet — ezekről később lesz szó.

Az olvasótábor heterogenitása elsősorban az érthetőség (a nyújtott információk értelmi-tartalmi hozzáférhetősége) szempontjából érdekel bennünket. Ezzel a problémával — a heterogenitással — egyébként különösen a felnőttoktatás küszködik; az ott bevált andragógiai elv alkalmazása látszik itt is célravezetőnek. Ennek lényege, hogy kiválasztják a teljes populációból a legnépesebbet, és az előadások (a mi esetünkben az írásbeli közlés) szintjét ehhez a kategóriához szabják. Jó választás esetén — az andragógiai statisztika adatai szerint — az így nivellált előadásokat a hallgatóság 70 százaléka követni tudja, megközelítőleg 15 százalék számára túl magas, ugyanennyinek viszont túlságosan sekély.

Nyilvánvaló, hogy egy egész lapot nem lehet egy csoporthoz mérni, de tudni kell meghatározni a közlési szintet. (Ehhez standardizált mintán végzett statisztikai kutatás útján juthatnánk.) A státusból, illetve a szociális szerepből eredő csoport sajátságokat az állandó rovatok belső struktúrája és a mellékletek útján lehet megközelíteni. Ebben az esetben is tudnunk kell azonban, kinek szántuk a rovatot, illetve a mellékletet és az így meghatározott szintet folyamatosan tartani kell.

Itt kell szólnunk az olvasó motiválásának néhány — a lapok és folyóiratok gyakorlatában alkalmazható és leggyakrabban alkalmazott — eszközéről is:

a) Az állandó megoldások célja a szokássá vált igények kielégítése.

Ez más szóval azt jelenti, hogy hosszan tartó gyakorlattal biztosítanunk kell az olvasót: ha a lapot a megszokott oldalon kinyitja, ott a megszokott rovatot találja. Ide tartozik az állandó rovatok, mellékletek megjelenése a megszokott napokon (a reklámpszichológiában ezt márka-állandóságnak nevezik). A gyakori változtatás, az esetenkénti rögtönzés elriasztja az olvasót.

b) Az időleges megoldások: külső körülmények, események hatására történő, viszonylag tartós, de nem állandó jellegű strukturális változások a lapban (kongresszusok, olimpiai, világversenyek, stb.).

c) Alkalmi megoldások: valami rendhagyó dolog, melyet azonban előre be kell jelenteni — így egyrészt nem okoz csalódást a megszokott lapstruktúra megbontása, másrészt — és ez a fontosabb — fokozza az olvasó motiváltságát a lap iránt.

A hatáskeltés pszichológiája

A hatáskeltés valamely szükségletre épül. Korunk fogyasztója kínálatokkal ostromolt fogyasztó, és minden kínálat valamely szükséglete kielégítését ígéri.

Az olvasó is fogyasztó, és mint ilyen, számtalan lap, folyóirat kínálja-kelleti magát, tájékoztatást, szórakozást, ismereteket ígérve neki. Ahhoz, hogy az olvasót meg tudja magának nyerni, minden lap igyekszik olyasvalamit felkínálni, amelyre a többiek egyáltalán nem, vagy csak kevésbé képesek. Mit tudnak ilyen értelemben felkínálni a példaként vett lapok? — A magyar nyelvű közlés csak a kizárólagos magyarul beszélő (olvasó) ember számára döntő érv; ilyen pedig viszonylag már kevés van. Eredeti forrásból származó, autentikus információk tekintetében nemigen vehetik fel a versenyt a nagy hazai lapokkal — nemhogy külföldön, hanem még a hazai nagyvárosokban sincsenek állandó tudósítók; Vajdaságon kívüli anyaguk óriási hányada hírügynökségi anyag.

Ennek az a hátránya a saját tudósítótól szerzett híryanaggal szemben, hogy a lényegkiemelés szándékától vezérelve nélkülöz olyan részleteket, amelyek a mi olvasónkat igenis érdeklik. Hadd illusztráljuk ezt egy példával! Az ifjúsági staféta útjáról rendszeresen közölt híryanagot a Tanjug. Amíg a staféta az ország más vidékeit járta, leggyakrabban ezeket a hírügynökségi jelentéseket vették át, amikor azonban vajdasági falvakon, városokon haladt keresztül, saját tudósítóik jelentését közölték a lapok: napról napra (a Magyar Szó), vagy összefoglalóan (a 7 Nap). Ezek tipikus riporterri jelentések, amelyek az információkon túl hangulatilag is sokat nyújtanak az olvasónak. A legbővebb hírügynökségi jelentés sem tudja annyira személyesen közölni az eseménnyel kapcsolatos információt, mint a 7 Nap riportja az újvidéki és a szabadkai staféta-ünnepségről — riport alatt szöveg és képanyag egységét értve (12. oldal).

A szubjektív elemek — a tartalmi és műfaji változatosság olyan lehetőség, amellyel újabb olvasókat lehet megnyerni egy lapnak.

Nézzük, milyen műfaji változatosságot nyújt a Magyar Szó kül- és belpolitikai rovata!

A lapban 35 külpolitikai vonatkozású címszó van, ebből 3 az első oldalon, 7 pedig a hajnali kiadásban. Közülük egy az eredeti információ — riporterri jelentés —, a többi hírigyűnökségi hír, jelentés és egy kommentár. A lapban külpolitikai eseményekre vonatkozóan három képet találunk, kettő saját munkatárs felvétele, de csak az egyik ún. akciókép.

A belpolitikai rovat (a művelődési, a sport, a honvédelmi rovatot, a hirdetésekét, a szabadkai, a hír- és a tárca-oldalt figyelmen kívül hagyva) 29 címszót tartalmaz. Itt jóval kisebb a hírigyűnökségi jelentések aránya: 13, a többi eredeti írás. Ezek műfaji megoszlása a következő: 1 riport, 3 interjú, 1 magyarázó, 3 riporterri és 4 egyszerű jelentés, valamint 4 hír. Illusztrációként 4 képet és 1 rajzot tartalmaz ez a szám. Jó ez a műfaji szerkezet vagy sem? — nem ez az írás hivatott eldönteni.

Ha a hatáskeltésről beszélünk, ismernünk kell a szükségletek hierarchiáját is: biológiai, szociális, érzelmi, etikai, esztétikai — így szokták csoportosítani leggyakrabban jelentkező szükségleteinket, és a felsorolás sorrendje egyúttal rangsort is fejez ki. Amíg a magasabb rendű szükségletet nem elégítette ki (kivételes esetektől eltekintve), az ember nem törekszik az alacsonyabb rangú szükségletek kielégítésére. Vannak ezzel szemben ún. latens (lappangó) szükségletek, melyek nem tudatosodnak az emberben mindaddig, amíg a magasabb rangú szükséglet ki nem elégül — kielégítésükre csak ez után kerül sor. A késztetések egyik célja: tudatosítani a lappangó szükségleteket, az embert a kívánt szükséglet kielégítésére irányuló tevékenységre serkenteni, ezt a tevékenységet fenntartani és meghatározott irányba terelni (tevékenység alatt nemcsak fizikai munkát, hanem minden más aktivitást is értve).

Amennyiben elfogadtuk azt az állítást, hogy a hatáskeltés minden esetben valamely szükségletre épül, és a tájékozottságot (szociális) szükségletként fogjuk fel, meg kell vizsgálnunk tipikus olvasónk tájékozottságát is.

A tájékoztatásnak nem a tömegkommunikáció az egyetlen forrása: a szóbeszédnek, a személytől személyhez továbbított híreknek — jóllehet az ilyen hírtovábbítás nem olyan teljes, még kevésbé megbízható, mint amelyet a tömegkommunikációs eszközöknél tapasztalunk — a közvélemény formálásában gyakran jelentősebb szerepe van, mint gondolnánk, vagy mint amit hinni szeretnénk. Honnan van ez? — Legvalószínűbb magyarázat, hogy ez a hatás a közvetlen hírtovábbítás fokozott érzelmi töltéséből ered, szemben a tömegközlelési eszközök érzelmi- leg általában szürke, gyakran semleges, sőt: sivár, személytelen információival.

Az információátvitel hatékonysága az egyes eszközök esetében külön-

böző. Induljunk ki a kommunikációs közlés, mint információátvitel leegyszerűsített sémájából:

Az információ forrása a tőlünk függetlenül létrejövő (létező) esemény, tárgy, jelenség, folyamat. Az adó az eseményről szerzett információkat hírré dolgozza fel. Ha a forrás az eseményekkel kapcsolatos *feldolgozott információ* — ilyenek a hírügynökségi anyagok — úgy közvetett, vagy másodlagos információról beszélünk.

Ahhoz, hogy a hír továbbítható legyen, megfelelő kódba kell helyezni — megfelelő jellel (beszéd, nyomtatott szöveg, kép, stb.) kell alakítani. A hírek átadása a (látási, hallási) közvetítő csatorna útján történik. A hír vétele közben a vevő — olvasó, hallgató, néző — szelektál: nem veszi fel azokat a híreket, vagy a híreknek azt a részét, amelyhez nincs megfelelő jelkészlete (például a számára ismeretlen idegen kifejezést), vagy amelyeknek a vevő számára nincs jelentősége. A szükségesnek talált információt ezzel szemben „elraktározza” és szükség esetén értékesíti.

Esetünkben az adó a lap, a rádió- vagy tévéadás, mely meghatározott kódba helyezett információkat tartalmaz. Ezek az információk a közvetítő csatorna (látás, hallás) útján jutnak el a vevőhöz (olvasó, hallgató, néző).

Az információpszichológiai kutatások alapján tudjuk, hogy a közvetítő csatorna kapacitása (áteresztő-képessége) változik, aszerint, hogy a közölt információt milyen kódba helyeztük: a látás csatorna kapacitása jóval nagyobb, mint a hallási csatornáé, de még a látási csatornán belül is differenciálni lehet: több információt tudunk eljuttatni a vevőhöz képi, mint verbális közléssel.

V. P. Beszpalko szerint* a látási hírközlő csatorna kapacitása $1,6 \cdot 10^6$ bit/sec, a hallási csatornáé $0,32 \cdot 10^6$ bit/sec. (Az információelméletben a kettes alapú logaritmust használják — az angol binary digit = bináris számjegy, rövidítéséből származik a bit: az információmennyiség egysége.)

Figyelmbe kell azonban venni, hogy a közléssel még nem értünk el célt; szükség van a közölt információk feldolgozására — megértésére, esetleg bevésésére is a vevő részéről —, ezért a fenti értékeket módosítani vagyunk kénytelenek. Az embert a külvilággal összekötő közvetítő csatornák feltételezett kapacitását (C_{felt}) a következő alapján állapíthatjuk meg:

$$C_{felt} = 1 + 16 \text{ bit/sec}$$

* Beszpalko, V. P.: Információpszichológia és didaktika, Budapest, 1968.

Az egyes hírközlő csatornák közötti eltérések a következők:

$$C_{\text{felt}}^{\text{visualis}} = 2 + C_{\text{felt}}^{\text{acusticus}}$$

A közölt információ megértése tulajdonképpen a kódolás függvénye: csak annak a jelzésnek van információértéke, amelyet a vevő (olvasó) számára ismert kódba helyezve továbbítottunk. És itt nem lehet *általában érthető* kódról beszélni, hanem mindig a konkrét populáció (feltételezett) ismereteihez kell alkalmazkodnunk, a közvetített jelzések jelentéstartalmát minden esetben konkretizálni kell — más szóval: az információkat olyan jelzések útján kell továbbítanunk, melyeket az olvasók venni tudnak és meg is értenek.

Azonos feltételek között — ez a fenti képletből kiderül — a látási csatorna útján közölt információ vonalvesztése az alacsonyabb, vagyis a látási csatorna útján való közlés a gazdaságosabb. Ha viszont párhuzamosan vagy kombináltan továbbítjuk az információs anyagot, akkor a megadott időegység alatt az előzőnél jóval több információ felvétele válik lehetővé.

Ezek szerint az információátvitel szempontjából leghatékonyabb tömegkommunikációs eszköz a tévé (volna, ha túl tudná haladni tévéstúdióink jelenlegi sajnálatos gyakorlatát, hogy ti. nem képi információkat sugároz, hanem sokkal gyakrabban a bemondó arcát és az általa elmondott szöveget, amivel az információközlést a hallási csatorna jóval szűkebb kapacitására szállítja le), ezt követik a lapok (írott szöveg és képi információk), végül a sort a rádió zárja. Van azonban a nyomtatott szónak egy olyan előnye, mellyel a másik két tömegkommunikációs eszköz (elsősorban technikai problémák miatt) ma még nem rendelkezik: a korlátlan számú megismételhetőség (elolvasás), a tartós megőrzés és az egyszerű reprodukálás lehetősége.

A késztetések fajtái

A késztetések megjelenési formájukat tekintve kétfélek lehetnek: verbálisak (szövegbe ágyazottak) és vizuálisak (képek).

A verbális késztetések vonatkozásában a nyelvi-stiláris igényeken túl foglalkoznunk kell az úgynevezett jelmondatokkal (címek, alcímek, felcímek, közcímek, kiemelések, rovatmegnevezések, stb.), valamint azokkal a hibákkal, melyek nemhogy a késztetést nem szolgálják, hanem még a motivált olvasó számára is nehezen érthetővé, vagy éppen séggel érthetlenné teszi a szöveget (nyelvi sztereotípiák, parazita kifejezések, ismétlések, fogalmi zűrzavar, üres töltelékstb. stb.).

A vizuális késztetések kapcsán nemcsak a közölt képanyagot kell vizsgálat tárgyává tenni, hanem a lap egy-egy oldalát is képi értelemben kell szemlélni, ahol a térbeni elhelyezés, a forma, a betűk nagysága, a vizuális kiemelés-elkülönítés válik (válhat) a késztetés eszközévé.

Mindaz, amit fentebb elmondtunk, szorosan összefügg az oldal, illetve

az oldalak összessége — a lap — szerkesztési koncepciójával (a koncepciót ezúttal kizárólag reklámpszichológiai vonatkozásban érintve):

a) Klasszikus koncepció

A képnek az a feladata — mondják a klasszikusok —, hogy a figyelmet a szövegre irányítsa, ezáltal rávegye a nézőt (olvasót) a szöveg elolvasására. A képnek (az oldalt vizuális készletként, mint képet fogva fel) első pillantásra közölnie kell a lényegét.

Az illusztrációkkal kapcsolatban tudni kell, hogy

- a színes kép jobban felkelti a figyelmet, mint a fekete-fehér;
- az embert ábrázoló képek jobban vonzzák a tekintetet, mint az élettelen tárgyakat ábrázolók;
- a pontos geometriai kontúrokkal rendelkező formák különösen alkalmasak a figyelem felkeltésére.

b) Motivációs interpretáció

A tárgyaknak hasznos (racionális) jelentésükön túl szimbolikus jelentésük is van. A motivációs tan értékelése szerint a kép nem egyszerű illusztráció, nemcsak ábrázol, hanem rangsorol, sőt önálló jelentéstartalmat is közvetít. Az oldal képi vonatkozásában a fent vagy lent, a középben vagy szélen való elhelyezés jelent (sokszor talán nem is tudatos) rangsorolást, a keretezés, a betűtípus megválasztása hangulatilag is befolyásolja az olvasót stb.

Ilyen szempontból vizsgálva a szabadkai oldalt (Magyar Szó, 8. oldal), néhány érdekes megfigyelésre kínálkozik alkalom. A bal felső sarokban fettevével (vastag betűvel) szedett hír minden bizonnyal tartalmánál fogva került erre az előkelő helyre, és kapott ilyen feltűnő szedést. A „fő anyag” középre helyezett tömör, blokk-betűs címszava, a főcímet kiegészítő alcím szintén jól szolgálja a figyelem felkeltését, éppúgy, mint a jobb oldali szélső hasáb fettevével szedett jegyzete, vagy a keretbe helyezett, dőlt betűvel (kurzívval) szedett satirikus hangú írás. A kép — jóllehet az oldal jobb alsó sarkában, tehát a legelőnytelenebb helyen van — a színházi bemutatóval kapcsolatos írás nonpareille-jét (apróbetűs szedés) ellensúlyozza.

c) Szemiotikai megközelítés

A szemiotikusokat csak a kép értelmi jelentése érdekli, alapvető kritérium, hogy milyen hatékonyan közli az értelmi tartalmat. A kép hatékonyságának feltételei:

- érdekeltté kell tennie a szemlélőt,
- értékelést kell sugallnia.

Ez utóbbi különösen az által válik jelentőssé, mivel a kép olyan üzenetet (érzelmeket, vágyakat, cselekvéseket) is ki tud fejezni, melynek szóbeli kifejezését a társadalmi normák nem tűrnék meg. A 7 Nap 2. oldalán lévő rajz például egy leírva kétségtelenül durvábban hangzó minősítést fejez ki.

Az információk érték vizsgálata

A hordozott információk mennyiségét és jellegét tekintve a publicisztikai termékek két nagy csoportra bonthatók:

a) Azok a kifejezési formák, melyek elsősorban (vagy kizárólag) információkat tartalmaznak. Ezek között leggyakoribbak:

— A hír — olyan újságírói kifejezési forma, mely útján a nyilvánossággal röviden közlünk valamilyen tényt.

— A jelentés — olyan hír, mely több részletet tartalmaz, esetleg folyamatosan közölt hírek szintézise. A publicisztika a jelentésnek több változatát különbözteti meg. Az egyszerű jelentés szabatos nyelvezettel írt, tömör közlés, célja a tájékoztatás. A riporter jelentés fordulatos nyelvezettel írt közlés, érdekes részletekkel kiegészítve, melyek az atmoszférateremtést célozzák. A magyarázó vagy értékelő jelentés a közlés mellett kiegészítő információkat, értékítéleteket is tartalmaz, írójától alapos szakmai, elméleti felkészültséget igényel.

— A riport — hiteles és eredeti tények bemutatása, közvetlen élmény hatására, egyéni módon, kutatóan (oknyomozóan), sajátos stílusban.

Az ebbe a csoportba tartozó publicisztikai műfajok legfontosabb kritériumai: legyenek igazak, időszerűek, valami új, fontos vagy érdekes tényt közöljenek, és alapvetően öt kérdésre válaszoljanak — ki (mi), hol, mikor, hogyan (mi módon), miért (mi okból, milyen céllal)?

b) Olyan kifejezési formák, melyek korlátolt számú információt hordoznak, ezzel szemben véleményt, értékelést, álláspontot fejeznek ki. Ezek közül a leggyakoribbak:

— A jegyzet — egy hírre épített egyéni véleménynyilvánítás.

— A kommentár — valamely információhoz kapcsolódó, szellemes, meggyőző véleménynyilvánítás. Részei: a bevezetés vagy expozíció (leggyakrabban egy hír), a feldolgozás (kifejtés vagy bonyodalom) és a zárórész vagy poén (szellemesen, világosan kidolgozott, leggyakrabban mehökkentő következtetés).

— Az interjú (beszélgetés) — kérdések és feleletek váltakozása, ahol a kérdések a problémafelvetést, a válaszok az információközlést és a magyarázatot vagy értékelést tartalmazzák.

A b) csoportba sorolt formák lényeges ismérvei (a hír kritériumainak tiszteletben tartása mellett): a hitelesség, szabatosság, érthetőség, az elkötelezettség, szellemesség és eredetiség — ami alatt újszerűséget értünk —, végül pedig az egyéni meglátás (szubjektív értékelés).

Óriási — erőnket meghaladó — munka volna a vizsgált lapok teljes terjedelmén elvégezni az információk érték elemzését — ez egyébként is csak perifériáskan tartozik a témához — ezért a két lapnak csak egyik oldalán tallóztunk.

A Magyar Szó híroldalán figyelmünket egy háromhasábos kép kelti fel, amelyen ismeretlen rendeltetésű tárgyakkal borított fal előtt egy kislány játszadozik. Maga a kép tehát nem sok információt közöl. A

képalírásból megtudjuk, hogy az utóbbi években az egész világon nagyon elterjedt a jelvény- és kulcstartó-gyűjtés, a képen egy madridi kislány látható, amint apja gyűjteménye előtt játszadozik.

Mit tudunk meg tehát az oldal egy ötödét elfoglaló közlésből? — 1. Az utóbbi években az egész világon nagyon elterjedt a jelvény- és kulcstartó-gyűjtés; 2. az ismeretlen tárgyak (feltehetően) jelvények vagy kulcstartók; 3. a kislány madridi; 4. apjának gyűjteménye van.

A 7 Nap 8. oldalán Rendezvények gyűjtőcím alatti hírek egyikéből megtudjuk, hogy 1. május 31-én 20 órai kezdettel 2. a kisstadionban (rossz idő esetén a sportcsarnokban) vendégszerepel a 3. Brasil Tropical elnevezésű együttes. Az „elnevezésű” töltelékszó teljesen fölösleges ugyan, ellenben másvalami hiányzik, hogy a hír teljes információértékű legyen, tudnunk kellene — méghozzá a hírből — 4. milyen együttes is az a Brasil Tropical, és 5. mivel szerepel Szabadkán. Ezután következhetne az az információ, hogy a belépőjegyek 60 és 80 dinárba kerülnek. (A hír értékén az sem rontana, ha a jegyelővétellel kapcsolatos információt is tartalmazná.)

Ugyanezen az oldalon olvastuk a következő hírt is: Helyi járulék iskolára és óvodásnapközire.

„A nagy érdeklődésre számot tartó gyülekezeten a hajdújárasi helyi közösség dolgozói és polgárai megbeszélnek az iskolára és óvodásnapközire tervezett helyi járulékkal kapcsolatos kérdéseket...” A hír tovább tart ugyan, de mi nem idézzük, mert a továbbiakból sem derül ki, hol, melyik napon és hány órára tervezik a nagy érdeklődésre számot tartó gyülekezetet...

A vizsgálódást nem folytatjuk; célunk egyébként sem a teljességre való törekvés volt, hanem néhány olyan lehetőség felvillantása, amely az írott szó hatékonyságának elemzésében — nálunk még legalábbis — az érdeklődés perifériájára szorult.

Rezime

Reklamno-psihološki prilaz analizi jednog lista

Reklamna psihologija, kao interdisciplinarna naučna grana, izučava psihičke faktore uticaja reklame, stavove i motive potrošača, i u posedu tih saznanja, razrađuje tehnike i metode uticanja na (potencijalno) potrošača, na osvećenje njegovih latentnih potreba, sa ciljem da se menja njegovo ponašanje, u skladu sa postavljenim ciljevima reklame.

Tako razgraničeno područje reklamne psihologije, u ovoj — empirijski zasnovanoj — studiji dobija konkretne dimenzije: potrošač se pojavljuje u ulozi čitaoca, čiju (socijalnu) potrebu za informisanjem — sa većim ili manjim uspehom — nastoje zadovoljiti sredstva masovne komunikacije. Motivisanost čitaoca prema listu, odnosno informacijama u listu sa jedne, i pristupačnost informacija tipičnom čitaocu sa druge strane, čine onu osovinu, oko koje se

gruپیšu svi faktori efikasnosti uticanja na čitaoca (potrošača) — raznovrsnost publicističkih žanrova, koncepcija uređivanja lista (u reklamno-psihološkom smislu), kapacitet prenosnog kanala, utvrđivanje vrednosti verbalnih i vizuelnih informacija.

Cilj studije nije težnja ka potpunosti, već je pre svega prikaz mogućnosti korišćenja metoda reklamne psihologije u oceni efikasnosti pisane reči.

Summary

Analysis of a Newspaper from the Aspect of Advertising Psychology

Advertising psychology as an interdisciplinary science is dealing with the psychological effects of advertising. It's studying the attitudes and motives of consumers and having these information enables the constitution of methods and technics of effecting the potential consumers, lighting up their latent needs, changing their attitudes in order to meet the aims of advertising.

Advertising psychology in this empiric study is getting certain dimensions: consumer appears as a reader of a newspaper. This medium of communication is trying to meet the needs of the reader by providing him information.

Motivation of readers to read the information, and accessibility of information to an average reader are the axis, on which the elements of effecting the readers are focused.

These elements are: variety of publicity styles, editorial concept, capacity of communication channel and evaluation of the verbal and visual information.

The aim of this study is not to reach the totality, it is to show the possibility of using advertising psychology methods when judging effectiveness of written word.

A TANULÓK ÖNIGAZGATÁSA AZ
OSZTÁLYKÖZÖSSÉGEKBE — A FIÚK ÉS A LÁNYOK
AKTÍV RÉSZVÉTELÉBEN MUTATKOZÓ
KÜLÖNBSÉGEK*

A nemek szerepének szocializálódása összetett és több dimenziójú jelenség. Lynn szerint¹ a nem szerepének három aspektusa: az identifikáció, a preferencia és az adaptáció egymással szoros összefüggésben áll. Magára a folyamatra ugyanazok, vagy hasonló törvényszerűségek érvényesek, mint a szocializálódásra általában.

A pszichológiai és szociológiai vizsgálatok arról tanúskodnak, hogy a nemek közötti különbségek kultúránként változnak és kisebb vagy nagyobb mértékben a szocializálódás minden tényezőjének és forrásának befolyása alatt állnak. Ezek a különbségek leggyakrabban az öltözködésmódban, a játékban, a viselkedésben, a szokások elsajátításában, az értékítéletekben, a pályairányultságban, a társadalmi tevékenységek formáiban és mértékében, stb. nyilvánulnak meg. Idővel egyes különbségek kevésbé szembetűnőekké válnak vagy eltűnnek, ezzel szemben más oldalról újak jelentkeznek. Hasonló következtetésekhez jutott Malinowsky, Mead, Kluacholn és mások, antropológiai kutatásaik során.

Az említett kritériumok tekintetében megmutatkozó különbségek a női és férfi szerep között a születéstől kezdődően fokozódnak, éspedig először és legfőképpen a családban, később pedig a szocializálódás többi tényezőjén és forrásán keresztül is. A család, a szociális tanulás különböző formáin keresztül (a kondicionálás, a modell alapján való és a belátásos tanulás útján) illetve a modell alapján való tanulás különféle módzatai által (azonosulás, szereptanulás) rendkívül intenzív hatást fejt ki a nemekkel kapcsolatos jellegzetességek (*sex-typing*) fokozására. Ezt támasztják alá a szociális tanulás elmélete sok képviselőjének — Bandura, Walters, Mowrer, Sears, Miller, Dollard és mások — kutatási eredményei is, jóllehet a szociális tanulás feltételes reflexes elméletének behaviorista felfogása (S—R tanuláselmélet), valamint a szocializálódás kognitív fejlődési elmélete (Piaget, Kolberg) ettől jelentős mértékben el-

* — az Odeljenska zajednica kifejezést osztályközösségnek fordítjuk, az iskolai munka és tanulóközösségi tevékenység alapkeretét értve alatta.

térő módon magyarázza a szociális tanulás alapjait, illetve magát a szocializálódást.

A család kialakítja a fiúk és lányok kívánt tulajdonságainak sztereotípiáit. Ez a sztereotípiák részben a kultúra sztereotípiája is. Ezek tartalmazzák az egyik vagy a másik nem kívánatos, azaz pozitív tulajdonságait^{2, 3}

A külföldi és a hazai kutatások^{4, 5} arról tanúskodnak, hogy a harmadik és a tizedik életév között a fiúk szinte szabályszerűen fokozottabban azonosulnak nemi szerepükkel.

A férfi-szerep sok tekintetben felsőbbrendű, illetve a női szerep alacsonyabbrendű helyzetéből kiindulva, társadalmunk különféle módon — az oktatási és nevelési rendszer útján kiváltképp — társadalmunk általános humanizálásával összhangban, a nők részvételének fokozásával az élet és a munka minden területén — különösen az öngazgatásban — törekszik a nemek közötti viszony humanizálására, a nemek közötti egyenjogúság biztosítására. A férfiak és nők társadalmi angazsálása közötti különbségek — különösképpen az öngazgatásban való angazsáltságot illetően — ennek ellenére szemmel láthatóak.

Mikor figyelhető meg először ezeknek a különbségeknek a jelentkezése? Vajon a felnőttek hatására alakulnak-e ki, vagy spontán módon, amikor a gyermekek az általános iskolában először találkoznak az öngazgatási funkciókkal, a későbbiek folyamán pedig mennyiségileg és minőségileg tovább transzformálódnak? Előfordulhat, hogy az általános iskolában alakulnak ki, az iskolai öngazgatás gyakorlatában, a fiúk és lányok más-más angazsálása következtében, az osztályközösség legfontosabb funkcióinak és szerepeinek (elnök, titkár, pénztáros, tisztaság-felügyelő) betöltésekor? . . .

Az ebben a munkában közreadandó adatok egy 1979-ben Vajdaságban végzett széles körű kutatás eredményeinek egy részét képezik.

A kutatás tárgya

A kutatás tárgyaként azoknak a szempontoknak a vizsgálatát határoztuk meg, melyek közrejátszanak a fiúk és lányok angazsálásában a tanulói öngazgatásban, az osztályközösség legfontosabb öngazgatási funkcióiban illetve szerepeiben, az angazsálás összefüggései az általános tanulmányi eredménnyel. A kutatás során az osztályfőnökök becslése alapján felmértük a tanulók aktivitását is ezen funkciók betöltésében.

Kiinduló hipotézisek

A kutatás kiinduló hipotézisei a következők voltak:

1. Az alsó tagozaton nincs számbeli különbség a fiúk és a lányok között, az osztályközösség legfontosabb öngazgatási funkcióinak betöltését illetően.

2. A felső tagozaton a lányokat a fiúknál gyakrabban angazsálják az osztályközösség legfontosabb funkcióinak betöltésére.

3. A legfontosabb öngazgatási funkciók betöltésére angazsált fiúk és lányok átlagos tanulmányi eredménye között nincs jelentős eltérés.

4. Nincs jelentős eltérés az illető öngazgatási funkcióból eredő feladatok teljesítése tekintetében a fiúk és a lányok között — az osztályfőnökök becslése alapján.

A kutatási mintavétel

A kutatást 1979-ben végeztük, Vajdaság SZAT 16 általános iskolájában, 10 község területéről: Újvidék, Szenttamás, Verbász, Titel, Zsablja, Petróc, Beocsin, Temerin, Kula és Bácspalánka. Az adatfelvételt az osztályközösségek legfontosabb öngazgatási funkcióival kapcsolatosan a következő szerkezeti összetételben végeztük:

I. osztály	52 tagozat	V. osztály	49 tagozat
II. osztály	54 tagozat	VI. osztály	51 tagozat
III. osztály	53 tagozat	VII. osztály	55 tagozat
IV. osztály	49 tagozat	VIII. osztály	50 tagozat
<hr/>		<hr/>	
208		205	

A megvizsgált tagozatok száma 413 volt.

Tekintettel arra, hogy a kutatás során azokkal a tanulókkal foglalkoztunk, akik az osztályközösség legfontosabb funkcióit töltik be (elnök, titkár, pénztáros, tisztaságfelügyelő), a vizsgált személyek száma 1652 volt. ($413 \times 4 = 1652$) A vizsgálati adatokat az osztályfőnökök szolgáltatták.

A kutatás technikája

Az adatfelvételhez egy e célra szerkesztett kérdőívet használtunk; általa jutottunk a bennünket érdeklő adatokhoz azokról a tanulókról, akiknek az osztályközösségek „bizalmat szavaztak” a legfelelősebb öngazgatási funkciók betöltéséhez. Ezek az adatok a következők voltak: a tanuló neme, félévi osztályzatainak átlaga, és melyik funkciót tölti be.

Az osztályfőnöktől azt kértük, hogy ötfokú becslési skálán fejezze ki, milyen minőségű tevékenységet fejt ki a tanuló az illető öngazgatási megbízatásból eredő feladatok teljesítésében.

A kutatás eredményei

Tekintettel arra, hogy a kutatás még folyamatban van, csak azokat az adatokat adjuk közre, melyek a fiúk és lányok közötti különbségre vonatkoznak, az osztályközösség legfontosabb öngazgatási funkcióiban való angazsáltságukat illetően (I. osztálytól VIII-ig), valamint annak vizsgálatát, hogy ez összefüggésben áll-e a tanulók tanulmányi eredményével. Emellett az öngazgatási funkciókból eredő feladatok teljesítésében megnyilvánuló aktivitásuk minőségére vonatkozó adatokat is közöljük, az osztályfőnökök becélése alapján.

Az osztályközösségben betöltött funkciók — a fiúk és lányok angazsáltsága közötti különbség

Az 1. számú táblázat azoknak a fiúknak és lányoknak a számát tartalmazza, akik az osztályközösség legfontosabb öngazgatási megbízásait látják el.

1. sz. táblázat

Osztály	Elnök		Titkár		Pénzt.		Tiszt. f.		Összesen	
	F	L	F	L	F	L	F	L	F	L
I.	30	22	26	26	22	30	15	37	93	115
II.	24	30	21	33	25	29	24	30	94	122
III.	17	36	29	24	20	33	17	36	83	129
IV.	23	26	19	30	22	27	16	33	80	116
I—IV.	94	114	95	113	89	119	72	136	350	482
V.	23	26	21	28	16	33	15	34	75	121
VI.	20	31	11	40	9	42	13	38	53	151
VII.	23	32	13	42	19	36	21	34	76	144
VIII.	20	30	10	40	22	28	24	26	76	144
V—VIII.	86	119	55	150	66	139	73	132	280	540
I—VIII.	180	233	150	263	115	258	145	268	630	1022

Ha külön-külön vizsgáljuk a különbségeket, megállapíthatjuk, hogy az osztályközösség meghatározott funkcióiba való megválasztás tekintetében nyilvánvaló különbség van a fiúk és a lányok között, legnagyobb részt a lányok javára. A 32 lehető eltérés közül (4 funkció \times 8 osztály) 29-ben a lányok vannak előnyben, 2-ben (az I. osztályban az elnöki, a III. osztályban a titkári funkció esetében) a fiúk, az I. osztály titkári funkciójánál pedig nincs eltérés.

Amennyiben az első illetve felső tagozatokat összevontan vizsgáljuk, minden különbség a lányok javára dől.

Hogy az említett eltérésekre vonatkozóan megbízható következtetésekhez juthassunk, X^2 -próba igénybevételével szignifikancia-számítást

végeztünk, ami lehetővé tette annak megállapítását, hogy az eltérések statisztikailag jelentősek (szignifikánsak)-e vagy sem. A kapott X^2 -értékeket a 2. számú táblázat szemlélteti.

2. sz. táblázat

Osztály	Elnök	Titkár	Pénzt.	Tiszt. f.
I.	1,22	0,00	1,22	9,30**
II.	0,66	2,66	0,30	0,66
III.	6,82**	0,48	3,18	6,82**
IV.	0,18	2,46	0,50	5,90**
I—IV.	1,92	1,56	4,32*	19,70**
V.	0,18	1,00	5,90*	7,36**
VI.	2,38	16,46**	20,36**	12,26**
VII.	1,48	15,28**	4,26*	3,08
VIII.	2,00	18,00**	0,72	0,08
V—VIII.	5,32 *	44,02**	26,00**	16,98**
I—VIII.	6,80**	30,92**	25,68**	36,64**

MEGJEGYZÉS:

* az eltérések 95%₀ valószínűségi szinten szignifikánsak

** az eltérések 99%₀ valószínűségi szinten szignifikánsak

Ha az eltéréseket külön-külön vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az alsó tagozatokon lehető 16 különbség közül 4 szignifikáns, éspedig: az I. osztályban a tisztaságfelügyelő (95% valószínűséggel), a III. osztályban az elnök és a pénztáros (mindkettő 99% valószínűséggel), a IV. osztályban pedig ismét a tisztaságfelügyelő (95% valószínűséggel), Minden egyes statisztikailag jelentős különbség a lányok javára dől. A többi eltérés statisztikailag még 95% valószínűséggel sem szignifikáns. Az alsó tagozatok adatainak összevonásával kapott összesített eredményekből az tűnik ki, hogy az elnöki és a titkári funkciók szignifikanciája nem éri el a 95% valószínűségi szintet, ezzel szemben a pénztáros 95%, a tisztaságfelügyelő pedig 99% valószínűségi szinten szignifikáns — mindkét esetben a lányok javára.

Tekintet nélkül arra, hogy az eltéréseknek csak kis hányada szignifikáns, nyilvánvaló, hogy az eltérések nem véletlenszerűek (a 16 eltérésből 13 a lányok nagyobb fokú angazsáltságát bizonyítja és csak 2 a fiúkét); kiinduló hipotézisünk nem nyert megerősítést, mivel szemmel látható, hogy az angazsáltság tekintetében a lányok vannak előnyben, jól-lehet az eltéréseknek csak kisebb hányada szignifikáns.

Hasonló irányzat figyelhető meg a felső tagozatokon is, azzal a különbséggel, hogy az eltérések fele statisztikailag is jelentős — mind a lányok javára.

Az eltéréseknek ebből a trendjéből arra következtethetünk, hogy a lányok gyakoribb megválasztása a legfontosabb öngazgatási funkciók betöltésére statisztikailag jelentős, ami megerősíti második kiinduló hipotézisünket.

*Az osztályközösségben betöltött funkciók és
a tanulmányi eredmény*

Azt is célul tűztük ki egyebek mellett, hogy megvizsgáljuk a legfontosabb öngazgatási funkciókba választott tanulók átlagos tanulmányi eredményét, valamint hogy megállapítsuk a fiúk és a lányok tanulmányi eredménye közötti különbségeket.

A 3. számú táblázat a tanulók általános tanulmányi eredményét mutatja be az 1978/79. tanév első félévi tanulmányi átlagai alapján. Tekintettel arra, hogy Vajdaságban az I. osztályosokat félévben nem osztályozzák számszerű osztályzattal, az ő tanulmányi eredményeiket nem elemezhetjük.

Osztály	Elnök		Títká		Pénzt.		Tiszt. f.	
	F	L	F	L	F	L	F	L
II.	4,92	4,97	4,84	4,87	4,80	4,87	4,45	4,86
III.	4,74	4,93	4,75	4,74	4,69	4,72	4,38	4,60
IV.	4,79	4,95	4,57	4,76	4,64	4,59	4,23	4,38
V.	4,54	4,76	4,21	4,59	4,31	4,53	3,68	4,14
VI.	4,57	4,74	4,38	4,52	3,94	4,38	4,11	3,91
VII.	4,44	4,67	4,31	4,44	4,06	4,11	3,78	4,01
VIII.	4,22	4,73	3,73	4,28	3,65	3,95	3,29	3,72

A 3. számú táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy a legfontosabb öngazgatási funkciókba azokat a tanulókat választják, akiknek magas az átlagos tanulmányi eredményük. Általános és meggyőző jelenség, hogy ezekbe a funkciókba elsősorban a kitűnő, majd a jeles rendű tanulókat választják. Jóval ritkábban választanak jó vagy elégséges tanulmányi átlagú tanulót.

A megválasztott tanulók átlagos tanulmányi eredményének szélső értékei a 4,97 (az elnöki tisztségre választott II. osztályos lányok) és a 3,29 (a tisztaságfelügyelő funkciójába választott fiúk a VIII. osztályban). Ez azt bizonyítja, hogy a tanulmányi eredmény az osztályközösség legfontosabb funkcióiba való választás rendkívül lényeges kritériuma.

Ha a megválasztott fiúk és lányok átlagos tanulmányi eredményét végigkísérjük a II. osztálytól a VIII-ig, megállapíthatjuk, hogy az minden funkcióban csökken, vagyis a magasabb osztályokban a megválasztott tanulók tanulmányi átlaga alacsonyabb. Más szóval: az V—VIII. osztályokban ezekbe a funkciókba gyakrabban választanak jeles vagy jó rendű tanulókat, mint az alsó tagozatokon. Ez különösen szembevetendő a VII. és VIII. osztályok esetében. Mindebből arra következtethetünk, hogy a magasabb osztályos tanulók, az említett tisztségekbe való választás alkalmával a tanulmányi eredmény mellett gyakran más személyiségtulajdonságokat is tekintetbe vesznek.

Jellemző az is, hogy az elnökké választott fiúk és lányok tanulmányi átlaga magasan a legjobb, ezt követik a titkárrá, majd a pénztárosra választottaké, a leggyöngébb pedig — jóllehet viszonylag még ez is meglehetősen magas — a tisztaságfelügyelővé választott tanulók átlageredménye.

A közölt adatokból az is kitűnik, hogy a megválasztott fiúk és lányok átlagos tanulmányi eredménye között nyilvánvaló különbség van — általában a lányok javára. A lányoknak II. osztálytól VIII-ig minden funkcióban jobb a tanulmányi átlaga, kivéve a III. osztályos titkárokat és pénztárosokat, valamint a VI. osztályos tisztaságfelügyelőket; az ezekkel megbízott fiúknak valamivel magasabb a tanulmányi átlaga.

Az átlagos tanulmányi eredmények közötti eltérések meglehetősen kiegyensúlyozatlanok: 0,01 és 0,55 között mozognak. A 3. számú táblázat adataiból megállapítható, hogy a fiúk és a lányok tanulmányi átlaga közötti eltérések néhol jelentéktelenek, másutt ezzel szemben (a nagyobb róku eltérések) statisztikailag is jelentősek. Így például a VIII. osztályos titkárok esetében a fiúk és a lányok átlagos tanulmányi eredménye közötti különbség ($M_1 - M_2$) 0,55. A különbség szignifikanciáját t-próbával ellenőriztük. A kapott t-érték 2,11 ($df = 48$), ami azt jelenti, hogy a különbség 95% valószínűségi szinten szignifikáns.

Hasonló módon vizsgáltuk meg a VIII. osztályos elnökök esetében is a fiúk és a lányok tanulmányi átlaga közötti különbségeket is. Ez a különbség 0,51, a kapott t-érték 3,64 ($df = 48$), ebből az következik, hogy a különbség 99% valószínűségi szinten szignifikáns.

Tekintettel arra, hogy a vizsgált osztályokban és funkciókban — az említett három esetet kivéve — mindenütt magasabb a lányok tanulmányi átlaga, továbbá hogy a különbségek egyike-másika statisztikailag is jelentős (szignifikáns), megállapítható, hogy a legfontosabb öngazdáltsági funkciókba választott fiúk és lányok tanulmányi átlageredménye között különbségek vannak a lányok javára, ami egyúttal azt is jelenti, hogy az ezzel a problémával kapcsolatosan felállított kiinduló hipotézis nem nyert megerősítést.

A tevékenységben mutatkozó különbségek

Tekintettel arra, hogy az osztályközösségben végzett tevékenység közvetlenül nehezen értékelhető, azt a megoldást választottuk, hogy az osztályfőnökök ötfokú becslési skála alkalmazásával értékelték a tanulók aktivitását. Az aktivitás minőségét kifejező becslési átlagokat a 4. sz. táblázat tartalmazza.

Osztály	Elnök		Titkár		Pénzt.		Tiszt. fl.	
	F	L	F	L	F	L	F	L
I.	4,63	4,77	4,61	4,38	4,73	4,57	4,33	4,49
II.	4,75	4,83	4,62	4,70	4,84	4,79	4,62	4,77
III.	4,59	4,86	4,69	4,67	4,75	4,94	4,59	4,67
IV.	4,70	4,85	4,68	4,77	4,73	4,85	4,62	4,58
V.	4,39	4,81	4,33	4,54	4,56	4,70	4,33	4,47
VI.	4,60	4,74	4,27	4,77	4,78	4,93	4,31	4,58
VII.	4,61	4,81	4,46	4,62	4,21	4,72	4,48	4,59
VIII.	4,45	4,80	4,30	4,67	4,54	4,75	3,79	4,46

Az adatok arról tanúskodnak, hogy az osztályközösség funkcióiban végzett tevékenységet magasra értékelték az osztályfőnökök. Az átlagértékek 3,79 és 4,94 között mozognak. A 64 átlagérték közül 48 a kitűnő, 16 a jeles. Gyakoribbak a kitűnő átlagértékek az alsó tagozaton: a 32-ből 29, a felsőn ugyanennyiből csak 19. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az I—IV. osztályosok tevékenységét átlagosan magasabbra értékelték. Jellemző az is, és ez különösen a felső tagozaton jut kifejezésre, hogy a tisztaságfelügyelők tevékenységét némileg alacsonyabbra értékelték.

A fiúk és a lányok tevékenységének értékelésében mutatkozó eltérések is nyilvánvalóak. Az I. osztályos titkárok és pénztárosok, a II. osztályos pénztárosok, a III. osztályos titkárok és a IV. osztályos tisztaságfelügyelők kivételével a lányok aktivitása mind a nyolc osztályban magasabb átlagot mutat, mint a fiúké. Más szóval: általános jelenség, hogy az osztályfőnökök magasabb értékűre becsülték a lányok aktivitását az osztályközösség legfontosabb öngazgatási funkcióiból eredő feladatok teljesítésében. Ezek a különbségek különösen az V—VIII. osztályokban nyilvánvalóak.

A felállított hipotézis hitelesítése érdekében, az aktivitás minőségi átlagértékeinek szignifikanciáját t-próbával ellenőriztük.

Az V. osztály elnöki funkciójának elemzésénél, a fiúk és a lányok aktivitásának becslési átlagértéke közötti különbség 0,42. A kapott t-érték 3,00 (df = 47), vagyis a különbség 99% valószínűségi szinten jelentős.

A VII. osztályos pénztárosok esetében a fiúk és a lányok átlaga közötti eltérés 0,57, ami 95% valószínűségű szignifikáns különbséget jelent, mivel a kapott t-érték 2,37 (df = 47).

A VIII. osztályos elnököknél a fiúk és a lányok aktivitásának értékelése 0,35 átlagérték-különbséget mutat. Ez a különbség úgyszintén 95% valószínűségi szinten szignifikáns, mivel a kapott t-érték 2,50 (df = 48).

Mind az említett szignifikáns eltérések, mind pedig a kapott adatok tendenciája azt a következtetést sugallja, hogy az osztályfőnökök a lányok tevékenységét az osztályközösség legfontosabb öngazgatási megbízatásaiból eredő feladatok teljesítésében magasabb átlagosztályzattal ér-

tékelik a fiúkénál. Az eltérés a felső tagozaton nyilvánul meg kifejezetten. A kapott adatok nem támasztották alá a negyedik kiinduló hipotézist.

Zárókövetkeztetések

A kutatás során kapott, és az előzőekben közölt adatok alapján az alábbi következtetésekhez jutottunk:

— A lányokat I-től VIII. osztályig jelentősen gyakrabban választják az osztályközösség legfontosabb öngazgatási funkcióiba, mint a fiúkat.

— A tanulmányi eredmény rendkívül fontos kritériuma az említett funkciókba való választásnak. Leggyakrabban a kitűnő és a jeles rendű tanulókat választják. Az általános iskola felső osztályaiban a tanulmányi átlageredmény, mint választási kritérium, veszt a jelentőségéből; feltehetően a tanulók egyéb kvalitásainak figyelembevétele következtében.

— Az elnöki tisztségre választott tanulók tanulmányi eredménye általában a legjobb, a többi tisztségre választott tanuló eredményéhez viszonyítva.

— Az öngazgatási funkciókba választott lányok átlagos tanulmányi eredménye jobb a fiúkénál.

— A megbízatásokból eredő feladatok teljesítésében megnyilvánuló aktivitást az osztályfőnökök általában rendkívül magasán értékelik; a lányok tevékenységének minősége magasabb átlagértékelést kapott.

A fenti következtetések bizonyos kérdéseket vetnek fel. Miért választják gyakrabban a lányokat? Vajon ők ezeknek a megbízatásoknak a teljesítésében lelkiismeretesebbek, rendszeresebbek, szorgalmasabbak-e a fiúknál? Kérdés az is, hogy ezek a funkciók megtisztelő kötelezettségek-e, vagy olyan kötelezettségek, melyeket egyszerűen „kiosztanak” — gyakrabban a lányokra. Mindezek alapján érdekes volna felkutatni azokat az okokat, amelyek oda hatnak, hogy a lányok gyakrabban kerülnek ezekbe a funkciókba.

Érdekes volna azt is tovább követni, vajon a lányoknak ez a „privilegiuma” megmarad-e a középiskolában is. Ha igen, hol kezdődik a férfiak javára történő differenciálódás, mely a társadalomban nyilvánvaló?

A kutatás során az osztályfőnökök becslése alapján adatokhoz jutottunk a vizsgált funkciókból eredő feladatok teljesítésének minőségéről is. Nem kevésbé érdekes feladat volna megtudni a tanulók értékítéleteit is, az említett megbízatásokból eredő feladatok teljesítését illetően, valamint megismerni azokkal a kritériumokkal, amelyek a tanulmányi eredmény mellett a felsorolt tisztségekbe történő megválasztásban szerephez jutnak.

Az ezekre, és sok más, itt fel nem vetett kérdésre adandó válaszoknak gyakorlati implikációi is vannak.

Fordította SZÖLLŐSY VAGÓ László

Jegyzetek

- ¹ Lynn, D. B.: Parental and Sex Role Identification, Berkeley, Mc. Cutchan Publ. Corp. 1969. 14—19. oldal
- ² Mladenović, U.: Poželjne osobine kojima se teži u gajenju dečaka i devojčica, Materijali sa V. kongresa psihologa Jugoslavije, Skopje, 1975. 167—179. old.
- ³ Mladenović, U.: Uloga pola kome dete pripada i prihvatanje te uloge (Magistarski rad), Novi Sad, 1976. 66—82. old.
- ⁴ Smiljanić—Čolanović: Razvoj prihvatanja uloge svoga pola, Psihološke rasprave (Materijali sa IV. kongresa psihologa Jugoslavije na Bledu), Ljubljana, 1972. 180—185. oldal
- ⁵ Mladenović, U.: Uloga pola . . . 82—150. oldal

Egyéb felhasznált irodalom

- Petz, B.: Osnovne statističke metode, Izdavački zavod Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1970.
- Rot, N.: Osnovi socijalne psihologije, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva SR Srbije, Beograd, 1973.
- Smiljanić, V.: Uticaj porodice i društva na socijalizaciju uloge pola kome dete pripada, Porodica i socijalizacija mladih, Savet za vaspitanje i zaštitu dece Jugoslavije, Beograd, 1970.

Rezime

Učeničko samoupravljanje u odeljenjskoj zajednici — razlike u angažovanju učenika i učenica

Na bazi empirijskog istraživanja, vršenog 1979. godine u 16 osnovnih škola SAPV, autor sagledava neke aspekte angažovanja dečaka i devojčica u učeničkom samoupravljanju odeljenjskoj zajednici, kroz najvažnije samoupravne funkcije odnosno uloge u osnovnoj školi i zavisnost angažovanja učenika od njihovog prosečnog školskog uspeha. Istraživanjem je obuhvaćena i procena kvaliteta aktivnosti učenika u obavljanju ovih funkcija od strane odeljenjskih starešina.

Prvi obrađeni podaci govore o tome, da su devojčice znatno češće birane za samoupravne funkcije u odeljenjskim zajednicama od svojih vršnjaka, da je školski uspeh veoma važan kriterijum prilikom izbora, naročito u nižim razredima, dok se u višim razredima osnovne škole sve češće uvažavaju i drugi kriterijumi. Za predsednika odeljenske zajednice najčešće se biraju učenici sa najboljim školskim uspehom, a devojčice izabrane za sve funkcije imaju u proseku bolji školski uspeh od dečaka.

Istraživanjem se ne zaključuje tema; sam autor navodi moguće dalje pravce razmatranja.

Резюме

Самоуправление учеников в содружестве классов -различия в участвовании учеников и учениц в органах самоуправления

На основе эмпирических исследований, проведённых в течение 1979 года в 16 начальных школах Социалистического Автономного Края Воеводина автор заинтересовался вопросами в связи с участием учеников и учениц в самоуправлении в рамках содружества классов и средней успеваемости этих учеников и учениц. Исследования, проведённые автором, включают и оценку учеснической деятельности этого рода их классными руководителями.

Первые данные свидетельствуют о том, что девушек гораздо чаще избирают в самоуправленческие органы содружества классов, чем их сверстников, что успеваемость учеников является весьма важным фактором, особенно в младших классах начальной школы, пока в старших классах чаще принимаются во внимание и другие качества учеников. Председателем содружества класса избирается чаще всего ученик с лучшей успеваемостью, а что касается выбора девушек в самоуправленческие органы, их успеваемость в среднем лучше, чем у мальчиков.

Настоящим исследованием не охвачены все возможные аспекты этой проблемы. Самым автором уже намечены дальнейшие пути будущих исследований.

A JUGOSZLÁV SZOBRÁSZAT I. KIÁLLÍTÁSA

(Olga Petrov Művelődési Központ modern képtára,
Pancsova, 1981 októberében)

Az Entellektüel, Miro Vučo zágrábi szobrász 177 cm magas szobra sudár, még zöld lombkoronával ékes fatörzsre támaszkodik. A törékeny, ingatagnak tűnő lábakon poliészter törzs — elégett emberi maradványoknak vélnénk —, felette a fej. Kihunyt tekintetét a fekete szemüveg mögül a masszív épületre veti. A szobor 1973 és 1978 között jött létre, az épület a távoli XVIII. században határőr-parancsnokságnak épült masszív ház, később egyházi célokat szolgált, szálloda is volt; külalakja is változott, jelenlegi homlokzata a XIX. század végének neo-reneszánsz stílusjegyeit őrzi. Egyikük is, másikuk is az emberi gondoskodás tárgya, az ember korokat átszelő vándorlásának dokumentuma. Az épület: századok óta Pancsova mindennapjainak részese, a szobor: váratlanul termett itt, a járdaszegélyen, október 5-én, a kiállítás megnyitása napján. Senkit sem lep meg, senki sem irtózik a jövevénytől.

Az emberi történelem két ilyen távoli szülöttének néma párbeszédét, találkozásukat, a jugoszláv szobrászat nyolcadik évtizedének első — Pancsován megrendezett — kiállítása tette lehetővé, melynek színhelye nagyjából az említett épület.

A már bemutatott jövevény háttérben, az egykori gabonapiacon, a városi park árnyas területén Čika Jova Zmaj, Kasapinović, Stevica Jovanović, Marko Kulić és a Művelődési Központ, illetve a képtár névadója, Olga Petrov szobra találkozik ezekben a napokban a legmodernebb szobrászati kifejezési formákat képviselő alkotásokkal — Aleksandar Zarin, Kolja Milunović, Olga Jančić, Sava Halugin és mások műveivel, Goldoni Nagy torzójával, Arsić Déli kapujával, Petrić Látnokával. És mint az imént, ez a találkozás sem ejt senkit zavarba. Az érdeklődők figyelemmel szemlélődnek, a dolguk után igyekvők sem haladnak el úgy a műalkotások mellett, hogy egy-egy odavetett pillantásuk ne ígérné a visszatérést, és (talán) csak egyesek válnak tudatos tanúivá a modern szobrászat és az ember hagyományokkal terhes találkozásának.

Valamivel távolabb, az új szálloda előtt, melynek születési éve — éppúgy, mint az Entellektüelé — 1978, a buján zöldellő pázsiton impo-

zans, modern formák: Marinkov Hullám-alakzatai, Vasiljević Totemje, Sarić XV. blokkja. Az Uspenska crkva (a nagyhirű Konstantin Danilo művészi hagyatékával) távolból emelkedő festői tornyai mintha Ivan Kozarić Vasárnapja tökéletes formáival harmonizálnának, Đorđije Crnčević Költő és múzsa-kettősének a múlt századvégi földszintes házakból alkotott védett városképe teremt háttérét.

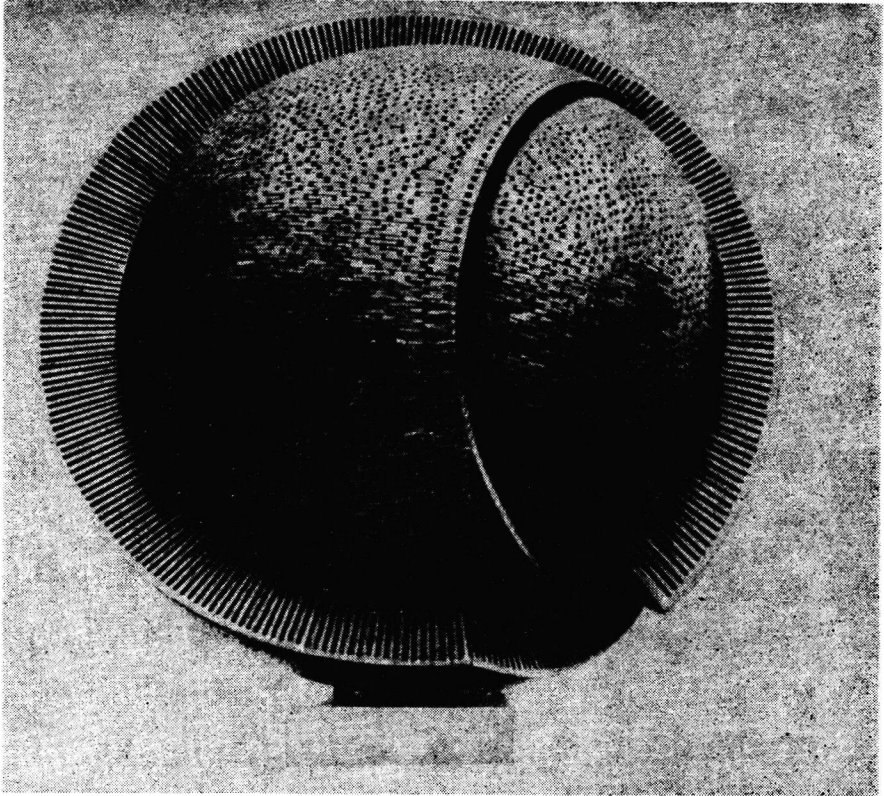
Az alkotások poézise — a régmúlt idők építményeie és a jelenkor műalkotásaié egyaránt — az érzelmek-keltette többértelmű készletként hat az emberre. A régenvolt határőrök parancsnoksági épülete, vagy a Dimitrije Tucović utca földszintes házsora az időállóság varázsával bővíti el a nézőt; tanulástétel és a képzeletet mozgósító erő. Ezek, és a hozzájuk hasonlító létesítmények a szemlélődőt a régmúlt történések felé csábítják, melyeket a tudat nem volna képes rekonstruálni, annál kevésbé, mert maguk a házak méltóságteljesen hallgatnak csak, általuk ismert titkaikról.

A szobrok, objektumok vagy tárgyak (ahogy tetszik) a plasztikai feladatok olyan egyéni megoldásairól tanúskodnak, melyeket századunk nyolcadik évtizede hozott magával — a szabad formák kibontakozásának harmadik évtizede.

A figurálishoz való hagyományos kötöttség alóli felszabaduláshoz Henry Moor belgrádi kiállítása (1955.) adott erőteljes hozzájárulást. Az általa elindított folyamat a hetedik évtizedben hozta meg a szabad plasztikai formák teljes érvényesülését. Nem túlzás azt állítani, hogy a hetedik évtized a jugoszláv szobrászat fejlődésének történelmi pillanata — szakasza. Aligha várható tehát a nyolcadik évtizedben létrejött alkotásoktól olyan eredmé-

Miro Vučo: ENTELLEKTÜEL
(A kiállítás katalógusából)

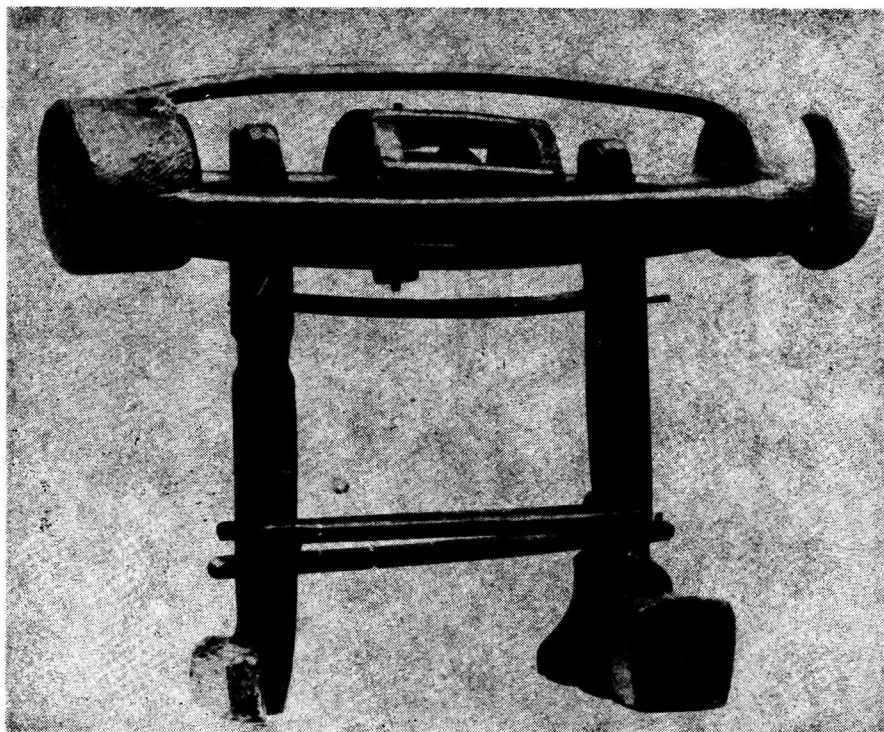

Dušan Džamonja: SZOBOR DP—V.
(A kiállítás katalógusából)

nyek, melyek lényegesen túlhaladnák azt, amit az előző évtizedben elértek.

Szakítva az antropomorfizmussal, a formákon belül kutatva a valóság esztétikumát, a jugoszláv szobrászat a humanisztikus mondanivaló térbeli ábrázolásának számtalan lehetőségét tárta fel.

Ezek az objektumok, melyeket továbbra is szobroknak nevezünk, sajátos kifejezésmódjuk következtében új megközelítést igényeltek. A korai szabad formák asszociatív jelentése, az organikus formák szimbolikus hatása, beilleszkedésük a térbe, a tömeg tactilis értékei és a különféle anyagok szuggesztivitása, az alkotók számos tapasztalata — a fogékonyság bonyolultabb, de szabatos irányultságát követelték meg attól, aki a műhöz közelített, hatását kutatta. A hagyományos formák antropomorf szobrai lehetővé tették, hogy önámító módon „üzenetet” magarázzanak beléjük. A szabad formák ezzel szemben mágikus jelentésüket csak a beavatottak előtt fedik fel, és — más részről — azok előtt, akik nincsenek arra korlátozva, hogy (képzettségük folytán) a műalkotással való kommunikációban a hagyományos módra szorítkozzanak.

Venija Vučinić Turinski: RURALIS TÁRGY
(A kiállítás katalógusából)

Ügyszólván a szabad művészi formákkal párhuzamosan alakult ki egyfajta újszerű viszonyulás is a kulturális hagyaték iránt. Feltárultak a régi városközpontok értékei, a letűnt idők és stílusok hatása a modern kor emberének racionalizmussal terhelt pszichikumára. A múlt építészeti emlékeivel folytatott talányos párbeszédben formálódott a műtárgy kötetlen megközelítése. Mind gyakrabban került sor a szobrokkal (szabad formákkal) is ilyen dialógusra. A szimbolikus jelentés és a mágikus erő, melyet a történelmi urbánus környezet és a szabad formákban megjelenő műalkotások sugároznak, a jelenkor társadalmi tudatának jegyei.

Az alkotás szabadsága, mint a szabad ember ismertető jege, a plasztikai kifejezések korábban elképzelhetetlen változatosságában, a dogmák alóli felszabadultságban nyilvánul meg. A kulturális hagyaték pedig, éppen a jövő érdekében, a társadalom különleges védelmét élvezti.

A szabad szobrászati forma az utóbbi két évtized során, mint a kollektív tudat elfogadott kifejezése, a forradalom grandiózus emlékműveiben, a kegyelet és a győzelem jelképeiben csúcsonodott. Džamonja, Živković, Logo, Bogdanović és mások alkotásai a Šumaricán, a Kozarán, a Sutjeskán, a Kadinjačán és még annyi felé — melyek nélkül a modern jugoszláv szobrászatról alkotott kép nem volna teljes —, a mo-

dern szobrászati alkotás kommunikativitásának és értékének ékesen szóló dokumentumai. Éppen ezért nem keltenek a pancsovai szemlén kiállított alkotások sem gyanút a nézőben, nem tűnnek idegen anyagnak a város testén, és a vidékiesség elhalásáról tanúskodnak. Ilyen megfontoltságból szemére lehetne vetni a szervezőnek, hogy megfelelő fotódokumentáció felhasználásával nem törekedett teljesebbé tenni a bepillantást a nyolcadik évtized szobrászatába. A batinai csata emlékművétől a felújított Sremska Mitrovica-i emléktemetőig megtett út ugyanis hatásosan tükrözi nemcsak a poézis értelmezésének változásait, hanem a plasztikai kifejezőmód fejlődését is, a modern Jugoszláviában. A nyolcadik évtizedben alkotott emlékművek minden bizonnyal az utóbbi tíz év szobrászatának mellőzhetetlen mérföldkövei.

Amennyiben egyetértünk abban, hogy az emlékművek — legalábbis a jelentősebbek — mindannyiunk előtt ismeretesekek, a továbbiakban az itt kiállított műalkotásokkal foglalkozunk.

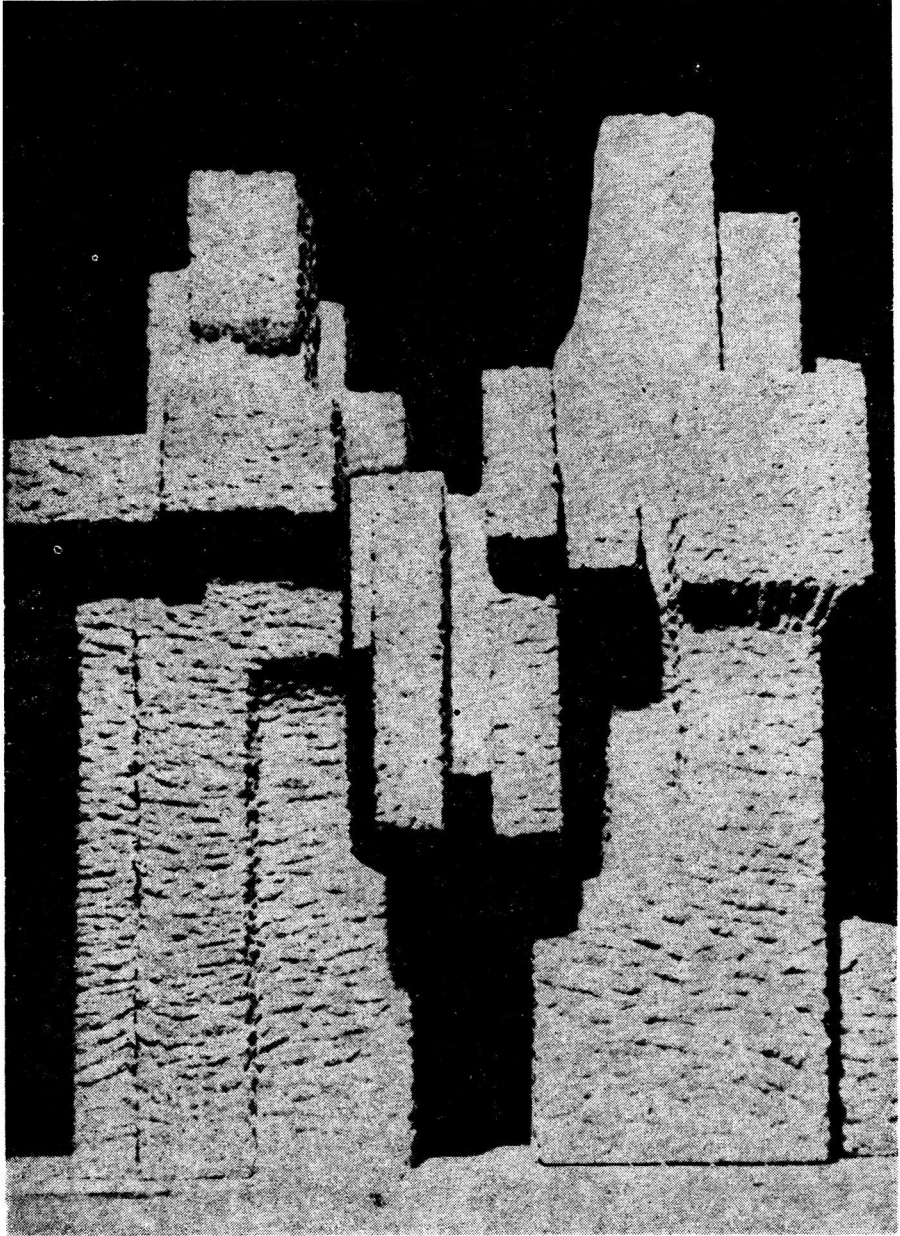
Az első, ami felhívja magára a figyelmet, *Dušan DŽAMONJA* szobra, mint a modern jugoszláv szobrászművészet kikristályosodott irányjelzője és mérföldköve. A Skulptura dp-V. a szenzibilitás következetes tárgyiasítása révén, civilizációnknak arra a pillanatára irányul, azt fogja át a maga teljességében, melynek a szerző is részesévé vált. A strukturális összetettség mértani letisztultsága és az organikus életerő kettőssége, amely mintha a tömeget feszültségben tartó erővel kelne birokra, a felismerhetőség és a talányosság, a racionalitás és az emocionalitás varázsát sugározza egyidejűleg. Ez az aprólékos gonddal kidolgozott, monumentális méretű faszobor rendelkezik mindazzal a sugesztivitással, mely nélkülözhetetlenül szükséges ahhoz, hogy egy tárgy a térben önállóan és önmagáért létezhesen.

A másik, ugyancsak díjazott mű *Milije NEŠIĆ* Mrdalica vagy Manipulacija című alkotása. A mindannyiunk által ismert gyermekjátékok egyszerűségével demisztifikálja az alkotás tényét, megfosztva attól a dicsfénytől, mely mint a kiválasztottak tevékenységét övezte, alkotó játékoságra, az autentikus értékek kutatására csábítva.

A szigorúság és a gondtalan játék mint két pólus között sorakoznak fel a nyolcadik évtized szobrászainak alkotásai.

A válogatás alapján bizvást állíthatjuk, hogy az antropomorf szobor, a maga hagyományos felfogásában, úgyszólván teljesen eltűnt. Szintúgy megállapítható, hogy a *szabad forma* révbe jutott. Egyes szobrászok munkái — azoké, akiknek alkotómunkája nyomán közel három évtizede a modern jugoszláv szobrászat formálódik — adnak sajátos jelleget ennek a kiállításnak is.

Ana BEŠLIĆ Krležája hosszú évek kutatásának végső mesteri metamorfózisa: kerekded, öblös formák, tömör, impresszív kavics-szerű portré, melyet mintha csak a természet erői formáltak volna ilyené. A bronz nemes anyaga, az emberi tartalom sejtetése az organikus forma enyhe ritmusán át, a fény játéknak hatására ezt a „kavicsot” meghökentően vitálissá teszi.

Momčilo Krković: KATAKLIZMA
(A kiállítás katalógusából)

Raul GOLDONI Nagy torzója mintha az életerős biológiai tömeget hívná segítségül: nemesebbé tenni a modern nagyváros funkcionális és fagyos térségeit.

Venija VUČINIĆ-TURINSKI kitartóan alkotja a maga mágikus „rurális tárgyait”. A megformált néprajzi eredetű szerkezetek gyakorlati használatra való alkalmatlansága onnan származik, hogy számtalan képzettársítás köti őket egyes hasznos, az ember számára létfontosságú eszközökhöz, a művész pedig ezekbe a „rurális tárgyakba” a fennmaradás, a tartósság szimbólumának jelentését plántálja. Maga a tárgy (szerkezet), saját bonyolultságának biztonságában, ami eleve kizárja, hogy egy konkrét funkcióval legyen azonosítható vagy arra leszűkíthető, többszörösen összetett üzenetet hordoz, a rurális hagyaték rejtélyes vonzerejének szertartásos felkutatására csábít. Az ember érdeklődését a múlt visszapergetése és a múlt sajátosságait hordozó tárgyak iránt a támaszt kereső, urbanizálódott lény szorongásának lehetne tekinteni, aki tudatában van annak, hogy természeti környezetéhez fűződő kapcsolatának megszakítása emberi teljessége megcsonkítását jelentené. Fiatal művésztársát, *Sava HALUGINT* is a ma már funkciójukat veszített népművészeti tárgyak plasztikai külalakja ihlette meg, éppúgy mint *Tone DEMŠART*, aki varázserejű Složenicáját kínálja fel a nézőnek.

Olga JANČIĆ a Plodovi élettől duzzadó tömegével tölti be a teret. A megtermékenyülés, a zsenge burjánzás ritmusát formáló alkotás az élet mágikus megújódását, az élő természet lényeges sajátosságai megsemmisíthetetlenségét szimbolizálja.

Mira JURIŠIĆ mintha a megkövesedett láva metszeteiből dermesztette volna egyé a semmibevesző anyagot három domborművén, a görcsös ellenállás és a térbe meredő jel szuggesztív vízióját formálva meg ezáltal.

Momo KRKOVIĆ tektonikus plasztikáját puritán ünnepélyessége eleve emlékművé nemesíti. Humánus tartalma az ember menhiri állhatatosságán, az építés racionalizmusának méltóságteljes ritmusán és az ősi példa, az erődítmény rejtélyes hatásán keresztül tömörül elmélyült formulává.

Boško KUČANSKI a fa és a kötél szerkezeti harmóniája útján szabadítja fel e két anyag szimbolikus jelentését, a szabad forma, a jelentést hordozó anyagok tactilis és strukturális kontrasztjának drámai hangszerelésében.

Ante MARINOVIC életre keltette a márványt, korszerű koncepcióban tárva fel e hagyományos, nemes anyag minden jelentését, minden lehető kisugárzását.

A fiatal *Pavle PEJOVIĆ* (Glava, 1980.) a kissé fanyar, de méltóságteljes emberiség impresszív, mágikus jegyében tömörítette az évtized tapasztalatait. A múlt idő által barázdált bronztömb, az emberi arc vázlatosan odavetett, mégis felismerhető vonásaival nyugtalanságot kelt, de a vaskos, monolitikus „maradék” még mindig képes kivetíteni magá-

Pavle Pejović: FEJ
(A kiállítás katalógusából)

ból a méltóságteljes életet-élés és a reménykedés mindent magába foglaló drámáját.

Kosta ANGELI RADOVANI, a Dunja XV-ben, jól ismert poézisével azt a tartós izgalmat idézte fel, melyet a nő által ihletett életerős plasztika humánus tartalma, elbűvölő ritmusa és életrengése kelt.

Miloš SARIĆ Blok XV-je az őseredeti zengésű modern mágia lenyűgöző jegyeinek reprezentánsa.

Sava STANKOVIĆ és *Drago TRŠAR* a formák dinamikájával és az anyag szépségével jelentkeztek, mint a korszerű technológia és az érzelmi telítettség hírnökei.

Šime VULAS Tvrdalj és *Aleksandar ZARIN* Magijska ruca című alkotása a fa- illetve bronzszobrászat méltóságteljes szimbólumaivá emelkedett, egy olyan művészeti ág képviselőjeként, mely a hatodik évtized kezdetén, a műtermek zugaiból indult el, hatalmas utat téve meg, amíg megtalálta autentikus kifejezőmódját a világ szobrászatának összefüggéseiben.

Az emberhez való ragaszkodás, az ember felé fordulás mind a felsorolt alkotások esetében, mind azok többségénél, melyekről itt nem esett szó, valamint egyeseknél a kiállításról kimaradt művek közül is (Olga Jevrić, Oto Logo, Branko Ružić, Miodrag Živković, Pavle Radovanović, Vojin Bakić és mások) a nyolcadik évtized szabad szobrászati kifejezési formáinak szilárd humanisztikus megalapozottságáról tanúskodik.

Jugoszlávia szobrászai az *egyensúly* konceptusát kínálták fel: egyrészt a műszaki fejlődés, a racionális, az ipari szabatos jellegtelensége, másrészt az ember érzelmi felszabadultságának gazdag képzelőerővel koncipiált jegyei, az alkotó játék, a jelenkor nemzedékének személyes vonásait magukon viselő formák között.

Elmélyülésük a leghumánusabb szándékok szférájában, emberhez való ragaszkodásuk a szabad formák iránti, váratlanul fellépő társadalmi elkötelezettségből ered, amit a hetedik évtized érlelt be, mint lenyűgöző üzenetet a jövő felé, amit a nyolcadik évtized fogalmazott meg. A Henry Moor-i készítés vitális és organikus formáiból a műtermekben folyó kutatásokban kristályosodtak ki a mi égővünk autentikus szimbólumai, a ránk jellemző humánus tartalmak, mint az időben és a térben való jelenlétünk művészi transzformációi.

Dušan Džamonjának a múlt évtized közepén elhangzott szavai parafrázálásával: „Szeretném, ha munkám és eddigi eredményeim arról az alkotási szabadságról és szellemi törekvésekről tanúskodnának, amit az a társadalom teremtett meg, melynek én is tagja vagyok, és hogy a társadalom illetően erkölcsi támogatása legnagyobb eredményeinek egyike lenne” — bizalommal és érdeklődéssel várjuk a jugoszláv szobrászat jövő évi kiállítását.

Fordította Szöllösy Vágó László

Rezime

I pančevačka izložba jugoslovenske skulpture (Savremena galerija Centra za kulturu „Olga Petrov”, Pančevo, oktobar 1981.)

Susret najsavremenije sadašnjosti i minule prošlosti. Povod za nemi dijalog čovekovih dela iz vekovima udaljenih trenutaka ljudske istorije — slobodnih oblika kao savremenog rešenja plastičkih zadataka sa prastarim objektima gradskog središta — jeste prva pančevačka izložba jugoslovenske skulpture osme decenije. Poetika jednih i drugih deluje na čoveka moćnim podsticajem mašte, mobilizira emocije racionalizmom opterećenog savremenog čoveka.

A slobodni oblici zahtevaju novi pristup delu. Autor ovaj pristup nalazi na paralelama odnosa prema kulturnoj baštini: simboličko značenje i magijska snaga kojom na savremenike deluje istorijsko urbano okruženje, i umetnička kreacija slobodne forme, oznake su društvene svesti ovog trenutka.

Sloboda stvaralaštva, kao obeležje slobodnog čoveka, ogleda se i u ranije neprihvatljivoj raznovrsnosti plastičkog izraza i oslobođenosti dogmi. Oslobođanje od stega vezanosti za figuru znatno je doprinela izložba Henrija Mura (Henry Moor) u Beogradu, 1955. i podstaknuo je uzlet slobodne plastične forme već naredne decenije, a osmu deceniju obeležavaju ne samo dela ovde izložena, već — kao usvojeni izraz kolektivne svesti — i grandiozna obeležja Revolucije, znamenja pieteta i trijumfa: u Šumaricama, na Kadinjači, Kozari, Sutjesci... — kao neizostavni međaši pregleda skulpture minule decenije.

Napred izloženo dobija konkretni sadržaj u drugom delu napisa gde autor izlaže svoje utiske o pojedinim stvaraocima, prikazom njihovih dela izloženih u Pančevu.

Summary

First Exhibition of Yugoslav Sculpture in Pančevo (Contemporary art Gallery, Culture Centre „Olga Petrov”, Pančevo, oct. 1981)

Meeting of the most contemporary present and the past. An opportunity for the dialogue between men's masterpieces devided by the centuries each of them representing a moment of human history — free forms as contemporary solutions of plastic tasks, among the ancient buildings — this is the exhibition of Yugoslav sculpture in Pančevo. Poesia, both of the formers and laters, effects us by stimulating our fantasy, mobilizing emotions, rationalizing contemporary people.

Free forms demand new ways of attending the piece. The artists found these ways on the parallels of cultural inheritance: symbolic meaning, magic strenght of effecting the historically urbanised surroundings, artistic creation of free forms; are the characteristics of sence at this moment.

Free creativeness, as a characteristic of free man, is found in the heterogeneous plastic expression, and ignoration of dogmas. Henry Moore's exhibition

in Belegade (1955) has contributed to the liberation from the ties of this sphere of art, and stimulated the development of free plastic form as soon as the next century.

This 8th decade is represented not only by these pieces which can be find on this exhibition, but — by the accepted expression of collective sence — and grandious characteristics of the Revolution.

This article recieves it's essence in the second part of this meeting, when author describes his own impressions on some artists, by showing their works which participate on this exhibition.

Kerekasztal-beszélgetés
a Létünk megjelenésének
tíz éves jubileuma
alkalmából

TÉZISEK

a LÉTÜNK kerekasztal-beszélgetéséhez a folyóirat megjelenésének tizéves jubileuma alkalmából

I.

A kerekasztal-beszélgetést munkajellegűnek képzelte el a folyóirat szerkesztősege. Nem vállveregetést vagy további jókívánságokat várunk a résztvevőktől, hanem *kritikai felmérést* — természetesen saját megítélése szerint — és *útmutatást a jövőre vonatkozóan*. Ezért hívtunk meg a beszélgetésre szerkesztőségi tagot, gyakrabban vagy ritkábban jelentkező munkatársat és olvasót egyaránt. A meghívottak száma aránylag szerény. Azzal a szándékkal cselekedett így a szerkesztőség szeptember eleji ülése alapján, hogy mindenki szóhoz jusson.

Úgy véljük, hogy akaratlanul is témaként adódik — erre, külön kérjük a beszélgetés résztvevőit — *a hazai társadalomtudomány állapota, a jelentkező irányzatok és ezzel kapcsolatban a Létünk helyzete, és szerkesztőségének, munkatársainak feladatai*.

II.

1972 februárjában hagyta el a nyomdát az 1971-es I. és egyetlen szám az 1971-es évfolyamból. A szám vezércikke (Bevezető sorok) első bekezdésében ezt írtuk: „Folyóiratunkat társadalmi környezetünk igénye szülte. Az az igény, hogy teljesebben, átfogóbban és többet tudjunk meg magunkról, környezetünk-ről és egész társadalmunkról.” Érdemes volna megválaszolni beszélgetésünk során: *Mennyire elegendi ki a folyóirat szerkesztése, munkatársai témaválasztása és írásmódja az olvasók igényét?*

E tekintetben az évek során némi változáson ment át a szerkesztés. Eleinte ugyanis a szerkesztés a tudományos tárgyalási módot szorgalmazta, habár voltak olyan aggodalmak, hogy a magyar nyelvű társadalomtudományi folyóirathoz társadalmunk nem képes még kellő számú szerzőt toborozni, s hogy a magyarul olvasó hazai közönség sem érett még meg egy ilyen folyóiratra. Később, a második megbízatású szerkesztő tanács sugalmazására „kevésbé akadémikus témaválasztással, a mindennapi politikai élethez közelebbi kérdések tárgyalását” helyezte előtérbe a szerkesztő bizottság, igyekezve részben módo-

sítani álláspontját és szerkesztési politikáját. A témák közvetlenebb és spontánabb taglalását célozták a kerekasztal-beszélgetések is. Mondanunk sem kell, hogy több kerekasztal-beszélgetést terveztünk, mint amennyit megtartottunk.

III.

Egyik lényeges feladata a Létünknek az olvasótábor marxista műveltségének fokozásán túl, a *magyar tudományos prózaírás kibontakoztatása*. Ezzel szorososan összefügg a *munkatárs-utánpótlás* keresése, bátorítása és felfejlesztése. Ezen a téren kétségkívüliek az eredményeink, kérdés azonban, hogy más módszerekkel (s milyenekkel) jobbak lehetnének-e ezek az eredmények?

Felmerül az a kérdés is: Nem szentelünk-e a kelleténél több helyet a Vajdaságon kívüli kéziratoknak és a fordításnak? A szerkesztés mindig az olvasók igényét, azok értesültségét tartotta szem előtt, de ablakot is jelentett a Létünk olvasói számára, a többi hazai folyóirat felé. Véleményünk szerint lapunknak ezentúl is el kell látnia ezt a szerepet. Vitatható persze, hogy sikerült-e a legjobb és legerdekesebb írásokat fordításra kiválasztani.

A Létünk külföldi szerzők munkáit is közölte. Több helyet érdemelne viszont a hazai szerzők reagálása a figyelmet érdemlő szellemi áramlatokra, külföldi szerzők műveire. Annyira, hogy ne zárkózzunk be csak saját gondolatkörünkbe, de már az igényesebb áttekintést nem vállalhatja a folyóirat a jövőben sem.

IV.

A folyóirat *arculata* is vitatható. A szerkesztőség szeretett volna több munkát — a tudományos tárgyalásmódban — megjelentetni a képzőművészet és a zene területéről. Ezzel szemben „kéziratbőség” jelentkezett a történelem, földrajz és agrotechnika területéről. Szándékunk volt indulásunk idején átfogóbban foglalkozni a kibernetikával, azt közelebb hozni az olvasóhoz. Ezt azonban csak részben teljesítettük.

Egyes nagy marxista hazai szerző életművének bemutatását átfogóbban terveztük. Véleményünk szerint J. B. Tito életművét (erről külön munkatervet készített a szerkesztőség) már eddig is kielégítő módon tárgyaltuk. Hátra van viszont még E. Kardelj, S. Doronjski és V. Vlahović életművének behatóbb tárgyalása és bemutatása a Létünk olvasótáborának.

V.

Még két jelentősebb kérdés merül fel most, amikor a kerekasztal-beszélgetés téziseit papírra vetjük.

Az egyik: a Létünk olvasottsága, olvasóinak összetétele. Vajon az kielégítő-e vagy sem?

A másik kérdés: a Létünk kritikai hozzáállása társadalmi valóságunkhoz. Helyesebben, vajon kritikusságának mértéke kielégítő-e vagy sem, illetve hogyan állunk az alkotó kritikával általában a jugoszláv társadalomtudományban?

Ezenkívül vitatéma lehet még, hogy miként műveli folyóiratunk a tudományos kritikát. Véleményünk szerint a Létünk nem egy ízben, majdnem számról számra nemcsak „könyvbemutatókat” jelentet meg, de közöl marxista művekről szóló kritikát is — irodalmi visszhang nélkül. Azok, akik számon tartják a hazai magyar nyelvterület kritikáját, továbbra is csak a szépirodalmi kritikával számolnak. Vajon ennek szellemiségünk irodalom-központúsága, vagy a megjelent társadalomtudományi kritika szintje az oka?

VI.

A felsoroltakkal nem merítettük ki a vitatható kérdéseket, de még kevésbé volt szándékunk korlátozni azokat. Célunk csak az volt, hogy a sok lehetséges vitakérdés közül indítóként néhányat kidomborítsunk:

Szabadka—Újvidék, 1981. szeptember 18.

Baráti üdvözlettel
a LÉTÜNK szerkesztő bizottsága

(A téziseket a szerkesztő bizottság megbízásából dr. Rebák László és dr. Várady Tibor állította össze.)

1971-ben, a Létünk alapító programja többek között megállapítja, hogy a folyóirat tematikájával és tárgyalási módjával ki kell hogy fejezze azt a körülményt, hogy önigazgató szocialista közösségünkben jelenik meg, nem zárkózik regionális keretekbe, és hogy az olvasók igényét hivatott kielégíteni és fejleszteni. „A Létünk anyagát a társadalomtudományok szempontjából tárgyalja. Az irodalmi és kulturális tárgykörű tanulmányok, az irodalmi és általában a művészeti élet mint kulturális és társadalmi jelenséget tárgyalja. A folyóirat helyet ad más tudományágak köréből való tanulmányok leközlésére és a tudományos események ismertetésének, ezáltal is erősítve a marxista tudományosság szerepét a helyes társadalmi tudat kialakításában.” Annak megítélésére, hogy egy-egy szakterület és témakör mekkora helyet foglalt el az elmúlt 10 évben a Létünk hasábjain, mellékeljük a következő áttekintést:

A tanulmányok, cikkek szakterületenkénti megoszlása

	% (cikkek száma)	
1. Társadalmi-politikai rendszer	14,3	(91)
2. Szociológia, szociográfia	9,3	(59)
3. Közgazdaság	7,4	(47)
4. Marxizmus általános kérdései	1,1	(7)
5. Filozófia, etika, esztétika	2,8	(18)
6. Jog	4,7	(30)
7. Oktatás, nevelés	4,9	(31)
8. Pszichológia	0,3	(2)
9. Nemzeti, nemzetiségi kérdés	6,1	(39)
10. Művelődés	10,1	(64)
— általános vonatkozás	1,4	(9)
— irodalom	4,2	(27)
— képzőművészet	2,8	(18)
— film	0,1	(1)

	<u>% (cikkek száma)</u>	
— színház	0,6	(4)
— tv, rádió	0,3	(2)
— zene	0,4	(3)
11. Történelem	9,0	(57)
12. Külpolitika, nemzetközi sz.	5,2	(33)
13. Demográfia, etnológia	2,2	(14)
14. Régészet, antropológia	0,3	(2)
15. Nyelvtudomány, nyelvművelés	0,6	(4)
16. Földrajz, urbanizáció	1,2	(8)
17. Számítástechnika, kibernetika, informatika	2,0	(19)
18. Matematika	0,3	(2)
19. Biológia	0,4	(3)
20. Természet- és környezetvédelem	0,7	(5)
21. Mezőgazdaság	2,2	(14)
22. Csillagászat	0,1	(1)

Figyelembe kell venni, hogy az egyes szakterületeket tárgyaló cikkek megoszlása közel sem volt egyenletes az elmúlt évek folyamán. Néhány területet néha egy-két évig sem sikerült behozni a folyóiratba, míg más szakterületek esetében kéziratbőség volt (főleg történelem). Vannak olyan területek, amelyek a folyóirat indulását követő egy-két évben még képviselték magukat, majd fokozatosan eltűntek a Létünk hasábjairól. Ilyen például az irodalomtudomány, amelyet az induláskor igen szép számú cikk képviselt, az utóbbi években viszont csak elvétve akadt belőlük egy-egy.

A művelődési rovat jelenlegi részvétele az egyes számokban sem kielégítő, csalósnak bizonyul az előbb feltüntetett 10,1% is, mert az jórészt az első öt évben megjelent, és mint mondtuk, azóta megcsappant, 27 irodalmi cikknek köszönhető. Hiányoznak a folyóiratból az irodalommal foglalkozó cikkek mellett más művészeti ágak is. Ehhez bizonyára hozzájárul a képzőművészeti tárgyú cikkek esetében az is, hogy nem volt gyakorlat a Létünkben grafikai mellékleteket és illusztrációkat is közölni.

A cikkek és tanulmányok mellett 51 kongresszust, tudományos értekezletet, szimpoziont ismertettük, kiemelkedő személyekről 33 megemlékezést közöltünk.

Eredeti és fordításban megjelenő cikkek

Az eltelt 10 év alatt a Létünkben 635 cikk és tanulmány jelent meg, ebből 358 volt az eredeti írás, 191 a fordítás, 27 cikk szerzője pedig külföldi. A fennmaradt 59 cikk dokumentumszerű anyag (rezolúció, határozatok, párt-dokumentumok, tájékoztatók stb.). Az eredeti és a fordított cikkek közötti különbség a valóságban nem olyan nagy, ugyanis a kimutatás készítésekor a szerzők anyanyelve volt a besorolás kritériuma, ahol figyelmen kívül hagytuk, hogy vannak olyan magyar anyanyelvű szerzők, akik cikkeiket a magyar szakterminológia hiányos ismerete miatt nem anyanyelvükön írják. Gyakorlatilag tehát ezeket az írásokat a fordításokhoz kellene sorolnunk. Összegezve:

Eredeti írás	358	56,4%
Fordítás	191	30,1%
Külföldi szerzőtől	27	4,2%
Dokumentumszerű írás	59	9,3%
<hr/>		
Cikkek, tanulmányok összesen	635	100,0%

A fordítás és az eredeti cikkek közötti arány jelentős eltérést mutat, ha szakterületenként végezzük el az elemzést. Az oktatással és neveléssel foglalkozó cikkek 84%-a, a művelődési tárgyúaknak 70%-a, a filozófiával, etikával, esztétikával foglalkozó írások 66%-a, a szociológiai, szociográfiai írások 67%-a íródott magyar nyelven. A többi területen ezek száma mind kisebb, — a történelmi tárgyúaké például 50—50% —, vannak viszont területek, ahol a fordításban megjelenők vannak túlsúlyban. Ilyenek pl. a közgazdasági (61% fordítás), a nemzeti és nemzetiségi kérdéssel (60% fordítás), különösen pedig a társadalmi-politikai rendszerünk különböző kérdéseivel foglalkozó cikkek (68% fordítás).

Könyv- és folyóirat-ismertető

Az elmúlt években 178 könyvismertetőt és kritikát is megjelentettünk. Ezek legnagyobb hányada hazai kiadványnak az ismertetése (128). A külföldi kiadványok közül 45 a magyarországi és 5 más külföldi könyv.

A hazai bemutatott könyvek összetétele a következő:

- 17 Forum kiadvány
- 99 a jugoszláv szerzők által írt könyv
- 12 a külföldi szerző által írt, jugoszláv kiadásban megjelenő kiadvány

128 összesen

A Könyvszemle rovatot az utóbbi öt évben folyóiratszemplével egészítettük ki, és ez idő alatt 35 ízben mutattunk be társadalomtudományi és más tárgyú folyóiratot.

Szerzők

Az elmúlt 10 év alatt 421 szerzőtől publikáltunk, ezek 50,6%-a magyar nemzetiségű (213), 42% szerbhorvát, illetve más jugoszláv szerző. 33 külföldi szerző írását jelentettük meg. (Ezek többsége magyarországi és el nem kötelezett országbeli, de van közöttük román, NDK-beli, kanadai stb.) A szerzők közül 38, vagyis 9% az állandó munkatárs, akiktől évente legalább egy vagy több kéziratot kapunk. 25 olyan pályakezdő fiatal írásait publikáltuk, akik azóta már szakterületük jeles képviselőivé váltak, néhányan pedig a doktorátusukat is megszerezték.

Terjesztés

A Létünk megalapítása óta 1000 példányszámban jelenik meg. Az előfizetők száma az évek folyamán elég nagy ingadozásokat mutatott a 200-as alsó határtól a 460-as felsőig.

A folyóiratnak jelenleg 460 előfizetője van, ezek között szép számban akadnak fiatalok, főleg egyetemisták, akiknek száma az elmúlt 2 évben 180 és 200 között mozog. A külföldi előfizetők száma 50. Szabad eladásba 270 db Létünk kerül.

(Az elemzést Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő készítette.)

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS A LÉTÜNK MEGJELENÉSÉNEK TÍZÉVES JUBILEUMA ALKALMÁBÓL

A beszélgetés résztvevői: *dr. Rebák László*, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára, a Létünk fő- és felelős szerkesztője; *dr. Matkovics József* nyugalmazott jogász; *Szenes György*, a Szabadkai Közgazdasági Intézet nyugalmazott főmunkatársa; *dr. Tóth Lajos* az Újvidéki Természettudományi Kar tanára; *Bela Duranci* művészettörténész, a szabadkai Észak-Bácska Községközi Műemlékvédelmi Intézet szakmunkatársa; *dr. Várady Tibor*, az újvidéki Jogi Kar tanára; *Arokszállási Borza Gyöngyi*, a Létünk szerkesztője; *Kovács Teréz* szociológus, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar tanársegéde; *Bordás Győző*, a Híd folyóirat szerkesztője, a Forum Könyvkiadó tmsz-ának igazgatóhelyettese; *dr. Mészáros Sándor* történész, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézetének szakmunkatársa; *dr. Szórád György* a Szabadkai Közgazdasági Kar Munkaszervezési Intézetének igazgatója; *dr. Szalma József*, az újvidéki Jogi Kar docense; *dr. Somogyi Sándor* a szabadkai Közgazdasági Kar Munkaszervezési Intézetének igazgatóhelyettese; *Gabriel Molnár Irén*, a politikai tudományok magisztere, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéde.

Rebák László:

Voltak olyan kedvesek és szakítottak időt arra, hogy eljöjjenek erre a beszélgetésre. Több részvevőre számítottunk, de ahhoz azért nem vagyunk kevesen, hogy egy tartalmas beszélgetést folytassunk a Létünkről, a társadalomtudományok helyzetéről, illetve arról, hogy a társadalomtudomány további fejlődésében milyen helye és szerepe lehet folyóiratunknak. Mi egy tömör emlékeztető anyagot is készítettünk, gondolván, hogy így mindenki el is olvassa. A vélemény sugalmazástól tartózkodtunk — inkább a problémákat akartuk megnyitni. Szándékunk a Létünk tízéves létezésének, tevékenységének és eredményeinek a felmésére

volt. Természetesen a Létünk feladatköre nemcsak ebbe a néhány pontba sűrítendő. Voltak nekünk olyan szándékaink is, hogy lapunk körül kialakítsunk egy szakfordító gárdát, lektorokat stb., a lényegét azonban a tézisekben közöltük.

Kiindulópontunk a Létünk programja, ill. programcikke volt, amelyhez többé-kevésbé hívek is maradtunk, kivéve a második választási időszakban, amikor a Létünk szerkesztő tanácsa gyakorlati útmutatásokat akart és követelt a lapunkban közölt írásoktól, kb. olyasmit, mint a Kommunista hetilap. Nem egészen így fogalmazták meg, de ilyen volt az igény, hogy a napi tevékenységnek megfelelő tanáccsal szolgáljunk, hogy útmutatást adjunk és tapasztalatcserét folytassunk stb. Nos ezt a feladatot mi máig sem láthattuk el teljesen, nemhogy hetilap, de még folyóirat szinten sem. Ezen a téren — szerintem — a kerekasztal-beszélgetés útja követhető leginkább, s erre is fogunk törekedni. Az utóbbi két év tapasztalatai ugyanis azt mutatják, hogy ez hasznos és tartalmas munkaforma, mivel témában is és közreműködők szempontjából is kitérjük a kapuinkat az olvasók és új közreműködők felé.

Folyóiratunk másik problémája, hogy marxi értelemben mennyire kritikus. A társadalomtudományok kritikusságáról beszélünk, amelynek azonnal utat is kell mutatnia. E tekintetben nem sok jót mondhatunk. Sok az elvont megállapításokon megrekedt írásunk, és az sem szolgál mentségünkre, hogy a többi társadalomtudományi folyóiratunk sem áll sokkal jobban.

Ajánlom tehát, hogy menjünk e szerint a szerkesztőségi emlékeztető szerint, amelyet végső formájában Várady kollégámmal fogalmaztunk meg. Ötletszerűen lehet beszélni; senki sem köteles az előző vitázó gondolatát folytatni, hanem azt teszi szívesen, ami őt leginkább érdekli.

Matkovics József:

A jog társadalmi jelenség, a jogtudomány társadalomtudomány, s ennélfogva joggal kapott helyet a Létünk hasábjain. A meghívóhoz mellékelve egy szemléltető kimutatást kaptunk arról, hogy milyen tárgykörből mennyi cikket közölt az elmúlt 10 év alatt lapunk. E kimutatás szerint a jogi témák száma 30, tehát az össz írás 4,7%-át teszi ki. Sok, kevés, vagy éppen megfelelő? Ha ezt a kérdést egy riporter tenné fel számomra, azt a sztereotíp választ adnám, hogy erre a kérdésre nehéz felelni. Azonban itt megmondhatom, hogy néhány százalékkal javíthatnánk helyezésünkön. Tárgykörök szerint vizsgálva az írásokat megállapíthatjuk, hogy azok igen változatosak. A legtöbb írás az alkotmányjog köréből jelent meg, összesen 9. Külön ki kell emelnem az 1971-ig be-terjesztett alkotmánymódosító javaslatok megvitatását egy jól sikerült kerekasztal-beszélgetés keretében. Ezenkívül a dokumentumrovatban is megjelent egy írás, az akkori Vajdasági alkotmánytörvény tervezetéről. Több írást közölt a lap a jogelmélet és a jogrendszer, a föderalizmus,

a kommunális rendszer, a küldöttrendszer, az öngazgatás, a polgári, a büntető és a közigazgatási jog területéről stb. Figyelemre méltó írásokat olvashattunk a nemzetiségek, ill. általában a kisebbségek jogairól és helyéről, a nemzetközi jog területéről. A munkatársak kiemelkedő társadalomtudósok, a jogtudomány művelői, társadalmi-politikai dolgozók, akadémikusok stb. voltak.

Örvendetes, hogy az utóbbi években néhány fiatal szerzőt is avathattunk. Figyelemre méltónak tartom, hogy a szerkesztőség az egyetemisták köréből kér fel fiatalokat könyv és folyóirat ismertetésére. Ez ugyanis kiváló ösztönzés a majdani önálló írások megjelentetésére is. Így fejlődhetnek és kritikai tapasztalatokat is szerezhetnek, s idővel talán kritikai írásokat is megjelentetnek majd folyóiratunkban.

A jövő tehát: legyünk benne a társadalmi folyamatokban és szenteljünk minél több figyelmet a tudomány legújabb vívmányainak. Remélem, hogy az eddig megtett út jó alapot szolgáltat lapunk arculatának továbbfejlesztéséhez és hogy a folyóirat hasznára válik társadalmunknak.

Rehák László:

Megemlíteném még azt is: mi a lapalapításkor úgy képzeljük el, hogy egy korszerű marxista folyóiratot adunk ki, amely a tudományos élet módszertani és nézőpontbeli újdonságaival ismerteti meg az olvasót. Így például szándékunkban volt állandó kibernetikai, informatikai szemléletet belevinni a folyóiratba. Ez a szándékunk kudarcot vallott és megmaradtunk egy átlagszintű folyóiratnak. Itt jegyzem meg ezenkívül, hogy sokan voltak itt Szabadkán, akik a komoly magyar nyelvű társadalomtudományi folyóiratot még korainak vélték, s azt jóslták, hogy néhány szám után a szerzők is szétszélednek, de olvasóközönségünk sem lesz. Ez a három tétel alapján véve pontatlannak bizonyult, noha igaz, hogy nem sikerült kimagasló arculatú vagy szintű folyóirattá válnunk. Szerintem azonban amit tettünk, az sem kevés, mert lényegében mégis egy új típusú folyóiratot indítottunk el.

A munkatársak megválogatása sem volt egyszerű feladat, mert hosszabb távra gondolva, főként a leendő szakembereket, tehát ígéretet mozgósítottunk, akiknek egy része ma már magiszter, sőt a tudományok doktora is. Természetesen voltak olyanok is, akik mint munkatársak elmaradoztak.

Szenes György:

A Létünk mint társadalomtudományi folyóirat, meggyőződésem szerint, megfelel a lehetőségeknek. Egész komoly, széles körű irodalmat vesz át. A lap 1970—1981-ig 550 cikkben 22 témakört ölelt fel, ami nem

könnyű feladat, s így aztán egyes témaköröknek kevesebb, másoknak pedig több helyet szentelhetett. Én több közgazdasági témájú cikket szorgalmaznék, elsősorban közgazdaság-politikait, de közgazdaság-elméletit is. A kimutatás szerint az össz cikk 7,4%-a foglalkozott közgazdasággal. Azt hiszem, ezen cikkek számát emelni kellene. Nálunk pl. országos viszonylatban is gyermekcipőben jár a jövőkutatás, a Létünk tehát hozzásegíthetne ennek a tudományágnak a kifejlesztéséhez, annál is inkább, mivel számtalan világhírű tudós könyvét magyarra is lefordították, s így könnyen hozzá tudunk férni.

A harmadik témakör, amiről beszélni szeretnék, az a mi speciális témakörünk, mint pl. a helyi közösségek problémái, nehézségei és helyzete. Ezzel szintén tüzetesebben foglalkozhatna a Létünk.

Rehák László:

A közgazdasági cikkeknel ugyancsak sok gondot okoz, hogy kevés a megfelelő módon megírt közgazdasági publikáció. Közgazdász szakíróink többnyire úgy közelítik meg a problémát — amire egyébként joguk van —, mintha közgazdászokhoz, közgazdásztudósokhoz szólnának, nem pedig a széles olvasótáborhoz.

Az eltelt évtized nagyon viharos volt a prognosztika kérdésében. A 70-es évek legelején bukott meg a technológiai optimizmus nyugaton, és a római klubnak a pesszimiztikus önkorlátozásra, sőt a fejletlen országok esetében a rákényszerítő önkorlátozásra vonatkozó nézetei kerültek előtérbe a fejlődést illetően. Ez az egész világ közvéleményét megmozgató elmélet nem kapott helyet a Létünkben, bár minden bizonnyal széles olvasóközönség érdeklődését elégitette volna ki, illetve tájékozódását szolgáltatta volna.

A Naše teme c. zágrábi folyóirat pl. szervezett egy vitát a tőkés társadalom perspektívájáról egy szerbhórvát nyelvű fordítás kapcsán, amelyben a szerzők próbálták felfedni a könyvben képviselt hamis optimizmus hátterét a tőkés társadalom fennmaradását illetően. Ilyen kérdések mindenkit érdekelnek, mi viszont nem találtunk olyan szerzőt, aki egy bizonyos publicisztikai vénával is rendelkezne, aki nemcsak a maga szakterületén mozogna biztosan, hanem egy jóval szélesebb réteghez szólna. Gondoljunk csak Leninnek arra a mondására, hogy a közgazdaság a politikának a sűrített formája. Amikor tehát közgazdasági kérdéseket feszeget valaki, legalábbis közérdekű közgazdasági kérdéseket, akkor voltaképpen mindig politizál.

Tóth Lajos:

Elsősorban a neveléstudomány és az oktatásügy kérdéseivel kapcsolatban szeretnék néhány szót szólni. Bár nálunk léteznek több szerbhór-

vát és egy magyar nyelvű oktatási folyóirat, szerintem mégis indokolt, hogy a Létünkben is foglalkozunk ilyen kérdésekkel. Egy átfogó oktatási reform alakult ki és van folyamatban, amellyel kapcsolatban rengeteg probléma merül fel, és amelynek a következményei kihatnak a társadalom egész fejlődésére. Elsősorban ilyen szemszögből foglalkozunk az oktatásügy kérdéseivel a Létünkben. Ezenkívül néhány más időszzerű oktatási-nevelési és oktatáspolitikai kérdés is megvilágításra került a folyóirat hasábjain.

Néhány szót egy szélesebb témáról is, a tudományfejlesztésről, ill. a vele kapcsolatos kérdésekről. Itt is a pedagógiával kezdeném. Az utóbbi időben elég sokat hallunk a neveléstudomány érezhető lemaradásáról: szűk keretek közé szorult, tradicionálisan fejlődött, bezárkózott stb. A lemaradás főként a nevelélméletben tapasztalható, amelynek voltaképpen tudományos elméleti alapot kellene nyújtania a nevelés gyakorlatához. A Létünk szerepe e tudomány fejlesztésében általában abban nyilvánult meg, hogy mindenekelőtt tájékoztatást nyújt az egyes tudományágak lemaradásának okáról, illetve gyorsabb ütemű fejlesztési lehetőségeiről. Ez az egyik továbbra is előttünk álló feladat. A másik pedig, amit Rehák elvtárs is említett, a bíráló szellem kialakítása és fejlesztése, a fejlődést előrelendítő légkör kialakítása. Ehhez pedig, bizonyos fokig, a folyóirat is hozzájárult, de ezzel még nem lehetünk elégedettek.

Itt van azután egy ugyancsak sokat vitatott kérdés, a tudomány és a politika viszonya, ill. az a veszély, hogy a tudományt bizonyos fokig alárendeljük a napi politikának, amikor is a tudománynak azt kell alátámasztania, ami már folyamatban van, és ami sok esetben nem mentes számtalan negatív vonástól, illetve nehezen választható el, hogy mi a jó, és mi a rossz benne. Ennek tudvalevőleg súlyos és káros következményei lehetnek a gyakorlat szempontjából, bizonyos ingadozásokra és tévutakra is alkalmat ad. Hogy ez bekövetkezzen, ehhez legalább két tényezőre van szükség: Arra, aki ezt igényli vagy elvárja, és arra, aki erre képes és hajlandó. Mivel ez a kérdés szoros kapcsolatban van az oktatásügyi folyamatokkal, azért említem ilyen kiélezett formában. Természetesen, ez nemcsak a mi problémánk, ez egy általános, sokkal szélesebb körű probléma, de ebből aztán egy egész sor feladat származik, ill. hárul a folyóiratokra is: életízűbbé kell tenni és életközelségbe vinni őket, hogy többet foglalkozzanak a valósággal, a gyakorlat és az elmélet kapcsolatával. Ezekkel a kérdésekkel nemcsak a neveléssel, ill. neveléstudománnyal kapcsolatban érdemes foglalkozni. Ugyanis csak így láthatjuk világosan, hogy miként lehet a tudományt fejleszteni, hogy mit tehetünk a folyóiraton keresztül fejlesztése érdekében.

Bela Duranci:

Volna itt még egy figyelemreméltó mozzanat: tartományunk műemlékvédelme. Mint ismeretes, Vajdaságban elég nagyszámú és sokfajta nemzeti kultúra keveredik, s valamennyinek a hagyományait meg szeretnénk óvni, át akarnánk menteni az utókornak. Ezzel kapcsolatos irodalmunk azonban csak szerbhorvát nyelven van mind a műemlékvédelmi intézetekben, mind pedig a tartományi múzeumokban. Ám ez az irodalom is jobbára csak kivonatokat és összefoglalókat tartalmaz. Véleményem szerint folyóirataink közül csak a *Létünk*, s részben a *Híd* volna alkalmas arra, hogy ebből a témakörből is közöljön írásokat, még hozzá olyan szakcikkeket, amelyekre az országhatáron túli magyar nyelvterület szakértői is felfigyelnének.

Ezt azért tartom fontosnak, mivel az utóbbi időben alapos és kiváló tanulmányokat jelentettünk meg a rurális építészetről, a falvak és a tanyavilág kutatásairól. A határon túli magyar kutatók ugyanis ezzel a témakörrel, pontosabban Vajdaságunk területével még mindig az első világháború előtti szemléletmód szerint foglalkoznak, s tanulmányozás közben csak Kecskemét, illetve a Duna—Tisza közét tartják szem előtt, holott a mi problémánkkal is foglalkozhatnának egy kicsit, mivel ez sem választható el az övékétől.

Ebben látom én a *Létünk* tudományos közvetítő szerepét. Határon túli olvasótáborának gyarapítását csak a közös érdekű és problémájú cikkek közlésétől remélhetjük és várhatjuk. Csakhogy itt azonnal felvetődik még egy kérdés: rajzok, képek és reprodukciók nélkül nehezen érthetők és szemléletesek az ilyen cikkek. Utána kellene nézni, van-e erre mód a folyóiratban, mert e nélkül képtelenség az említett témakörrel érdemlegesen foglalkozni.

Várady Tibor:

Talán azzal kezdeném, hogy 1971-ben is roppant fontosnak és szépnek láttam, de ma is annak látom azt a feladatot, amelyet a *Létünk* itt betölt. Nekem személyesen alkalmam volt e feladatok megvalósításához is hozzájárulni, bár ez kevesebb volt annál, mint amit szerettem volna, és ami talán elvárható lett volna. A *Létünk* előtt álló feladatok ugyanis nemcsak nehezek és sokrétűek voltak, de azok is maradtak. Sok fronton kell állnia a sarat. Az, hogy itt egy társadalomtudományi folyóirat indult 1971-ben, még hozzá anyanyelvi, nem azt jelentette, hogy érvényesülési lehetősége nyílt a meglévő társadalomtudománynak, hanem részben a folyóiraton keresztül kellett megteremteni a társadalomtudományt is. De nemcsak ezt kellett teremteni, vagy továbbfejleszteni, hanem társadalomtudományi olvasóközönséget is kialakítani. Egy kicsit a dalmát földművelésre emlékeztetett ez, ahol nemcsak az a probléma,

hogy megterem-e, amit elvetnek, hanem hogy megmarad-e egyáltalán a föld.

Nos, ez a vitaindító beszámolóban feltüntetett 22 kategória, amit — én azt hiszem — elég jól osztottak be, logikus is, hisz azt mutatja, hogy mi egy igen széles vonalon tartottunk valamiféle kapcsolatot és igyekeztünk tenni valamit. Amellett, hogy anyanyelvi lehetőséget adtunk — amit az előbb Duranci kolléga is hangsúlyozott —, s ez sem mellékes, a Létünknek az is feladata volt, hogy ne csak az itteni magyar anyanyelvű, hanem az egész jugoszláv gondolkodást, s ne csak Vajdaságon belül, de kívülre is sugározza. Tehát egy kicsit ablaka volt lapunk a jugoszláv gondolkodásnak, és ez is egy olyan funkciója, szerepe, amit nem szabad lebecsülni. Véleményem szerint lényegében ebben is helyt álltunk.

A lefordított anyagmennyiséggel ugyancsak elégedettek lehetünk, s 10 év múltán megállapíthatjuk, hogy Rehák László fő- és felelős szerkesztő kitartó és önmegtartó munkájához szerencsésen párosult Fehér Kálmán, majd Borza Gyöngyi igyekezete és fáradozása.

Szerintem ezek olyan tények, amelyek a munka objektív felmérését tükrözik, s nem hallgathatók el még akkor sem, ha nem akarunk jubiláló és díszhangulatot teremteni. A problémák taglalását én a fordítási irodalommal kezdeném. Azt hiszem, a fordítási aránnyal elégedettek lehetünk. Nekünk, s ezt ismét hangsúlyozom, nemcsak az a feladatunk, hogy a bontakozófélben levő anyanyelvű társadalomtudománynak helyet adjunk, hanem az is, hogy a jugoszláv társadalomtudományt bemutassuk, elsősorban a saját, de azon túl más olvasóknak is. A fordítással tehát eddig is foglalkoztunk, és ezután sem hanyagolhatjuk el, ám a fordítási irodalomban több kezdeményezést kellene felmutatnia szerkesztőségünknek. Ez alatt a következőt értem: nem vagyok benne biztos, hogy a legizgalmasabb, a legérdekesebb és legfontosabb hazai írásokat és témákat mutattuk be a Létünkben. Nem vagyok meggyőződve, hogy eléggé éberen figyeltük-e az eseményeket, hogy elégszer kértünk-e cikket olyan szerzőktől, akikről tudjuk, hogy van mondanivalójuk. Valószínű, hogy volt, és nem kevés, ilyen hozzáállás is. Többször is érkeztek be olyan kéziratok, amelyeket csak jobb hiányában közöltünk. És talán lehetett volna másként is, ha több kezdeményezést mutatunk föl. Szóval nem ártana, ha a szerkesztő bizottságon belül egy-két ember erre is felügyelne. Az lenne a feladata, hogy figyelemmel kísérje a hazai folyóiratokat és a szerzőket, majd javaslatot adjon, hogy mit érdemes, átvenni, illetve hogy kit kell egy bizonyos cikk megírására felkérni, mert lapunkban valóban a legjobb erőket kellene felvonultatni, hogy Vajdaságon túl se állítsunk ki magunkról szegénységi bizonyítványt. Természetesen vannak spontán érkező kéziratok, s azok között jók is, közepesek is, s így nem lehet mindig kiváló írásokat közölni, de értjük, hogy mit akarok mondani: több kezdeményezéssel és szigorúbb bírálattal izgalmasabb is lehetett volna lapunk, s ezért a szerkesztő bizottságon belül több figyelmet kellene ennek szentelni.

A szakterületenkénti megoszlást nagyon nehéz eredményesen tervezni. És ha ezt egy általános politikának tekintjük, akkor nagyjából helyeslehetjük.

Mutatkozik még egy elég komoly probléma. Mivel a Létünk egy ilyen hihetetlenül széles területet ölel fel, ezért kerülni kellene az olyan írásokat, amelyek egy-egy szakmán belül túlságosan függenek a szakmai ismeretektől. Tehát az egyes területeken belül olyan jogi, pedagógiai, közgazdasági, marxista, matematikai, biológiai stb. cikkeknek kellene előnyt biztosítani, amelyek közel állnak az általános műveltségű olvasóhoz és az általános társadalomtudományi érdeklődéshez. Ez nem könnyű feladat, és valószínű, hogy néha kompromisszumra is kényszerülünk, de azt hiszem, hogy mint szerkesztőségi irányelveket feltétlenül tisztelnünk kell.

Annak idején úgy képzeltük el, hogy a társadalomtudománynak nemcsak a hazai vívmányairól adunk hírt, hanem hogy világviszonylatban is figyelemmel kísérjük. Ezzel kapcsolatban a legutóbbi Létünkben egy érdekes szemelvény jelent meg Marshall McLuhan életművéből. McLuhan-nak van egy nagyon érdekes adata, hogy a világ kezdete óta élő tudósoknak a 91,91%-a ma él. Nem tudom, hogy számolta ezt ki ilyen precízen? Ám hogyha a precizitást kétségbe is vonjuk, akkor is érdekes a megállapítás, hogy ma rengeteg tudós van, vagy legalábbis rengeteg olyan ember, aki a tudományból él. Ebből az következik, hogy egyre több az olyan tudományos dolgozó, akit nem is annyira a kutatási vágy és láz hajt, mint inkább az, hogy a tudományos intézményekben maradjon. És egyre több az olyan írás is, amelynek a mozgatóereje nem az érdeklődés, hanem csak az, hogy: Én is írtam egy olyat, amit a tudományos lapokban közölni szokás. És ez, sajnos — most nem vajdasági, s mégcsak nem is hazai, hanem sokkal szélesebb vonatkozásban beszéllek —, elég ahhoz, hogy valaki az intézményesített tudományos struktúrákban kényelmesen megéljen. Nagyon sok az olyan írás, amely volta-képpen csak a bibliográfiát gyarapítja. Ez olyasmi, amivel számolnunk kell. Különösen veszélyes lenne, ha a Létünk ilyen provinciális lapként azoknak az írásoknak a lerakatává válna, amelyeket esetleg jó képességű kutatók írnak, de csak azért, hogy eggyel több legyen az úgy-mond „tudományos értekezésük” és a publikációjuk. Nos, ezzel kellene szembeszegülnie a Létünknek, mivel lapunk kifelé és befelé egyaránt ablak. Ez is a felé a konklúzió felé irányít, amelyet az előbb próbáltam javasolni, hogy minél több kezdeményezést az írások beszerzésében, és minél kevesebb passzív átvételét olyan írásoknak, amelyeket néha csak a szerző neve miatt közlünk. Ez nem könnyű, és valószínűleg nem is valósítható meg teljes egészében, de mint célkitűzés fenn kellene hogy maradjon. Ennek lényege végeredményben a kritikusság, amelyet társadalmunk és politikánk is szorgalmaz, ezért arra kell törekednünk, hogy minél több akciójellegű számot készítsünk.

Az olvasótáborért vívandó harcunk ugyancsak hátravan még. Na-

gyön sokat kell még tennünk e téren is. Kerekasztal-beszélgetések, tematikus számok, amelyekhez hozzáértő embereket és érdekes írásokat gyűjtünk — ebből kellene több.

Arokszállási Borza Gyöngyi:

A kérdés, amit fel szeretnék vetni, nemcsak a Létünkre vonatkozik, hanem általában a társadalomtudományok helyzetére. Azt hiszem, Váradny Tibor már erre — a bibliográfiai egységek halmozására — megadta a választ, továbbra is nyitva áll azonban az a kérdés: Miért van az, és mivel magyarázható, hogy tíz év leforgása alatt a Létünkben szinte egyetlenegy olyan cikk sem jelent meg, amely valamiféle visszhangot keltett volna? Azt hiszem, hogy ezt a problémát mindenképpen felül kellene vizsgálnunk. Vajon ez azért van, mert nem olvassák a folyóiratot azok, akiknek olvasniuk kellene? Vagy ha olvassák, akkor nem tartják érdemesnek vitába szállni vele? Vagy netán a Létünkkel szemben is van valamiféle taszítás, egyes intellektuális körök nem tartják-e rangon alulinak írásaikat lapunkban leköszölni? Szerintem ezek a kérdések kicsit sem mellékesek, mert amíg mi visszajelzéseket nem kapunk, addig azt kell hinnünk, hogy a Létünk híven tükrözi a társadalomtudomány vajdasági fejlettségi szintjét. Mert ha ez így van, akkor önkéntelenül adódik a következő kérdés is: Voltaképpen képesek vagyunk-e többre, képesek vagyunk-e minőségileg jobbra? Kétségkívüli, hogy ezen a téren sem tettünk meg minden lépést. Mivel azonban a Létünk munkája nagymértékben azoktól a szerzőktől függ, akik benne publikálnak, akkor vajon a szerzőink sem képesek többre? Vagy mit tehetünk ennek érdekében? Ez egy kulcsfontosságú kérdés. Ez alkalommal is, és általában, minden egyes szám szerkesztésekor is. Ha ugyanis visszajelzéseket nem kapunk, akkor nem is tudjuk kellőképpen érezni azt a helyet és teret, amelyet a folyóirat betölt, ill. amelyet be kellene töltenie mind Vajdaságban, mind pedig szélesebb körben. Szeretném, hogyha ilyen értelemben is esetleg hallanánk véleményyt.

Kovács Teréz:

Nagyon érdekes irányban alakul a vita. Én csak egészen röviden szeretnék néhány megjegyzést tenni. A vitaindítóban ki van emelve, hogy a második megbízatású szerkesztő tanács sugalmazására a mindennapi politikai élet kérdései kerültek előtérbe, ill. nagyobb teret kaptak, mint az előző szerkesztő tanács idejében. Nos, én nem vagyok ellene, hogy ilyen témájú cikkek a jövőben is hasonló teret kapjanak a folyóiratban, ám az a véleményem, hogy ezek jobbára a napi és heti sajtó nyelvezetén íródnak, s így nem eléggé érdekesek. Sokkal jobb lenne, ha ezeket le-

szűkítenénk és olyan témákkal foglalkoznánk, amelyek itt is elhangzottak, pl. a kibernetikával vagy a társadalomtudomány egyéb ágazataival.

A másik téma, amiről szólnék, az olvasók. Itt az utolsó oldalon az olvasható, hogy 460. előfizetője van a folyóiratnak, ami voltaképpen nem is kis szám, bár azt hiszem, a kerekasztal-értekezleteken kívül más kapcsolatunk nem is nagyon volt az olvasókkal. Engem tehát nagyon érdekel, hogy kik ezek az olvasók, mi a véleményük a folyóiratról, és milyen elképzeléseik vannak a lappal kapcsolatban. Ilyen értelemben valamilyen lépést kellene tenni az olvasók felé, vagyis jobban megismerni őket, és talán az ő véleményüknek is helyet adni, hogy értesülhessünk a lap visszhangjáról. Véleményem szerint ugyanis a társadalomtudomány vajdasági, magyar ajkú olvasótáborát még nevelni kell, és a Létünknek ebben nagy szerepe lehet.

Bordás Győző:

Tekintettel arra, hogy én is szerkesztőségben dolgozom, így nemcsak a saját föladatunkon, hanem általában a vajdasági magyar folyóiratok sorsán és arculatán is elgondolkodunk. A beszélgetés téziseinek negyedik bekezdésében olyan önbíráló megjegyzést olvastam, hogy a Létünk arculata eléggé vitatható. Én ezzel szemben azt mondanám, hogy a Létünknek az elmúlt 10 év folyamán sikerült kialakítania egyfajta arculatot — nem azt mondom, hogy jobb, tökéletesebb nem lehet —, és ezt 10 év alatt megtenni, nem kis eredmény. Ugyanis, hogy egy folyóirat jó-e vagy sem, az elsősorban attól függ, hogy van-e arculata, hogy mindezen-e a folyóirat, avagy a szerkesztőség tudja, hogy mit akar és mit vállalt, s azt következetesen végre is hajtja. Azért mondom, hogy van arculata, mert egyrészt követem az írásokat, másrészt pedig mert a szerzők is sok esetben véleményt kértek tőlem, hogy mit gondolsz, ezt az írást nektek (a Hídnak) adjam, vagy a Létünknek? És szerintem ez nagyon helyes, mert amikor egy írás megszületik, akkor elsősorban annak magának, nem pedig a szerzőnek kell helyet találni vagy adni a lapban. Abban a folyóiratban kell közölni, amelynek az arculatába beillik, még akkor is, ha esetleg a másik lap kedvesebb vagy nagyobb hagyományokra tekint vissza. Szerintem tehát jelentős eredményekkel dicsekedhet a Létünk.

Természetes, hogy legtöbbet a társadalomtudomány területén adott; viszont én azt gondolom, hogy a természettudomány és a történetiség felé is ugyanúgy kellene fordulnia, mint a társadalomtudomány felé. Ezt hiányolom én a folyóiratból: a művelődés- és művészettörténetet, vagy egészen konkrétan, az ipartörténetet. Ezekkel ugyanis hazánkban nagyon sok magyar szerző foglalkozik, sőt figyelemre méltó eredményeket is fölmutat, de nincs bátorsága jelentkezni. A Létünknek tehát módot kellene találnia arra, hogy fölszabadítsa és írásra serkentse ezeket az erőket. Nyilvánvaló, hogy ezek az emberek nehezen kezdenek bele az

írásba, de az is biztos, hogy ha erre a szerkesztőség nagyobb gondot fordít, akkor a siker sem marad el.

Figyelem például, hogy miként foglalkozik a művelődéssel a Létünk. Véleményem szerint ebbe a lapba nem úgy kell írni az irodalomról, képzőművészetről, filmről, zenéről, mint a Hídba, az Új Symposionba vagy az Üzenetbe, hanem átfogóbb, tehát értékelő írásokat kell adni. Nem egy-egy színházi előadásra kell ebben a lapban leereagálni, mivel ezt mások teszik, hanem föl kell mérni egy-egy évadot, vagy szociográfiailag megvizsgálni egy-egy ilyen kérdést is. A szociográfiának — szerintem — ugyancsak a Létünkben a helye.

Gyöngyi fölvetett egy érdekes kérdést, hogy nincs vita. Szerintem ez is annak tudható be, hogy a különböző tudományágakkal (jog, közgazdaság, kibernetika, földrajz, biológia stb.) foglalkozók egyszerűen megelégszenek azzal, hogy jó, van, de nem vágnak annyira a velejébe, mint ahogyan pl. az irodalomtörténészek teszik. Persze ez főként hagyomány kérdése, az írók már megszokták, hogy sok mindent egymás szemébe vághatnak. Vitát azonban a szerkesztőség is indítványozhat. Közöl néhány polemikus cikket és fölker néhány embert, hogy reagáljon rá, de csakis a vélemény- és eszmecsere végett. Természetesen, ha van eszméje a vitázónak!

Rehák László:

A képzőművészek közül megkíséreltük sorra venni az érdekesebb, vagy az érdeklődés középpontjába került festőket, de nem sok sikerrel. Szerintem nálunk inkább a szociográfiának volna helye, mert az nem a szűk elitista közönséghez szól. Én hirtelenében nem sok szociográfus író tudnék említeni, de mondjuk, ilyen Kalapis Zoltán-féle írást, amelyeket ő most a Magyar Szóban közöl, valószínűleg mi is kaphatnánk. Nem szigorúan történelemre vagy szociológiára gondolok, hanem az ilyen témák publicisztikába hajló megmunkálására. Ez ugyanis demokratizálná a folyóiratot az olvasóközönség felé.

Teréz érdeklődött az olvasótáborunk felől. Ez számunkra is talány. Ott ugyanis ahová szántuk — az iskolákban és tanárikban — nincs Létünk. A politikai és közéleti személyiségek úgyszintén nem olvassák, amit igen-igen fájlalunk. Ennek megváltoztatására már szervezett akciót is indítottunk, de csak felemás sikerrel járt. Meglepő azonban, hogy milyen nagy számban vásárolják példányonként a Létünket. Ez szokatlan a társadalomtudományi folyóiratoknál. Én arra következtetek, hogy lapunk a magyar olvasótáborban a NIN szerepét is betölti, a NIN olvasóközönség struktúráját képviseli a Létünk ilyen példányonkénti vásárlásra. Kilátásban volt, hogy a Forum Könyvkiadó tmsz-a egy szervezett terjesztési akciót kezd, de nem került rá sor, s így csak az egyetemi ifjúság sorában terjesztettük. Én felhívtam a hallgatók figyelmét,

hogy mit jelent egy leendő értelmiséginek, ha már egyetemi éveiben hozzászokik egy tudományos folyóirat olvasásához. Szép visszhangra találtam és 200 előfizetőt gyűjtöttem. Ezzel tulajdonképpen hosszú távra toborozzuk az olvasókat, sőt nemcsak toborozzuk, de neveljük is, mert ezeknek egy része előbb-utóbb más folyóirat iránt is érdeklődni kezd majd.

Mészáros Sándor:

Véleményem szerint a Létünk az elmúlt 10 év alatt beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Sikerült elérnie egy bizonyos nívót és eszmei-politikai arculata is megfelel a követelményeknek. Alkalmam volt magyarországi véleményeket is hallani. A Párttörténeti Intézetben pl., amelyel már több mint 10 éve együttműködünk, és közös publikációt is készítünk, elismerően nyilatkoznak lapunkról. Természetes, hogy eszmei hozzáállásainkban mutatkozik eltérés, s így bíráló megjegyzésük is van, ám a legutóbbi ottjártamkor is egy elemzést kértek a folyóirat 10 évi munkájáról, hogy megjelentessék a Párttörténeti Közleményekben.

Mivel szóba került a kritikusság és a tudományok gúzsba kötése, én is rámutatnék, hogy ez a gúzsba kötés a történelemtudományoknál ugyancsak jelentkezik.

Úgy látom, az össz megjelentetett munkák 9%-a volt történelmi tárgyú. Ez a százalékarány teljesen megfelel, s a jövőre vonatkozóan is elfogadható. Amióta felkérték bennünket az intenzívebb együttműködésre, mi a fiatalok bevonására is törekedtünk. Az egyik szabadkai levéltáros, ill. történész írásait az Istraživanjében jelentettük meg. Ózer Ágnes pedig a Létünknek adott könyvismertetések. Reá a jövőben is számíthat a lap. Ezenkívül a 41-es évfordulóval kapcsolatos írásokban Csehák kolléga és én jelentkeztünk. Arra törekedtünk — a szerkesztőség egyetértésével —, hogy az eddig meg nem jelentetett témákat dolgozzuk fel, hogy a téves értékeléseket kiküszöböljük, ami bizony a vajdasági történészekkel is előfordult, ezenkívül igyekeztünk értékelést adni a munkásmozgalomról és a népfelszabadító harcról, különösen a nemzetiséglakta területeken. Az említett évforduló kapcsán tervbe vettük még, hogy esetleg olyan politikai arcélekről is írunk, akik kimaradtak a népfelszabadító lexikonból, holott — szerintünk — bele kellett volna kerülniük.

Szórád György:

Hozzászólásomat a közgazdaságtudomány és a matematika, ill. számítástechnika kapcsolatára korlátoznom.

A Létünkben kevés teret kaptak azok a cikkek, amelyek a közgazda-

ságtudományban alkalmazott matematikai módszerekkel és számítástechnikával foglalkoznak. Erre a következtetésre juthatunk, ha a 10 év terméséből a matematika 0,3%-át (két írás), ill. a számítástechnika 2%-át (19 írás) vizsgáljuk. Amennyiben viszont nem a mennyiségi mutatókat, hanem a minőségi szempontokat vesszük figyelembe, akkor máris pozitív jelenség észlelhető ezekkel az írásokkal kapcsolatban. Az első, és talán legfontosabb, hogy a 19 számítástechnikai, valamint a 2 matematikai írás fiatal szerzőknek a próbálkozása. Ezek a fiatalok elsősorban vajdaságiak, tehát a cikkek „házi” szerzőktől származnak. Olyan szerzőktől, akik a Létünkkel együtt fejlődtek, váltak jártassá egy-egy tudományágban. Ha ugyanis évek szerint néznénk az írásokat, különösen pedig az utóbbi három évben megjelenteket, akkor pl. a 19-es szám már más szerkezetet, sőt jelentős minőségi javulást is mutatna. Azt hiszem, az is dicséretes, hogy ezen tárgykör cikkei elsősorban szűkebb pátriánk, Vajdaság gazdasági problémáit boncolgatják.

Itt kell megjegyezni azt is, hogy a szerbhorvát rokonfolyóiratunk, de a többi tudományos-kulturális tartományi folyóirat sem foglalkozik ilyen tematikával. A vajdasági szerzők tehát ezzel a tárgykörrel csak a Létünk hasábjain jelenhettek meg.

Gondot okoz viszont a témaválasztás, ill. a tárgyalási szint. Nem lehet tudományos matematikai tárgyalásszintet olyannyira alacsonyra venni, hogy éppen mindenki megértse. De talán ennek nem is kellene áldozni, s a „könnyebb” írások mellett közölni lehetne egy-egy nehezebbet is. Ugyanis véleményem szerint nem a lap szintjét kell leengednünk, hanem az olvasóközönséget kell felemelnünk. A 200 egyetemista előfizető közül valószínűleg vannak olyanok is, akik az igényesebb matematikai és közgazdaságtudományi cikkeket, a matematikával kapcsolatos újabb kori vívmányok feltárását és módszertani leírását, alkalmazását stb. igénylik.

Ezek után egy olyan javaslattal hozakodnék elő, amely esetleg új rovat megnyitását tenné szükségessé, de érdemes elgondolkodni rajta. A tudományos munkában többször találkozom doktori disszertációt védő vajdasági nevekkal, ilyen munkákat, vagy legalábbis disszertáció-kivonatokat viszont sehol sem publikálunk. Ennek kellene teret nyitni. Csak-hogy ez képletek és grafikonok közlését követelné, amire nemigen van lehetőség a lapban.

A másik ajánlatom, hogy a tudományos öngazgatási érdekközösség részéről nagyszámú projektum, ill. tudományos kutatás pénzelése van folyamatban, s a most kezdődött ötéves tervidőszak kutatásaiból szívesen publikálnának szerzők. A terv lejártával azután felül lehetne vizsgálni, hogy mit váltottunk valóra elképzeléseinkből.

Szalma József:

A Létünk arculatához szeretnék hozzászólni. Az eddigi felszólalók többször is utaltak a különböző területek szerepére, illetve méltánytalanul találták területük helyzetét a folyóiratban. Továbbá az az észrevétel is áll, hogy az egyes területek cikkei jobbra a szerző hozzáállásától és érdeklődésétől függenek. Tény az, hogy a szerkesztőségnek egy irányadó szerepe van, s így a cikkeket is bizonyos koncepció szerint kellett rendszereznie. Gondolom, hogy a Létünk az elmúlt 10 év folyamán kialakított egy koncepciót. A probléma szerintem abban van, hogy két ellenétes követelmény alakult ki. Az egyik a koncepció, az arculat szükséglete, a másik pedig az a követelmény, hogy felölelje a tudományos gondolkodás összes területét. E két ellentétes pólus, azt hiszem, önmagától determinálta, meghatározta a folyóirat arculatát. Felmerül a kérdés: Vajon csak ilyen objektív módon kell meghatározni a folyóirat arculatát, hogy helyet adunk az összes területnek, mert szükség van rájuk, vagy pedig ettől a sokoldalúságtól bizonyos mértékben, bizonyos időszakokban, bizonyos aktuális periódusokban el kell-e térni a koncepció végett? Azt hiszem, hogy ez egy rendkívül nehéz és bonyolult kérdés, s ezt a Létünk megoldotta.

Hogy mennyi jogi, matematikai, közgazdaságtudományi, szociológiai írás jelent meg, szerintem ez a koncepció szempontjából részben mellékes kérdés, s amint látjuk, végeredményben spontánul alakult ki egy bizonyos arány, és ezt az arányt valóban nagyjából én is helyesnek tartom. Hozzászólnék viszont ahhoz a kérdéshez, hogy vajon népszerű vagy inkább tudományos legyen-e a folyóirat. Úgy gondolom, hogy az egyes területek aktualizálását talán bizonyos időszakokban előtérbe kell helyezni. Tehát, amellet szállok síkra, hogy nem kell félnünk a tudományos és szakcikkek megjelentetésétől, hisz a Létünket nagyon sok fiatal (leendő jogász, közgazdász, stb.) olvassa. Az egyetemi tanárok nem popularizálási, de nevelési, oktatási célból hívják fel a hallgatók figyelmét a Létünk tudatformáló szerepére. Az olvasóstruktúra ennél fogva érett arra, hogy a szakmaiság felé törekvő írásokat is konzumálja. A Létünk arculatához tartozik még az a kérdés is, hogy mennyire valósítottuk meg az olvasótáborral a kommunikációt. Egy folyóiratnál a kommunikáció elsősorban írásos. Egyetérttek azzal a véleménnyel is, hogy reagálások ezekre az írásokra nem voltak. Azonban nem kell lebecsülni azt a hatást, amelyet a folyóirat olvasottságával kivált. Tehát az, hogy nem volt polémia, az még nem jelenti azt, hogy a tudománnyal foglalkozók nem haragszanak legalább annyira egymásra, mint az irodalmárok, hanem ez inkább azzal magyarázható, hogy nálunk még a tudományos vita gyermekcipőben jár.

Ha polemizáló írásokat jelentetne meg a Létünk, azt hiszem, hogy eltérne a tudományos jelzőtől, habár, nem állítom, hogy a polémia nem lehet aktuális vagy tudományos. A kommunikáció kérdésével kapcsolat-

ban még csak annyit, hogy megítélésem szerint rendkívül fontos lenne a kerekasztal-beszélgetések tematikai jellegű, tehát részben tudományos vagy szakszerű kialakítása, amelyre egyes szakmai kérdésekkel foglalkozó szerzőket hívnánk meg (jog, politika, szociológia, közgazdaságtudomány és így tovább). Olyan kerekasztal-beszélgetéseket is szorgalmaznék, amelyek egyes tudományos kérdéseket érintenének. Ezek nem lennének tanácskozások, hanem valójában beszélgetések, ahol a résztvevők sokszor ügyesebben, könnyebben és élethűbben kifejezhetnék a véleményüket az egyes kérdésekről, mint ahogy cikk formájában megtehetik.

Rebák László:

Szórád gondolatmenetét folytatva: Mi elejétől kezdve nem féltünk a szigorúan tudományos, tehát többek között a tiszta matematikai cikkek-től sem, persze csak módjával, mert az is egy nevelőhatás a gyakorlott olvasónak, ha rádöbben, hogy mennyire nem tudja a matematikát, akkor, amikor az már az élet minden pórúsába bevonult. Vagy amikor pl. jogi cikket közlünk, az valószínűleg kevesebb érdeklődésre tart számot, de akkor legalább a saját korlátait jobban fölismeri az olvasó, és látja, hogy milyen kérdésekbe nem árthatja bele magát anélkül, hogy előzőleg bizonyos információkat ne szerezne. Ezért szerintem a szigorúan tudományos cikkek, tanulmányok közlése továbbra is helyénvaló, függetlenül attól, hogy az utóbbi 5 évben igyekeztünk előtérbe hozni a közérthetőbb írásokat.

Somogyi Sándor:

En egy közismert tényből indulnék ki, hogy a folyóiratok nagy része nemcsak hazai, de világviszonylatban is tulajdonképpen már megalakulásától kezdve bezárkózik, csak egy szűk kör írásait jelenteti meg. Dicséretes, hogy a Létünk soha ebbe a hibába nem esett, tehát nyitott volt nemcsak a tartományi magyar nyelven írók, hanem a más nyelven írók, sőt a külföldiek számára is. Ezért az elkövetkezőkben sem volna szabad a bezárkózottság hibájába esni, mert azzal csökkentenénk a Létünk társadalmi szerepét, és akkor csak egy szűkebb kört szolgálna.

A másik kérdés, amire én is kitérnék, a Létünknek az a szerepe, hogy a magyar tudományos prózáírás eszközeivel bemutassa a tudományos kutatás eredményeit olvasótáborának. Teljességre itt nem lehet törekedni, viszont egy ilyen irányzat a folyóirat keresztmetszetét a másnyelvű folyóiratokhoz viszonyítva szokatlanul sokrétűvé teszi. Tekintettel arra, hogy nem alapíthatunk nagyobb számú specializált magyar nyelvű folyóiratot, az ilyen keresztmetszetet tovább is meg kell tartani. Azonban

valószínűleg tovább kellene foglalkozni azzal, hogy miként növelhető a megjelentetett dolgozatok közérthetősége, s ezen keresztül hogyan hozható közelebb a folyóirat az olvasók még szélesebb rétegéhez.

Harmadik kérdésem a tudományos vita és kritika problémája. Sajnos, ez szélesebb körben is hiányzik. Itt-ott, ha meg is jelenik, és az ember örömeiben föllélegzik, hogy lám, tipeg már a gyermekcipő, gyorsan ki is kell ábrándulnia, mert rendszerint csak primitív egymás közötti leszámolásról van szó, ami egy fölösleges energiapazarlás ebben az energiahiányban. Ezzel kapcsolatban azt szeretném mondani, hogyha a jövőben kialakíthatnánk egy tudományos vitafórumot a Létünk hasábjain úgy, hogy egy meghatározott témakörrel különböző területekkel foglalkozó emberek a saját szempontjukból vitázzanak anélkül, hogy a másik véleményét dorongolnák, akkor sikerülne egy ilyen kritikus, polemikus hangnemet kialakítani, ami a Létünk fejlődését is előrevinné — és természetesen olyasmit tudnánk produkálni, amire a legtöbb folyóirat éppen a bezárkózottsága miatt képtelen.

Röviden még a visszajelzésről, a reagálásról az egyes írásokra. Mivel főleg olyan témakörrel foglalkozom, amit talán úgy lehetne legkönnyebben meghatározni, hogy döntéshozatal-előkészítés egzakt módszerekkel, így erről a területről veszek példát. Erre nem is várhatunk visszajelzést. Szerintem ugyanis döntéshozatali krízis van. Nálunk a döntéshozatal annyira lelassult, hogy mi voltaképpen a rossz döntéseket is késve hozzuk meg, s ebből azután automatikusan következik a passzív viszony a problémához. Hiába is írunk erről a témáról olyan dolgozatokat, amelyek nemzetközileg is figyelemre méltóak, arra senki sem fog reagálni. Mindenki abból indul ki, hogy a gyakorlatban hiába készítettünk elő ilyen módszerekkel döntéseket gyorsan, amikor a döntéshozatal annyit fog késni, hogy jobb volna, ha meg sem hoznák már. Tehát nincs miért visszajelezni az ilyen értelmű munkákra. Nem tudom, elég világos voltam-e?

Várady Tibor:

Szórád György és Szalma József hangsúlyozták, hogy a Létünkben, ha nem is egészen közérthető, de tudományos igényű írásoknak kell megjelenniük. Első pillantásra ez ellentétben áll azzal, amit én mondtam, és amit továbbra is fenntartok, hogy olyan írásokat kell közölni, amelyek az általános műveltséghez közel állnak. Én elsősorban tematikai hozzáállásra gondoltam, nem pedig nivóra. Kicsit nehéz példát mondanom a saját területemen kívül. Nekem nemrég volt egy írásom, amit az ingó dolgok helyváltozása folyamán előidézett kollíziós problémákról írtam, és ami tudományosan annyira jó, amennyire jól tudok írni. Ezt az írást sohasem adnám a Létünknek, mert azt hiszem, hogy túl szűk a témaköre egy olyan folyóiratba, amely nagyon szélesen próbál

tudományt propagálni. Vagy egy másik példa: volt egy írásom az igazságosságról a nemzetközi magánjogban, ami talán tematikailag szélesebb érdeklődésre tarthat számot. Szóval, nem a tudományos nívóban kell engedményeket tenni, hanem olyan írásokat szorgalmazni, amelyek témaválasztás szempontjából állnak közelebb az általános érdeklődéshez.

Gabrić Molnár Irén:

Habár szerkesztőségi tag vagyok, hozzászólásom mégsem a Létünk témakörére vonatkozik, hanem inkább személyes. Amikor 10 évvel ezelőtt megjelent a Létünk, gimnazista voltam és nem az iskolán keresztül, hanem a családom, az apám érdeklődése által jutottam hozzá. Ezt most azért mondom, hogy tartsuk szem előtt: ma is léteznek a Létünk iránt érdeklődők csoportjában olyan családok, akik talán szerintünk passzívan viszonyulnak a laphoz, de azért figyelemmel kísérik a folyóiratot, ill. írásait. Ezért is halljuk többször író—olvasó találkozáson, hogy „ne olyan magas szinten”, hogy mindenkinek érthető legyen a lap. És ebben igazuk van.

Az egyetemi éveim során, már egy kicsit szakszempontról vizsgáltam a folyóiratot, mivel magam is felzárkóztam a szerzői közé. Ez tehát az olvasótáborunk másik része, amelynek legfőbb gondja: „tartani a tudományos szintet, szakszempontrú írásokat kérünk és minél jobban elmélyülni egyes témákban”. Milyen legyen tehát a Létünk? Egyetértek azazal, hogy a Létünk olvasói különböző igényeket támasztanak, ám én egy olyan lapért szállnék síkra, amely a színvonalból nem enged — és ebben egyezek az előbbi főlshóval —, de témaválasztásában ügyesen kielégíti a különböző igényeket és vitaképesé tesz sok embert. Ha viszont önszántából kevés ember hajlandó vitába szállni a Létünkkel, akkor tegye meg ezt a lap, nyíljon ki az olvasók felé. Szem elöl téveszteni azonban akkor sem szabad, hogy tulajdonképpen kétfajta olvasótáborral állunk szemben! A Létünk szerkesztőségének ezért nemcsak a lapban való aktivitásra kell gondot fordítania, hanem elsősorban az író—olvasó találkozókra, a szerényebb (elnézést a kifejezésért) olvasók végett, a másik aktivitása pedig a kerekasztal-beszélgetésekben merüljön ki, amely tudományos igényeket elégít ki. Gyakorlatilag tehát nekünk kellene kinyílni az olvasók felé, nem pedig azoktól várni a reagálást. A reagálást ugyanis valószínűleg ez a kinyílás hozná meg.

Rehák László:

Szerintem ennek a kerekasztal-beszélgetésnek nagy hasznát veszi lapunk tanácsa is. Ilyen beszélgetéseket érdemes a folyóiratnak évente is tartani. Sok mindenben segítheti a szerkesztőséget, sőt másokat is moz-

gósíthat. Természetesen, ha még 10 ember eljött volna, akkor sokoldalúbb lett volna a beszélgetésünk. Mindenesetre így is elégedettek lehetünk és köszönöm mindenkinek a részvételt!

Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a beszélgetést ezzel nem tekintjük lezártnak, szívesen vesszük olvasóink, munkatársaink és mindenki más hozzászólását, akinek az elhangzottakkal kapcsolatban mondanivalója van.

Dokumentum

Stevan Doronjski

BESZÁMOLÓ A JKSZ KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK
A JKP MÁSODIK (VUKOVÁRI) KONGRESSZUSA
60. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL
MEGTARTOTT DÍSZÜLÉSÉN*

Hatvan évvel ezelőtt tartották meg ebben a városban, ugyanebben az épületben, a Jugoszláv Kommunista Párt második, vagy ahogyan pártunk történetében ismertté vált, vukovári kongresszusát.

Történelmünk során, több mint hat évtizedes forradalmi harcukban, a jugoszláv kommunisták tizenhat ízben elemezték tüzetesen és elmélyülten legrangosabb összejöveteleiken a világhelyzetet és hazájuk társadalmi-gazdasági körülményeit, az osztály- és politikai harcban betöltött helyüket és szerepüket, határozták meg forradalmi stratégiájukat és konkretizálták taktikájukat.

Tizenegy kongresszust és öt országos értekezletet tartottak. Mind-egyik kongresszus, illetve értekezlet előrelépést jelentett munkásosztályunk forradalmi célkitűzéseinek és törekvéseinek a megvalósításában, abban a politikai és osztályharcban, amelyben a jugoszláv kommunisták vörös zászlaját célba juttató forradalmárok edződtek.

A vukovári kongresszust azonban megkülönböztetett hely illeti meg ebben az eseménydús történelemben. A délszláv országok munkásmozgalmának forradalmi erői, noha alig egy évvel korábban egyesültek egységes szervezet keretében, ezen a kongresszuson már egyértelműen kinyilvánították irányvételüket, s ehhez idomították szervezeti felépítésüket is.

Társadalmi forrongással kitöltött konkrét történelmi helyzetben kerültek válaszút elé a jugoszláv kommunisták: Forradalmi tettekre képes

* 1980. június 26-án Vukováron ünnepi ülést tartott a JKSZ Központi Bizottsága, amelyen Stevan Doronjski, a JKSZ KB Elnökségének akkori elnöke beszámolót tartott pártunk megalakításáról és fejlődéséről. A díszülést a munkásotthonban tartották, abban az épületben, ahol 60 évvel ezelőtt, 1920. június 20-a és 25-e között 374 kommunista küldött a párt 65 ezernyi tagságának nevében a JKP II. kongresszusán összegezte a két kongresszus között kifejlesztett rendkívül eredményes és gazdag forradalmi tevékenységet és meghozta a párt programját és statútumát. Ez volt Doronjski elvtárs utolsó nyilvános fellépése.

élgárdává váljanak-e vagy a változtathatatlanba belenyugvó politikai szervezetté? A jugoszláv kommunisták ezen a kongresszusukon egyértelműen a forradalom és a forradalmi párt mellett szállták síkra.

A vukovári kongresszus határozataival tulajdonképpen befejeződött a jugoszláv munkásosztály egységes, forradalmi marxista pártjának létrehozási folyamata.

A központi pártvezetőség, amikor a vukovári pártszervezetet bízta meg a kongresszus megtartásához szükséges feltételek megteremtésével, elsősorban a vukovári munkások forradalmi hagyományait és harciaságát, pártszervezetük tömegességét és erejét (1500 tagja, illetve 9 kongresszusi küldöttje volt), továbbá azt a tényrt tartotta szem előtt, hogy birtokukban volt ez a munkásotthon is.

A jugoszláv kommunistáknak ezt a történelmi összejövetelét 1920. június 20-a és 24-e között tartották meg, abban az időben, amikor a pártnak több mint 65 000, a Jugoszláv Ifjúkommunisták Szövetségének pedig mintegy 8000 tagja volt, s amikor kétszázezernél is több szervezett munkás volt tagja a szakszervezeteknek. Az alapító kongresszustól eltérően, amelyen nem képviseltették magukat Szlovénia szocialista szervezetei, a vukovári kongresszuson 374 küldött jelent meg hazánk minden részének képviselőjében.

A kongresszus megtartása idején a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság az első világháború kiváltotta súlyos gazdasági, politikai és pénzügyi válságban volt. A burzsoázia megtartotta magának a hatalmat és a nemzetgazdasági javakat; az államot, a gazdaságot, a közoktatást, a hadsereget és a rendőrséget pedig osztályérdekei alapján szervezte meg. Az újonnan megalakított hegemonista királyságnak a nemzeti jogfosztottság és egyenlőtlenség volt az egyik lényeges jellemzője. A burzsoázia képtelen volt felújítani a gazdaságot és kiutat találni az általános gazdasági és politikai bizonytalanságból. A munkanélküliség súlyosan érintette a munkásosztályt.

A viszonylag kis létszámú szakképzetlen, és jórészt dolog nélkül sínylődő munkásosztály az új állami tákolmányban sem javíthatott rendkívül súlyos szociális helyzetén. Kiharcolta azonban annak lehetőségét, hogy szervezetileg egyesülhessen. Hogy mennyire fontos előfeltétele volt ez a forradalmi törekvéseinek megvalósítását szolgáló sikeres akcióknak, bebizonyosodott már a Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt megalakítását követő első évben. Ekkor ugyanis a munkásosztály számos, az egész országot megrázkódtató béremelési akciót és sztrájkot szervezett. A lakosság csaknem 75 százalékát alkotó szegényparasztok körében békétlenség ütötte fel a fejét és lázadások törtek ki. Erőteljes politikai nyomást gyakoroltak ezzel, amit a burzsoázia a későbbre halogatott, részleges földreformmal igyekezett enyhíteni.

Mindez pedig Oroszországtól az iparilag fejlett Németország, illetve Olaszország és Magyarország, a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság határait is elérve objektív feltételeket teremtett a forradalmi átalakulás-

hoz. Tömeges osztály- és politikai bázisukat az új állam osztályelnyomottjai és nemzeti jogfosztottjai, leigáztottjai alkották. Mindez közvetlen politikai hatást gyakorolt a Jugoszláv Kommunista Párt vukovári kongresszusára is.

Az októberi forradalom győzelméből táplálkozó forradalmi kiteljesedés és lelkesedés évei voltak ezek. A munkásmozgalomban bekövetkezett nagy differenciálódás évei, annak a ténynek a bebizonyosodása, hogy a szocializmus többé már nemcsak az elméleti szócsépléshez ürügyet szolgáltató vízió, hanem a szocialista erők világos politikai állásfoglalását megkövetelő, konkrét forradalmi akciók reális lehetősége is.

Ez a differenciáció vidékünkön nemcsak a forradalmi akciók közvetlen és hosszú távú célkitűzéseinek meghatározásával járó nézetkülönbségek szembeállításában merült ki, hanem kiterjedt arra is, hogy hogyan és milyen pártot kell kialakítani a munkásosztály forradalmi törekvéseinek kiteljesedése érdekében. A Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt megalakítása már önmagában véve is a kommunista irányvétel győzelmét jelentette a jugoszláv munkásmozgalomban, noha az első programnyilatkozat — az 1919. április 20-i egyesülési kongresszuson elfogadott — egyesülési alapokmány még magán viselte korának valamennyi ellentmondását. Abból az értékelésből indult ki, hogy a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság keretében véghezvitt egyesülés nem a dolgozók forradalmi harcának eredménye, hanem az európai és balkáni nagy háborúk következménye, s egyébként is, az országban a kapitalisták kezében maradt a hatalom. Nem tételezte fel azonban sem ez a programtervezet, sem pedig a gyakorlati akcióprogram, amit ugyancsak ezen a kongresszuson fogadtak el, a párt komolyabb és közvetlenebb forradalmi akcióit, csupán a napi politikai és gazdasági követelményeket helyezte előtérbe. A programelvek körvonalazásakor az egyesülési kongresszus nem tudott megszabadulni azoknak az eltérő nézeteknek az összebékítésétől, amelyeket az egyesülésig a különböző történelmi körülmények között fejlődő szocialista mozgalmak hoztak magukkal. A párton belül a forradalommal és a forradalmi élcsapattal kapcsolatban megmaradtak a nagy különbségek és a nézeteltérések. Folytatták a vitát, aminek során a két homlokegyenest eltérő nézetből a párton belül kialakult a két egymással szembenálló áramlat — a kommunista és a reformista, illetve a centrista áramlat.

Az történt, hogy a hamarosan bekövetkező szocialista világforradalomra számítva, a Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt nem vett tudomást az új állam néhány lényegbevágó politikai problémájáról. Világos volt ugyan, hogy nem elegendő a proletariátus napi szociális követeléseire vívott harc élére állni, a párt forradalmi programját mégsem tudta a bonyolult nemzeti összetétellel és a nagyszámú paraszti lakossággal küszködő állam létfontosságú társadalmi és politikai kérdéseire összpontosítani. A párt, ahelyett, hogy programját egybekötötte

volna a nemzeti és parasztkérdés megfelelő megoldásának távlatával, kezdetben nem figyelt fel a nemzeti kérdésre, a parasztkérdést pedig úgy szólván fel sem vetette.

Jobbára még csak identitásának meghatározásával foglalkozott, de azért már ekkor figyelemre méltó eredményeket is elért a politikai harcban és a munkástömegek megszervezésében. Politikai befolyását igazolták az 1920-as községi választásokon elért sikerei is, amikor Szlavónbrodban, Zágrábban, Vukováron, továbbá Belgrádban, Nišben, Szkopjében és még sok más városban és falusi községben is a kommunisták vették kezükbe a községi igazgatást, de még inkább bizonyítja ezt az 59 kommunista képviselőnek az Alkotmányozó Nemzetgyűlésbe való megválasztása. Befolyása kifejezésre jutott a Szovjet-Oroszországgal és a Magyar Tanácsköztársasággal való szolidaritásért 1919-ben hirdetett általános sztrájkjal nyújtott támogatásban, 1920-ban pedig a vasutasok és a bányászok általános sztrájkjában, továbbá az uralkodó rendszerrel vívott egész sor osztályösszetűzésben. A szlovén szocialisták csatlakozásával a Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt vált az új délszláv állam valamennyi nemzetének és nemzetiségének haladó erőit egyesítő, egyetlen politikai párttá.

A vukovári kongresszuson ért véget az új államot alkotó országok munkásmozgalmának keretében kifejlődött, forradalmi irányvételű erők egyesülésének szakasza, illetve alakult ki eszmei irányvételük a forradalmi harc legbiztosabb útjának és legmegfelelőbb formáinak felkutatásában, noha az egyesült párt még mindig nem vetkőzte le teljes egészében a szociáldemokrata reformizmus maradványait.

A kongresszusi előkészületek során a vukovári kongresszuson is éles politikai vitákat folytattak a programról és a párt statútumáról, az osztályharc stratégiájáról és taktikájáról, a különféle szervezési elvekről. A kongresszuson elsőprő győzelmet aratott a forradalmi irányvétel, noha a reformisták azt javasolták, hogy a munka súlypontját a szakszervezeti és felvilágosítási akciókra, illetve a szociális reformokra kell helyezni, s mellőzni a központosított pártszervezést. Ebben a szellemben fogadták el a párt programját a politikai helyzetről és a Jugoszláv Kommunista Párt feladatairól készített rezolúciót és a párt statútumát. A forradalmi irányvételek követők soraiból megválasztották a párt új központi tanácsát. Megváltoztatták a párt elnevezését is — Jugoszláv Kommunista Párt lett a neve. Ebben a győzelemben csúcsozott ki Filip Filipović, Živko Jovanović, Moša Pijade, Simo Marković, Vladimir Čopić, Đuka Cvijić, Kamil Horvatin és más jugoszláv kommunisták meggyőződése, fiatalos lendülete és munkája.

Abból a megállapításból kiindulva, hogy a kapitalizmus fejlődésének imperialista szakaszába érkezett, s hogy következik a proletárforradalmak ideje, a párt programja kiemelte, hogy a jugoszláv kommunisták a burzsoá államgépezet és a kapitalista viszonyok felszámolásáért küzdenek, mert „a proletariátus csak akkor javíthat és változtathat alapve-

tően szociális helyzetén, ha az államban maradéktalanul meghódította a politikai hatalmat”.

A program ennek alapján helyezte előtérbe a jugoszláv kommunisták harcának alapvető célkitűzéseként a gyökeres társadalmi-gazdasági változások kivívását. Az ipar, a kereskedelem, a bankok, a nagybirtokok maradéktalan államosítását tervezték. Ugyanakkor hangsúlyozták, hogy „a kisbirtokosok és azok a kistulajdonosok, akik nem zsákmányolták ki más munkáját és hasznos társadalmi munkát végeznek, nem válnak a kényszerkiszajátítás tárgyává. Ezt az osztályt fokozatosan be kell vonni a szociális szervezetekbe, ahol a példák és a gyakorlat révén győződhet meg az új társadalmi rend hasznosságáról”. A program nem helyezte kilátásba a nagybirtokosok földjének szétosztását, csupán szocializálását és a művelésben a korszerű gépesítés alkalmazását, példázva ezzel a kis- és középbirtokosok társulásának hasznosságát.

Hatvanéves távlatból szemlélve még kell említeni a kiszajátított gazdasági javak irányításáról szóló programtételt is, amit a Kommunista Internacionálé alapító dokumentumából vettek át. Ez így hangzik: „A proletárdiktatúra szocializációval kapcsolatos feladata csak akkor hajtható végre, ha a proletariátus létre tudja hozni az igazgatási szerveket, s ha az irányítást a munkások segítségével valósítják meg.”

A jugoszláv kommunisták tehát egyértelműen az osztályharc forradalmi programja és forradalmi eszközei mellett foglaltak állást. Politikai programjukból kimaradtak azok az állásfoglalások, amelyek feléleszthették volna az európai forradalmi átalakulásoktól (1917—1919), elsősorban pedig az októberi forradalom győzelme révén egyszer már vereséget szenvedett szociáldemokrata ideológia reformista szellemét. Arra az álláspontra helyezkedve, hogy a társadalmi-történelmi feltételek már érettek a szociális forradalomra, s hogy csak a forradalmi proletariátus politikai szervezetére van szükség a forradalom kitöréséhez, a kongresszus a demokratikus centralizmus elvére alapozta a pártépítést. Az állásfoglalások kialakításának és meghozatalának folyamatában helyt adott az eltérő nézetek szembeállításának is, de végrehajtásukban már feltétlen egységet és fegyelmet követelt meg.

A kongresszust az osztályharc olyan formáinak és módszereinek kutatása jellemezte, amelyek megfelelnek azoknak a társadalmi és politikai körülményeknek, amelyek közepette a munkásosztály élt és harcolt mindennapi, de hosszú távra szóló osztályérdekeiért is. Természetesen hiányosságok is mutatkoztak: nem tulajdonítottak kellő figyelmet az új államközösség néhány politikai kérdésének. Ezzel magyarázható, például, hogy a nemzeti kérdést a párt továbbra is a burzsoáziával vívott harc közvetlen taktikai kérdésének tekintette.

Mint ahogyan azt Tito elvtárs is megállapította, a JKP vukovári kongresszusán elfogadott program „pártunk gyermekkorát” tükrözi. Mégis, valamennyi hiányosságával egyetemben, arra figyelmeztet ben-

nünket, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt már rátért a heves forradalmi osztályharc útjára. Ez volt a program legpozitívabb vonatkozása.

A vukovári kongresszussal nem értek véget a párton belüli eszmei összetűzések, illetve egy olyan szervezetté váló eszmei beérésének folyamata, amely eredményre tudja vinni az elvben elfogadott forradalmi irányvételt. A reformisták egy része közvetlenül a kongresszus után kilépett a pártból. Mások folytatták a kongresszusi határozatok és a pártvezetőség elleni akcióikat, ezért 1920 végén kizárták őket a Jugoszláv Kommunista Pártból. Eszmei összetűzések ezt követően is voltak a pártban, mindinkább elmélyítve és konkretizálva a forradalmi harc stratégiájának és taktikájának néhány kulcskérdésével kapcsolatos állásfoglalásokat.

A munkásosztály osztályharcának forradalmi útját választó elvi platformra alapozva, rendkívül bonyolult és ellentmondásos folyamatban, eszmei viták és politikai összetűzések tarkította úton, az országos értekezleteken és kongresszusokon, a pártszervezetekben és a pártsajtóban kristályosodott ki a párt álláspontja a nemzeti, a paraszt-, szakszervezeti és szervezeti kérdésekkel kapcsolatban, azoknak az általános feltételeknek a változásával összhangban, amelyek közepette önmaga is tevékenykedett.

A párt eszmei érlelődésének folyamata kegyetlen üldöztetések közepette zajlott le. A rendszer a vukovári kongresszus után, a hírhedt Obznana és az Államvédelmi törvény alapján, csakhamar megkísérli szétzúzni a kommunista pártot és a többi munkásszervezetet. A burzsoázia terrorját érezni lehetett már 1920 őszén, a választási kampányban ekkor már áldozatok is voltak. December elején például megölték Zef Mark Lyuszt, a Jugoszláv Kommunista Párt körzeti tanácsának szkopjei küldöttjét. Az Obznana révén még inkább fokozódott a terror, első áldozata éppen a vezető vukovári kommunista Stjepan Supanc volt, akit 1921. január 1-én öltek meg. Csak januárban mintegy 8000 kommunistát tartóztattak le, 1921-ben pedig, egyes számítások szerint, összesen 60 000 letartóztatás volt. A januári diktatúrában, 1929-ben galád módon meggyilkolják Đuro Đakovićot, Nikola Hećimovićot, a JKISZ hét titkárát és még sok kommunistát. Jelentősen megcsappan ekkor a párttagok száma.

A legális politikai harcra felkészült Jugoszláv Kommunista Párt csak nehezen és lassan tud alkalmazkodni az illegális forradalmi párt politikai szerepéhez. Ilyen körülmények között a különböző állásfoglalások eszmei-politikai szembeállításai a pártvezetőségben sokkal könnyebben válhatnak heves frakciós összecsapásokká. Erre ösztönöz egyébként az is, hogy a vezetőség gyakran szorosabban kapcsolódott a kommunista mozgalom nemzetközi központjához, mint amilyen mértékben gondot viselt saját országának konkrét feltételeiről, a munkásosztály és a parasztság tényleges szükségleteiről, illetve az osztállyal együtt élő párttagság törekvéseiről. Ennek a következménye volt, hogy az osztály forradalmi

törekvéseinek, illetve a Jugoszláv Kommunista Párt program- és politikai célkitűzéseinek forradalmi jellege valamint megvalósításuk eszközeinek és módszereinek politikai realizmusa közötti lépésvesztés csak két évtizedig tartott. A harmincas években már élesen kirajzolódott a párt itthoni politikai befolyásának erősödése és a Kominternben jelentkező válság közötti ellentmondás.

Függetlenül azonban a rideg létfeltételektől, a fejlődésben jelentkező belső ellentmondások sokaságától, az útkeresési tévelygésektől, a pártnak végül is sikerült kialakítani lehetőségeinek és óhajainak eredeti szintézisét. Volt ereje tévedéseinek felülvizsgálásához, elsősorban a nemzeti kérdést illetően, amely kulcsfontosságú volt a soknemzetiségű Jugoszláviában. Nagy jelentőségű volt a nemzetek és nemzetiségek helyzetének és törekvéseinek megismerése, illetve a nemzeti egyenjogúságukért és a saját nemzeti identitásukért vívott harc forradalmi potenciáljának felismerése, mert nyilvánvaló volt, hogy sem a szerb, sem a horvát, de más burzsoázia sem képes tartós megoldást találni a nemzetek közötti viszonyokra.

A forradalmárok egész sora nőtt fel azoknak a forradalmi összecsapásoknak a sokaságában, amelyeket a párt a munkásosztály és a társadalom minden dolgozó rétegének mindennapi és hosszú távra szóló érdekeiért vívott. Konkrét harcban, legális és illegális munkájával nyerte el a párt a tömegek bizalmát és erősítette politikai befolyását. Súlyos harcokban küzdötte le tévedéseit, a saját hibáiból tanulva. A harmincas évek végére a párt nemzeti politikai erővé izmosodott, amely a rendszer szüntelen rohamai ellenére, mennyiségileg is gyarapodott. Kádereit a hosszú rabság sem tudta megtörni; ellenkezőleg, a raboskodásból „kommunista egyetemek” alakulnak ki.

A vukovári kongresszus politikai programja jelentette tehát a jugoszláv proletariátus leninista politikai pártjának fejlődésében azt a kiindulópontot, amely a titói avantgarde párt megszületéséig vezetett. Ennek alapján vált a tömegek pártjává és alkalmassá arra, hogy a megszállt és feldarabolt jugoszláv állam sajátos feltételei közepette végrehajtsa szocialista forradalmunkat; hogy olyan párttá alakuljon, amely önállóan határozza és valósítsa meg forradalmi stratégiáját és taktikáját.

Ezen fejlődési vonalat követve kerül sor 1928-ban a zágrábi kommunisták VIII. értekezletére. Josip Broz, a helyi bizottság szervező titkára, ekkor affirmálja a frakcióellenes platformot, ami a párt számára lehetővé teszi, hogy kilépjen a bűvös körből, hogy közvetlenebbül törődjön osztálya, népe és a jugoszláv társadalom létkérdéseivel, szükségleteivel.

Következik 1936, illetve 1937, amikor már ez az irányvétel a Jugoszláv Kommunista Párt szervezeti-politikai konszolidációjában valósul meg: megszűnik pénzügyi függősége a Kominternről, visszatér az országba a vezetőség stb. Megvalósul a párt új, titói koncepciója: forradalmi politikai programja és célkitűzései alapján avantgarde, de ugyanakkor

„tömeges” is, mert tisztán látja munkásosztálya és nemzete létérdekeit, azét a társadalmi bázisét, amelyre támaszkodik és amelyből politikai erejét is meríti.

Az újabb állomás 1940, illetve 1941, s ekkor már ez az irányvétel a szocialista forradalom stratégiájaként és taktikájaként konkretizálódik és válik valóra abban a tömeges, össznépi politikai akcióban, aminek eredménye az idegen hódítók elleni népfelszabadító háború és a független, autentikus szocialista forradalom.

1948-ban forradalmunk függetlenségét és autentikusságát a hegemonista törekvésekkel szembeni ellenállásunkkal igazoltuk, ami egyúttal jelzi a kommunista, illetve a munkáspártok, a szocialista államok közötti új, egyenjogú viszonyok megszületését is; majd ezt követően a jugoszláv szocialista forradalom öngazgatási, demokratikus tartalmainak újbóli érvényesítésével és intézményesítésével olyan felszabadítási folyamat jön létre, amely maradéktalanul kifejezésre juttatja a szocializmus humanista eszméjét és tartalmát.

Az idén párttörténetünk és történelmünk néhány fontos dátumára emlékezünk. Egy hónap múlt el, például, a szabadságszerető népek faszizmus feletti történelmi győzelmének 35. évfordulójától, attól a dátumtól, amely a Jugoszláv Kommunista Párt és Tito elvtárs vezette jugoszláv nemzetek és nemzetiségek népfelszabadító háborújának győzedelmes kimenetelét, szocialista forradalmunk fegyveres szakaszának győzedelmes befejezését jelölte. Holnap lesz harminc éve annak, hogy elfogadtuk azt a törvényt, amivel ez a társadalom fejlődésének stratégiai irányvételeként megalapozta a munkás-, illetve a szocialista öngazgatást; 30. évfordulója Tito hírneves expozéjának, melyet a Szövetségi Népszkupstinában mondott el az állami gazdasági vállalatoknak és a felsőbb gazdasági társulásoknak a dolgozói közösségek általi igazgatásáról szóló törvényről; harmincéves lesz az a törvény, amivel pártunk — még a vukovári kongresszuson elfogadott — forradalmi irányvétele elindította társadalmunkban a marxizmus felszabadító tartalmainak legközvetlenebb megvalósulási folyamatát.

Az idén tehát forradalmi munkásmozgalmunk izmosodására, a szociális és nemzeti szabadságunkig elvezető út számos nagy győzelmére és történelmi dátumára emlékezünk. Örökké emlékezetünkbe vessük a jugoszláv kommunisták hőstetteit és áldozatait. Bezárták, kínozták és gyilkolták őket, s ők tudatosan vállalták a halált a szocialista jövő érdekében. Ne feledjük el, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt háború előtti tagságának háromnegyede és további 50 000 tag, akiket később vettek fel a pártba, esett áldozatul a népfelszabadító harcban, s hogy a JKISZ vesztesége 100 000 ember volt. Nem fakulhat emlékezésünk azokra az elvtársakra, akik életüket építették be pártunk forradalmi harcának vívmányaiba; emlékezetünkéből sohasem törölhető ki a folytonos jugoszláv forradalom nagyjainak neve.

Újabb és pótolhatatlan veszteség ért bennünket: pártunk, munkásosz-

tályunk, nemzeteink és nemzetiségeink elvesztítették legnagyobb fiukat, azt az embert, aki úgyszólván megalakításától kezdve részt vett ennek a pártnak a munkájában, aki több mint negyven évig állt az élén, azt az embert, akinek neve és munkássága egybeforrnt legnagyobb győzelmeinkkel. Alig egy évvel legközelebbi munkatársának, Edvard Kardeljnek a halála után, elvesztítettük Josip Broz Tito elvtársat is.

A Központi Bizottság díszülését nemcsak párttörténetünk dicső győzelmei, de azon elhatározásunk jegyében is tartjuk, hogy tovább haladunk annak az embernek az útján, aki életművével és tetteivel követendő példaképünk marad. A szocialista öngazgatás, a nemzeti egyenjogúság, a függetlenség, az elnemkötelezettség és az általános honvédelem továbbra is politikánk homlokterében marad.

Azok a társadalmi-történelmi feltételek, amelyek között napjainkban tevékenykedik a Jugoszláv Kommunista Szövetség, természetesen lényegbevágóan különbözőek azoktól, amelyek a vukovári kongresszus idejében voltak. Új társadalmunk van, pártunk is megújult, de újak azok a társadalmi és politikai kérdések is, amelyekkel napjainkban találkozunk.

A munkásosztály ma társadalmunk vezető ereje. A szocialista öngazgatás révén vívta ki az ilyen szerepének megvalósításához szükséges eszközöket. Mindez új távlatokat nyitott társadalmunk előtt, de ugyanakkor haladó erőit újabb feladatok elé állította, hogy még inkább kiterjesszék az emberi szabadság, az alkotótevékenység lehetőségeit, életünk és munkánk mind humánusabb feltételeit.

A vukovári kongresszus azonban határozatainak lényegét tekintve napjainkban is ihletforrás és történelmi tanulság. Határozott kiállással a társadalmi viszonyok forradalmi változtatásáért és a párt szervezeti-politikai felkészítéséért; az új, a humánusabb társadalomért küzdő törekvéseivel; lankadatlan szárnyalásával továbbra is követendő példaként áll előttünk.

Történelmi tanulsága pedig a következő: a forradalmi politikai akciót a társadalom feltételei és szükségletei alakítják, annak a szilárd meggyőződésnek az alapján, hogy a szervezeti-politikai és eszmei egység alapvető érték a forradalmi akció sikerre vitelében.

Az újabb, sokkal kedvezőbb feltételekben pártunk demokratikusan kiépített eszmei és politikai egységének ugyanilyen pótolhatatlan értéke van. Enélkül elképzelhetetlen az öngazgatási érdekek demokratikus egybehangolása. Persze, ez az egybehangolás megköveteli a Tito életében megalapozott és az öngazgatási demokratikus viszonyok összetevő részét alkotó kollektív munka és felelősség életre keltését és fejlesztését. A Jugoszláv Kommunista Szövetség egysége nélkül nem számíthatunk társadalmunk szilárd gazdasági és politikai fejlődésére, valamint szocialista öngazgatású rendszerünk szilárdságára.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség ugyanis történelmi felelősséggel tartozik társadalmunk szocialista fejlődéséért, forradalmunk vívmányainak megőrzéséért. Természetesen nem az osztály nevében hatalmat

gyakorló pártról van szó, nem rendelkezik politikai monopóliummal, de azért a demokratikus folyamatok szocialista tartalmának előmozdítója, együvé tartozásának tényezője, a szocialista öngazgatás rendkívül fontos összetevője, az új etikai értékek meghatározója. Demokratikus természetét a Jugoszláv Kommunista Szövetség annak révén is kifejezésre juttatja, hogy nem kívülről, hanem az öngazgatási intézményeken és a társadalmi-politikai szervezeteken belül ténykedik; hogy vezető eszmei-politikai szerepét nem politikai direktívákkal, hanem érvekkel valósítja meg, demokratikus vitákban indokolja meg harcának célkitűzéseit; hogy eszmeileg élen jár a fejlődésünkben jelentkező ellentmondásokra és a létkérdésekre keresett válaszok felkutatásában; hogy társadalmunk szocialista fejlődése iránti felelősségét egybekapcsolja a társadalom valamennyi öngazgatási szubjektumával.

A mai ülésünkhöz hasonló, a történelemre való időnkénti visszapillantások elmélyítik felismerésünket e felelőség történelmi dimenzióiról, hiszen ezt a felelőséget éppen annak a forradalmi harcnak a történelmi dimenziói határozzák meg, amelyből megszületett.

A népfelkelés és
szocialista forradalmunk
40. évfordulója

TITO SZEREPE TÁRSADALMI ÖNVÉDELMÜNK KIÉPÍTÉSÉBEN ÉS ERŐSÍTÉSÉBEN

Ma már a köztudatban mély gyökeret vert a felismerés és mindinkább a gyakorlat is, hogy öngazgatású szocialista társadalmunk függetlensége, el nem kötelezett politikánk és országunk területi sérthetetlensége két szorosan egybekapcsolt pilléren nyugszik: az általános honvédelmen és társadalmi önvédelmünkön. De ez, legalábbis a köztudatban, nem volt mindig így. Ezért Tito még élete utolsó pártkongresszusi beszámolójában (1978-ban) is szükségesnek tartotta hangsúlyozni (A JKSZ XI. kongresszusa, Dokumentumok, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978, 65—66. o.):

„El kell mondanom, hogy néha meglehetősen egyoldalúan viszonyulnak az általános honvédelem és társadalmi önvédelem kérdéseikhez. A figyelem középpontjában a fegyveres harcra és az esetleges össznépi védőháborúra való felkészülés áll. Ez helyes és érthető is, de nem elegendő. Hazánk lakosságának többségét úgyszintén fel kell készítenünk, mégpedig arra, hogy háború esetén, koncepciókkal összhangban, más teendőket végezzen: a gazdaságban, a polgári védelemben, az egészségügyi szolgálatban, az oktatásban, a tudományban, a művelődésben teljesítse a rábízott feladatokat. Ezért a Kommunista Szövetségnek és a többi szervezett szocialista erőnek sokkal nagyobb gondot kell fordítania arra, hogy az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem rendszerének ezt az részét kiépítse.”

A társadalmi önvédelem fogalma és titói alapelvei

A társadalmi önvédelemnek mélyen a forradalmi munkásmozgalom illegális korszakába visszanyúló gyökerei vannak. Még a tőkés Jugoszlávia kíméletlen osztályharcaiban és a rendőrségi üldöztetések idején a Jugoszláv Kommunista Párt nagy figyelmet szentelt nemcsak a konspirációra és az osztályellenség előtti magatartásra, de arra is, hogy véde-

kezzen a rendőrségi provokátorok és besúgók ellen, hogy hathatósan védelmezze kádereit és szimpatizánsait az osztályellenség csapásaitól. Ezekből a hagyományokból indult ki az az önvédelmi rendszer, amely tovább fejlődik a népfelszabadító háborúban és a szocialista forradalom fegyveres szakaszában, majd az ezt követő időszakban. Mégis a társadalmi önvédelem mint átfogó elgondolásokon alapuló doktrína valójában a hetvenes évek legelején épül ki, amikor már kidolgoztuk és részben megvalósítottuk az általános honvédelmünk doktrínáját, és amikor az előretörő ellenforradalmi irányzatok letörése volt napirenden. Tekintettel, hogy Titónak kimagasló személyes szerepe volt az anarcholiberalis eszmei köntösbe burkolt nacionalizmus visszaszorításában és a munkásosztály társadalmi helyzetének, a Kommunista Szövetség politikai rendszerünkben betöltött szerepének megszilárdításában, már ebből is kiviláglik a hozzájárulása a társadalmi önvédelem kiépítéséhez.

Nem kétséges, hogy általános honvédelmünk doktrínája kiépítésében, amely a 60-as években ment végbe, Titónak mint hadvezérnek, mint forradalmár marxistának nagy szerepe és érdemei vannak. Ez a doktrína is forradalmi harci hagyományainkból, a népfelszabadító háború hagyományaiból és tapasztalataiból merít. Ezért is közérthetőbb és mélyebben vésődött a köztudatba az a döntő fontosságú személyes hozzájárulás, amely Titóhoz fűződik az általános honvédelem doktrínájának kiépítésében és fokozatos életre hívásában. Így azután, mintha árnyékban maradt volna az általános társadalmi önvédelemben betöltött elméleti és gyakorlati szerep, amelyet Tito töltött be marxista felkészültségével, gyakorlati forradalmi tapasztalatával és éleslátásával.

A mai értelemben vett társadalmi védelem eszmei-politikai tartalmát meghatározó okmányok a 70-es években születtek, tehát akkor, amikor már jelentős tapasztalatokat szerzett egész társadalmunk, a Jugoszláv Kommunista Szövetséggel az éln, a társadalmi rendszerünket veszélyeztető „balos” és jobboldali anarchista eszmei színezetű ellenséges fellépések leküzdésében, és amikor már aránylag fejlett öngazgatási társadalmi viszonyokat állandósítottunk a társult munka rendszerének bevezetésével. Tudvalevő, hogy ezekben a folyamatokban és eseményekben milyen kimagasló szerepet töltött be Tito történelmi személyisége.

A társadalmi védelmünk kérdéseiben tekintélyt képviselő szakíró, dr. Velizar N. Najman (*Društvena samozaštita* című könyve; a JSZSZK Hivatalos Lapja Kiadóintézete, Belgrád, 1976. kiadásában, 13. oldal) három okmányt tart lényegesnek, amelyek meghatározták a társadalmi önvédelem eszmei-politikai alapjait Jugoszláviában.

Az első ilyen okmány a JSZSZK Képviselőházának Határozata a társadalmi önvédelem megvalósításának alapjairól az öngazgatás rendszerében (a JSZSZK Hivatalos Lapja, 1973, 40. szám). Ez a Határozat inkább politikai jellegű, mint tételes rendelkezéseket tartalmazó okmány. Mint alapelvet a Határozat kimondja, hogy a társadalmi önvédelem a szocialista öngazgatási viszony összetevő része és egyben a szocialista

önigazgatású társadalom védelmi rendszerének megszervezése és megvalósítása szempontjából a legátfogóbb alapot képezi. Ezek az alapvető elvek a szocialista társadalom védelmi rendszerének demokratikus felfogásából erednek, és kifejezik annak társadalmasítási fejlődési irányát.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusa (1974. május 27—30.) külön határozatában foglalkozik az általános honvédelem és társadalmi önvédelem kérdésével (A Jugoszláv Kommunista Szövetség tizedik kongresszusa, Dokumentumok; Forum, Újvidék, 1974, 268—274. oldal). Ez a határozat és Tito beszámolójának megfelelő kitételei (idézett kiadás, 48—51. oldal) lefektetik már a társadalmi önvédelem átfogó eszmei-politikai alapjait. Különösen lényegesek az 1974-es alkotmányba foglalt álláspontok, melyek szerint a társadalmi önvédelem kifejezi a dolgozók öngazgatási érdekeit és mindennapi, állandó tevékenységük részét képezi. A JKSZ kongresszusának határozata többek között leszögezi (idézett kiadvány, 269. oldal, a határozat II. részének 1. pontja): „A védelemmel és biztonsággal kapcsolatos további társadalmasítása forradalmi folyamat, a munkásosztály, Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek tartós érdeke... A kommunisták feladata, hogy minden társadalmi környezetben küzdjenek, hogy a védelem és a biztonság egyre inkább a dolgozók és a polgárok mindennapi tevékenységének, mint a védelem és önvédelem fő hordozóinak és döntő tényezőinek alkotórészévé váljon, hogy ezáltal még inkább kifejezésre jusson a dolgozóknak, mint a védelem és önvédelem fő hordozóinak és döntő tényezőinek alkotó tevékenysége és kezdeményezése.” A másik lényeges eszmei-politikai tétel ebben a határozatban az, hogy kifejti a társadalmi önvédelem szerteágazó tevékenységét mint szervesen az általános honvédelemhez kapcsolódó tevékenységet és feladatkört. Kifejti, hogy az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem tartópillérei öngazgatású szocialista fejlődésünknek és függetlenségünknek, s ilyen értelemben védelmi rendszerünk egységéről beszélhetünk.

A harmadik fontos és meghatározó jelentőségű okmány V. Najman szerint az 1975. július 9-én megtartott JKSZ KB Elnökségének ülésén elhangzott dr. Vladimir Bakarić beszámolója és az ülésen meghozott: A társadalmi önvédelem megszervezésének és alkalmazásának eszmei és politikai alapjai című határozat (magyar nyelvű kiadásában: A társadalmi önvédelem megszervezésének és kiépítésének eszmei és politikai alapjai című 1975-ös Forum kiadvány, 26—40. oldal). A határozat nagy alaposággal részletezi a X. pártkongresszus egy évvel előbb elfoglalt álláspontjait. Különösen nagy figyelmet szentel társadalmunk szervezett szocialista erőinek egybehangolt tevékenységére. Külön hangsúlyozza a szakosított állami szervek fontos szerepének elismerésével azt a körülményt, hogy szocialista öngazgatású társadalmunk védelmének hordozói az ország dolgozói és polgárai, s hogy saját területükön a társadalmi-politikai közösségek a legfelelősebbek a társadalmi önvédelem egységes rendszerré való szervezéséért és működtetéséért.

Még két jelentős okmányt kell megemlíteni. Az egyik határozat megelőzi a már tárgyalt hármat. Róla V. Bakarić szólt a JKSZ KB Elnöksége 13. ülésén (idézett kiadvány, 13. oldal). Ez a JKSZ KB 4., brioni (1966) plénumának határozata, amely elsősorban a biztonsági szervekre vonatkozik, de elvi döntést hoz a biztonsági ügyek társadalmisításáról és a JKSZ viszonyulásáról társadalmunk biztonsági kérdései iránt. Erről a JKSZ KB 4. (brioni) plénumáról beszámolójában V. Bakarić megállapítja: „Elhatároztuk, hogy a biztonsági szerveket és szolgálatot teljesebben beleillesztjük öngazgatási rendszerünkbe, illetve társadalmisítjuk a biztonsági ügyeket, kidomborítottuk annak szükségét, hogy a Kommunista Szövetség rendszeresen foglalkozzon ezekkel a kérdésekkel.”

S még egy lényeges határozat: a Jugoszláv Kommunista Szövetség 1978. június 20—23. között megtartott XI. kongresszusának munkája és az általános honvédelemre és társadalmi önvédelemre vonatkozó határozata (magyar nyelvű kiadása: A JKSZ tizenegyedik kongresszusa, Dokumentumok, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978, az egységes kongresszusi határozat ötödik része, 697—707. oldal). Ez a kongresszusi határozat — erre még a továbbiakban visszatérünk — hasonlóan a négy év előttihez, a társadalmi önvédelmet és az általános honvédelmet egész társadalmunk feladatának két alapvető és egységes rendszert alakító összetevőként tárgyalja.

Meg kell még említeni, hogy a köztársaságok és a tartományok társadalmi önvédelmi törvényei is igen jelentős okmányok. Fontosságuk nemcsak abban van, hogy meghagyásaik alapján kötelesek vagyunk eljárni, hanem abban is, hogy a szakembernek és általában minden öngazgatónak instruktív jellegüknél fogva szinte kézikönyvként is szolgálnak. A vajdasági törvényt a Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja 21/1973. száma jelentette meg (teljes címe: Törvény a társadalmi önvédelmi rendszer alapjairól). A társadalmi önvédelmet szabályozó törvényeket a szocialista köztársaságok és a szocialista tartományok 1973 és 1976 között hozták meg.

A társadalmi önvédelem alkotmányjogi meghatározása

A társadalmi önvédelem rendszerét érvényben levő alkotmányunk nem határozta meg részletesen és szabatosan, noha az alkotmányosság és a törvényesség elve és az a körülmény, hogy politikai rendszerünk két külön intézménnyel gyarapodott az 1974-es alkotmány által mindenképpen bizonyítja, hogy belső öngazgatási szocialista rendünk zavartalan fejlődésének új alkotmányos rendszerünk kellő figyelmet szentelt és új intézményekkel is gazdagította. Ez a két intézmény: az öngazgatási társadalmi jogvédő (129—131. szakasz), aki az igazságszolgáltatás addigi mechanizmusát kibővítve társadalmi védelmet nyújt az öngazgatási jogok és a társadalmi tulajdon védelmének, valamint az öngazgatási

munkásellenőrzés bevezetése (107—109. szakasz). A JSZSZK alkotmányának tételes rendelkezései, nem külön, de az öngazgatási munkásellenőrzés kapcsán (107. szakasz, 1. bekezdés) meghatározzák társadalmi önvédelmünk lényegét. Ez a szakasz többek között kimondja:

„Öngazgatási jogaik megvalósítása és védelme céljából, a társult munka alap- és más szervezeteiben a dolgozóknak joga és kötelessége öngazgatási munkásellenőrzést gyakorolni, közvetlenül a szervezet igazgatási szervei által és az öngazgatási munkásellenőrzés külön szervei által.” Az idézett rendelkezésekben az öngazgatási jogok védelméről és megvalósításáról van szó, ami politikai rendszerünk központi kérdése, de nem meríti ki azt teljes egészében. De lényeges az, hogy ezeknek a jogait is dolgozóink három csatornán valósítják meg: közvetlenül, öngazgatási rendszerünk rendes általános intézményei révén és szakosított intézmények, szervek révén.

Átfogó értelmezésben a JSZSZK alkotmánya (Bevezető rész, Alapelvek, IV. rész) tömören leszögezi:

„A társadalmi önvédelem mint az öngazgatású társadalom funkciója, az alkotmányos berendezések, a dolgozók öngazgatási jogainak, valamint az ember és a polgár egyéb jogainak és szabadságának védelme végett, a társadalmi vagyon védelme, a dolgozók és a polgárok személyi és vagyonbiztonsága végett a dolgozók, a polgárok, a társult munka szervezetei és más öngazgatási szervezetek és más szervezetek és közösségek, valamint a társadalmi-politikai szervezetek és más szervezetek és a társadalmi-politikai közösségek tevékenységével valósul meg.”

Az idézett alkotmányos megállapításokkal (megfogalmazásuk éve 1973—1974) kapcsolatban két körülményre hívjuk fel a figyelmet. Akármennyire is tömören fejezi ki azt, amit már az előző évben, 1973-ban külön határozatában kifejezett a Szövetségi Képviselőház, mégis jól érzékelteti, mennyire átfogó és sokoldalú a társadalmi önvédelem tartalma, ha úgy tetszik, tárgya. Ezen felül az alkotmányos megállapítás felsorolja a társadalmi önvédelem sokféle alanyait. S végül, a társadalmi önvédelem tárgya és alanyai alapján következik az, amit a szövegezés előrebocsát, nevezetesen, hogy az „öngazgatású társadalom funkciója”.

A társadalmi önvédelem elmélete és gyakorlata szemmel látható fejlődésen ment keresztül öngazgatású szocialista politikai rendszerünk fejlődésével együtt. A társadalmi önvédelem különösen az 1970-ben tetőző ellenforradalmi irányzatok leküzdése folyamán épült ki. A JKSZ és Tito személyesen hozzájárul azon gyakorlathoz, illetve azon elvek érvényesítéséhez, amelyek a jugoszláv forradalmi munkásmozgalomnak már a háború előtti tevékenységében is megvoltak.

Máskülönben a társadalmi rend védelme minden politikai rendszer sajátossága és mindenkor az uralkodó társadalmi erők alapvető érdekeit szolgálják. A saját társadalmi rendünk védelme valóban önvédelem, mert ez a védelem nemcsak hogy nem szolgálja egy kisebbségi osztály és osztályszövetségei érdekeit, hanem a közvetlen demokráciájának for-

májában való proletárdiktatúra megvalósítása igényelte a széles körű tevéleges mozgósítást minden lényeges társadalmi funkció és vállalkozás megvalósításában. A társadalmi önvédelem ilyen tartalmát már megtaláljuk a népfelszabadító háború idején is a születő új társadalmi rend védelmében. Erről dr. Vladimir Bakarić 1974 júliusában a JKSZ KB Elnöksége 13. ülésén (idézett kiadvány, Forum, 1975, 8. oldal) többek között megállapítja:

„Elmondhatjuk, hogy a társadalmi önvédelem koncepciója eszmeileg és politikailag jelen van a Jugoszláv Kommunista Párt, illetve a Jugoszláv Kommunista Szövetség egész gyakorlatában. Biztonságunkat a népfelszabadító háborúban és szocialista forradalmunkban a legszélesebb alapokra helyeztük; a népfelszabadító mozgalom valamennyi politikailag szervezett erejének önvédelmi tevékenységén alapult, mindenekelőtt népünknek magas fokú tudatán és önvédelmi magatartásán, amely tudta védelmezni forradalmunk alapvető vívmányait, őrizni legnagyobb titkait, s kész volt életét is adni azért, hogy megvédje harcosait, sebesültjeit, kórházait, raktárait, a népfelszabadító hadsereg alakulatait, forradalmunk és népfelszabadító mozgalmunk minden más értékét.”

Az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem mint két egymást kiegészítő funkció

Újabb felfogásainkkal összhangban, s a nézetek megvalósítását követő gyakorlatunkban, az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem állandóan közösen szerepel társadalmunk alapvető rendelkező okmányaiiban, noha egymással nem azonosak. Valójában, a belső biztonságunk megőrzése és a területi sérthetlenségünk védelme, általános védelmünk két alapvető összetevője. Ez a két összetevő nem egymás mellett, hanem egymást kiegészítve, hatásában egymásba fonódva képezi védelmünk teljes rendszerét.

Így a Jugoszláv Néphadsereg lényeges támaszt jelent már pusztán létezésével karhatalmi szerveink és általában társadalmi önvédelmünk egészére vonatkozóan. De az általános honvédelem másik fegyveres tényezőjére is ez vonatkozik. Sőt kialakítása is a társadalmi önvédelmi célokat tudatosan beépíti szervezésébe és működésébe. Ezt a JKSZ XI. kongresszusának határozata (V. rész, 4. pont) ki is mondja: „A területi védelmet úgy kell megszervezni és kifejleszteni, hogy módszere és formája alapján, az adott körülményekkel összhangban a társadalmi önvédelem tényezőjeként működjön...” Ez a megállapítás vonatkozik általános honvédelmünk jelentős nem-fegyveres alakulataira is, a polgári védelem egységeire. Erről a JKSZ XI. kongresszusának határozata ki mondja (V. rész, 8. pont): „A Kommunista Szövetség kiemeli a polgári védelem jelentőségét, a polgári védelem önvédelmi és honvédelmi szere-

pét a lakosság, továbbá az anyagi, a kulturális és egyéb javak mentésében és védelmében, békeidőben és hadiállapotban egyaránt ...”

Az általános honvédelem és társadalmi önvédelem közötti szorosabb kapcsolat teremtésében a Kommunista Szövetségnek döntő szerepe van. Ez a szerep eszmei-politikai téren kifejtett hatásában nyilvánul meg, de közvetlen szervezeti szempontból, mint szervezet, amelynek döntő szerep jut az általános honvédelem és társadalmi önvédelem alsó és középszintjén való irányítás közös irányító szerveiben.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség XI. kongresszusa a kapcsolat-teremtés eszmei-politikai síkon való létrehozásáról kimondja (V. rész, 9. pont) többek között: „Az általános honvédelem és társadalmi önvédelem további kapcsolatteremtési igénye és társadalmi jellege, ami Jugoszlávia jelenlegi biztonsága veszélyeztetésének bármely formájával való szembehelyezkedés tényezője, s amelyben a Kommunista Szövetség legfelelősségteljesebb szerepet és hatóerőt képvisel, az általános honvédelemben az irányítás további tökéletesítését, a társadalmi önvédelemben pedig az irányítást és koordinálást követelik meg ...”

Az egységes vezénylési elvből kiindulva az irányítás és az összehangolás biztosítása érdekében még a legnehezebb körülményekben is, a Kommunista Szövetség közvetlen szervezeti feladatokat is vállal. Erről mondja ki a már idézett határozat (V. rész, 9. pont) a többek között: „Ilyen értelemben a Kommunista Szövetség síkraszáll azért, hogy a politikai rendszeren belül a társult munka szervezeteiben, a helyi közösségekben és minden más társadalmi-politikai közösségben megalakuljanak a társadalmi önvédelem és az általános honvédelem egységes vezénylő-, irányító- és koordináló szervei, amelyekben minden szinten a Kommunista Szövetség tölti be a vezető szerepet ...”

A társadalmi önvédelem mint az ország biztonságát szolgáló intézkedések rendszere

A társadalmi önvédelem nem egysíkú tevékenység, hanem igen sokoldalú intézkedési rendszer, sok hordozójával, amely szoros kapcsolatot létesít és kölcsönhatást gyakorol az általános honvédelem síkján kifejtett tevékenységgel.

Tárgyában igen összetett a társadalmi önvédelem sok alanyának tevékenysége. Az alanyok sokasága mellett, a társadalmi önvédelem szer-teágazó tárgyköre is megköveteli hatékonysága érdekében, hogy összehangolt rendszerként működjön, tiszteletben tartva a közreműködő alanyok politikai rendszerünkben meghatározott szerepét és helyét.

Általában négy csoportba sorolják a társadalmi önvédelem tárgyát képező sokféle tevékenységű területet. Négyes csoportosításban sorolja ezt a sokrétű tevékenységet a JK SZ XI. kongresszusának határozata (V. rész, 5. pont) a következő módon: „... (1) az alkotmánnyal megalko-

tott szocialista államrend, (2) a dolgozók öngazgatási és egyéb jogai, (3) továbbá a társadalmi és személyi vagyon, (4) valamint a polgárok vagyoni biztonságának védelme.” Megjegyzendő, hogy a szakirodalom a biztonsági intézkedések rendszerének szerteágazó területét másképpen is csoportosítja.

A JKSZ álláspontja, hogy a társadalmi önvédelem alanyainak, a különböző közösségeknek és állami szakosított szervezeteknek a szoros együttműködése szükséges, elítéli azokat a nézeteket, amelyek társadalmunk önvédelmét, „az e téren működő állami szervek, a közigazgatási szervek és szakszolgálatok tevékenységét” tartják lényegesnek és a társadalmi tényezőt nem kapcsolják be társadalmi önvédelmünk kiépítésébe és működésébe. A dolgozóknak és a polgároknak általában a társadalmi önvédelem irányításában fennálló jogaik és kötelezettségeik szempontjából lényeges a JKSZ XI. kongresszusának álláspontja, amely többek között kimondja (Az általános határozat V. része, 5. és 6. pont): „... Ilyen értelemben határozottan fel kell számolni azokat a felfogásokat és azt a gyakorlatot, amely az önvédelmet a munka külön ágazataként értelmezi, illetve kizárólag a hivatásos szervek és szolgálatok működési területére korlátozza.

6. Külön figyelmet kell szentelni a társadalmi önvédelem megszervezésére és megvalósítására a helyi közösségekben, a társult munka alapszervezeteiben, az öngazgatási érdekközösségekben, és a községben, mert ezáltal az öngazgatási alapokon megszervezett dolgozók és a polgárok saját területükön végzett tevékenységükkel, saját erejükkel és eszközeikkel védik a társadalmi és anyagi értékeket és az öngazgatást a veszély minden formájától...”

A társadalmi önvédelmi jártasság növelése sokrétű feladat. Semmi esetre sem korlátozódhat csupán előadások és összejövetelek megtartására. Elsősorban az öngazgatás gyakorlata, az általunk vagy jóváhagyásunkkal meghozott szabályzatok ismerete és végrehajtása a legjobb tanítómester. De egész iskolarendszerünk is a társadalmi önvédelmi kultúra fejlesztését szolgálja. Erről a JKSZ XI. kongresszusának határozataiban (V. rész, 13. pont) a következők olvashatók: „A dolgozóknak és polgároknak a társadalmi önvédelmi feladatok és tennivalók elvégzésére való felkészítése a társultmunka-alapszervezetek, helyi közösségek és a szélesebb társadalmi környezet önvédelmi szükségleteiből fakad. Ezzel összhangban minden fokozatú iskola és más társadalmi oktatási és nevelési formák programjába be kell iktatni a társadalmi önvédelem megfelelő tartalmát.”

A társadalmi önvédelem területén különösen fontos helyet foglalnak el azok a létesítmények és intézmények, amelyekben sok idegen állampolgárságú ügyfél vagy látogató fordul meg. Erről a JKSZ XI. kongresszusának határozata (V. rész, 6. pont) meghagyja: „A Kommunista Szövetség kiemeli a társadalmi önvédelem megszervezésének jelentőségét azokban a szervezetekben és intézményekben, amelyek kapcsolatot tar-

tanak fenn a külfölddel, továbbá a tudományos, oktatási, nevelési és tájékoztatási szervezetekben és a társult munka más szervezeteiben, amelyeknek külön társadalmi jelentőségük van...” A külföldi ügyfelekkel vagy látogatókkal való közlekedést minden szervezet saját szabályzattal rendezi; törvény kötelezi, hogy az ilyen tárgyú és a társadalmi önvédelem szempontjából fontos kérdéseket szabályzattal rendezze.

Az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem mint minden polgárnak joga és kötelessége

A társadalmi önvédelemre és általános honvédelemre vonatkozó jogait és kötelezettségeiket polgáraink csak elvétele valósítják meg mint egyedek. Sokkal gyakrabban szervezeten, társadalmi szervezethez, a társult munka szervezete tagjaként, vagy mint valamilyen társadalmi-politikai szervezet tagja és a társadalmi-politikai közösséghez tartozó (a helyi közösséghez, a községhez, a tartományhoz és a köztársasághoz tartozó) ember. Ezért is szögezte le a JKSZ kongresszusi határozata (V. rész, 1. pont): „... az általános honvédelmet és a társadalmi önvédelmet úgy kell továbbépíteni, mint a politikai rendszerünk egymással összekapcsolt funkcióit, amelyek az egységes cél megvalósításában egységes eszmei-politikai, munkás-, illetve osztályjellegű alapon, valamint a népfelszabadító háború és a forradalom tapasztalatai alapján kölcsönösen áthatják és kiegészítik egymást”.

Erről a témáról a Jugoszláv Kommunista Szövetség XI. kongresszusa 1978-ban (V. rész, 6. pontjában is) érdemlegesen rendelkezik más vonatkozásban is. Megjegyezzük, hogy a JKSZ XI. kongresszusi határozatát azért idézzük ilyen gyakran, mert joggal állapította meg róla a következő, XII. JKSZ kongresszusi előkészítő bizottság 1981 szeptemberében, hogy az általános honvédelemre és a társadalmi önvédelemre vonatkozó határozatok, amelyeket az 1978-ban megtartott JKSZ kongresszus hozott, hosszú lejáratúak és nem igényelnek lényegesebb kibővítést és kiegészítést. Az említett határozat V. része, 6. pontjában témánkhöz kapcsolódóan kimondja még:

„Ez magába foglalja a dolgozók és a polgárok konkrét és elszánt harcát is, amely az összes öngazgatás- és szocialistaellenes jelenségek, valamint hordozóik ellen irányul. Ebből a szempontból a konkrét szükségletekkel és körülményekkel összhangban feltétlenül fejleszteni kell a dolgozók és polgárok megszervezésének és felkészülésének új formáit is, amelyek biztosítják a fokozottabb tevékenységet, amelyeket a társadalmi vagyon, a közrend, a nyugalom és egyéb értékek védelmében foganatosítani kell a környezetben.”

A társadalmi önvédelem és az általános honvédelem közvetlen emberi, egyedi és a társadalmi szervezkedés alapsejtjében megvalósuló tevékenységéről Tito a JKSZ 1978-ban megtartott kongresszusi beszámó-

lójában kifejti (idézett magyar nyelvű kiadvány, 64. oldal): „Az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem teendőinek ellátása egyre inkább, hogy úgy mondjam, a munka révén és a munkával egyidejűleg történik, vagyis a rendszeres mindennapi tevékenységek és munkával összefüggő feladatok alkotórészévé válik...”

A társadalmi-politikai szervezetek szerepe a társadalmi önvédelem rendszerében

Mivel tehát a társadalmi önvédelemben csak elvértve jelentkezik a dolgozó és a polgár mint egyed, ezért kimagasló szerep jut benne a társadalmi-politikai szervezeteknek, a dolgozók más egyesületeinek és szervezeteinek. Ez a szerep kettős vonatkozású. A társadalmi-politikai szervezetek jelentős szerephez jutnak a munka alapján szervezett dolgozók esetében: a társult munka szervezeteiben. Itt elsősorban a Kommunista Szövetség, a Szakszervezeti Szövetség és a Szocialista Ifjúsági Szövetség szervezetei ténykednek az üzemekben és intézményekben működő egyesületek mellett. De igen lényeges a társadalmi-politikai szervezetek feladatköre a társadalmi önvédelem és az általános honvédelem kapcsán a társult munka szervezetein kívül is.

Ilyen vonatkozásban, és csakis ilyenben érvényesülhetnek a Szocialista Szövetség, valamint a Harcos Szövetség és a tartalékos tisztek egyesületei, mert azoknak nincs is a társult munka szervezetein belül alapszervezetük, tekintettel arra, hogy nem termelési, hanem kizárólag területi elv alapján építik fel szervezetüket.

Az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem keretszervezete a Szocialista Szövetség. Ennek keretében teljesíti ugyanis valamennyi társadalmi-politikai szervezetünk a maga feladatát. Ez különben összhangban van a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége általános és alapvető szerepével politikai rendszerünkben, amelyről a JSZSZK alkotmánya kimondja (Bevezető rész, Alapelvek, VIII. rész, 3. bekezdés), hogy „a szocialista öngazgatás rendszerében a társadalmi-politikai tevékenység legszélesebb alapja”. Ezzel egyidejűleg a Kommunista Szövetségnek vezető és irányító szerep jut, amely vezető szerep hangsúlyozottabb a társadalmi önvédelemben és az általános honvédelemben, mint politikai rendszerünk megvalósításában általában.

A Szocialista Szövetségről mint a társadalmi önvédelem átfogó alappjáról a JKSZ XI. kongresszusának 1978-as évében hozott határozata kimondja (V. rész, 2. pont): „... A társadalmi önvédelem és az általános honvédelem megszervezése és akciójának politikai bázisa a szakszervezettel, a Szocialista Ifjúsági Szövetséggel és a többi társadalmi-politikai szervezettel és társadalmi szervezettel együtt a Szocialista Szövetségben, vagyis a szervezett szocialista erők egységfrontjában kell lennie. Ilyen tömeges bázisra támaszkodva, s figyelembe véve a népfel-

szabadító háború tanulságait és tapasztalatait, a Jugoszláv Kommunista Szövetség végrehajtja a társadalmi önvédelem és az általános honvédelem megszervezésével és érvényesítésével kapcsolatos feladatait . . .”

A Kommunista Szövetség a társadalmi önvédelemben és az általános honvédelemben betöltött szerepét a következőképpen fogalmazza meg az 1978-ban meghozott XI. kongresszusi határozatában (V. rész, 2. pont):

„A Kommunista Szövetség szervezeteinek és szerveinek rendszeresen kell foglalkozniuk a honvédelem és önvédelem problematikájával majd a politikai, illetve biztonsági helyzet, valamint a védelmi felkészültség fokának felmérése alapján működési környezetükben kezdeményezéseket tesznek, akciókat indítanak . . . Az általános honvédelemmel és társadalmi önvédelemmel kapcsolatos tennivalókat a munka által és a munkával párhuzamosan végzik, mert ezek alkotórészei a mindennapi tevékenységnek és munkafeladatoknak.

A Kommunista Szövetségnek a Szocialista Szövetséggel és a szocialista öntudat által vezérelt többi szervezett erővel együtt sokoldalúan tevékenykednie kell a dolgozók és a polgárok eszmei-politikai egységének erősítésén, valamint a dolgozók és a polgárok tudatának és meggyőződésének olyan irányba való fejlesztésén, hogy a szocialista öngazgatáson, az el nem kötelezett külpolitikán, a testvériségen és egységen, valamint a nemzeti egyenrangúságon alapuló általános honvédelem és társadalmi önvédelem társadalmunk megvédésének egyetlen lehetséges és leghatékonyabb formája . . .”

Fontos szerep hárul a Kommunista Szövetségre a nők és az ifjúság eddigénél fokozottabb bevonásában a társadalmi önvédelem és az általános honvédelem kérdéseibe. Békeidőben bevonásuk elhanyagolását már azért sem engedhetjük meg, mert ez a védelem szempontjából a lakosság nagyobb felének elhanyagolását jelenti. A hadihelyzetben szintén döntő fontosságú a nők és az ifjúság bevonása. Ezt már háborús tapasztalataink, a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom fegyveres szakasza is bizonyítja. Hogy mégis sok a teendő ezen a téren, ezt elsősorban azok a le nem küzdött patriarkális viszonyok okozzák, amelyek lebecsülik a nők és az ifjúság általános öngazgatási afirmálását.

Ezért is emel olyan határozottan Tito szót XI. pártkongresszusi beszámolójában (idézett kiadvány, 65. oldal) a nők szerepével kapcsolatban: „. . . a népfelszabadító háborúban és egyéb jelenkori háborúban a nők bebizonyították, hogy akárcsak a férfiak, végre tudják hajtani a legnehezebb feladatokat is.” Az ifjúsággal kapcsolatban kifejtette Tito (idézett kiadvány, 65. oldal): „Ezúttal is hangsúlyozni kívánom azt a fontos helyet és szerepet, amely ifjúságunkat az általános honvédelemben és társadalmi önvédelemben megilleti. Az ifjúságnak a honvédelmi és önvédelmi teendőkre való felkészítése ma jobb, mint korábban volt, de még mindig nem munkálkodnak rajta kellőképpen, az oktatási-nevelési intézmények, a társadalmi-politikai közösségek és a társultmunka-

szervezetek. A Szocialista Ifjúsági Szövetség szervezetei e tevékenység hordozói kell hogy legyenek. Nem szabad szem elől tévesztenünk azt a tényt, hogy háború esetén az ifjúság fogja vállalni a legnagyobb terhet, ezért idejekorán fel kell készítenünk, hogy eredményesen teljesíthesse a legbonyolultabb feladatokat is.”

Kétségtelen, hogy a társadalmi önvédelem társadalmosítása olyan forradalmi folyamat, amelyet öngazgatásunk tett lehetővé, de igényli is. Ez nem jelenti azt, hogy az állami szervek és szakszolgálatok szerepe csökken, de helyzetük változik egész politikai rendszerünkben. Ezt a körülményt az idézett ülésen elhangzott beszámolójában V. Bakarić többek között így fogalmazta meg (idézett Forum-kiadvány 1975-ből, 13. oldal):

„A biztonság és a védelem ügyei ilyen módon megszűnnek a szakosított állami és más szervek és szolgálatok kizárólagos ügyei lenni. Az állami szervek — a bíróságok, az ügyészségek, a belügyi szervek, a Társadalmi Könyvviteli Szolgálat, a felügyelőségek stb. — összetevő szakmai részét képezik a társadalmi önvédelemnek, s az a feladatuk, hogy törvényekkel megállapított funkcióik betöltésében a legszorosabban együttműködjenek a társadalmi önvédelem minden más hordozójával és egészében véve tevékenyen közreműködjenek a társadalmi önvédelem építésében.

Természetesen azáltal, szögezi le V. Bakarić, hogy megszervezzük a társadalmi önvédelmet, szocialista öngazgatású társadalmunk védelmében e szervek és szolgálatok szerepe egy cseppet sem veszít jelentőségéből...”

Mészáros Sándor

A NÉPFELSZABADÍTÓ MOZGALOM NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE ÉSZAK-BÁCSKÁBAN ÉS A TISZA MELLÉKÉN 1941-BEN

A népfelszabadító mozgalom Észak-Bácskában és a Tisza mellékén elsősorban azokon a helyeken jelentkezett, ahol a forradalmi munkásmozgalomnak a háború előtt gazdag hagyományai voltak. Az osztályharc intenzitása, átmeneti gyengülése, majd fellendülése rendszerint egybeesett a harc országos szintű fellendülésével, vagy időszakai hanyatlásával, amelynek integrális részét képezte. A Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak ugyanis már az első világháború előtt is voltak Észak- és Közép-Bácska falvaiban és városaiban szervezetei, amelyekbe a csekély számú ipari munkásságon kívül az agrárproletariátus jó része is bekapcsolódott. A párt eszmei térhódítása különösen meggyorsult a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének 1906 elején történt megalakulása után.¹ Ebben az időben jöttek létre agitációs nemzeti bizottságai is (szerb, illetve szerb-bunyevác, német, szlovák, román). Ezáltal megvalósult Engelsnek az az 1890-ben elhangzott értékelése, mely szerint a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak minden esélye megvolt az internacionális jellegre, mert egy soknemzetiségű országban töltötte be forradalmi hivatását. Ezek a körülmények is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az első világháború alatt az orosz fronton fogságba esett vadaságai közül igen sokan az októberi szocialista forradalom aktív résztvevői lettek.

Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása és a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság megalakulása után Észak- és Közép-Bácskában, valamint a Tisza mellékén a szervezett munkásság többsége az időközben megalakult Szocialista Munkáspárt (kommunista) forradalmi osztályharcos programját fogadta el, a munkásmozgalom reformista szárnyához pedig csak igen kevesen csatlakoztak. A hírhedt Obznana és az Államvédelmi törvény, Aleksandar király 1929. január 6-án bevezetett diktatúrája a munkásmozgalomra is súlyos csapást mért, a forradalmi osztályharc folytonossága azonban nem szakadt meg, bár a sorozatos rendőrségi letartóztatások, bírósági ítéletek a mozgalom időszaki apá-

lyát idézték elő. Szabadkán például 1929-ben, 1932-ben, 1934-ben, 1936-ban és 1941 januárjában történtek tömeges letartóztatások. Ezt követte azután a forradalmi munkásmozgalom részvevői jó részének elítélése (Djuro Pucar, Lazar Nešić, Matko Vuković, Kizur István stb.)²

A forradalmi munkásmozgalom fellendülése Vajdaságban is egybeesik Jugoszlávia Kommunista Pártja új központi vezetőségének a megalakulásával, Josip Brozzal az élén. Hozzá kell azonban fűznünk, hogy ez a konszolidációs folyamat Vajdaságban lassúbb volt, mint az ország más területein az illegális tartományi pártbizottságnak 1936-ban történt felfedése és tagjai jó részének elítélése után. A soron következő forradalmi feladatokat Vajdaságban a pártaktivisták új nemzedéke hajtotta végre, élén Žarko Zrenjaninnal és Radivoje Čirpanovval, Jusuf Tulićtyal és Svetozar Markovićtyal. Az 1940. szeptember első felében Sremska Kamenica közelében megtartott hatodik tartományi pártértekezleten megállapították, hogy a JKP-nek Vajdaság területén hat körzeti bizottsága, tucatnyi járási, továbbá néhány városi és helyi pártbizottsága működik. Összesen 650 párttagot tartottak nyilván. A párttagok összlétszámának mintegy 30 százaléka volt magyar nemzetiségű, de figyelemre méltó híve volt a JKP-nek az egyes szlovák helységekben is.³

A Szabadkai Kerületi Bizottság háború előtti tevékenységére vonatkozó adatok igen szegényesek, mivel tagjai közül csak egy maradt életben.⁴

Az áprilisi háború előtt helyi bizottságok működtek még Zentán (amely később járási szervezetté bővül), Adán, Topolyán és Csantavéren, de pártsejtek voltak alakulóban más községekben is.⁵ Mindezekben a helyeken az Ifjúkommunista Szövetség helyi bizottságai és szervezetei is megalakultak, Žednikben pedig kerületi bizottság létesült.⁶

Felvetődik a kérdés: Milyen eszmei-politikai hatása volt ezeknek a jórészt magyar tagságot felölelő szervezeteknek a széles néptömegekre az áprilisi események előtti időszakban és milyenek lehettek forradalmi távlatai az agresszió és megszállás után, amely már akkor előrevetette árnyékát? Ebben a munkánkban felhasználjuk a vajdasági történelemtudomány néhány értékes tudományos értekezését, amely ezekre a kérdésekre is kiterjed.⁷

A vajdasági munkásmozgalom magyar részvevőinek további osztályharcos küzdelmére is döntően kihatott az új központi bizottság megalakulása 1937-ben. Nem véletlen, hogy ebben az időszakban lett a HÍD című folyóirat a tartományi pártbizottság magyar nyelvű sajtószerve. Az akkori vajdasági magyar társadalomban az eszmei-politikai polarizáció egyre jobban kifejezésre jutott. A szervezett munkások osztályharcával szemben a vajdasági magyar burzsoázia egy részének éles jobbrafordulása és revíziós törekvései jutottak kifejezésre. Ezeknek a politikai törekvéseknek tápot adott a szomszédos ellenforradalmi Magyarország revíziós politikájának kezdeti sikere (a csehszlovákiai és erdélyi területek visszacsatolása), az 1940 decemberében megkötött jugoszláv—ma-

gyar „örökbarátsági szerződés” és a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség megalakulása.

A revizionista titkos propaganda, amely szertelen szociális demagógiával párosult, a munkásság egy részére is hatást gyakorolt. Ez a folyamat a további osztályharc és a várható megszállás elleni küzdelem távlatait az említett földrajzi térségben bizonyos mértékig leszűkítette. Ettől függetlenül azonban a pártszervezetek tovább erősödtek és újabb harcra kész tagokkal bővültek. A jobboldali erők politikai provokációjára a szervezett munkásság erélyesen válaszolt. Hasonló választ adtak az adai munkások is, amikor a helybeli revizionisták megrágalmazták Cseh Károlyt, a munkásmozgalom ismert vezetőjét.⁸

A párt és ifjúkommunista szervezetek további megerősödésére nagy csapást jelentettek az 1941. évi januári szabadkai letartóztatások, mivel ekkor a kerületi és a helyi bizottság, valamint az ifjúkommunista szervezetek 20 tagja is a börtönbe került. Ez a körülmény igen kedvezőtlenül hatott ki a kerületi bizottság hatáskörébe eső többi szervezet munkájára is. Ettől függetlenül bekapcsolódtak a március 27-i tüntetésekbe.

A további küzdelmeket kétségtelenül kedvezően befolyásolta, hogy az említett január első napjaiban letartóztatottakat április ötödikén a szabadkai kerületi bíróság egynapos tárgyalás után felmentette. Így az áprilisi háború napjaiban a pártszervezetekben teljes volt a létszám.

A Horthy-hadsereg bevonulását követő napok megtorló intézkedései és kivégzései nem a pártszervezetek, hanem a nacionalista félkatonai csetnik szervezetek tagjai, vagy pedig tagjaikká nyilvánított polgárok ellen irányultak. A Horthy-hadsereg egységei az áprilisi megszállás első napjaiban 181 személyt végeztek ki Szabadkán. Lazar Nešić, a kerületi bizottság titkára is az áldozatok között volt. A bevonulás második napján letartóztatták, majd mindmáig felderíthetetlen módon és helyen kivégezték.⁹ Ettől eltekintve létszámcsökkenés következett be a pártszervezetekben, mert a Jogi Karon dolgozó párttagok elhagyták a várost. Ugyanígy a žedniki tagok is, mivel ezek jórészt telepések voltak, s így távozni kényszerültek.

A pártszervezetek felújítása a legsúlyosabb és legkedvezőtlenebb politikai légkörben kezdődött meg. Ez az időszak a magyar burzsoázia és a munkásság egy részénél még a nemzeti felszabadulás illúziója volt. A munkásság egy része is gyors szociális reformokat remélt, mert nem volt tisztában a Horthy-rendszer mély antidemokratikus jellegével. Ugyanakkor a szláv lakosság a nemrégii összeomlás feletti mély lehangoltságban és az elkövetett atrocitások miatt rettegésben él. Ezért kezdetben nem sok remény volt a pártszervezetek létszámának gyarapítására. Kétségtelen azonban, hogy az újjászervező munka már április végén megindult. Ezt némileg megkönnyítette az a körülmény is, hogy a hatósági üldöztetéseknek június 22-éig, vagyis a német—szovjet háború kitöréséig főleg nemzeti jellege volt, pontosabban a nemzeti beállítottságú dél-

szlávok ellen irányult, s csak azután fordult a megszállók terrorja a kommunisták, illetve a népfelszabadító mozgalom ellen.

Már az újjászervező munka kezdetén a magyar tagság túlnyomó részében kifejezésre jutott az az óhaj, hogy a JKP keretében és soraiban folytassa a harcot. Csupán Berkes Péter háború előtti szabadkai szak-szervezeti szervező tett kísérletet, hogy felvegye a kapcsolatot a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségével, s ezáltal a mozgalomnak esetleg legalitást is biztosítson. Ez az akció azonban nem járt eredménnyel, nemcsak a többség jugoszláv orientációja miatt, hanem azért sem, mert a hatóságok nem engedélyezték a legális Szociáldemokrata Pártnak, hogy Bácska területén szervezeteket létesítsen.¹⁰

A tartományi pártbizottsággal a szervezeti kapcsolatok is gyorsan helyreálltak. Az április végi szabadkai helyi bizottsági értekezleten Radivoj Čirpanov, a tartományi pártbizottság tagja is részt vett, akit később a tartományi katonai bizottság vezetőjévé választottak. Ezen az értekezleten választották meg Mayer Ottmárt a kerületi szervezet titkárává. Határozatot hoztak még a pártsejtek és aktívák létesítéséről. Ezenkívül Wohl Lola azt a feladatot kapta, hogy fejtsen ki propagandatevékenységet a nők között és szervezze meg a propagandaanyag sokszorosító szolgálatát. Ugyanakkor Gotesman Tiborra hárult az ifjúkommunista szervezetek felújítása, Szabó Géza és Matko Vuković pedig a környező falvak régi munkásmozgalmi harcosait igyekezett bevonni a mozgalomba.¹¹

A további pártszervező munkában sem volt késés. Jugoszlávia Kommunista Pártjának ismert májusi tanácskozása után e hó derekán megtartották a tartományi pártvezetőség értekezletét is, amelyen a résztvevők a JKP májusi tanácskozásának szellemében elemezték a három megszállási övezetre osztott tartományban uralkodó politikai helyzetet. Ugyancsak elhatározták, hogy a tartományi pártbizottság kiáltvánnyal fordul Vajdaság népeihez. A szerb, horvát, magyar és német nyelven kinyomtatott kiáltvány 1941. június elején jelent meg.¹²

A tartományi pártbizottság előkészületeivel párhuzamosan folyt a szabadkai helyi bizottság megerősödése, illetve az észak-bácskai kerületi bizottság megalakulása is. Ebben az időszakban a pártszervező munkába bekapcsolódtak a háború előtti munkásmozgalom résztvevői: Grósz László, Tikvicki Géza és Josip Merković, majd röviddel ezután Kovács Antal és Singer Adolf. Ezenkívül jó néhány pártsejt és ifjúkommunista szervezet is megalakult. 1941 májusában és júniusában ismét harcra kész elvtársak kapcsolódtak a mozgalomba. Sajnos ezek közül Simokovich Rókus, Wohl Lola, Matko Vuković és mások hamarosan életüket is áldozták.¹³

Az észak-bácskai kerületi bizottság megalakulása meggyorsította a helyi bizottságok szervezeti előkészítését is. A zentai helyi bizottság megerősödéséhez is nagymértékben hozzájárult pl. Bakos Kálmán, az adai helyi bizottság titkára és a háború előtti szabadkai kerületi bizott-

ság tagja. Május végén azután mint már említettük Zentára érkezett Mayer Ottmár a pártszervező munka meggyorsítása végett. A helyi bizottságnak — melynek élén Molnár Péter állt — csupán magyar ipari munkások voltak a tagjai, a mezőgazdasági munkásokkal pedig kevés kapcsolata volt. Ezért Molnár Péter többször tárgyalt a kevi-pusztai Nagymélykúti Mátyással, a helyi mezőgazdasági munkások szervezetének felújítása érdekében. Ugyanakkor, miután dr. Gerő István május végén visszatért a becsei internáló táborból, az agitációs propagandatevékenységet kiterjesztették a szerb és zsidó lakosságra is. Egyébként a zentai kommunisták között is kifejezésre jutott a jugoszláv irányvonal elfogadása, bár az egyik résztvevő visszaemlékezése szerint Mayer Ottmár a május végi tanácskozáson kijelentette, hogy a JKP Központi Bizottságával nincs kapcsolatuk, mivel majdnem lehetetlen a Dunán való átkelés. Egyúttal kifejezte véleményét, hogy a JKP Központi Vezetőségének utasítása alapján esetleg fel kell venni a kapcsolatot a Kommunisták Magyarországi Pártjával.¹⁴

A szervező munka eredményeként Zentán május végén és június elején már hat pártsejt tevékenykedett, a hetedik pedig a Kevi-pusztán. Adán a helyi bizottság Bakos Kálmán vezetésével ugyancsak megerősödött és kibővült. Bakos legközvetlenebb szervezőtársai voltak: Cseh Károly, Halász József és Spang József.¹⁵

Az észak-bácskai kerületi bizottság szervezeti hatáskörében a helyi bizottságok a népfelkelés előkészítő fázisában megerősödtek Topolyán és Csantavéren. Egyes Tisza menti községekben (Kanizsa, Mohol) egyelőre nem sok sikerrel jártak az előkészítő kísérletek. A zentai helyi bizottságnak azonban sikerült kapcsolatokat létesítenie a péterréveai elvtársakkal.

Fontosnak tartanánk megemlíteni, hogy a pártszervező munka és észak-bácskai kerületi bizottság területén is annak a meggyőződésnek a jegyében folyt, hogy a német—szovjet viszony a megnemtámadási szerződés ellenére is állandóan romlik, s hogy hamarosan kirobban a háború. Ez pedig jeladás lesz a fasisztaellenes népfelkelésre Jugoszláviában és ezáltal Vajdaságban is.

Az előkészületek az észak-bácskai kerületi bizottságnál ebben az időszakban nem maradtak le a többi vajdasági kerületi bizottságoknál kifejtett pártpolitikai munka mögött. A propagandaanyag terjesztésében sem történt lemaradás, hiszen a május végi zentai helyi bizottsági értekezleten, amelyen Mayer Ottmár is részt vett, már kiosztották a JKP május elsejei felhívásának példányait. Az észak-bácskai kerületi bizottság propagandaanyaga is eljutott a helyi bizottságokhoz a későbbiek folyamán. Ebben a munkában Wohl Lola önfeláldozó munkát végzett és személyesen vitte a propagandaanyagot egyes községekbe, így Zentára is.

A tartományi pártbizottság július elejei többnyelvű felhívása ugyan-

csak az észak-bácskai kerületi bizottság közvetítésével jutott el a helyi bizottsághoz. Adataink vannak arról is, hogy pl. Zentán 1941 júniusában a pártsejtek ülésein felolvasták és megtárgyalták a felhívás szövegét.¹⁶

A szovjet—német háború kitörése után a tartományi pártbizottság június 23-án és 24-én értekezletet tartott, amelyen elhatározták, hogy a kerületi bizottságok mellett katonai parancsnokságokat létesítenek azal a feladattal, hogy a harci tizedek és diverzánsegységek akcióit irányítsák. Ugyanakkor minden kerületi bizottsághoz kijelöltek egy tartományi pártbizottsági tagot, a pártpolitikai szervező munka és a hamarosan sorra kerülő harci tevékenység egybehangolására. Ekkor kitűnt, hogy a tartományi pártbizottság nem ismerte az észak-bácskai kerületi bizottság területén uralkodó helyzetet, mert Radivoj Čirpanovot bízták meg a helyzet kivizsgálásával és a kerületi parancsnokság megalakításával.

A tartományi pártbizottság, mielőtt kézhez kapta a központi bizottság 1941. július negyediki határozatát a fegyveres harc megindításáról, a népfelszabadító partizánalakulatok vajdasági parancsnokságával megtette a kellő intézkedéseket, hogy a tartományban is a legrövidebb időn belül megkezdődjék a megszállók elleni fegyveres harc. Vajdaságban akkoriban mintegy 1200 párttagot és 3 ezer ifjúkommunistát tartottak nyilván.¹⁷

Szükségesnek tartjuk, hogy először is elemezzük az egész bácskai népfelszabadító mozgalmat és harcot, mert csak ezáltal adhatunk pontos értékelést az észak-bácskai kerületi bizottság területén kialakult helyzetről a népfelszabadító mozgalom itteni jellegzetességéről, eredményeiről, fogyatékosságairól és a veszteségekről.

Bácskában valamivel később indult meg a harc, mint Bánátban, mert időbe telt, amíg az itt székelő tartományi pártbizottság utasításai Bácskába eljutottak. Ezekben a sorsdöntő napokban Bácskában körülbelül 400 párttag és 1200 ifjúkommunista volt. A tartományi pártbizottságból Radivoj Čirpanov irányította közvetlenül a bácskai szervező munkát és harcot, aki egyben a katonai bizottság vezetője is volt. Felügyelete alatt Újvidéken sikeresen működött az illegális propagandaanyag sokszorosító és terjesztő szolgálata. Hamarosan mintegy 40 helységben katonai tizedek, roham- és diverzán csapatok alakultak, amelyekbe 1500 harcra kész egyént vontak be. Július folyamán a kerületi, továbbá a járási és helyi pártbizottságok mellett katonai parancsnokságok alakultak. A megszállók elleni első fegyveres akcióra Bácskában 1941. július 19-én került sor és ez év október végéig mintegy 50 hasonló harci tevékenységet hajtottak végre: gabonát és kenderet gyújtottak fel, telefonpóznákat vágtak ki, ismert rendőrügynököket végeztek ki. A legnagyobb szabotázscselekményt Petrőcön hajtották végre, felgyújtották a kendergyár raktárát és kenderkészletét is.

Nem sikerült azonban partizánosztásokat alakítani, mint a szomszéd-

dos Bánátban és Szerémségben, mert az ellenség gyors és váratlan támadása nagy veszteséget okozott a népfelszabadító mozgalomnak.¹⁸

Úgy tűnik, hogy az észak-bácskai kerületi bizottság területén a többi bácskai kerületi bizottságokhoz viszonyítva a népfölszabadító harc szerényebb méretű volt. Ennek kétségtelenül sajátos okai voltak, objektívák és szubjektívák.

A Szovjet Szövetség hadba lépése az észak-bácskai kerületi bizottság területén is számos antifasiszta részére a harci tevékenység fokozását eredményezte. Ez abból is látható, hogy például Szabadkán 1941. június végén és július elején a párttagok száma 30-ról 60-ra, az ifjúkommunistáké pedig 40-ről ugyancsak 60-ra emelkedett. Ugyanakkor a rokonszervezők száma is elérte a százat, de a népi segílyt gyűjtők létszáma is hozzávetőlegesen ennyi volt.

Hasonló kedvező folyamat indult meg a helyi bizottságoknál is. A tartományi pártbizottsággal létrejött szervezeti kapcsolat is megerősödött. Ezáltal a JKP és az ifjúkommunista mozgalom központi vezetőségének kiáltványai az eszmei-politikai tevékenység forrásául szolgálhattak. A JKP Központi Bizottságának június 22-i kiáltványát például a népfelszabadító mozgalom minden tagja megkapta. Nagy példányszámban eljutott hozzájuk az ifjúkommunista szövetség tartományi bizottságának, valamint a tartományi pártbizottság augusztus 26-i kiáltványa is. Több száz példányban megkapták a Vesti és a Hírek példányait is, amelyeket a tartományi bizottság adott ki hetente kétszer. Ugyanakkor a diverzáns és harci cselekmények útmutatásául az 1905. évi Lenin-levél szolgált.

A tartományi pártbizottsággal a rendszeres kapcsolatokat az észak-bácskai kerületi bizottság küldöncök útján tartotta fenn, vagy pedig Radivoj Čirpanov által. Az említett propagandaanyagot azután a kerületi bizottság küldöncökkel juttatta el a helyi szervezetekhez.²⁰

A harc megindítására az észak-bácskai kerületi bizottság területén az előfeltételek, nézetünk szerint, kedvezőtlenebbek voltak, mint Bácska többi területén. A magyar polgári osztály jó része az új rendszert még ebben az időben is nemzeti felszabadítóként értékelte, a munkásság öntudatlan része szociális intézkedéseket, földreformot várt. Igaz, a bevonuláskor elkövetett atrocitások, amelyeket senki sem helyeselt, a Szovjetunió elleni hadba lépés, a megszálló hatóságok népszerűtlen intézkedései, a racionális ellátás bevezetése, a rögtönítélő bírások kihirdetése és a földreform elmaradása kiábrándulást hozott, s a lakosság túlnyomó többségének passzivitását eredményezte. Ez azonban még nem jelentette egyben a népfelszabadító harc támogatását is. Ugyanakkor a szláv lakosság még mindig a megszállás véres eseményeinek hatása alatt élt.

A szovjet—német háború kitérését egyelőre még nem követték tömeges letartóztatások. A megszálló hatóságok kezdetben a megfélemlítéssel próbálkoztak. Ezért a háború előtti munkásmozgalom ismert rész-

vevőit egyenként a hatóságok elé idézték, közölve velük, hogy ismerik kommunista múltjukat és megfenyegették őket, hogy súlyos következményei lesznek, ha a jövőben is hasonló tevékenységet folytatnak. Egyeseket azonban internáltak, ahonnan csak jóval később szabadultak. Cseh Károly ismert munkásmozgalmi harcos például sohasem tért vissza.

A pártszervezetek azonban a szovjet—német háború kitörése után is tovább folytatták tevékenységüket. Fogyatékoságként említhetjük meg, hogy nem fordítottak kellő figyelmet az illegalitásba vonulásra, s nem létesítettek megfelelő bázisokat. Ennek a mulasztásnak később súlyos következményei voltak.

Külön kérdés, hogy mennyire állt harci feladata magaslatán az észak-bácskai kerületi bizottság és ennek titkára Mayer Ottmár, valamint a többi helyi bizottság?

Mayer Ottmár 1941 májusában és júniusában a kerületi bizottság szervezeti megszilárdításán kívül nagy figyelmet fordított a helyi pártbizottságok munkájára is. Ezt bizonyítja a helyi bizottság értekezletein való részvétele is. A tartományi pártbizottság, de főleg Radivoj Cirpanov mégsem lehetett megelégedve az elért eredményekkel, mert javaslatára Grósz Lászlót választották meg a kerületi bizottság titkárává, de Mayer Ottmár továbbra is a kerületi bizottság tagja maradt. Ezenkívül a hamarosan megalakuló és a kerületi pártvezetőség mellett működő partizánosztag-parancsnokság élére is. Mayer Ottmárt jelölték, politikai biztosnak pedig Grósz Lászlót. Tagjai voltak még ezenkívül Tikvicki Géza és Joso Merkovici.²¹

Bácskában 1941 júliusában alakult meg az újvidéki partizánosztag s már e hónap 25-én (a Római Sándoknál) súlyos veszteséget szenvedett a megszállók fegyveres erőivel vívott harcban. A sajkási partizánosztag pedig csak ez év decemberében szerveződött. Az észak-bácskai kerületben tehát nem volt partizánosztag, de mégcsak kisebb partizáncsoport sem. Harci tizedek és diverzáncsoportok alakítására, azonban komoly erőfeszítések történtek. A harci vállalkozások megkezdésének előfeltétele azonban a harcképes emberek felfegyverzése volt. Erre vonatkozólag nem értek el figyelemre méltó eredményt. Az áprilisi összeomlás napjaiban Észak-Bácskában és a Tisza mellékén is sok eldobott fegyver volt, főleg az utak mentén. Ebben az időszakban a pártszervezetek nem indítottak fegyvergyűjtési akciót. Igaz, vannak adatok arról, hogy Zentán az Olajos Mihály által vezetett ifjúsági csoport, a harci készülődés során egy puskát és némi lőszert szerzett és ezt elrejtette. Urbán János ismert írónk, a Tűzsziget II. című munkájában ugyancsak említést tesz arról, hogy Adán a háború után régebben elrejtett fegyverek kerültek elő, amelyet feltehetőleg a háború alatt a népfelzabardító mozgalom résztvevői gyűjtöttek össze és helyeztek készenlétebe. Mindez azonban megközelítőleg sem volt elegendő komolyabb harci cselekmények megindítására.

A diverzáns- és szabotázscselekmények megszervezésében kétségtele-

nül Szabadkán érték el legtöbb eredményt. A kisebb harci csoportok megalakítását és a harci vállalkozásokra való előkészítését azonban nem követte a szervezett illegalitásba való visszavonulás (rejtekhelyek, bázisok) előkészítése is. Így történhetett meg, hogy a megszálló hatóságok július második felében minden különösebb nehézség nélkül letartóztatták Grósz Lászlót, és még néhány háború előtti ismert munkásmozgalmi vezetőt. Július 27-én ugyanis a városban megszervezték az úgynevezett magyar kenyér ünnepét, amelyen Horthy Miklós kormányzó is részt vett. A hatóságok elővigyázatossági intézkedéseket tettek és így került sor az említett letartóztatásokra. A bácskai első harci cselekmények végrehajtása után a hatóságok Szabadkán 1941. augusztus második és 10-e között mintegy 30 párttagot tartóztattak le. Jó részüket a vizsgálat után szabadon bocsájtották, hatukat azonban a topolyai internáló táborba vitték.²²

Ennek ellenére a városban a gabonagyűjtogatási akciókra mintegy 10 csoportot szerveztek. Az eredeti célkitűzés itt is megegyezett a tartományi pártbizottság elképzeléseivel: a gabona egy részének megsemmisítése csökkenti a kiszállítást Németországba.

Az augusztus 11-i első gyűjtogatási akció azonban nem a legjobban sikerült. A legnagyobb hiba az volt, hogy olyan egyént is beavattak a tervbe, aki mindent elárult a rendőrségnek. Ezután következett a gyűjtogatásban részt vett ifjúkommunisták letartóztatása, és Hegedűs Ferenc, valamint Liht József kivégzése. A többiek, mivel még nem voltak nagykorúak, súlyos börtönbüntetést kaptak. Itt utalunk arra is, hogy a letartóztatott forradalmárok milyen bátor magatartást tanúsítottak, és nem árulták el szervezetüket. A kerületi katonai parancsnokság tehát zavartalanul folytathatta munkáját a rohamcsoportok szervezésén, és a harci vállalkozások előkészítésén. Ebben az időszakban négy ilyen harci csoport alakult, amelyekbe 12 párttagot osztottak be. A rohamcsoportok tagjai a benzinszállító vasúti szerelvényeket figyelték és más vasúti objektumok elleni szabotázsakciókat szerveztek, adatokat gyűjtöttek a kaszárnyákban elhelyezett katonaság létszámáról, fegyverzetéről stb.²³

A városon kívül az észak-bácskai kerületi bizottság területén a gabonagyűjtogatásra és a harci csoportok megalakítására ugyancsak megtették az előkészületeket. Végrehajtásukra azonban nem került sor. Ennek főleg szubjektív okai voltak. Legtöbbször megosztottak a vélemények az ilyen akciók helyességéről; egyesek megkérdőjelezték ezek katonai értékét. Aligha érthetünk egyet azon értékelésekkel, hogy ezek a szervezetek nem voltak harci feladataik magaslatán, kétségtelen azonban, hogy Zentán, Adán és másutt is a talpon álló búzában kellett volna elvégezni a gyűjtogatásokat. Ezenkívül voltak, akik kifogásolták a gyűjtogatásokat azért is — mint ahogyan Adán állították —, mert a községben nem volt nagybirtok és így a szegény földművesek szenvedtek volna kárt. Ezért az akciók elnapolását javasolták, a szovjet ej-

tőernyősök megérkezéséig, mert csak szovjet segítséggel remélték a győzelem kivívását.

A tartományi pártbizottságnál a szovjet—német háború kitörése után túlzottan kifejezésre jutott a háború gyors befejezésébe vetett remény. Persze ez nemcsak vajdasági jellegzetesség volt. A JKP Központi Bizottsága is kezdetben a fasiszta Németország gyors vereségére számított. Az észak-bácskai kerületi bizottság területén ezért a gyors szovjet győzelembe és a szovjet ejtőernyősök megérkezésébe vetett hit dominált. Egyes helyeken — Topolyán, Zentán és Adán — úgyszólván ettől tettek függővé a harci cselekmények megindítását, mert nézetük szerint csak ekkor számíthatnak sikerre. Ezért megszervezték az éjjeli és nappali megfigyelő szolgálatot. Eleinte az ejtőernyősök tömeges harci egységekben való érkezését várták, később kisebb csoportokra számítottak és polgári ruhákat, kötszert gyűjtöttek. Elsősegélynyújtó tanfolyamokat is szerveztek. A szovjet ejtőernyősök megérkezésébe vetett reményekkel és várakozásokkal párhuzamosan tervek készültek a középületek elfoglalására, az ellenséges katonaság megsemmisítésére vagy leszerelésére, s a közvetlen hatalomátvételre.

Az észak-bácskai kerületi bizottság kapcsolatai júniusban és július első felében a zentai és adai helyi bizottsággal rendszeresek voltak. Mayer Ottmár és Grósz László többször is részt vettek a helyi bizottságok ülésein, követelve az akciók azonnali megindítását. Később ezek a kapcsolatok gyengültek. Legtartósabb volt az együttműködés a topolyai helyi bizottsággal. A Szabadka körüli falvakkal nem jöttek létre szilárd kapcsolatok, bár a kerületi bizottság tagjai összeköttetésben voltak a tavankuti, žedniki és bajmoki ellenállási mozgalom képviselőivel. A kerületi bizottság nem is fordított nagy figyelmet a falvakkal való tartós kapcsolatok kiépítésére, mert a Vörös Hadsereg gyors győzelmére számított.²⁴

A tömeges letartóztatások már 1941. augusztus 20-án megkezdődtek Topolyán. Ezután az ellenségnek hasonló szabadkai és Tisza melléki akciói következtek, de csak körülbelül három héttel később. Ez alatt lehetőség lett volna a szervezett visszavonulásra, s ezzel csökkentek volna az 1941. évi nagy veszteségek, amelyek hosszú időre megbénították a mozgalmat. Nem szabad azonban arról sem megfeledkezni, hogy az ellenség az egész vajdasági népfelszabadító mozgalomnak súlyos és fájdalmas veszteségeket okozott.

Az észak-bácskai és a Tisza melléki népfelszabadító mozgalom 1941. évi szerény eredményei a népfelszabadító mozgalom és harc integrális részét képezték, és részvevőire is úgy kell tekinteni, hogy el nem halványuló érdemeket szereztek a fasiszmus elleni küzdelemben.

Jegyzetek

- ¹ Mészáros Sándor: Radnički pokret u Bačkoj između 1890 i 1918, Újvidék, 1975, 305.
- ² Dubaić, Milan: Organizacija KPJ i SKOJ-a u Subotici 1941., Vojvodina 1941. Újvidék, 1967, 311—346.
- ³ A vajdasági forradalmi munkásmozgalom fejlődésének rövid története. Újvidék 1969, 68.
- ⁴ Tagja voltak: Lazar Nešić, Mayer Ottmár, Matko Vuković, Bakos Kálmán (Ada) és Milutin Morača (Žednik). Egyedül ő élte túl a háborút (Milan Dubaić: Idézett mű, 312.)
- ⁵ Írásainkban csak a szabadkai kerületi bizottság hatásköre alá eső szervezeteket említjük meg.
- ⁶ Milan Dubaić, Idézett mű, 312.
- ⁷ Dobos János: Antifašistički pokret otpora u Senti 1941. god. Vojvodine 1941. 223—253.; Urbán János, Tűzsziget II. Újvidék, 1980.
- ⁸ Urbán János, I. m. 268—169.
- ⁹ A megszállók háborús bűneit vizsgáló bizottság adatai (Dubaić Milan, I. m. 313.)
- ¹⁰ I. m. 317.
- ¹¹ I. m. 316.
- ¹² A vajdasági forradalmi munkásmozgalom fejlődésének rövid története, 84.
- ¹³ Dubaić Milan, I. m. 316—317.
- ¹⁴ Zentai Történelmi Levéltár, Székely Ilona visszaemlékezései 213/1. ieltári szám
Dobos János is említi feltüntetett munkájában, 249.
- ¹⁵ Urbán János, I. m. 285—295.
- ¹⁶ Dobos János, I. m. 239.
- ¹⁷ A vajdasági forradalmi munkásmozgalom fejlődésének rövid áttekintése 1870—1950. 85.
- ¹⁸ Leksikon, Narodnooslobodilački rat i revolucija u Jugoslaviji 1941—1945, Belgrád, 1981, 42—43.
- ¹⁹ Milan Dubaić; I. m. 318.
- ²⁰ I. m. 319.
- ²¹ I. m. 320.
- ²² I. m. 319.
- ²³ I. m. 321.
- ²⁴ I. m. 321.

Jelen és múlt

Vasilije Cerović

AZ EGYSÉG ÉS TESTVÉRISÉG VÉDELME

*A JSZSZK alkotmányos berendezésének védelme**

*„Minden forradalom annyit ér, amennyire képes
állandóan fejlődni és vívmányait védelmezni.”*

TITO

Az időszerű kosovói események dolgozóink, polgáraink, nemzeteink és nemzetiségeink politikai és társadalmi érdeklődésének és reagálásának tárgyai lettek. Miért van ez így és mi nyilvánul meg ebben? Ez azért van így, mert az ellenséges ellenforradalmi akciók forradalmunk alapvető vívmányai — a JSZSZK területi épsége, az egység és testvériség, a szocialista öngazgatás, tehát alkotmányos berendezésünk alapjai — ellen irányulnak, s ezért szocialista öngazgatású közösségünk egysége, szembekerülve a szervezett ellenséges tevékenységgel, megindította és működésbe hozta saját védelmi erőit. Ezeknek az erőknek az élén pedig a titói irányvonallért és a társadalmi életünk tartalmáért legnagyobb felelősséggel tartozó, a hazánk nemzetei és nemzetiségei, munkásosztálya, és dolgozói élcsapatának politikai és erkölcsi tekintélyével bíró Kommunista Szövetség áll. Ezúttal, akárcsak a korábbi külső veszélyektől és belső nehézségektől terhes helyzetekben is, bebizonyosodott, hogy a Kommunista Szövetség olyan kritikai öntudattal bír, amellyel saját gyengeségeit is felfedezi, és olyan eszmei-politikai cselekvőképeséssel, amely programjának teljesítésére és az időszerű politikai irányvonal érvényesítésére a dolgozók és polgárok millióit egyesíti. Ennek jóvoltából sohasem vagyunk tehetetlenek. Amint az ellenség kezét emel ránk, mi lefogjuk a kezét. Senki sincs magára hagyatva közülünk, egyetlen olyan társadalmi-politikai közösségünk sincs, amelyért veszély esetén ne állna ki szocialista hazánk minden erejével.

Azok a nemzetközi körülmények, amelyek között kitortek a kosovói események, azokra a mély gazdasági, politikai és szociális ellentmondásokra figyelmeztetnek bennünket, amelyek különböző fajtájú és fokú összetűzésekhez vezetnek, az eltérő társadalmi-gazdasági és politikai rendszerű országokban. Minden ilyen, túlnyomórészt belső okokra visszavezethető összetűzésnek, szabály szerint nemzetközi visszhangja is van.

* Megjelent a Vojno delo 1981. 3. számában

Ez kívülről szítható és ürügyül vagy kifogásként szolgálhat a független országok belső ügyeibe való külső beavatkozáshoz. Ilyen szempontból minden olyan országnak, amelynek saját függetlensége a legfőbb gondja, éber figyelemmel kell kísérnie a külső és belső ellenség minden kapcsolátát. Történelmi tapasztalatunk arra tanít bennünket, hogy ők egymást támogatják és védik. De mi, nem tévesztve ezt szem elől, ahhoz az elvhez tartottuk magunkat, hogy saját gyengeségeink több kárt okozhatnak, mint az ellenség. Ezért Tito elve — hogy senki sem árthat, ha egységesek vagyunk — mozgósít bennünket, hogy új lendülettel erősítsük szocialista öngazgatásunkat, az egységet és testvériséget, és hogy határozottan küszöböljünk ki mindent, ami ezeket megrontja.

A kosovói ellenséges akció jellege és céljai

A Kommunista Szövetség magvas és pontos értékelést adott a kosovói ellenséges akció jellegéről és céljairól. Egységes a KSZ Kosovói Tartományi Bizottságának, a Szerb KSZ Központi Bizottságának és a Jugoszláv KSZ Központi Bizottságának álláspontja, hogy az albán nacionalizmus és irredentizmus pozíciójából kiinduló ellenforradalmi akcióról van szó. Ellenforradalmi azért, mert világosan a JSZSZK önállóságának és területi épségének, az egységnek és testvériségnek, az egyenjogúságnak és a szocialista öngazgatásnak az aláásására irányult. Az albán nacionalisták és irredenták nyíltan kitűzték a „Kosovói Albán Köztársaság” jelszót, támadva ezzel Jugoszláviának az alkotmányban megállapított szövetségi berendezését. Nemcsak a jelszót tűzték ki, hanem ezt a törekvésüket Kosovo öngazgatási és állami intézményei elleni agresszív támadásokkal igyekeztek megvalósítani, az erőszak alkalmazásától sem riadva vissza. Röviden, ők a hatalmat akarták megszerezni, a JSZSZK területi épségét és önállóságát akarták megbontani, belülről aláásni el nem kötelezett ország mivoltát, nemzetközi tekintélyét és helyzetét.

A nacionalizmus, amint a történelmi tapasztalat mutatja, romboló és a végletekig reakciós ideológia. Miután a nacionalizmus nem tud megoldani egyetlenegy tényleges társadalmi kérdést és feladatot sem, visszatér a múlt mítoszaihoz, megkísérelve életre kelteni őket a jelenben. Mindig azoknak az erőknak a menedéke volt, amelyek nem tudták megérteni a társadalmi fejlődéssel járó ellentmondásokat és nehézségeket, még kevésbé tudták legyőzni őket. A nacionalizmus szándékosan elhomályosítja a társadalmi élet osztálytartalmát és visszaél az emberek nemzeti érzéseivel. Arra törekszik, hogy a nemzeti érdekeket és érzéseket elszigetelten elégtise ki, megszakítva a kölcsönöségi és közösségi szálakat más nemzetekkel. A nemzeti és a nacionalista között az a különbség, hogy az első a saját nemzeti történelme, kultúrája, társadalmi és etnikai értékeinek szeretetén értendő ugyanolyan viszony a többi nemzet iránt is;

a második pedig a saját nemzete dicsőítését a többi iránti türelmetlenségként fejezi ki.

Az albán nacionalisták és irredenták oly módon nyilvánították ki ellenforradalmi szellemüket, hogy az semmiféle kétséget sem hagyott szándékaik és céljaik felől. Valótlanságokat terjesztettek el Kosovo állítólagos kizsákmányolásáról, de nem riadtak vissza az anyagi értékek vandál rombolásától, amelyeket a kosovói albánok más nemzetekkel és nemzetiségekkel közösen nehéz, szorgalmas munkával hoztak létre. Őket nem elégítette ki a Szerb SZK-beli és a szövetségi alkotmányos önkormányzat, és mindent elkövettek, hogy bizonytalanságot keltsenek a szerbekben és a crnagoracokban, a tartományból való kitelepülésre ösztönözve őket. Tagadták az öngazgatást, az öngazgatási döntéshozatal, megegyezés és megállapodás demokratikus értékeit, és nem titkolták hajlandóságukat az etatizmus és a sztalinista típusú terror iránt. Nem fogadták el az el nem kötelezett külpolitikát mint a népek és országok egyenrangú együttműködésének és kölcsönös tiszteletének alapját, de fogékonyságot mutattak a szomszédos Albánia idejétmúlt elszigeteltsége és az idegen befolyás alatt álló ellenséges emigrációval való együttműködés iránt.

A nacionalizmus szélsőséges; benne a másik nemzet iránti gyűlölet minden emberi érzésen felülkerekedik. Vak a közösség, és a kölcsönös támogatás tekintetében önzésnek van alávetve, képtelen más nép sikerének örülni és érzéketlen nehézségei és bajai iránt. A nacionalizmus, a mi történelmi tapasztalataink szerint, megbarátkozott a fasizmussal, átvéve módszereit és harceszközeit. A kosovói albán nacionalisták és irredenták ellenforradalmi akciójukban rendkívüli ügyességet mutattak a hitegetésben és a terrorra való készségben, nemcsak más nemzetek, hanem az albán nemzetiség iránt is. Ahol a félrevezetés nem segített, ott megfélemlítették az embereket. Ezzel magyarázható, hogy sikerült nekik jelentős számú egyetemi hallgatót és tanulót félrevezetni, sőt egyes helységekben kisebb számú munkást is. Általában véve a nacionalizmus, szabály szerint, a terrorra támaszkodik, mint a voluntarista tervek kifejezőjére és eszközére. A nacionalizmus éppen a nyomás és erőszak módszerei és eszközei iránti hajlandósága miatt merő ellentéte a szocialista öngazgatásnak és demokratizmusának.

Ellenforradalmi akciójukban ihletet és támogatást az Albán Népköztársaságtól kaptak, ahonnan ösztönözték az Albán Köztársaságra való jog követelését és az összes jugoszláviai albánok egyesítését, úgyszintén a hazaáruló emigrációtól és ezt az emigrációt fenntartó és segítő reakciós köröktől. Mint végső célt terjesztették a nagy Albánia eszméjét. Az ellenforradalmi akció szervezettsége és a benne kitűzött távlati célok arra utalnak, hogy azt egy központból irányították, hosszan és gondosan előkészítették. A forradalmunk és alkotmányos berendezésünk alapvető vívmányai elleni ellenforradalmi támadás névleges hordozói, amint azt maguk hirdették, az úgynevezett „Jugoszláviai Albán Marxista—Leni-

nista Kommunista Párt”, valamint a „Kosovo és a Többi Albán Vidék Nemzeti Felszabadítási Mozgalma”.

A szervezők az ellenforradalmi lázadás előkészítésében a széles körű eszmei indoktrinációtól és a politikai propagandatevékenységtől, a tüntetéseken át, egészen az erőszakig, tűzfegyver alkalmazásáig mentek. Kezdetben a nacionalista irredenta törekvéseket szociális követelésekkel álcázták, de azután a tüntetésekkel, a szóbeli kihívásokkal és magatartásukkal a pusztító dühöngésre és az erőszak nyílt alkalmazására bujtogattak. Ilyen módon szándékaik és céljaik nyilvánvalóak lettek és ezzel szükségszerűvé vált, hogy társadalmunk a törvényes biztonsági és társadalmi önvédelmi intézkedéseket alkalmazza.

Az ellenség által kihasznált gyengeségeink

A Kommunista Szövetség a kosovói események elemzésében bírálóan felmérte az okokat, amelyek a nacionalista és irredenta hullámhoz és ennek zászlaja alatt az ellenforradalmi akcióhoz vezettek. Ezenkívül a Kommunista Szövetség felülvizsgálta saját gyengeségeit és felelősségét abban, amit tennie kellett volna, de idejében nem tett meg. Milyen gyengeségekről van szó? Az ébertelenségről, a megalkuvásról, az ingadozásról és a tétlenségről. Sőt mi több, a nacionalisták megtűrése egyes esetekben olyan messzemenő volt, hogy azt lehetett hinni: ezzel meggyorsult a társadalmi-gazdasági feladatok és kérdések megoldása. Az albán nacionalisták és irredenták 1968-tól rendszeresen fejlesztették az ellenforradalmi indoktrinációt és propagandát, behatolva a közoktatási és tudományos, kulturális és tájékoztatási intézményekbe, és ebben a törekvésükben nem ütköztek határozott ellenállásba. Módszeresen tért hódítottak az oktatásban, a tankönyvekben, a kulturális rendezvényeken és tudományos tanácskozásokon, kiegészítve ezeket a törvényes munkaformákat, a röpcédula és a propagandaanyag törvénytelen nyomtatásával és terjesztésével. Mindezek a tevékenységek, együttvéve tartalmazták az ellenforradalmi propaganda elemeit, amelyeknek társadalmi veszélyessége le volt becslve. Még az olyan pimasz nacionalista, irredenta kilengések is válasz nélkül maradtak, mint pl. az egyetemi hallgatók előadás előtti, albán voltokra való rituális hivatkozása, vagy Tito fényképeinek eltakarása és eltávolítása azokból a helyiségekből, amelyekben nyilvános rendezvényeket tartottak, vagy az NFH hősei emlékműveinek lerombolása és meggyalázása stb. Magától értetődő, hogy voltak figyelmeltetések, reagálások és szembehelyezkedések a fasizmus jegyeit magukon viselő nacionalista akciókkal szemben. De a vészharangot senki sem húzta meg, noha hangjának ilyen és hasonló esetekben nemcsak Kosovón, hanem egész Jugoszláviában visszhangoznia kellett volna. Közvéleményünkben, jogosan és aggódva merült fel a kérdés: Hogyan volt ez lehetséges? A Kommunista Szövetség ezt a kérdést legelőször önmá-

gának, olyan nyíltsággal tette fel, amely a legnagyobb felelősségre kötelez.

A Kommunista Szövetség, saját gyakorlatának önbíráló felmérésében megállapította hibáit és mulasztásait, elsősorban azokat, amelyek egész eszmei-politikai tevékenységével és akciókészségével, valamint külön az általános honvédelemmel, a biztonsággal és az önvédelemmel kapcsolatosak. Természetes, hogy előtérbe a Kosovói Kommunista Szövetség és vezetőinek az albán nacionalizmus és irredentizmus fokozatos terjedéséért való felelőssége került, de a Szerb KSZ és a KSZ szövetségi vezető szervei is bírálónan megtárgyalták saját gyengeségeiket.

A Kosovói KSZ és vezető szerveinek legfőbb gyengesége abban volt, hogy lebecsülte az albán nacionalizmus és irredentizmus veszélyét. Az ilyen álláspont logikus kifejeződése volt a pontatlan politikai-biztonsági értékelések, amelyekben az általános kedvező jelek hangsúlyozásával homályban maradt a konkrét ellenséges akció súlyossága. Ilyen és hasonló értékeléseket sablonosan végeztek a Kommunista Szövetségben, továbbá a hatalmi és öngazgatási szervezetekben, annak feltétlenül szükséges ellenőrzése nélkül, hogy összhangban vannak-e az élet és a fejlődés tényeivel. A sablonos munka azonban a politikai és társadalmi életben megbosszulja magát, főképpen azért, mert a változások és ellentmondások, valamint a felszínre került összetűzések ellenére meghosszabbítja a megszokott módon való cselekvés idejét.

Az ilyen sablonos munka következményei, szabály szerint, igen kedvezőtlenek. Lassítják az eszmei és politikai akciót, súlyos helyzetekben a biztonsági és társadalmi-önvédelmi intézkedések foganatosítását. Ebben az időben, amelyben élünk, szem előtt tartva a nemzetközi viszonyok mély ellentmondásait, valamint társadalmi-gazdasági és politikai életünk problémáit, legjelentősebbek a pontos és idejében elkészült politikai biztonsági értékelések. Bizonyos szempontból értékük az egészségvédelmi kórjelzések értékével hasonlítható össze. A helyes kórisme megállapítása a betegség kezdetén nehezebb, mert a tünetek még gyengék és homályosak, amikor viszont a betegség kifejlődött, akkor már a tünetek is láthatók, de a gyógykezelés sokkal nehezebb. Ehhez hasonlóan a politikai és társadalmi életben jelentkező zavarok előjeleinek elhanyagolása, feltétlenül növekedésükhöz és terjedésükhöz vezet mindenfelé.

Mégis amikor a nacionalizmusról van szó, hazai viszonylatban, tekintettel a történelem tanítására, nem lehet igazolt a legkisebb megnyilvánulásának elnézése sem.

Ha a kommunisták nem veszik észre és nem ismernek fel minden nacionalista magatartást, ha határozottan és engesztelhetetlenül nem szállnak szembe vele, akkor ez biztos jele annak, hogy eszmei és politikai reflexük elhalt, vagy a nacionalizmus őket is megfertőzte. Ha a kommunista csupán egy percre is elhiszi, hogy a nacionalizmus a szocialista öngazgatás vagy bármilyen társadalmi haladás ügyét szolgálhatja, ezzel már elhagyta meggyőződését, és maga is a nacionalizmus rabja. Nép-

felszabadító háborúnk és szocialista öngazgatásunk egész tapasztalata arról tanúskodik, hogy nincs és nem is lehet őszintébb és következetesebb harcosa a nemzeti egyenjogúságnak a munkásosztálynál és élcsapatánál, a Kommunista Szövetségnél. A kommunisták szeretik saját népüket, de ez nem zavarja őket abban, hogy értékeljék és szeressék a többi nemzetet és nemzetiséget, hogy tiszteletben tartsák értékeiket és örüljenek elért eredményeiknek. Ha a kommunista hűtlen lesz a Kommunista Szövetségnek a nemzeti kérdésben vallott elvszerű álláspontjához, akkor eltávolodik legfőbb hagyományától és politikájától, és többé nem tartozhat a párt soraiba. A nacionalizmus semmilyen formában és fokon sem egyeztethető össze a Kommunista Szövetségben való tagsággal.

A fórummunka bírálata

A Kommunista Szövetség a nacionalizmus és az irredentizmus áradatát vizsgálva megállapította a saját szerepében tapasztalható fogyatékoságokat. Éles bírálatnak és önbírálatnak vetette alá a saját munkamódszerét, különösen a dolgozóktól és polgároktól, továbbá az öngazgatási és a munkaközösségi élettől való eltávolodását. A Kommunista Szövetségnek ugyanis nem lehet más munkamódszere, mint az, hogy a dolgozókkal és a polgárokkal közösen oldja meg a társadalom anyagi és kulturális problémáit. Ily módon a gyakorlatban ellenőrzi politikai irányvonalának helyességét, irányítja a dolgozókat és tanul tőlük. A Kommunista Szövetség elindítva a szocialista öngazgatást, a társadalmi ügyek állami irányításával ellentétben, tudatosan foglalt állást a különféle nézetek és érdekek demokratikus szembenállása mellett, hogy a legjobb megoldásokra jusson a termelésben és minden más társadalmi tevékenységben. De ez az állásfoglalás változásokat kíván a kommunisták munkájában és magatartásában, az alapszervezetektől kezdve egészen a legfelsőbb vezető szervekig. A kosovói események bebizonyították, hogy itt a változások lassúak és lemaradnak az élet követelményei mögött. A Kommunista Szövetség még nem szabadult meg a technobürokrata vezetéssel való kapcsolatától, ami fenntartja a hatalmi helyzetből való működését. Ezzel párhuzamosan elmaradt öngazgatási módszerű akciója az öngazgatási szervezetekben és közösségekben. Ebből sok fogyatékoság származott. Ezek főképpen az általánosított állásfoglalásokban, a helyzetépítésben és a nacionalista jelenségek igazi arányának takargatásában nyilvánulnak meg; bizonyos fajta önkormányzatban a Kommunista Szövetségen belül. Több figyelmet fordít a politikai reprezentálásra, mint a társadalmi-politikai szervezetekben és öngazgatási közösségekben való gyakorlati akciók tömegességére. Így a gazdasági és kulturális élet a kultúra és a közoktatás legfőbb kérdéseiről a dolgozók és polgárok nélkül, tehát az alkotmányban és a törvényekben megállapított öngazgatási jogaik, köteleességeik és felelősségük mellőzésével határoz-

nak. Ugyanez vonatkozik a védelem, a biztonság és az önvédelem kérdéseire, a politikai biztonsági értékelésekre és a foganatosítandó intézkedésekre is. A politikai csúcs minden kivételezettsége ezen a téren és az öngazgatási gyakorlat elhanyagolása gyengíti az általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszert. Valójában nincs jobb mód arra, hogy az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem megmutassa szociális lényegét, mint a szocialista öngazgatás fejlődése a dolgozó és polgárok beleszólásával.

A Kommunista Szövetség eszmei-politikai és nevelői tevékenysége

A szocialista öngazgatás fejlesztése az egység és testvériség, valamint a nemzeti egyenjogúság megerősítése az eszmei-politikai és a nevelőmunka tekintetében sokkal nagyobb igényeket támaszt a Kommunista Szövetséggel szemben. A tanulás ugyanis nem választható el a mindennapi munkától és magatartástól. Népszerűsíteni az öngazgatást, de nem venni részt benne, vagy szavakkal helyeselni az öngazgatási megegyezést és a társadalmi megállapodást, de a tettek színhelyén türelmetlenséget, vagy ellenszenvet mutatni a másféle vélemény és érdek iránt, biztos jele az eszmei és politikai elmaradottságnak. Hasonlóan ehhez, szavakkal küzdeni az egységért és testvériségért, de a cselekvésben kizárólagosnak és önzőnek lenni, legalábbis következetlenség. A kommunistától tehát, a szavak és a tettek összhangja kívántatik meg, amely nem tűr kétféle magatartást. A kosovói kommunistáknak a nacionalizmussal és az irredentizmussal való leszámolásában fejeződött ki az a gondolat, amely erkölcsi és politikai hangsúlya miatt nem merül feledésbe: „Nem lehet egy álláspontunk a zseb, és egy másik a szív részére!”

Az eszmei és politikai munkában szerfelett törekedünk a tanultságra, mérték nélkül ismételtjük az általános és ismert dolgokat. Nem akarjuk ezzel elvitatni a jól megalapozott elmélet hasznát, de az öngazgatást elméletileg, a társult munkában való gyakorlaton kívül, és a társult dolgozókkal való szoros kapcsolat nélkül nem sajátíthatjuk el. Az a tény, hogy az eszmei és politikai munka a Kommunista Szövetségben nincs összekötve az öngazgatási gyakorlattal, a legsúlyosabb következményekhez vezetett az iskolákban és az egyetemeken, a kosovói fiatalok oktatásában és nevelésében. A társult munkától elkülönülten, olyan illúziókat tápláltak, hogy gondolatban felülkerekedhetnek az anyagi és kulturális élet nehézségein és ellentmondásain, amelyek nagy és hosszan tartó erőfeszítést kívánnak. Ha egyszer illúziók jelentkeznek, akkor már nyitva az út mindenféle elméletnek, természetesen az öngazgatás-ellenesnek is. Ezenkívül, az Albán Népköztársaságból jövő tanárok iránti jóindulatú viszony megkönnyítette azok tervszerű és rendszeres törekvését, hogy Kosovo ifjúságát nacionalizmussal és irredentizmussal mérgezzék. A mi őszinte és jószándékú törekvésünk, hogy az Albán Nép-

köztársasággal jószomszédi viszonyt alakítsunk ki, meggyengítette eszmei és politikai éberségünket. Kiderült, hogy az Albán Népköztársaság sztalinista típusú politikai és társadalmi rendszere a külpolitikában hódításra törekszik, és hogy ebben a törekvésében, éppen a nacionalizmus és az irredentizmus lapjára játszott. Albánia természetesen leplezni igyekszik hódító törekvését a „marxizmus—leninizmus” címkéjét ragasztva rá. De ez átlátszó fedezék. A legújabb történelmi tapasztalat, különösen az európai, arra tanít bennünket, de más országokat és nemzeteket is, hogy a terjeszkedési törekvést semmivel sem lehet megszépíteni vagy igazolni. Az Albán Népköztársaság visszaélése a jószomszédi kapcsolatokkal nem változtathatja meg a Kommunista Szövetség eszmei-politikai állásfoglalását ezekről a kapcsolatokról, és ennek keretében, azt az álláspontját, amely szerint a nemzetiségek a közeledés és a barátság hídjai. Ezzel kapcsolatban emlékezzünk egy ismert filozófus szavaira: „Szeretném megérni, hogy honfitársaim más országokban ugyanilyen helyzetben legyenek, mint Jugoszláviában.” Meg kell, és meg akarjuk változtatni az eszmei és politikai engedékenységet a nacionalizmus és irredentizmus irányában hazánkban és nem kevésbé a kívülről beszivárgók irányában.

A Kommunista Szövetség nagyító alá vette a saját soraiban való tárgyalás kultúráját és közvéleményünk tájékoztatási módját. Világos követelmény volt, hogy a Kommunista Szövetség szervezeteiben és vezetőségében feltétlenül szükséges a nyílt és bátor bíráló szó, amely a társadalmi jelenségek pontos értékeléséhez, az idejekorán történő és megfontolt akcióhoz vezet. Ugyanakkor a kommunistáknak felróták, hogy a sok szó elködösíti a gondolatot; az előre elkészített beszédek nem veszik figyelembe az előző felszólaló szavait; nem veszik figyelembe azon tényeket, amelyekről a nép beszél; túlzott érzékenységüket a bírálattal szemben, amely elzárja a tárgyilagos elemzés útját. Ezzel szoros kapcsolatban áll a tájékoztatási mód is. Kétségtelen a Kommunista Szövetség felelőssége a közvélemény idejekorán történő, a valóságnak megfelelő és teljes tájékoztatásáért az összes társadalmi eseményekről. Az ilyen tájékoztatás ugyanis a legjobb orvosság a fondorlatok és a mendemondák ellen. Az említett felelősséggel tartoznak más öngazgatási, állami és tájékoztatási szervezetek és szervek is, de a Kommunista Szövetség felelőssége a legnagyobb. A kosovói eseményekről való tájékoztatás gyengesége annak a fogyatékosságnak a kifejeződése, amely mindenekelőtt a kosovói kommunistákat terheli az albán nacionalizmusról és irredentizmusról való tárgyalásaikban. Ezek a mulasztások súlyos kárt okoztak a kommunisták, az összes dolgozó és polgár eszmei-politikai mozgósíthatóságának az ellenséges aktivitás ellen.

Az eszmei-politikai tevékenység és a társadalmi önvédelem

A Kommunista Szövetség saját eszmei-politikai gyengeségeit a védelem és a társadalmi önvédelem szempontjából is megvitatta. Ez annál is inkább szükséges volt, mivel a kosovói albán nacionalizmus és irredentizmus ellenséges ellenforradalmi akciója módszeresen, eszmei-politikai behatolással volt előkészítve. Ha az ellenség így lép fel, akkor a védelemben és a szocialista öngazgatás társadalmi önvédelmében az eszmei-politikai szembeállítás erős és tartós eszközt jelent. A Kommunista Szövetség felismerve a nacionalista veszély igazi méreteit, bevonta a védelembé és az alkotmányos berendezés védelmébe saját eszmei-politikai potenciálját. A Kommunista Szövetség egysége kiállta a próbát. Ebben nyilvánult meg munkásosztályunk és dolgozóink egysége, nemzetünk és nemzetiségeink egysége és testvérisége. Nem lehet veszélyeztetve szocialista közösségünk egy része sem anélkül, hogy védelmére ne kelnének mindannyian. Mégsem tagadhatjuk le, hogy az eszmei-politikai tevékenységet a társadalmi önvédelem szerepében részben elhanyagoltuk. Megengedtük az ellenségnek, hogy erőszakos eszközökhöz folyamodjon, és akkor már kénytelenek voltunk mi magunk is; törvényes kényszerítő eszközöket alkalmazni. Tekintettel erre, mondhatjuk, hogy a mi védelmünk és társadalmi önvédelmünk az eszmei-politikai harc arcvonalán kezdődik. Ezen a fronton, mindenekelőtt a kommunisták, de az összes dolgozó és polgár részére is, láthatónak kell lenni minden ellenséges tevékenységnek, minden öngazgatásellenes és nacionalista jelenségnek. A kommunisták szerepe ebben a harcban, katonai kifejezéssel élve, a feldejtés. Az ő kötelezettségük felismerni minden ellenséges eszmei-politikai akciót, akármilyen ügyesen legyen az végrehajtva és álcázva, továbbá figyelmeztetni az ellenséges tevékenység felfedezésére és megtűrésére.

A kosovói KSZ vezető szerveinek, az öngazgatási és állami intézményeknek a kommunistáit, akik elhanyagolták kötelességüket, már felelősségre vonták, olyan demokratikus eljárás alapján, amely jellemző a Kommunista Szövetségre és a szocialista öngazgatás politikai rendszerére. Azonos módon folyik a differenciálási folyamat a KSZ szervezeteiben is. A kommunisták ebben a folyamatban újra igazolják saját vezető szerepüket és elsődleges felelősségüket az alkotmányos berendezés védelmében. Magától értetődő, hogy ez a folyamat sem könnyű és egyszerű; szívós és türelmes eszmei-politikai munkát igényel, mindenekelőtt pedig az elhatárolás világos vonalát. A kosovói kommunisták erősen és határozottan meghúzták ezt a vonalat: soraikban nem lesz hely az ellenséges akciók részvevői számára, továbbá nem lesznek engedékenyek a semlegesek, az ingadozók és a tétlenek iránt sem. A Kommunista Szövetségnek nagy kötelezettsége van. Először is az, hogy a tartományi albánokkal megértesse mindazt a kárt, amit a nacionalizmus és irredentizmus okozott, és hogy megszabadítsa őket a nacionalista tüntetések agresszív szervezőinek pszichikai terrorjától. Ebben az erőfeszítésben a

kosovói kommunisták nincsenek egyedül. Az összes jugoszláv kommunista bizalmát és támogatását élvezik. Ez a támogatás legteljesebben abban fejeződik ki, ahogyan az albán nemzetiség iránti szerb és minden más nacionalizmust elfojtjuk. Tito eszméje az egységről és testvériségről, a nacionalista gyűlölet és megosztás ellenében, ebben az órában kifogyhatatlan erővel emelkedik fel. Tito az egységet és testvériséget, a népfelszabadító háború és forradalom legnagyobb vívmányának tartotta. A szocialista Jugoszlávia soknemzetiségű összetételében, a különbözőség gazdagságát és szépségét látta, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságában, az öngazgatás alapján a 'közösség egységét. De ő nem feledkezett meg sohasem a nacionalizmus veszélyéről, amelyet belülről élesztenek és kívülről serkentenek. Ezért mindannyiunkat arra intett, hogy úgy őrizzük az egységet és testvériséget, mint a szemünk fényét. Tito a munkásosztályban látta az egység és testvériség, a nemzeti egyenrangúság igazi hordozóját. Tito eszméi és a vele kapcsolatos gyakorlat Marx nyomdokain haladtak. Marx azt mondta, hogy először mint embereknek kell felszabadulnunk, hogy felszabadíthassuk nemzeti érzéseinket is. Titót is ez vezérelte, s ezért szorgalmazta nemzeteink és nemzetiségeink testvériségének és egyenjogúságának megerősítését mint további fejlődésünk előfeltételét.

A társadalmi-gazdasági fejlődés problémái

A Kommunista Szövetség a kosovói események elemzésében nemcsak eszmei és politikai szempontból vizsgálta meg a nacionalizmus és irredentizmus jelenségét, hanem a társadalmi-gazdasági alapra és a politikai rendszer elemeire való tekintettel is.

A szocialista öngazgatású Jugoszláviában Kosovo jelentős társadalmi-gazdasági fejlődést ért el. A gyáripari termelés 1949-től 1980-ig 11-szeresére nőtt; a mezőgazdasági termelés 1959-től 1980-ig két és félszeresére emelkedett, a földművelő lakosság aránya 42,2%-ra csökkent; az egész gazdaság társadalmi terméke 1947-től 1979-ig 6,1-szeresére nőtt; az utóbbi 20 évben Kosovo gazdaságának társadalmi terméke Jugoszlávia átlagánál gyorsabban nőtt; a lakásállomány 1951-hez viszonyítva 5-ször nagyobb; a négytagú család bevétele és rendelkezésre álló eszközei az utóbbi 10 évben 3,4-szeresére nőttek; 1952-ben 8527 főre jutott egy orvos, 1979-ben pedig 1645 főre; a tanulók és az egyetemi hallgatók száma 470 000; a 10 000 lakosra eső 300 egyetemi hallgatóval Kosovo az első helyen áll az országban, sőt az első között az egész világon. Kosovo dolgozói mindezeket az eredményeket a Szerb SZK és egész Jugoszlávia támogatásával érték el.

Jugoszlávia társadalmi terve és a tartomány tervdokumentumai Kosovo még gyorsabb fejlesztését irányozták elő az 1981—1985-ös időszakban: a társadalmi termék átlagos évi növekedése 7,9—8,5%; a foglal-

koztatás növekedésének arányszáma a társadalmi szektorban mintegy 6%; a gyáripari termelés növekedésének arányszáma 8,5—10,5%; a mezőgazdasági termelés növekedésének arányszáma 4,7%. Persze, Kosovónak ezt a gyorsított fejlesztését egész közösségünk támogatása segíti elő.

A fenti adatok önmagukért beszélnek. A tartomány eddigi fejlesztésében elért sikerekben és a KSZ, valamint egész közösségünk világos politikai állásfoglalásában, hogy ezt a fejlesztést még meggyorsítják a nacionalizmus nem találhatott érvet magának.

Kosovo eddigi fejlődése azonban nem volt mentes olyan egyenetlenségektől, amelyekből összetett problémák keletkeztek. A legnagyobb egyenetlenségek Kosovo társadalmi-gazdasági életében, a gazdaságon kívüli tevékenység aránytalanul nagy beruházásaiban, továbbá a középfokú és az egyetemi oktatásnak a gazdaság lehetőségeit meghaladó és annak szükségleteivel ellentétes fejlődésében mutatkoztak. Valójában a túlhajtott fejlesztés még a nagyobb anyagi lehetőségekkel bíró országokban is szükségszerűen a gazdasági és társadalmi élet zavaraihoz vezet. Az ilyen természetű kosovói zavarok mélysége kapcsolatos a szubjektív tényező téves határozataival, pontosabban a szocialista öngazgatási viszonyok fejlődésében beállt megrekedéssel. A gazdasági és társadalmi tevékenység irányítása, a bővített újratermelésről és a jövedelemről való határozás, túlnyomórészt a politikai vezetés kezében volt, és ez a központosítási törekvéseket segítette elő, fékezve az öngazgatást. A kosovói etatista irányzatokat segítette a gyorsabb fejlődést szolgáló szövetségi alap pénzeszközök folyósítási és elosztási módja is, amely szintén csökkentette az öngazgatási és társult munka hatását. A kosovói nacionalista és irredenta erők először is az etatista bürokráciának udvaroltak, támogatást nyújtva nekik, és amikor az államiság mindenhatóságával kapcsolatos illúziók eluralkodtak, akkor nyíltan és szemtelenül felléptek a politikai színtéren, a „Kosovo kizsákmányolásáról”, a „Köz-társaságért”, az „Albániához való csatlakozásért”, és a „Nagy Albániáért, amelyben az összes tiszta albánok egyesülnek” jelszavakkal.

Lehetséges, hogy a kosovói szubjektív politikai tényező akkor hagyta figyelmen kívül a nacionalistáktól és irredentáktól való elkülönülés világos irányvonalát, amikor kezdte elhanyagolni Kosovo tényleges társadalmi-gazdasági fejlődésének tényeit, és ezzel kapcsolatban a nehézségeket és problémákat a tartomány gyorsabb fejlesztésére elkülönített pénzeszközök elégtelenségével magyarázta.

A kosovói bürokratikus etatizmus erős maradványai kifejezésre jutottak a Szerb Szocialista Köztársasággal való alkotmányos viszonyokban és az Albán Népköztársasághoz fűződő külpolitikai kapcsolatokban is. A Szocialista Autonóm Tartomány mint a Szerb SZK szerves részének és a szövetség szerkezeti elemének alkotmányos helyzete, elvileg és gyakorlatilag, a lehető legnagyobb önkormányzat, amely lehetővé teszi az öngazgatás teljes fejlődését, a munkásosztály vezető szerepét, valamint

a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát. Tekintettel erre, az alkotmányos elvek megsértése lehetett volna és valójában azok tényleges megszegése is volt. Ez megnyilvánult a köztársaság és a tartomány természetes kapcsolatának és viszonyának lazításában is, amely lehetetlenné tette pl. a honvédelemről szóló törvény és A Szerb SZK társadalmi tervéről szóló törvény meghozatalát. Az erről folytatott tárgyalásokból hiányzott az öngazgatási irány és jelleg, és ezért eredménytelenek maradtak. Mi több, az, ami a gyakorlatban a tartománynak a köztársaságtól való elválásához vezetett, hasonló módon megismétlődött a Kommunista Szövetség viszonyában is.

A „Kosovo Köztársaság” jelszó igazi jelentése

A kosovói albán nacionalisták fő jelszava egy kizárólagos követelést tartalmazott — hogy Kosovót köztársasággá kell kikiáltani. Ők ezt a követelést egyoldalú etnikai érvekkel indokolták, elferdítették a történelmet, titkolták Kosovo tényleges fejlődésének tényeit és a Szocialista Autonóm Tartománynak a szövetségi berendezésünkben való alkotmányos jogait. A jelszó igazi jelentése azonban újabb történelmünk, népfelszabadító háborúnk és szocialista forradalmunk világosságánál derül ki. Szövetségi berendezésünk változatlan alapjait, az AVNOJ 1943. évi második ülészaka erősítette meg Jajcában. Ezen az ülészakon nemzetünk az egység és testvériség, valamint a nemzeti egyenrangúság politikai irányvonalának alapján törvényesítették azt az akaratukat, hogy szövetségi közösségben éljenek, amely alkotmányosan hat köztársaságból és a Szerb Köztársaság két önkormányzati tartományából áll. Így összegeződtek a fasiszta megszállók és a hazai árulók elleni népfelszabadító és forradalmi harcunk eredményei, és ezeket az eredményeket többé senki nem vonhatja kétségbe.

A szocialista öngazgatás lehetővé tette a szocialista köztársaságok és a szocialista önkormányzati tartományok alkotmányos helyzetének a saját fejlődésre való jog és az érte való felelősség, valamint egész szocialista közösségünk fejlesztésének előrevitelét. Ez különösen a szocialista köztársaságok államiságának és a szocialista autonóm tartományoknak mint társadalmi-politikai közösségeknek a meghatározásában nyilvánul meg. A hat köztársaságból és a két önkormányzati tartományból álló szövetség tehát nem változott, és nem is változtatható.

Ebből a szempontból könnyen felismerhető, a „Kosovo Köztársaság” jelszó ellenforradalmi és ellenséges jelentése. Ez a jelszó közvetlenül a JSZSZK alkotmányos berendezésének rombolására és a Kommunista Szövetség az egységre és testvériségre, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságára vonatkozó politikájának bomlasztására ösztönöz. Ilyen romboló állásfoglalás nyilvánul meg gyakorlatilag az etnikailag tiszta Kosovóra való törekvésben, amely a Kosovón élő szerbek és más nemzetek

és nemzetiségek iránti nyomásban fejeződött ki. A „Kosovo Köztársaság” jelszó jelentése azonban az albán nacionalisták és irredenták értelmezésében gyorsan bővült. Először is kihirdették az összes jugoszláviai albánok egyesítésére vonatkozó szándékukat, majd az Albán Népköztársasághoz való csatlakozás, illetve a nagy Albánia létrehozásának irredenta kívánságát. Az albán nacionalizmus és irredentizmus tehát felfedte terjeszkedő szellemét.

Az Albán NK-hoz fűződő külpolitikai kapcsolatokban Kosovón eltertek a szokásos gyakorlattól, továbbá külpolitikánk világos és egységes alapelveitől. Elfogadták Albániának azt a törekvését, hogy együttműködjön Kosovóval, de kerülje a Jugoszláviával való együttműködést, hogy nagy albán eszméket hirdessen és elvitassa országunk területi sérthetetlenségét. Az, amit Albánia tett Kosovón, és amit továbbra is tesz országunk iránti propagandájában, nyilvánvaló beavatkozási kísérlet belső ügyeinkbe. Természetesen, ez nem fog arra bírni bennünket, hogy megváltoztassuk álláspontunkat a jószomszédi viszony tekintetében, de mindent elkövetünk az ilyen beavatkozás megakadályozásáért. A szocialista Jugoszlávia mindig megértéssel viseltetett a jugoszláviai albán nemzetiség az albán néppel és az Albániával való természetes kapcsolatai iránt. Hazánk ebben a tekintetben a nagylelkűség és a türelmesség vitathatatlan példáját adta. Az albán propaganda azonban nyílt területi igényeket támaszt Jugoszlávia egyes részei iránt, és ebben a törekvésében, országunk egész alkotmányos berendezésének, történelmi és valós szövetségi berendezésének bomlasztásától sem riad vissza. Természetesen alkotmányos berendezésünk nem függött és nem függ Albániától. Azzal kapcsolatban, hogy Albánia az európai valóságban a határok megváltoztatására bujtogat és terjeszkedni akar, felmerül a kérdés: Egyedül van-e ebben Albánia, illetve számíthat-e valamilyen külső támogatásra? Számunkra ez a kérdés elkerülhetetlen fontosságú, de minden más ország is, amely iránt szomszédja területi igényeket támaszt, föltétlenül meg fogja vizsgálni. Európában jelenleg, senki értelmes sem képzelheti el másként, a határok megváltoztatását, mint háborúval. Albánia hosszú elszigeteltsége a világtól arra enged következtetni, hogy nem építhetett ki teljes érvényű mércéket a nemzetközi kapcsolatokról, és ezért enged meg magának olyan önkényességet, amely a nemzetközi magatartási normák elhanyagolásának kifejezése. Ezt támasztja alá az is, hogy az Albán NK az egyetlen ország Európában, amely nem írta alá az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet helsinki okmányait, amelyek megerősítették az európai határok sérthetetlenségének elvét.

A kosovói események alkalmával teljesen kifejezésre jutott a Kommunista Szövetségnek a védelmi erőnkkel kapcsolatos álláspontja, amely a szocialista öngazgatás és nemzeti egyenjogúság fejlesztésével kiépített, továbbá az általános honvédelmen és társadalmi önvédelmen, az el nem kötelezett külpolitikán alapul. A mi általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszerünk a szocialista öngazgatás politikai és társadalmi

rendszeréből ered, de népfelszabadító háborúnkban és forradalmunkban gyökerezik. Annak kritikai vizsgálatában, hogyan működött ez a rendszer a kosovói nacionalista tüntetések letörésében; megállapítást nyert, hogy csak részben tett eleget kötelezettségeinek, és hogy nem volt eléggé fejlett. Ennek több oka van. A legfontosabb az, hogy az öngazgatás fejlődésének megrekedése kedvezőtlenül hatott Kosovón az általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszer fejlődésére, szervezetére és szilárdságára. Ez leginkább abból tűnt ki, hogy az egyetemen és a középiskolákban az ifjúság sem politikailag, sem erkölcsileg, sem szervezeten nem volt felkészítve az ellenséges akciókkal való szembeszegetésre. Csak ezzel magyarázható, hogy a viszonylag kis számú, de militáns és agresszív csoportoknak az egyetemisták és a diákok közül sikerült tüntetésekbe bevonni elég sok fiatalt. A másik ok, hogy az általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszer Kosovón bizonyos fokig különállóan, az egészszel való összeköttetés nélkül épült ki. Ezért nem volt eléggé ellenálló az ellenséges propagandával és az ellenséges tevékenység más formáival szemben.

A kosovói általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszer szubjektív gyengeségei ellenére, amelyeket az ellenség maximálisan kihasznál, általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszerünk egészében képesnek mutatkozott az ellenséges erők legyűrésére. Szilárdabb egység jellemző erre a rendszerre, mint azt az ellenség feltételezte. A kosovói ellenforradalmi akció először is az egész ország egységes politikai elítélésével és azzal a határozottsággal találta magát szembe, hogy minden szükséges eszközzel meg kell fékezni és le kell törni. A legfontosabb az alkotmány és az általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi koncepció lényegi elveinek megerősítése, amely szerint országunk bármely részének veszélyeztetése ugyanaz, mint függetlenségének, önállóságának, területi épségének és alkotmányos berendezésének egészében való veszélyeztetése. Nálunk e körül nincs bizonytalanság, és egy ellenségünknek sem kellene abban reménykednie, hogy ebben a tekintetben valami megváltozhat.

Minden nacionalizmus helyrehozhatatlan gyengesége a szocialista Jugoszláviában, hogy előre elszigeteltségre van ítélve. A nacionalizmus elszigetelése közösségünk lényegi fontosságú, törvényszerű védelmi reakciója. A nacionalizmus, csak másik nacionalizmust válthat ki, és az nem lehetséges, hogy ezzel ne mozgósítsa közösségünket, hogy határozottan és engesztelhetetlenül lesújtson minden nacionalizmusra. Ezen a vizsgán buktak meg a fasiszta megszállók az NFH-ban, és nem fog jobban járni más sem, akit az a gondolat száll meg, hogy haszonra tehet szert azzal, ha megkísérli összeveszíteni nemzeteinket és nemzetiségeinket.

A kosovói események megmutatták, hogy a belső ellenséges és ellenforradalmi erők föltétlenül kívülről keresnek támaszt és támogatást, és hogy külső ellenségeink ezt nem tagadják meg tőlük. A kosovói belső ellenséges erők együttműködése az Albán NK országunk iránti ellensé-

ges akcióival nyilvánvaló. Ezt bizonyítják az ellenséges tevékenység ugyanazon jelszavai, célja és értelme. Ezért nem lehet korlátozás és fel-tételhez kötés az általunk tett védelmi és társadalmi-önvédelmi intézke-désekben. Ebben egységes politikai állásfoglalásra helyezkedtek a kosovói Kommunista Szövetség, a Szerb KSZ és a KSZ országos vezető szervei, majd a védelmi és önvédelmi erők mozgósítására illetékes alkotmányos szervek megtették a szükséges intézkedéseket.

Általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszerünk az ellen-séges akciók letörésében felhasználta sokoldalú lehetőségeit. Előtérben az ellenséges propaganda, és a téves tájékoztatás leleplezésére irányuló eszmei-politikai akció áll. Ennek az akciónak szerves része a szocialista öngazgatás vívmányának, a nemzetek és nemzetiségek egységének-test-vériségének és egyenjogúságának érvényesítése.

Ez, valamint általános honvédelmi és társadalmi-önvédelmi rendsze-rünk ilyen irányúsága a kosovói albán dolgozók politikai hangulatán alapul, akik belátták, hogy az ellenséges akció legnagyobb kárt nekik maguknak okoz, hogy kérdésessé teszi az NFH-ból eredő történelmi állásfoglalásukat, mindenekelőtt a szerbekkel és crnagoracokkal, vala-mint a hazánk összes nemzeteivel és nemzetiségeivel való közösségüket, továbbá mindazokat az értékeket, amelyeket a szocialista öngazgatás építésében szereztek. Ez a kosovói albánok, a Kosovói Kommunista Szövetség, a munkásosztály, és azon dolgozók iránti bizalom kifejezése, akik a szocialista öngazgatású építés hordozói. Az elmúlt idő megmu-tatta, hogy a Kommunista Szövetségben a társadalmi-politikai szervezé-tekben, az öngazgatási és állami szervezetekben, a dolgozók között és az albán nemzetiségű értelmiség soraiban nagyszámú aktivistája és határo-zott harcosa van a szocialista öngazgatás, a nemzetek és nemzetiségek egysége és testvérisége, egyenjogúsága védelmének. Ők a hordozói annak az elhatárolási folyamatnak, amely az ellenséges elemek elszigetelődé-séhez vezet, nem hagyva teret az ingadozásra és tévlelésre. A mi ál-talános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszerünk nem támasz-kodik a durva erőre. A harc eszmei és politikai téren hosszan tartó és rendszeres lesz. Feladata, hogy leleplezze a nacionalizmus lényegét, visz-szatérését a múlthoz, a fejlődés meghaladott fokához, ami voltaképpen ellenállás az öngazgatásnak és az egyenjogúak közösségének, elutasítása annak a tárgyalásnak, mely a demokratikus öngazgatási módszerekkel és eszközökkel kívánja megoldani a társadalmi problémákat.

A polgárok életét és biztonságát, a társadalmi tulajdon és az emberek vagyonát veszélyeztető erőszaka ellenséges akciók letörésében, általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszerünk törvényes kényszerítő eszközöket is alkalmazott. Ebben a tekintetben nem is lehet ingadozni. Aki ugyanis hazánkban megkísérli erőszakkal megváltoztatni az alkot-mányos berendezést, bitorolni a polgárok öngazgatási szabadságjogait, tagadni a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát, azt általános hon-védelmi és társadalmi önvédelmi rendszerünk forradalmi erejével kell

leküzdeni. Ez az erő óriási és mindent felölel, képes biztosítani az emberek békéjét és biztonságát, alkotó munkájuk minden feltételét, valamint megvédeni az összes anyagi javakat és természeti forrásokat. Sőt, képes leküzdeni és elhárítani minden külső támadást, legyen az különleges háború, vagy nyílt agresszió.

Az albán nacionalisták és irredenták ellenséges tüntetéseinek leküzdésében teljes eréllyel részt vettek a Szövetségi Belügyi Titkárság, a szocialista köztársaságok és a szocialista önkormányzati tartományok biztonsági szervei, szolgálatai és rendőregységei. A JSZSZK Elnöksége határozatának végrehajtásában ők olyan politikai következetességet, határozottságot és türelmet, áldozatkészséget és fegyelmet tanúsítottak, amelyek összhangban vannak a szocialista öngazgatású politikai rendszerrel.

A Jugoszláv Néphadsereg egységei a fontos társadalmi létesítmények biztosítását látták el. A tisztek és katonák feladataikat pontosan és olyan felelősséggel végezték, amelyet magasfokú eszmei-politikai tudat és szilárd katonai fegyelem hatott át. Magatartásukban és magaviseletükben az egységhez és testvériséghez és a szocialista öngazgatáshoz való rendíthetetlen elkötelezettségük nyilvánult meg, és az a hajthatatlan határozottság, hogy feltétlenül megvédik a JSZSZK függetlenségét és területi épségét.

A JNH tisztjei és katonái ez alkalommal is megmutatták, hogy híven követik Tito elvét, amely szerint hadseregünk az egység és testvériség hadserege, szoros kapcsolatban áll összes nemzetünkkel és nemzetiségeinkkel, olyan eszmei-politikai erő, amely sokoldalúan részt vesz az ország társadalmi életében. Ezzel összhangban ők most is részt vesznek abban a politikai és eszmei akcióban, amelyet a Kosovói Kommunista Szövetség a munkásokkal és a dolgozókkal együtt vezet. A Kosovói Kommunista Szövetség akciójának célja, hogy meggyorsítsa a differenciálási folyamatot, pontosabban, hogy meghiúsítsa a nacionalista és irredenta tevékenységet, hogy leleplezze az ellenséges propagandát, hogy felújítsa és megerősítse nemzetünk és nemzetiségeink egységét és testvériségét, egyenjogúságát és kölcsönös bizalmát. Egyszermind szervezett erőfeszítéseket tesz a nagyobb termelésért és a fegyelmezettebb munkáért, valamint a szocialista öngazgatási viszonyok fejlesztéséért. A társadalmi-gazdasági és az eszmei-politikai feladatok párhuzamos megoldása a legmegbízhatóbb útja és módja az ellenforradalmi tevékenység megfékezésének.

A tisztek és katonák mindezeket a feladatokat Kosovo munkásokkal, dolgozóival és polgáraival együtt végzik. A JNH egységeiben való eszmei-politikai és nevelő munka, továbbá a kommunisták és az összes tisztek és katonák közvetlen gyakorlati tevékenysége a konkrét helyzetek által igényelt kötelezettségekből ered. Ennek keretében külön feladat az eszmei-politikai és nevelő munka az albán nemzetiségű katonákkal, azzal a több ezer fiatallal, akik a hadseregben való sorkatonai

szolgálatuk letöltése előtt szintén ki voltak téve a nacionalista és irredenta propagandának. A Kommunista Szövetség néphadseregbeli szervezeteinek és az ifjúsági szervezeteknek, a parancsnokságoknak és politikai szerveiknek, továbbá a katonai közösségeknek nagy tapasztalata van az eszmei-politikai és nevelő tevékenységekben. Jelenleg az kívánatuk tőlük, hogy rendszeres és türelmes munkával fáradozzanak a tévhitek eloszlatásán, a nacionalista és irredenta propaganda igazi elleneséges és ellenforradalmi tartalmának leleplezésén. Magától értetődő, hogy itt is legfontosabb az összes nemzetek és nemzetiségek tisztjei és katonái közötti egység és testvériség, a bajtársi viszony, valamint a kölcsönös elismerés és bizalom ápolása.

Ugyancsak igen fontos a katonai élet és gyakorlat minél nagyobb szervezettsége, a teljes éberség mind a nép közötti, mind a hadsereggel szembeni ellenséges tevékenység minden formája iránt. A törhetetlen éberség a magasfokú harci készség és eredményesség — ez a legbiztosabb gát az ellenséges szándékok és akciók ellen.

Az, hogy működésbe hoztuk általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszerünket, alkotmányos berendezésünk védelmére, az ellenséges ellenforradalmi akció mértékének arányában, nem változtatta meg tartós és változtathatatlan forradalmi elkötelezettségünket a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának és az öngazgatás további fejlesztésének irányvonala mellett. Az öngazgatás ellenségei és a mindenféle nacionalisták, akik a kosovói eseményeket megkísérelték saját céljaikra kihasználni, és az öngazgatás helyett a bürokratikus etatizmust ajánlani, az egyenjogúak közössége helyett unitarizmust vagy szeparatizmust javasolni, valamint az albán nacionalisták és irredenták — határozott ellenállásba ütköztek. A szocialista öngazgatás ellenük is működésbe hozza majd általános honvédelmi és önvédelmi rendszerét. Ez a rendszer pedig erejét éppen a szocialista öngazgatás fejlesztéséből, a dolgozók szerepének erősítéséből és a társadalmi életbe való beleszólásukból meríti. Mi tehát az öngazgatást nem korlátozásával fogjuk védeni. Ezzel szemben a mi erőnk és a mi egységünk abban van, hogy kibővítsük az öngazgatás területét; korlátozva és visszaszorítva az etatizmust és a bürokrata—technokrata viszonyokat. Ehhez hasonlóan a kosovói albán nacionalizmust és irredentizmust, amely csapást mért nemzeteink és nemzetiségeink egységére és testvériségére, a bizalom és egyenjogúság, a kölcsönös támogatás és közösség erősítésével fogjuk legyőzni. A szocialista öngazgatás ebben a tekintetben is az egység és a testvériség pótolhatatlan tényezője, mert éppen ez teszi a munkásosztályt és a dolgozókat a nemzetek és nemzetiségek igazi egyenjogúságának hordozóivá, nem engedve át ezt a szerepet semmiféle reprezentánsoknak. Habár a kosovói nacionalista és irredenta tüntetésekbe be volt vonva a munkások kisebb része is, a munkásosztály nyújtotta a legkeményebb ellenállást. A leghatározottabban szembeszállt a tüntetők társadalmi tulajdon elleni rombolásával és a más nemzetek és nemzetiségek dolgozóira gya-

korolt nacionalista nyomással. Magától értetődő, hogy a munkásosztály döntő szerepe a Kommunista Szövetség nemzeti kapcsolatokra vonatkozó politikájában csak akkor juthat teljesen kifejezésre, ha ugyanilyen szerepet kap a termelésről és a jövedelemről, a társulásról és a szabad munkacseréről, valamint az újtermelésről való döntéshozatalban is. A jelenlegi körülmények között ez a tényleges feltétele a gazdaságzilárdításnak, a nagyobb termelékenységgel kapcsolatban felgyülemlett gazdasági problémák megoldásának, a jobb munkaszervezésnek, a szakirányú oktatásnak, a fiatalok foglalkoztatásának, a kivitelnek stb. Ezek a nem könnyű feladatok csak úgy oldhatók meg, ha ebben a döntő szavuk a társult dolgozóknak lesz. Az ő szavuknak és gondolataiknak, érzéseiknek és hangulatuknak kell uralkodóvá válnia nemcsak a társultmunka-szervezetekben és az öngazgatási közösségekben, hanem a szocialista öngazgatás egész politikai rendszerében, a Kommunista Szövetségben és társadalmi-politikai szervezetekben, valamint a küldötttevékenységben is. Az általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszer kiépítésének és ugyancsak az öngazgatás fejlesztése az előfeltétele. Csakis így izmosodhat meg ez a rendszer, csakis így juthat benne teljesen kifejezésre a munkásosztály és a dolgozók határozottsága és rendíthetlensége, hogy védik és védelmezik az NFH és a forradalom vívmányait, valamint a szocialista öngazgatás értékeit. Ebben van Tito szavainak legmélyebb értelme, amelyekkel forradalmunk vívmányainak védelmét és fejlesztését egységes harcként jelöli meg.

Fordította *Berta Mátyás*

Stipe Šuvar

NEMZETI EUFÓRIA

Egy s más még a kosovói indítékokról*

A kosovói tüntetések és zavargások óta hazánk közvéleménye élénk érdeklődéssel kíséri a tartományban történeteket és kimerítő tájékoztatást igényel róluk. Sok minden elhangzott, és sok mindent megtudtunk az albán nacionalizmusról és irredentizmusról, indítékairól, valamint az ellenforradalmi erők tevékenységéről. A Kosovói Tartományi Pártbizottság, a JKSZ Szerbiai Központi Bizottsága és a JKSZ Országos Központi Bizottságának ülésén, de az elnökségi üléseken is megkísérelték tüzetes elemzés alá venni és az indítékait is felsorolni a kosovói nemzeti eufóriának, amely az ifjúság egy részét hatalmába kerítette, csak hogy szerintem a gyökerek sokkal mélyebbre nyúlnak. A drámai események bírálatakor és elemzésekor ugyanis nem a jelenből, hanem a történelmi, a demográfiai és a szociokulturális előzményekből kell kiindulni. Teszünk pedig ezt azért, mert Kosovo sorsa voltaképpen egyetlen jugoszláv polgárnak sem mellékes.

Én ezúttal az albán nacionalizmus és irredentizmus azon aspektusára hívnám fel a figyelmet — argumentáció és részletes kidolgozás nélkül —, amelyet az utóbbi időben elhangzott magyarázatok és elemzések csak futólag és felületesen érintettek.

Zavaros kép

A Kosovón és az ottani lakossággal történetekről csak úgy alkothatunk tiszta képet, csak úgy vizsgálhatjuk és ítélni tudjuk meg a lezajlott eseményeket, ha feltétlenül szem előtt tartjuk a tartomány történelmi múltját.

A Balkánon a macedón és az albán nép szabadult fel legkésőbb; nagyon súlyos történelmi körülmények közepette nyerte el függetlenségét.

* Megjelent a NIN 1981. augusztus 30-i számában.

1912-ben, a Balkán-háborúk befejeztével és az I. világháború utáni békeszerződések értelmében azonban az albánok nagy része kívül rekedt a független Albánia határain. Ez a nép mindmáig a patriárkális életmód rabja, Albánia ipara és urbanizációja pedig balkáni viszonylatban is a legelmaradottabb. Az albán nemzeti mozgalomban — akárcsak a többi balkáni és más kis nemzet esetében — csak az utóbbi száz évben bontakozott ki a „nagyalbán birodalom” vágya és álma. Ez a vágy azonban történelmileg éppúgy nem teljesülhetett, mint a környező kis nemzetek „nagybolgár, nagygörög, nagyszerb, nagyhorvát, nagymacedón, nagyromán, nagymagyar, nagyolasz birodalom”-ról hón melengedett álma sem.

Történelmi sajátosság

A konkrét történelmi körülmények (viszonylag későn alakult ki a nemzeti mozgalom, fejletlenség, Albánia hihetetlen elzárkózása és elszigetelődése a korszerű haladástól és a külvilágtól) folytán ez a „nagyalbán birodalom”-ról melengedett és szőtt ábránd sokkal intenzívebb, mint a többi balkáni nép nemzeti államának álomképe. Úgy is mondhatnók: A történelem kereke itt olyan lassan forog, hogy már-már tragikomikussá válik.

A hazai albán nemzetiség tudatában ugyancsak visszfényt vetett az említett ábránd, s ezt ékesen igazolták a közelmúltban lezajlott kosovói zavargások, sőt még a Crna Gorában, Macedóniában és Dél-Szerbiában élő albánok körében lappangó állapotok is. Igaz, az éber figyelő ezt előre is láthatta, mivel az események előjátéka már 1968-ban lejátszódott. Az irredenta kilengések ugyanis nemcsak az utóbbi tíz évben voltak gyakoriak, hanem jóformán az új Jugoszlávia megeremtése óta.

Dimitrije Tucović és más szocialisták műveiből ismeretes, hogy annak idején a szerb burzsoázia be szeretne volna kebelezni Albániát, illetve meg akarta akadályozni a független albán állam megalakítását, hogy kijáratot biztosítson magának a tengerre. Természetesen ez elé az akkori nagyhatalmak, elsősorban pedig az Osztrák—Magyar Monarchia akadályokat gördítettek.

A Balkán-háborúk idején győzelemittasan tértek vissza a szerbek Kosovóra, a középkori szerb államba. Csakhogy ekkor már itt nem sok szerbet találtak, mert jó részük elmenekült a török hódoltság idején. Kosovót tehát az itt maradt törökök és az albán telepesek népesítették be. A szerbek, a crnagoraiak és általában a délszláv etnikai csoportok, valamint az albán lakosság között már a török uralom idején úgy elmérgesedtek a viszonyok, hogy ez későbbi sorsukat is megpecsételte.

A Balkán-háborúk és az I. világháború után a régi Jugoszláviában az albánok teljesen jogfosztottak voltak, s ekkor megkezdődött a szerbek, a crnagoraiak és a délszlávok visszatelepítése. A földreform az albán és

a török bégek birtokának egy részét a telepéseknek juttatta, holott erre az albán nincstelenek tartották igényt. Ezek a történelmi előzmények olyan keserű emlékeket hagytak Kosovón és a hazánk más részében élő albánokban, hogy nyomaikat máig sem heverték ki.

Mivel a falusi patriarkális viszonyok között élő jogfosztott albánoknak intelligenciája, s ennél fogva haladó szellemű rétege szinte nem is létezett, így érthető, hogy a nemzeti tudatuk és a forradalmi mozgalmuk is megkésve alakult ki. Az albán munkásosztály ugyancsak a föl-szabadulás után kezdett gyökeret eresztetni, tömegesítése azonban igen lassan halad.

Lappangó feszültség

Amikor az új Jugoszláviában, különösen pedig az utóbbi húsz évben kialakultak az egyenrangú nemzeti viszonyok, amikor megvetettük az urbanizáció és az iparosítás alapjait, s megteremtettük az albán intelligencia kialakulásának előfeltételeit, akkor az ismertetett történelmi háttér (tudatinercia, területi disztancia, mentalitási hagyományok, a gazdasági és a társadalmi hatalom reális megosztásában tapasztalható örökség) kiváló táptalaját képezte annak a lappangó feszültségnek, amely később az albán nacionalisták és irredenták zavargásában és provokációjában tetőzött. Természetesen eközben nem feledkezünk meg az időszzerű technobürokratikus és etatista gyökerekről és a kosovói albán nacionalizmusról sem.

Az a történelmi tény úgyszintén figyelemre méltó, hogy Kosovón és az albánlakta területeken általában a szerbek és a crnogoraiak fontosabb szerepet játszottak a munkásmozgalomban és a népfelszabadító háborúban, míg az albánok nagy része az albán Nemzeti Front tagja és híve volt, s ez még jó ideig tükröződött a tudatukban. Ugyancsak itt említjük meg az 1966-ig terjedő, az ún. Ranković-féle időket, amikor az albán lakossággal szembeni politikai bizalmatlanság viszonylag durva formákat öltött és a gyanúsításoktól sem riadt vissza. Ennek a politikának a következményeként, illetve a felszámolásaként robbantak ki 1968-ban az albán nacionalista és irredenta tüntetések, s ekkor kezdődött el a köztársaság követelése.

Mai szempontból érdemes lenne megvizsgálni a JKSZ testületének a kosovói fejleményekre vonatkozó valamennyi elemzését és bírálatát nemcsak 1966-ig, hanem azt is, hogy miként reagált és milyen határozatokat hozott erre vonatkozóan 1966 óta. A közelmúltban lezajlott zavargások következményeinek mérlegelésekor tehát az albánlakta területek nemzeti kérdésének történelmi háttéréről sem feledkezhetünk meg. Én ezúttal csak a leglényegesebbekre szorítkoznék.

Demográfiai robbanás

Megkerülhetetlen tény hazánkban az albán lakosság demográfiai robbanása. Az 1921. évi népszámlálás 410 000 albánról adott számot, ma pedig (meg nem erősített adatok szerint) 1 700 000-en vannak. Ha egész hazánk lakossága így szaporodott volna, akkor ma Jugoszláviának legalább 50 millió lakosa volna.

Ez az európai szaporulatot messzire meghaladó demográfiai robbanás pedig jórészt a szegénységnek, az elmaradottságnak, az elhanyagolt születésszabályozásnak és a hiányos családtervezésnek tudható be. A hagyományos házközösségek és a családi összetartás a patriárkális viszonyokat és a természetes életmódot tükrözik továbbra is. A vérbosszú úgyszintén az elavult és túlhaladott életmód maradványa albán nemzetiségünk körében. Igaz, ettől a többi nemzeteink sem voltak mentesek. A crnogoraiaknak is csak a XIX. században sikerült megfékezniük. Az albánoknál viszont mindmáig 6000 férfi (nyilvánosan ismertett adatok!) van házi őrizetben, hogy megmeneküljön a halál, illetve a vérbosszú elől.

A demográfiai robbanás területi terjeszkedést is jelent (Dél-Szerbia, Macedónia és Titograd irányába), ez pedig kiterjeszti az albánok nacionalista térképét.

Olyan kijelentést nemigen tehetünk, hogy az albánok túl gyorsan szaporodnak a többi hazai lakossághoz viszonyítva, mert ennek egyrészt fajgyűlölő színezete van, másrészt pedig az is köztudott, hogy a kosovói szerbek natalitása háromszor akkora, mint a vajdasági szerbeké. Ugyanez érvényes egyébként a Bosznia és Hercegovinában élő horvátokra is a tengeremelléki és a szigeteken élő azonos nemzettel szemben. A demográfiai robbanást tehát őszinte, nyílt, humánus és tüzetes elemzés alá kellene venni.

Ennek persze legnagyobb jelentősége az úgynevezett demográfiai beruházások szempontjából van. Miről is van szó voltaképpen? Ha Kosovo lakossága is úgy szaporodott volna, mint hazánk többi részének lakói, akkor ma még egymillióan sem volnának ebben a tartományban, s akkor nem is volna olyan szembetűnő a kontraszt a jelenlegi 173 000 munkahely, valamint a 451 000 diák és egyetemista között.

A demográfiai beruházások országszerte epés megjegyzéseket váltanak ki, a kosovóiak viszont állandóan elégedetlenek, mert kevesebbet kapnak a szükségesnél, s így társadalmi-gazdasági fejlődésükben folyton lemaradnak.

Hazánkban ma már pontos, megbízható és precíz népesedésváltozási adatok vannak, csak ki kellene kérni a szakértők véleményét. Dušan Breznik professzor és a belgrádi demográfusok figyelemre méltó kutatásokat végeztek a belgrádi Társadalomkutatási Intézetben. Az 1971. évi népszámlálásból kitűnt, hogy minden termékeny kosovói nőre 6,6 élve született gyermek jutott, szűkebb Szerbiában pedig 2,72. Az albán nők-

nek mindössze a 14, a vajdasági magyar nőknek pedig a 63%-a folyamodott magzatelhajtáshoz.

Meglehet, hogy a felsorolt demográfiai problémák durváknak tűnnek, ám nem hanyagolhatók el, mert lényegbevágóak.

Újabb törésvonal

Kosovón tehát rendkívül összetett és érzékeny kérdés, hogy ilyen történelmi örökséggel miként élhetnének békésen és egyetértésben az albánok, a szerbek, a crnogoraiak, valamint a többi délszlávok, mivel nemcsak etnikai, de óriási gazdasági, kulturális és urbánus különbségek vannak közöttük. Nagy az eltérés az albán és a délszláv nyelvek, valamint a tartomány népeinek életmódja, vallása stb. között is.

A közelmúltban újabb törésvonal jelentkezett a Kosovón élő albánok és más nemzetek együttélésében. Pl. elsődleges követelmény volt, hogy a tartományban élő „kisebbségek” (az albánokon kívül minden más nemzet és nemzetiség) feltétlenül beszéljék az albán nyelvet. Bizonyos munkahelyeken és társadalmi tisztségeken e nélkül nem is érvényesülhettek, holott az albánok, kiváltképpen pedig az ifjúság (az óvodától az egyetemig) egyre gyengébben ismerték azt a szerbhorvát nyelvet, amelyet Jugoszlávia lakosságának a 80%-a ismer és beszél — s amelyet, véleményünk szerint, akár tetszik, akár sem, valamennyi nemzetünknek és nemzetiségünknek beszélnie is kell.

Tévesen értelmezett „albanizálás”

A többnyelvűséget, a nyelvi toleranciát és a szerbhorvát nyelv használatát azonban nemcsak az albánok esetében kell szorgalmazni, hanem a Kosovón élő szerbeknek és crnogoraiaknak is el kell sajátítaniuk az albán nyelvet, hogy e téren se legyenek különbségek az oktatásban és nevelésben, valamint a közéletben az emberek között.

A félremagyarázott „albanizálás” nyomán úgy elburjázott a gyom, hogy jó időbe telik a kiirtása. Megtörtént pl., hogy külföldön járt hazai delegációban az albán társadalmi-politikai dolgozók és értelmiségiek hevesen tiltakoztak jugoszláv mivoltuk ellen, sőt még a himnusz ellen is kifogást emeltek, mert úgymond ők nem szlávok!

Értjük, ugye, hogy miről van szó? Nem a területi és a nemzeti hovatartozás a lényeges itt, hanem a hazánk területén élő nemzetek és nemzetiségek történelmi sorsközössége. Ebből a szempontból pedig valamennyien jugoszlávok vagyunk, és ez ellen hiába is tiltakozunk.

Az „albanizáláson” az össz albán mindenáron való homogenizálását (kulturális, szociálpszichológiai) értették országhatárra való tekintet nélkül, ami a modern világban már abszurdum. A németek pl. két kü-

lön és más-más berendezésű államban élnek, és a Német Demokratikus Köztársaságban már a két német nemzet elméletét is fejtegetik. Etnikailag az osztrákok is németek, sőt Svájc lakosságának a 72%-a is, mégsem törekednek egységes államra. Svájcra egyébként még a hírhedt harmadik birodalom sem tartott igényt.

A hasonlat nem éppen találó, a történeteket és a helyzetalakulást azonban ma már csak a korszerű fejlődés távlatából szemlélhetjük. A mi konkrét társadalmi-gazdasági viszonyaink közepette ugyanis ez a tévesen értelmezett „albanizálás” csak a nagy Albánia téveszméjéhez, illetve Albániának a szomszédos országok rovására történő kiterjesztéséhez vezethet. Mert nyilvánvaló, hogy a Balkánon két Albánia, vagy — mondjuk két Szerbia, két Horvátország stb. nem létezhet.

Úgy látszik, az albán ifjúságnak hiányos ismeretei és téves fogalmai vannak arról, hogy milyen nagy segítséget nyújtott nekik szocialista közösségünk nemzeti emancipációjukban. Tudtommal az albán az egyetlen nemzeti kisebbség a világon, amelynek saját egyeteme és tudományos akadémiaja van!

Az államiság megszállottjai

A Kosovón történtek vezérmotívuma az az államkövetelő megszállottság, amelynek több-kevésbé valamennyien rabjai vagyunk ebben az országban. Ez a tevény nemcsak az albán, de a többi hazai nacionalizmusnak is. Ennélfogva nemcsak Kosovó köztársasággá nyilvánításának a követelését kell szigorú bíráló alá venni, hanem a tartományok és Szerbia viszonyát, alkotmányjogi és államjogi helyzetét is, s véleményem szerint éppen ez is történik szűkebb Szerbia szervezett társadalmi erőinek egy részében.

Hazánk további fejlesztésének és előrehaladásának zálogát nem az államközösségben, hanem a népek, a dolgozók és a polgárok öngazgatási társulásában kell keresni. A nemzetek és nemzetiségek jövőjét többé nem az állam, hanem az öngazgatás garantálja. Igaz, társadalmi fejlődésünk folyamán az állam deatizálása még nem rajzolódott ki pontosan és teljesen, s ezért társadalmi-politikai és kultúrkrata elitünk továbbra is az elavult államelméletért lelkesedik.

Mint ismeretes, a Kosovón előteremtett és az ország többi részéből átömlesztett pénzeszközök az állami és a technobürokrata kezében összpontosultak, s ez a fejletlen tartományban örökös elégedetlenséget szült. Állandóan úgy érezték, hogy hazánk többi része keveset ad nekik, hogy nem segíti őket eléggé, s ezért, meg azért is, mert Kosovón úgy mond egy gyorsan gyarapodó többség van, egyre hangosabban követelték a köztársaságot, hogy kiegyenlítődjenek Szerbiával, Horvátországgal stb. Így jutottak el egy olyan etnikai tisztaságú terület szorgalmazásáig, amely már-már a fasizmussal határos.

Felduzzadt a felépítmény, szaporodtak a reprezentatív, nem termelő intézmények, a társadalom anyagi alapja pedig teljesen háttérbe szorult. Nem fordítottak gondot a munkásosztályra és a munkahelyek nyitására — még a kis fizetést biztosítókra sem, ami demográfiai robbanás idején kényszerpolitikának számít.

A kosovói eseményekben s az ifjúság félrevezetésében jelentős szerepe volt a technobürokrata és az értelmiségi elit, valamint a széles néptömegek között tátongó szakadéknak is. Erről szintén nyíltan kellene beszélni. A bürokraták és az értelmiségi elit Kosovón is annyit keres, mint hazánk többi részében, a tömegek viszont sokkal sanyarúbb helyzetben vannak, mint pl. Szlovéniában, Horvátországban vagy másutt.

Az előjogok szorgalmazása

A technobürokrata és az értelmiségi elit körében felütötte fejét az úrgazdag mentalitás, az előjogok halmozása, a tömegekkel és a parasztokkal szemben pedig bizonyos területenkívüliség harapózott el. Feltevésem szerint ez még jobban elkészerítette a falvakból és nagycsaládokból származó szegény sorsú fiatalokat, s a mintegy 50 ezer egyetemista és távhallgató megirigyelte ezt az életmódot, sőt olyan ábrándokat szőtt, hogy fel is vergődik az említett értelmiségi elit közé. Sajnos, erre nemigen volt mód, s akkor bűnbakot kerestek, megkíséreltek a nemzeti hős szerepében tetszelegni; másokat vádoltak Kosovo kizsákmányolásával és az „ősregi” albán társadalomhoz — ehhez a sztálinista, karizmatikus és látszólag aszkéta mentalitású rendszerhez — való csatlakozást követelték.

Ez a gazdasági alapot nélkülöző urbanizáció és a társult munka igényeit és szükségleteit meghaladó oktatási robbanás a nem termelő értelmiségiek elszaporodásához vezetett. Az értelmiségnek pedig igazolnia kellett önmagát, s mivel erre csak egy ütőkártyája volt, a nemzet, így erre tett fel mindent. Hazánkban mindenki és minden ellen türelmetlenséget szított, szimpátiát viszont csak Albánia irányában táplált.

A gyors urbanizációval szemben a falu és a szervezett társadalompolitika a társadalmi-politikai gondoskodás hiátusába került. Olyasmikről olvastunk lapjainkban, hogy némely kosovói faluban tíz éven át sem fordult meg egyetlen társadalmi-politikai dolgozó sem, s hogy ezeken a településeken még mindig házközösségekben élnek az emberek, s továbbra is a vérbosszú tart rettegésben mindenkit. A befolyásos családok egy része hirtelen és hihetetlenül meggazdagodott, kisajátították a társadalmi földeket, erdőket és legelőket, s noha ez a fölszabadulás óta tudvalevő, mégis mindenki elnézte nekik. Ilyen földszerzési és haracsolási indítékoktól vezérelve olyan nyomást gyakoroltak a szerb és a crnagorai lakosságra, hogy azok kénytelenek voltak elhagyni birtokaikat és kitelepülni Kosovóról.

Természetes, hogy a szerbek és crnogoraiak Kosovóról való kitelepülésének több oka is van, s hogy az említett csak egy a sok közül. Az indítékok tehát nem csupán az albán nacionalista nyomásban rejlenek, nyilvánvaló azonban, hogy az albán nacionalisták és irredenták állandó zaklatásukkal bizonytalan és nyugtalan légkört teremtettek.

A tüntetések és a zavargások idején az egyetlen biztos és megbízható szocialista támpont a munkásosztály volt, s még ez a szerencse, mert ha a munkások is tömegesen csatlakoztak volna a tüntetőkhez, akkor sokkal nehezebb lett volna kilábalni a válságból és helyreállítani a társadalmi rendet. A zavargásokban csak a legelesettebb munkásszervezetek leggyöngébben fizetett dolgozói vettek részt, ami érthető is, hisz az ilyen vállalatokban még nyoma sincs az öngazgatásnak, inkább a familiáris viszonyok uralkodnak és a csoportérdekek érvényesülnek az élen járó „zászlóvivők” körében.

A közeljövőben tehát Kosovón is a munkásosztály tömegesítésére és az anyagi termelésben minél nagyobb számú munkahely nyitására kell törekedni. Csakis ebben lehető gyógyír a mostani társadalmi-politikai bajokra, s ezzel orvosolhatók a nemzetek közt megbomlott viszonyok.

A kosovói KSZ és a szervezett szocialista erők tevékenységét ugyanazok a fogyatékoságok fékezik és hátráltatják, mint hazánk többi részében is. Csakhogy a kosovói bonyolult helyzetben ez sokkal súlyosabb következményekkel járt. A jellemző hiányosságok közé a következőket soroljuk: a fórummunkát, a kritikátlan tagfelvételt, a munkástömegek életkörülményeinek elhanyagolását, az ifjúság eszmei nevelésének mellőzését, az úrgazdag és kispolgári mentalitás előretörését — különösen az oktatásban és a nevelésben —, a hagyományos elitizmust, amely tüntetőleg burjánzott a szervezett szocialista erők oltalma alatt — de kegyetlenül meg is bosszulta magát.

A differenciálás

A differenciáláskor nagyon óvatosnak kell lennünk, nehogy nagyszámú „megbélyegzett” legyen, mert ezek életfogytiglanig az ellentáborban maradnak, s így ismét csak „nemzeti hősöké” válnak.

Allbánia részéről nem nagy veszély fenyegeti Jugoszláviát, s nem is eshetünk abba a túlzásba, hogy mindennek a szomszédos ország az oka. Az okokat inkább a gondatlanságunkban, az éberség hiányában, helytelen politikánkban és abban a tehetetlenségben keressük, hogy nemcsak a társadalmi fejlődés irányításában, de a nemzeti viszonyok kialakításában és ápolásában sem tudunk mindenkor és mindenütt résen lenni. Nem elegendő ugyanis csak frázisokat pufogtatni arról, hogy a nemzeti kisebbségek hidat képeznek az országok között, vagy olyan veszélyes utalásokat tenni, miszerint a nemzetiségek az „anyaországok” agentúrái.

Az albán nacionalisták és irredenták agresszív fellépése mindannyiunk számára keserű tanulság. Mivel Jugoszláviában úgyszólván mindenkinek megvan a „saját” állandóan lefelé fordított nacionalizmusa, így a kosovói szocialista erők súlyos és bonyolult harca csak bátorításul szolgálhat valamennyiünknek. Kosovo szocialista fejlődése és fellendülése ugyanis minden hazai polgárunknak, Jugoszlávia minden elidegeníthetetlen részének szívügye kell hogy legyen. Kosovo előrehaladását — csakúgy mint hazánk minden részéét — valamennyiünknek szorgalmaznunk kell, de csak az egész ország szocialista fejlődése, testvériségünk és egységünk, közösségünk szellemében és keretében.

Fordította *Tumbász Erzsébet*

Nemzetközi szemle

Engler Lajos

Kerekasztal-értekezlet az elnemkötelezettségről

SZÁMVETÉS

*A mozgalom múltja, jelene és jövője az első csúcsertekezlet óta
eltelt két évtized távlatából*

Az el nem kötelezett országok első, belgrádi csúcsertekezlete óta eltelt két évtized történelmi távlatból szemlélve nem hosszú időszak. Az emberiség lelkiismereteként számon tartott mozgalom azonban ez idő alatt olyan történelmi viharokat vészelt át, olyan körülmények között állt helyt, s annyira jelentős világpolitikai tényezővé fejlődött, hogy elvei, tapasztalatai, módszerei s ebből eredően fejlődési távlatai, sőt dilemmái és nehézségei nemcsak a politikusok érdeklődését keltették fel világszerte, hanem egyre több hivatásos tudós, szociológus, történész, politológus is foglalkozik a kétségkívül átfogó történelmi jelenség keletkezésével, fejlődésének valamennyi mozzanatával.

Könyvek, tanulmányok, szakcikkek sokasága bizonyítja, hogy ez az érdeklődés világszerte napról napra fokozódik, s nem korlátozódik sem a mozgalomhoz tartozó országokra, sem pedig egy csupán bizonyos politikai irányzat képviselőire. S ha a fokozódó érdeklődés, a mozgalom végérvényes affirmálódását és tartós voltát bizonyítja, akkor a szerteágazó érdeklődés átfogó jellegéről tanúskodik.

Nem csoda, hogy az augusztus 28—31-éig Újvidéken megtartott Az elnemkötelezettség a nyolcvanas években elnevezésű kerekasztal-értekezlet igen nagy érdeklődést keltett világszerte. A négynapos véleménycsere során elhangzott értékelések, meglátások és megválaszolatlan kérdések pedig még sokáig elemzés tárgyát fogják képezni, elsősorban a megfelelő szakkörökben.

Helyzetfelmérés

Az érdeklődést kétségkívül fokozta a tény, hogy az értekezletre olyan nemzetközi viszonyok közepette került sor, amely rendkívül emlékeztet az 1961-es világpolitikai helyzetre, azzal, hogy az eltelt 20 év alatt végbement változások bizonyos vonatkozásaikban tovább bonyolították a nemzetközi helyzetet.

A gyarmaturalom elleni harc jegyében született mozgalom, melynek eleinte szükségszerűen az antiimperialista jellege került előtérbe, sohasem korlátozódott a napi politika tennivalóira. A mozgalom megalapítói, különösképpen Tito, Nasszer, Nehru, Nkrumah és még néhány kiforrott világpolitikai egyéniség, kezdettől fogva sokkal szélesebb alapokra helyezték a harc stratégiai célkitűzéseit, melynek kimenetelét a nemzetközi politikai és gazdasági viszonyok egészének gyökeres megváltoztatásában, demokratizálódásában látták.

Világosan felmérve azonban, hogy ennek a további demokratizálódásnak legfőbb akadályát a hidegháború és a megbékíthetetlen tömbkonfrontáció képezi, a mozgalom legjelentősebb alapelvei között a kezdet kezdetén kiemelt helyet kapott a tömbellenes irányvétel. Olyannyira, hogy a gyarmaturalom alóli felszabadulás voltaképpen csak ezzel az elvvel párosulva nyerte el teljes értékét, s csak így lehetett meggátolni, hogy a szűnni nem akaró nagyhatalmi versengés során ne osszák az egész világot egymással szemben álló tömbökre.

Természetesen ez nem jelentette (s ma sem jelenti) a különböző társadalmi és politikai rendszerek létezésének tagadását, vagy annak elvitatását, hogy minden ország és nép elidegeníthetetlen joga, hogy maga határozza meg társadalmi fejlődésének útját, hanem arra irányult, hogy a békés koegzisztencia elvének érvényesítését szorgalmazva lehetővé tegye valamennyi kis és nagy ország számára az egyenjogú politikai, gazdasági, kulturális és egyéb együttműködést.

Ennek ismét legegyszerűbb előfeltétele a fegyverkezési verseny leállítására volt és maradt. Mindaddig megvalósíthatatlan előfeltétele ugyan, mert tudvalevő, hogy napjainkban az áldatlan versengés ismét olyan méreteket öltött, hogy fokozatosan ellenőrizhetetlenné válik, s közvetlenül fenyeget a fegyveres összetűzés veszélye, arról nem is szólva, hogy a fegyvergyártásra fordított eszközök növekedésével egyenes arányban növekszik a fejlődő országok eladósodása és egyre veszesebben elmélyül a gazdagok és a szegények közötti szakadék is.

A dolgok ilyen alakulása folytán napjainkban világszerte számos veszélyes válságoc keletkezett, s kisebb-nagyobb intenzitással, és állandó jelleggel veszélyeztetik a világ békéjét és biztonságát. Ilyenek az Afrika déli részén, a Közel-Keleten, a Közép- és Délkelet-Ázsiában, a Perzsa-öböl és az Indiai-óceán térségében, a Latin-Amerikában, a Földközi-tenger térségében és újabban az európai színtéren keletkezett válságok.

Ilyen körülmények között világszerte egyre inkább érzéledik a tudat, hogy az el nem kötelezettek mozgalma az egyetlen politikai erő, s az általa felkínált megoldási lehetőség az egyetlen elfogadható kiút a békeszerető emberiség számára. Ezt bizonyítja az, hogy a mozgalomhoz tartozó országok száma az utóbbi két évtized során a négyszeresére növekedett, de kétségtávan az is, hogy a tömbökhöz tartozó országokon belül szintén mind több társadalmi-politikai tényező teszi magáévá az

elnemkötelezettség alapelveit a hivatalos politika állásfoglalásaival szemben.

A számos belső meghasonlás ellenére egyértelműen leszögezhető — s ez volt a négynapos újvidéki kerekasztal-értekezlet általános megállapítása —, hogy a mozgalom beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Nem csak azért, mert lehetővé tette valamennyi ország számára, hogy területi nagyságára, gazdasági erejére és fejlettségi fokára való tekintet nélkül tevékenyen bekapcsolódjon a világpolitikai ügyek intézésébe, s hathatósan sikraszálljon a nemzetközi viszonyok demokratizálásáért, a kölcsönös megbecsülés, a területi sérthetatlenség elvének tisztelőben tartásáért, miből kifolyólag ma már a világpolitika valamennyi tényezőjének — sokkal inkább mint a közelmúltban — számítani kell a mozgalom véleményével mind az Egyesült Nemzetek Szervezetének keretében, mind az egyéb nemzetközi szervezetekben, mind pedig azokon kívül, hanem azért is, mert kimunkálta a nemzetközi politikai és gazdasági viszonyok új rendszerének alapvető koncepcióját, sőt megindította a megvalósításukért folytatott politikai harc — egyre erősödő — folyamatát. Ez a harc, mint már említettük, ma már nem szorítkozik a mozgalomhoz tartozó országok „kifelé” irányuló akcióira, hanem kétséggkívül egyre jelentősebb szerepet játszik a mozgalmon belül, sőt a mozgalomhoz tartozó országok társadalmi-politikai életének alakulásában és fejlődésében is. Ezáltal a mozgalom valóban az általános társadalmi előrelépés „természetes szövetségese”, amit egyesek helytelenül — de tudatosan — összetévesztenek az egyes tömbökkel való szövetkezéssel.

A kerekasztal-értekezlet másik jellegzetességeként meg kell említeni, hogy az immár történelminek nevezhető bizonyosságokon kívül igen sok szó esett a mozgalom dilemmáiról, a mozgalomhoz tartozó országok közötti nézeteltérésekről, vitákról és fegyveres összetűzésekről is.

A nyílt és őszinte véleménycsere során megállapítást nyert, hogy mindennek ellenére egyetlen ország sem tett le az elnemkötelezettség alapelveibe, azoknak helyességébe vetett hitéről, mint saját problémái tartós megoldásának egyedüli lehetőségéről.

Nyilván ezt tartotta szem előtt Josip Vrhovec szövetségi külügyi titkárunk is, amikor az értekezlet — és a további hasonló véleménycsere — fontosságáról szólva megállapította:

„Törekvéseink világos ismerete fokozottabban lehetővé teszi számunkra, hogy erősítsük egységünket a világ legfontosabb problémái megoldásának közös felkutatásában az elnemkötelezettség elveivel és céljaival összhangban, hogy tömörítsük sorainkat és megszilárdítsuk szolidaritásunkat az el nem kötelezett országok között felmerülő viták és viszályok leküzdésének érdekében, hogy megakadályozzuk a mozgalom megosztására és az el nem kötelezett politikának az eredeti irányvonalától történő eltérítésére irányuló kísérleteket. Hangsúlyozni szeretném, hogy az elnemkötelezettség eddigi történelmének helyes bemutatása egyben a további út megvilágítását is jelenti.”

A felszólalók számos példával támasztották alá az általános megállapítást, hogy a mozgalom első, belgrádi csúcserkeztetésén lefektetett elvek semmit sem veszítettek időszerűségükből, s a jelenlegi világválság közepette is bebizonyították életrevalóságukat.

A mozgalom az ENSZ pozitív tényezője

Ezek közül egyike a legmeggyőzőbbeknek az a szerep, amelyet a mozgalom tudatos és szervezett fellépéssel vállalt az Egyesült Nemzetek Szervezetének keretében. Közismert, hogy a világszervezet alapokmányában lefektetett elvek lényegében azonosak az el nem kötelezettek politikájának alapelveivel. A világ országainak kétharmadát felölelő mozgalom tehát lényegében ugyanazokért a célokért küzd, amelyeket a második világháború után a békeszerető emberiség tűzött a jobb, békésebb világért folytatott harcának zászlajára, azzal, hogy a mozgalom állandóan szem előtt tartva a világpolitikai színtér időszerű eseményeit és alakulását, folyamatosan továbbfejleszti az említett elveket, s természetesen minden konkrét esetben a következetes alkalmazásukért száll síkra.

Kurt Waldheim, az ENSZ főtitkára számtalanszor hangsúlyozta, s a kerekasztal-értekezlet résztvevőihez intézett üzenetében is aláhúzta, hogy a világszervezet rendkívül sokat köszönhet a mozgalomnak azért, hogy alkotó és pozitív szerepet játszott a második világháborút követő viharos korszakban, s a világ népeinek szemében nemcsak megőrizte, hanem meg is szilárdította a világszervezet tekintélyét.

● A mozgalom hozzájárulásának konkrét mozzanatairól szólva a felszólalók elsősorban a világszervezet demokratizálódásának folyamatát említették. Ma már egyetlen nagyhatalom sem kerülheti meg a világ többségének véleményét anélkül, hogy az politikai tekintélyén súlyos csorbát ne ejtene, s ezáltal az önkényeskedés, a kész tények elé állítás politikája korántsem olyan „hatékony”, mint a korábbi időszakban.

● A gyarmaturalom alóli felaszabadulás elvét továbbfejlesztve a mozgalom az újonnan felszabadult országok és népek általános fejlődéséért száll síkra, s ennek keretében előtérbe helyezi a függetlenség tiszteletben tartását, a külső nyomás és az idegen dominancia minden változata megszüntetésének elengedhetetlen szükségét.

● A mozgalom egyik legjelentősebb hozzájárulása a nemzetközi viszonyok fejlődéséhez kétségkívül a népfelszabadító harcok messzemenő támogatásának elvére vonatkozik. Ezáltal a leigázott népek jogos és igazságos harca úgymond legalizálódott, végérvényes megkülönböztetésben részesül a különböző indítékokból folytatott fegyveres akcióktól.

● Szorosan az előbbihez fűződik a szabad fejlődés elve, mely szerint minden országnak és népének elidegeníthetetlen joga, hogy önállóan válassza meg társadalmi fejlődésének útját.

● A leszerelésért, a világpolitikai színtér feszültségének enyhüléséért folytatott harcnak sem csupán a fegyvermennyiség csökkentése a célja, hanem hogy az általános érdekű elv valóra váltásában minden ország egyenjogúan, tekintet nélkül nagyságára és erejére hatékonyan kivegye részét, s ezáltal hozzájáruljon az általános fejlődés előfeltételének megteremtéséhez.

Az új gazdasági világtrend

E felsorolásban külön fejezetet érdemel a mozgalomnak az új gazdasági világtrendért folytatott harca, amely a nemzetközi viszonyok alakulása szempontjából nemcsak lényeges minőségi újítást jelent, hanem egyre fontosabb helyet foglal el a világ jövőjének kedvezőbb alakulásáért vívott küzdelemben.

A mozgalom ugyanis ráébredt, hogy az úgynevezett (igen veszélyes) Kelet—Nyugat konfrontáció árnyékában fokozatosan egyre súlyosabb méreteket öltött az Észak—Dél közötti ellentét, s annyira elmélyült a fejlettek és a fejlődők, a gazdagok és a szegények közötti szakadék, hogy abban immár az egész világ elveszhet.

Az előállt helyzet kétségkívül a múlt áldatlan hagyatéka, de az sem vitás, hogy a jelenben tovább folyik a fejlődő országoknak a fejlettek által való, igazságtalan alapokra helyezett durva (sokszor álcázott) kizsákmányolása.

Az el nem kötelezettek mozgalma ezért egyik legfőbb feladatául a nemzeti érdekek megőrzését tűzte ki, világosan megfogalmazva, hogy minden országnak elidegeníthetetlen joga, hogy önállóan rendelkezzen saját természeti kincseivel, egy új, igazságosabb világgazdasági rendszer keretében, amely szavatolná az erőfölénnyel kiharcolt előjogok megszüntetését és a gazdasági egyenjogúságot.

Ez a konfrontáció látszatra kizárólag gazdasági jellegű, lényegében azonban magán viseli a politikai összetűzés valamennyi jellegzetességét, annak ellenére, hogy közvetlenül nem nyilvánult meg még fegyveres összecsapás formájában. A világgazdasági viszonyok gyökeres változásáról lévén szó, a kerekasztal-értekezlet ismételten leszögezte, hogy az új gazdasági világtrendért folytatott harc nem szűkíthető le kizárólag a fejlett kapitalista államok és az úgynevezett „harmadik világ” országai közötti (kétségkívül fennálló) ellentétekre, hanem megteremtéséből mindenkinek ki kell vennie részét, szem előtt tartva természetesen egy-egy ország sajátosságait.

A mozgalomnak, stratégiai céljainak megvalósítása érdekében a nyolcvanas években még inkább mint eddig, a szolidaritás elvének alkalmazásával elsősorban a saját erejére kell támaszkodnia, ki kell használnia minden lehetőséget, hogy jobb belátásra bírja az eddig hajthatatlannak bizonyult fejletteket is.

A mozgalom és a tömbpolitika

Az el nem kötelezettek valamennyi összejövételén, így az újvidéki kerekasztal-értekezleten is igen sok szó esett a mozgalom viszonyáról a nagyhatalmi vetélkedésből eredő általános világpolitikai irányzatokhoz. Az elnemkötelezettség barátai és ellenségei egyaránt mind sűrűbben készítenek számadásokat, melyeknek célja, hogy az el nem kötelezett országokat „jobbra” vagy „balra” sorolják, miközben azt igyekeznek bebizonyítani, hogy az elnemkötelezettség eredeti elvei fokozatosan teljesen háttérbe szorulnak.

Az újvidéki nyílt és őszinte eszmecsere során egyes felszólalók világosan rámutattak ennek a jelenségnek az okaira: a mozgalom, mely elválaszthatatlan, szerves része a világpolitikai történések egészének, törvényszerűen mindenben osztja az egész nemzetközi közösség sorsát. Ha tehát jelenkori világunkra, s az uralkodó nemzetközi viszonyokra a tömbpolitikai versengés fokozódása a legjellemzőbb tendencia, akkor az elkerülhetetlenül begyűrűzik a politikai, gazdasági, kulturális és egyéb százalékkal az emberi közösségbe szervesen beépülő el nem kötelezett mozgalomba is.

Ezzel a világ valamennyi jelentős tényezőjének — s a mozgalomnak is — számolnia kell. A folyamat azonban nem egyoldalú. Ugyanazok a szálak, amelyek köldökszinórként kötik az el nem kötelezett országokat a tömbökhöz tartozó partnereikhez, azokat is a viselkedés bizonyos fokú megváltoztatására készítetik, s nem vitás, hogy ezért az el nem kötelezett politika egyre nagyobb mértékben érezteti hatását a tömbökben is. A nagyhatalmak egyre nagyobb érdeklődése az úgynevezett harmadik világ történései iránt tehát nemcsak a kettőjük közötti versengés stratégiájának törvényszerűségéből ered, hanem egyre inkább a saját közvéleményük érdeklődésének alakulását, s nem kevésbé a hivatalos politika által e közvéleménynek tett engedményeket is tükrözi.

Az utóbbi azonban (egyelőre) mit sem változtat a nagyhatalmi tömbök alapvető, globális stratégiai irányvonalán, melynek célja, hogy politikailag, gazdaságilag és természetesen a fegyverek erejére támaszkodó hatalom és hatalmi övezet kiszélesítése szempontjából is egymáson felülkerekedjen. Ez az irányzat napjainkban újabb hullámhegyet ért el, s nem csoda, hogy a független országok belügyeibe való legkülönbözőbb (egyébként is folyamatos) beavatkozás, az olykor nyílt zsarolással egyenlő nyomás tűrhetetlen teherként nehezedik számos országra és régióra, súlyos válságokat, sőt fegyveres összetűzéseket idézve elő, elsősorban az el nem kötelezett országok között.

S amennyire természetes és magától értetődő, hogy az el nem kötelezett országok sem geostratégiai fekvésüknél fogva, sem a múlt (jobbára keserű) tapasztalatai alapján, sem jelenkori gazdasági érdekeiket tartva szem előtt nem folytathatják az úgynevezett „egyenlő távolság” politikáját a nagyhatalmak, illetve a nagyhatalmi tömbök iránti politiká-

jukban, ugyanolyan elengedhetetlen szükségszerűség, hogy tekintet nélkül a napi politika által diktált taktikára, s ebből kifolyólag a kapcsolatok kiépítésének fokára, mindvégig és következetesen megőrizték az elnemkötelezettség alapelvét, s megóvják függetlenségüket, politikájuk önálló kialakítására való jogukat.

Ez nemcsak a mozgalomhoz tartozás ismérve, hanem elsődrendű világpolitikai követelmény is, mert a jelenlegi helyzetben a nagyhatalmak közötti erőegyensúly felbillenése törvényszerűen az akciók és ellenakciók sorozatát idézné elő. — beláthatatlan következményekkel, melyeknek egyik legveszesebb hírnöke a mind hatalmasabb méreteket öltő fegyverkezési verseny.

A világbékéért és a biztonságért

Az elnemkötelezettség azonban még nem lenne olyan jelentős világpolitikai tényező, nem képviselhetné az egész emberiség érdekeit, ha csupán a semleges függetlenségre, a tömbök közötti egyensúly (s az erre épülő világbéke) megőrzésére törekedne. Ezen túlmenően a mozgalom az új gazdasági világrendre épülő gyökeresen új politikai világrend megteremtését szorgalmazza. Olyan nemzetközi viszonyok kialakításáért száll síkra, amelyekre nem a fegyveres erőre épülő hatalom döntő szava ütne rá pecsétjét, amelyben megszűnne az előjogokat élvező (s a történelmi igazságtalanságok folytán felkerült) gazdagok kizsákmányoló politikája az emberiség mindinkább elszegényedő, fejlődésében mestersegesen meggátolt többségével szemben.

Ezáltal a mozgalom tehát nem csupán a nemzetközi viszonyok demokratizálásának jelentős tényezője, hanem a társadalmi átlényegülés mozgatóereje is. Ez egyben felelet azoknak is (a mozgalom soraiban is fellelhető teoretikusoknak), akik szerint az elnemkötelezettségre s az el nem kötelezettek mozgalmának tevékenységére voltaképpen csak a válságos helyzetekben van szükség, s akkor is csupán a nagyhatalmak közötti közvetítés céljából.

A sokkal szerteágazóbb stratégiai célok megvalósításának időszerű taktikai feladatai közül az értekezlet résztvevőinek véleménye alapján a következők a legidőszerűbbek:

● A világbéke és a biztonság megőrzéséért folytatandó akciók, melyek magukban foglalják a meglévő nemzetközi válságócok felszámolására irányuló tevékenységet mind az Egyesült Nemzetek Szervezetének keretében, mind a regionális nemzetközi szervezetekben és a válságok közvetlen résztvevői körében is.

Az említett akciók állandó összetevőjeként a békéért folytatott harcban egyben a gyarmaturalom utolsó maradványainak felszámolására és az egyre veszélyesebb fegyverkezési verseny meggátolására is irányul.

Az utóbbinak jelentős mozzanata a két legerősebb nagyhatalom, a Szovjetunió és az USA bilaterális tárgyalása kell hogy legyen, amelyet azonban idővel ki kell bővíteni, s a tárgyalásokat a legszélesebb alapokra kell helyezni, mivel a világ biztonságának kérdése közérdekű, s nem lehet csupán a két vezető nagyhatalom egymás közti kapcsolatának ügye.

● Az új gazdasági világrend megteremtése egyre határozottabban kerül a nemzetközi politikai szintér homlokterébe, s mindinkább égető fontosságú politikai problémává válik. Az új világrendért folytatott harcban ösztönző és biztató tényként említhető, hogy mind-több fejlett ország ébred ennek tudatára, s egyre nagyobb hajlandóságot is mutat a probléma megoldására. Ennek ellenére a megoldás távlatai még körvonalaiiban sem láthatók, megvalósításuk pedig elsősorban az el nem kötelezett és fejlődő országok nagyobb fokú és következetesebb együttműködését követeli.

Az említett együttműködésnek — szinte korlátlan lehetőségű — fokozása ezenkívül jelentősen megszilárdítaná a mozgalom egységét és hatványozná erejét, átütőképességét, s ezért az előttünk álló évtizedben a mozgalom egyik legjelentősebb, létfontosságú feladatát képezi.

● Az el nem kötelezett országok közötti viszonyok és (fegyveres) összetűzések ezzel szemben a legnagyobb veszélyt képezik a mozgalom egészére nézve, kompromittálják tekintélyét és hátráltatják akcióit. A mozgalomnak tartós feladata, hogy meggátolja az ellenségeskedések kitörését, illetve mindent megfegyven a vizályok békés, tárgyalások által való megoldásáért.

Itt kell megemlíteni azt a számottevő tény, hogy még az egymással hadban álló el nem kötelezett országok sem mondtak le alapvető politikai állásfoglalásukról, annak ellenére, hogy különböző okoknál fogva — melyek közül kétségkívül a gyarmaturalmi múlt hagyatékai és a már említett nagyhatalmi versengés a legjelentősebbek — fegyveres leszámoláshoz folyamodtak.

Az ilyen leszámolás tehát nem az el nem kötelezett politikai irányzattól ered, hanem azt a mozgalom alapelveitől való eltérés okozta.

Dilemmák és következtetések

Az elvszerű problémáról egyébként más esetben is szó volt a négynapos értekezlet során. Így például felmerült a kérdés: Vajon milyen hatása és világviszhangja lehet annak, ha egy el nem kötelezett ország képviselői nemzetközi szinten az új gazdasági világrendért, a javak igazságosabb elosztásáért, a gazdasági kizsákmányolás ellen szállnak síkra, ugyanakkor pedig belpolitikai viszonylatban a legdurvább kizsákmányolásra épülő társadalmi rendszert ápolják? Jellemző, hogy a kérdést az ilyen országokból érkező politikusok, szociológusok és társadalmi dolgozók vetették fel, ami még egy csalhatatlan bizonyítéka annak, hogy

az elnemkötelezettség alapelvei a legszélesebb értelemben hozzájárulnak a világ társadalmi átalakulásához, demokratikus fejlődéséhez.

Vagy egy másik példával élve, s az el nem kötelezett országok nagyobb fokú kölcsönös együttműködésért síkraszállva, egyes felszólalók élesen kifogásolták, hogy a mind súlyosabb világgazdasági helyzetben, melynek következményeit elsősorban a legszegényebb és kevésbé fejlett országok sínylik meg, egyes jómódú kőolajtermelő el nem kötelezett országok tőkéjüket a fejlett kapitalista országok bankjaiban tárolják, melyek aztán kedvezőtlen feltételekkel folyósítanak kölcsönöket az említett pénzeszközökből az úgyszintén el nem kötelezett, de segítségre szoruló államoknak.

A dilemmák közül említésre méltó az a gondolat, hogy a mozgalom kapuit ki kell tárni a világ haladó mozgalmai előtt. Lehetővé kell tenni, hogy nem csak egész országok és felszabadító mozgalmak, hanem egyes államok haladó irányzatú mozgalmi is tagjai legyenek az el nem kötelezettek népes családjának, ami még inkább lehetővé tenné a nemzetközi élet, az általános társadalmi viszonyok gyorsabb és hatékony demokratizálódását, egy igazságosabb világ kialakítását.

Az újvidéki kerekasztal-értekezleten elhangzottakat összegezve kétségkívül megállapítható, a mozgalom nem csak hogy messzemenően beváltotta a hozzá fűzött reményeket, hanem „létezésének 20 éve alatt lépésről lépésre fejleszti az el nem kötelezett politikát mint átfogó világnézetet, az olyan akcióprogramot, amely nemcsak bírálóan viszonyul mindahhoz, ami világunkban nem jó, hanem pozitív koncepcióját nyújtja a nemzetközi gazdasági és politikai viszonyok új rendszere kiépítésének” (Vrhovec).

A mozgalom alapító tagjainak látnokságára vall, hogy az első csúcs-értekezleten lefektetett alapelvek mit sem vesztek értékükből és időszerőségükből az elmúlt két évtized alatt.

Korunk viharos eseményei azonban megkövetelik, hogy ezeknek az alapelveknek továbbra is a valós élet legyen a próbaköve.

Az ilyen és hasonló nemzetközi értekezletek pedig hasznosak és szükségesek, mert a bíráló felmérések, a dilemmák felvetése és tisztázása nagyban hozzájárul az eszme frissességének megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez.

Szimpozion

AZ OKTATÁS ÉS A FEJLŐDÉS

Az idei dubrovniki nemzetközi értekezlet üzenete

Immár huszonhatodszor nyitotta meg az idén kapuit A ma egyeteme — *Univerzitet danas* elnevezésű dubrovniki nemzetközi szeminárium. A felsőoktatás és általában az oktatásügy szinte világméretűben időszerű kérdéseit vitatják itt meg évről évre a világ neves szakértői: egyetemi tanárok, tudományos kutatóintézetek munkatársai és oktatásirányítási szakemberek. A résztvevők száma már ötezer körül mozog, a megtartott beszámolók száma pedig megközelíti az ezret.

Az idei értekezletre mind a tizenkilenc jugoszláviai egyetemi központ elküldte küldöttségét. Emellett a világ különböző tájairól, Ausztrálián kívül minden világrészről, összesen 35 országból jelentették be részvételüket a jugoszláv egyetemekkel rendszerint baráti kapcsolatban lévő külföldi egyetemek képviselői. Jelen voltak a kínai, a japán, valamint néhány dél-amerikai és afrikai ország egyetemeinek küldöttségei vagy küldöttei. Az európai szocialista országok és egyes nyugat-európai országok e hagyományossá vált dubrovniki értekezlet iránt már évek, sőt évtizedek óta elég nagy érdeklődést tanúsítanak.

A résztvevők összlétszáma az idén 255 volt, a beszámolók száma meghaladta a negyvenet. A megvitatásra kerülő kulcstémát már a címben jeleztük: az oktatás, azon belül pedig a felsőoktatás és a fejlődés, a társadalmi fejlődés viszonya, valamint kölcsönhatása képezte a vizsgálódás fő tárgyát. Ezt a következő altémákra bontották fel:

- az oktatás és a termelés,
- a társadalmi tervezés és az oktatás tervezése,
- az oktatás és a művelődés, és
- az oktatás demokratizálása, az oktatásra való jog.

A nagyobb érdeklődést az első két altéma váltotta ki, ami a beszámolók számában is megnyilvánul.

A szeminárium munkáját jelentősen megkönnyítette, hogy a beszámolók nagyobb része nyomtatásban is megjelent — a felsőoktatás kérdéseivel foglalkozó jugoszláv folyóirat, az *Univerzitet danas*, különkiadványaiban. A legtartalmasabb és mélyrehatóbb beszámolókat (összesen

tizenkettőt) a szerbhorvát nyelvű közlés mellett angol nyelven is megjelentették, és a szeminárium ünnepélyes megnyitása előtt a résztvevőknek kézbesítették.

A beszámolók közül külön figyelmet keltettek hazánk egyes nagyüzemeinek (a zágrábi Rade Končar Gépgyár, a velenjei Gorenje és a ljubljanaí Iskra Villamosipari Gyár, a Novo Mestó-i Krka Gyógyszer-gyár) az oktatáshoz fűződő viszonyát és az oktatásüggyel kapcsolatos nézeteit, elvárásait feltáró helyzetképeket tartalmazó beszámolók.

A külföldi delegátusok általában az egyetemi oktatás terén végbenemő saját, és gyakran igen sajátos, fejlődési útjukat, és az e téren felmerülő problémáikat, nehézségeiket tárták a hallgatóság elé, rámutatva a felsőoktatás és társadalmi, elsősorban gazdasági fejlődésük bizonyos összefüggéseire.

A beszámolókat hallgatva, illetve olvasva nagy hatást gyakorolt az emberre a felsőoktatás világméretű, a fejlődő országokban még csak kibontakozóban lévő *nagyarányú expanziója*. Meglepetésként hatott pl. az információ, hogy Nigériában manapság már 18 egyetem működik. A fejlődés tehát világviszonylatban ugrásszerű, és az utóbbi időben magával ragadja az elmaradottabb országokat is. Természetesen, a fejlődés üteme ezen a téren nagymértékben függ az egyes országok gazdasági fejlettségétől, anyagi lehetőségeitől. Nem ritka azonban az olyan eset, illetve ország sem, amely a felsőoktatás fejlesztésében szinte önmagát múlja felül. Indiában pl. 125 egyetem és 15 egyetemi rangú felsőfokú intézmény működik, amelyekre évenként több mint 6 millió hallgató iratkozik be. Jugoszláviában az expanzió arányai e téren még nagyobbak.

A felsőoktatási intézmények ilyen nagyarányú mennyiségi fejlődése, növekedése nagyon sok problémát, megoldásra váró kérdést vet fel, illetve hordoz magában. Ezek között a leglényegesebbek: *a mennyiségi fejlesztés és a minőség, a hatékonyság viszonya; valamint a társadalmi igényekhez, elvárásokhoz való idomulás képességének kérdése.*

Ezzel kapcsolatban merül fel az oktatás és külön a felsőoktatás válságának problematikája, amire az egyes beszámolókból igen nyomatékosan mutattak rá, igyekezve feltárni annak mélyebb okait és megnyilvánulási formáit. Az alapvető okokat többben a felsőoktatás fejlesztésében kifejezésre jutó aránytalanságokban vélték felfedezni, ami jórészt a tervezettség hiányosságaira vezethető vissza.

Ideális feltételeket egy-egy egyetem megnyitásánál még a gazdagabb országokban sem tudnak biztosítani. A probléma lényege azonban abban van, hogy sokszor a minimális feltételeket is csak részben biztosítják, ami menthetetlenül színvonal-csökkenéshez vezet, az újonnan megnyitott felsőoktatási intézmények esetében pedig már eleve kizárja a szükségesség és természetesnek tekinthető színvonal biztosítását.

Az ebből és más tényezőkből, körülményekből eredő *válság elsősorban a következő jelenségekben, fogyatékoságokban nyilvánul meg:*

— a társadalmi szükségletek, elvárások és a felsőoktatás produktumai közötti eltérésekben, a felsőoktatás nem kielégítő hatékonyságában, ami végeredményben a felsőoktatási munkaszervezetek, intézmények feladatköreinek bizonyos fokú elhanyagolására, a kitűzött céloknak és feladatoknak csak részbeni megvalósítására vezethető vissza.

A krízis jeleként, s az előbbi jelenség egyik fő okozójaként említjük még az egyetemi oktatásban, a felsőoktatási intézmények életében és munkájában helyenként igen jellemző egy helyben topogást, az elavult hagyományok túlzott tiszteletét, az önfejlesztés alacsony fokát.

Ezzel kapcsolatban az idei dubrovnikai értekezleten is jogosan merült fel a két évvel ezelőtt komoly formában felvetett kérdés: *Hogyan, vagy hol állunk az egyetemi reformmal — folyamatban van-e az egyetem életének és munkájának annyira szükségszerű mélyreható átalakulása?*

A beszámolók és a vita-felszólalások erre a mindig időszerű és alapvető kérdésre nem adtak (sem közvetlenül, sem közvetve) egyértelmű választ. Egyes megállapításokból, és több beszámoló eléggé borulató hangvételéből ítélve, a helyzet ebből a szempontból általában nem tekinthető kielégítőnek. Különösen nehéz mélyreható és átfogó átalakulásról beszélni, pedig az idő sürget: *a felsőoktatás és általában az oktatás csak akkor válhat a társadalmi fejlődés még fontosabb és hatékonyabb tényezőjévé, hajtóerejévé, ha elsősorban képessé válik önmaga fejlesztésére, átalakítására.*

Kétségtelen, hogy az egyetemi karokon, nálunk és külföldön egyaránt, az utóbbi években tettek kisebb vagy nagyobb erőfeszítéseket a társadalmi, mindenekelőtt pedig a gazdasági szükségletek gyorsabb és jobb kielégítése céljából. Ez elsősorban egyes új ún. oktatási profilok kialakításában, és a régiéknél bizonyos fokú korszerűsítésében jutott kifejezésre. Ugyanakkor még mindig jogosan mutattak rá a felsőoktatás tartalmi és módszertani elavultságára, egyes szakemberprofilok hiperprodukciónak, és egyéb összhangtalanságokra és hiányosságokra. Ez az első és a második témakör (altéma) kulcskérdéseként került megvilágításra.

A beszámolók egy része *az oktatási intézmények, külön az egyetemek és a termelővállalatok, a gazdaság viszonyának, kapcsolatának oldaláról* közelítette meg ezt a kérdést. Szinte egybehangzó vélemény alakult ki ezzel kapcsolatban: egybehangzóan állapították meg mindkét oldalról, hogy a helyzet ebből a szempontból egészében véve nálunk korántsem kielégítő, bár az utóbbi időben elsősorban a tudomány átvitele, alkalmazása (a transzfer), valamint a tudományos kutatómunka terén az együttműködés irányába sok helyen nagy erőfeszítéseket tettek. A lehetőségeket azonban még mindig csak részben, gyakran csak kis mértékben használták ki. Ezt igen meggyőzően támasztották alá az említett termelői munkaszervezetek (nagyüzemek) képviselői. Egyesek nem haladásról, hanem inkább bizonyos fokú visszaesésről beszéltek az egy vagy másfél évtized előtti helyzettel való összehasonlítások alapján.

Tekintetbe véve, hogy egy átfogó oktatási reform sodrásában élünk,

amely jórészt éppen az oktatás és a társult munka, elsősorban a gazdaság kapcsolatainak, együttműködésének szélesítésére, fokozására irányul, ezek a megállapítások igen ellentmondásosak és elgondolkodtatóak. A lemaradás okai mindkét oldalon felfedezhetők, a fő kérdés azonban az, *hogyan lehet a kívánt összhangot és együttműködést megvalósítani.*

Ez szoros kapcsolatban van a tervezéssel.

Vitán felül áll, hogy az oktatás tervezése a társadalmi tervezés szerkesztésének képezi, és annak fogyatékosait többé-kevésbé magában hordja. Mivel a tervezés terén nálunk bizonyos fokú haladás ellenére, még mindig érezhető lemaradás tapasztalható, az oktatás tervezése sem lehet mentes a fogyatékosoktól. Sőt ezen a téren a lemaradás sokszor még sokkal szembevetőbb.

A dubrovnikai szemináriumon néhány előadó próbálkozott ennek okainak, mélyebb gyökereinek feltárásával. Rámutattak a tervezés bonyolultságára, a tényezők és körülmények egész sorára és szövevényére, amelyek ismerete, figyelembe vétele nélkül nem lehetséges jó, megbízható távlati fejlesztési terveket és évi munkaprogramokat kidolgozni. Mindenekelőtt a valóság tárgyilagos feltárására van szükség, de a tervezőknek feltétlenül ismerniük kell a fejlődés főbb irányzatait is. A jövőbelátás mellett a korszerű tervezés alkotó hozzáállást és a tervezésben részt vevő különböző szakszolgálatok és öngazgatási szervek sokoldalú együttműködését igényli. Pontos adatok, megbízható információk hiányában azonban mindez nem juthat kellő mértékben kifejezésre. Ilyen adatokhoz és információhoz csak tárgyilagos felmérésekkel, a helyzet és a fejlődés mélyreható elemzésével lehet eljutni.

A tervezés tehát igen összetett folyamat, amely több fázisból áll, és amely szoros kapcsolatban van az irányítás más komponenseivel.

A felsőoktatás korszerűbb tervezéséhez mindenekelőtt legalább megközelítően pontos adatokra volna szükség a jelenlegi és jövőbeli káderek szükségletekről. Tiszta képet kellene alkotni a foglalkoztatottak képzettségi struktúrájának alakulásáról. Ennek megállapításában, meghatározásában és a különböző káderprofilok kialakításában a fő szerepet a termelői és gazdaságon kívüli munkaszervezeteknek kell vállalniuk. Ugyanakkor ezen a téren, kezdve a szükségletek megállapításától, mind szorosabb együttműködésre van szükség elsősorban a gazdaság és a felsőoktatás között. Ez többek között, szükségessé teszi, *hogy az egyetemek is mélyrehatóbban foglalkozzanak ezekkel a kérdésekkel, hogy képessé tegyék magukat az ezekben a folyamatokban való hatékonyabb bekapcsolódásra* — állapította meg több előadó és felszólaló.

Ezzel összefüggésben aztán még néhány, szintén igen időszerű kérdés került megvitatásra. Többen foglalkoztak pl. a pályaválasztás, illetve pályairányítás kérdésével. Rámutattak az e téren tapasztalható és mindjobban elhatalmasodó aránytalanságokra. Horvátországban pl. a hallgatók több mint 50 százaléka a különböző társadalmi irányzatokat vá-

lasztja. Hasonló a helyzet a többi köztársaságokban és a tartományokban is. Ez egyes, gyakran igen keresett szakemberek létszámának csökkenéséhez vezet, aminek a gazdasági fejlődés szempontjából nagyon káros következményei lesznek (sőt már ezek a következmények sok helyen nagyon érezhetőek).

A helyzet megváltoztatása, javítása céljából több építő jellegű javaslat hangzott el. Egybehangzó vélemény szerint az összes érdekelt tényező összehangolt akciójára van szükség, ami magában foglalja a szükséges korlátozásokat is a beiratkozásnál. A kérdés igen bonyolult, gyökerei visszanyúlnak az általános iskolába és az egységes középiskolába, ahol a pályairányítást sokkal jobban kellene megszervezni.

Az egyes egyetemi karokra nehezedő nyomás, a tervezettnél is nagyobb létszámú hallgató felvétele az ún. pedagógiai standardok (tárgyi és személyi feltételek) csökkenéséhez vezet, az pedig menthetetlenül maga után vonja az oktatás színvonalának és az eredményességnek a csökkenését az egyetemeken. Ennek viszont nagyon súlyos következményei lehetnek a társadalmi fejlődésre.

Az ok és okozati összefüggések ilyen, többször eléggé mélyenszántó feltárása, és a kiutak, megfelelő megoldások utáni kutatás, komoly hozzájárulást jelent az elmélet gazdagításához és a gyakorlat fejlesztéséhez egyaránt. Ezek azonban csak lehetőségek, amelyek felhasználása még sok tényezőtől és körülménytől függ. Fontos kérdés ezzel kapcsolatban, hogy ezek a megállapítások, alkotó gondolatok eljutnak-e egyáltalán az érdekelttekhez, és azok miképpen viszonyulnak az elméletnek ezekhez a vívmányaihoz. Nem nagy horderejű elméleti felfedezésről van itt szó, de a felcsillanó alkotó jellegű gondolatok, a problémák több oldalú megvilágítása, és a megoldásokhoz vezető utak feltárása sokszor jó támaszul és útmutatásul szolgálhat. Azonkívül mozgósító jellege is van: komolyabb kutatások megindítására és az egyes kérdések mélyrehatóbb, interdiszciplináris tanulmányozására ösztönöz.

A másik két altéma feldolgozása, megvilágítása némileg háttérbe szorult, ami, természetesen, nem zárta ki az alkotó hozzáállásokat és sok érdekes gondolat felvetését.

Az oktatás és a művelődés kapcsolatának taglalásánál a kiindulópont a művelt ember kialakításának szükségessége volt, ami önigazgatási társadalmunk igen lényeges vonását, illetve törekvését tükrözi. Egyes előadók nyomatékosan rámutattak azokra a veszélyekre, amelyek a munkán és a szakemberképzésen belül végbemenő nagyméretű specializációból erednek, és ami gyakran gátlólag hat a sokoldalú személyiség kibontakozására. Erre az egyoldalúságra, illetve veszélyre a szeminárium ajánlásaiban is utaltak. A kérdés lényege abban jut sűrített formában kifejezésre, hogy miképpen lehet az általános műveltséget nyújtó képzést összehangba hozni a korszerű szakképzéssel. Ennek megvalósítása céljából egyes előadók, a külföldi tapasztalatokat is figyelembe véve, szorgalmazták megfelelő, főleg az oktatáson kívül folyó művelődési formák

meghonosítását az egyetemen. Mások e témával kapcsolatban az emberi kreativitás kibontakoztatását helyezték előtérbe.

Az oktatás demokratizálásáról már az első altémával kapcsolatban is sok szó esett, sok érdekes adat került napvilágra. Kétségtelen, hogy a felsőoktatás expanziója bővítette a lehetőségeket, szélesebbre tárta az egyetemek kapuit azok előtt is, akik oda, elsősorban szociális helyzetükből adódóan, a múltban nem juthattak be. Az oktatásra való jog tehát világméretekben, mindenekelőtt a szocialista országokban, mind közelebb kerül a teljes megvalósításhoz. Ehhez a munka melletti oktatás is jelentősen hozzájárul. Ugyanakkor (különösen egyes külföldi előadók) rámutattak az e téren még mindig meglévő akadályokra, amelyek gyakran az emberek elmaradottságában gyökereznek. Mindenesetre biztató jelenség, hogy ezek az akadályok és gátak még a fejlődő országokban is fokozatosan megszűnnek, leomlanak.

A kérdéssel kapcsolatban sok mozzanat és körülmény még eléggé tisztázatlan maradt, különösen, ha az oktatásra és külön a felsőoktatásra való jogot a kötelesség viszonylatában taglaljuk.

A négynapos szeminárium *javaslatok elfogadásával* ért véget. Ezek meglehetősen általánosak; az elhangzottak főbb mondanivalójának a kiemelésére szorítkoznak. Az semmiképpen sem világlik ki (kellő mértékben) belőlük, hogy kire irányulnak, kit, milyen szerveket kívánnak mozgósítani, ami nagy fogyatékoságnak számít.

Végül tanúságként jellemezni kívánjuk *a szemináriumon uralkodó légkört*. Az egész szemináriumot nemzetközi jellege határozta meg: a különböző világrészekről és országokból összesereglett résztvevők magánbeszélései, kis csoportokban folytatott vitái színesebbé, léktetőbbé tették a szeminárium munkáját. A kölcsönös megértés és együttműködés szelleme hatotta át az egész munkát. Ezáltal újból bebizonyosodott, hogy a dubrovnikai nemzetközi szeminárium valóban fontos szerepet tölt be az országok és népek közeledésében, és külön a jugoszláv egyetemek és a külföldi egyetemek együttműködésének fejlesztésében. Ezen a téren is, természetesen még sok a kiaknázatlan lehetőség, amelyet egymás még jobb megismerésével lehetne előbbre vinni. Ezt a célt egyszerűen szolgálják a szeminárium több nyelven megjelenő kiadványai és közleményei. Az ilyen kimerítő tájékoztatást nyújtó, a kölcsönös tapasztalatcserét szolgáló anyagok közzétételével a jövőben még nagyobb mértékben lehetne ezt a célt szolgálni.

A némileg lehangoló jelenségek közül *a komolyabb viták hiányát* kell elsősorban megemlíteni. Ez szoros kapcsolatban van egy másik tipikus jelenséggel: a hiányzóknak feltűnően nagy számával (különösen a délutáni munkában vett kevés küldött részt). Legkevésbé az egyetemi tanároktól lehetne elvárni, hogy a munkához, egy ilyen költséges értekezlethez így viszonyuljanak (ez a megállapítás, természetesen, csak a hiányzókra — lényegében a résztvevők kisebb létszámára vonatkozik).

Kár, hogy nem alakult ki megfelelő vitaszellem. Feltehetően sokan

nem készültek fel a vitára, pedig a felvetett kérdések között sok volt a vitára serkentő és alkalmat nyújtó probléma. Ezt a hiányosságot, mulasztást talán majd a következő évben sikerül pótolni, illetve kiküszöbölni a szeminárium munkájából.

Ez persze nem homályosíthatja el a szeminárium vitathatatlan értékét. A megoldásra váró kérdések a felsőoktatásban továbbra is halmozódnak. Megoldásukat a nemzetközi eszmecsere és összefogás jelentős mértékben elősegítheti.

A jövő évi szeminárium napirendjére, az elhangzott javaslatok értelmében, szintén egy nagyon időszerű kérdés kerül: a felsőoktatás korszerűsítése — a modern oktatási technológia alkalmazása.

Könyvszemle

Csehák Kálmán

JOSIP BROZ TITO ÖSSZEGYŰJTÖTT
MŰVEI, 10. KÖTET

1942 tavaszán a népfelszabadító harc válságos hetekbe, hónapokba jutott. Az egységes felszabadított terület az addigi legnagyobb kiterjedésű volt ugyan — Kelet-Bosznia, Crna Gora, Hercegovina és Sandžak jelentős részét foglalta magába, a JKP Központi Bizottsága és a Legfelsőbb Parancsnokság Fočában állomásozott, az ország többi részében is kemény küzdelmet vívtak a partizánosztatok és más egységek —, a nehézségek mégis nagyon felhalmozódtak. Ebben az időben szakadásban voltak azok a Szarajevón és Zágrábon át vezető összekötő csatornák, amelyek biztosították a kapcsolatot a Legfelsőbb Parancsnokság meg a Központi Bizottság, valamint Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Macedónia, Vajdaság és-Kosovo között. Ilyen feltételek mellett lehetetlen volt összehangolni a harcot az egész ország területén. Amellett Crna Gorában és Sandžakban, de másutt is, a vezetésben szektásság ütötte fel a fejét a megszállók és hazai szolgálk pedig az addigi legnagyobb, történelemírásunkban harmadik ellenséges offenzíva néven ismert támadásukat indították a partizán főerők ellen.

Különösen Crna Gorában fordult válságosra a népfelszabadító mozgalom, mert az ottani partizánalakulatok felvették a frontális harcot, a terület mindenáron való védelmére törekedtek, amihez jó felszerelésre, fegyverzetre és sok lőszerre volt szükség. Ez a harcmodor nagy veszteségekkel járt emberben, hadianyagban, s amellett a területet sem lehetett megvédeni a túlerővel szemben. Ezek az átmeneti vereségek lehetővé tették a csetnikeknek, hogy megszilárdítsák pozícióikat és a többi vidékre is nagy nyomást gyakoroljanak. Annál is inkább, mert az olaszok jól felfegyverezték őket. De válságos volt a helyzet az egységes felszabadított terület minden pontján: mind Sandžakban, mind Délkelet-Boszniában és Hercegovinában, mert a németek és az olaszok (az eddigiek során először) jól összehangolták akcióikat és bekerítő hadmozdulatokkal akarták megsemmisíteni a partizán főerőket.

A kötetben közreadott dokumentumok arról a hatalmas erőfeszítésről,

együttal Tito hadvezéri és politikusi nagyságáról tanúskodnak, amelyek lehetővé tették e súlyos gondok, nehézségek, gyakran kilátástalannak látszó helyzetek leküzdését, a veszített csaták győzelemmé kovácsolását.

Szembőtlő, hogy a kötetben szereplő okmányok között — az első 1942. április 9-én, az utolsó pedig június 3-án kelt — egyetlen olyan sincs, amely nem a Crna Gora-i, sandžaki, délkelet-boszniai és hercegovinai helyzettel foglalkozik, illetve amely nem a Kominternt tájékoztatja a helyzetről. Ennek oka a már említett összekötő csatornák megszakadásában, meg a hatalmas ellenséges nyomásban keresendő. Tito minden idejét és energiáját lekötötte, hogy kellő utasításokat, parancsot és politikai jellegű okmányt adjon ki annak érdekében, hogy a partizán főerők fegyveres akcióit egybehangolja, irányítsa, illetve hogy utasításokat adjon a szabad területek életének megszervezésére.

A kötetben található 46 parancsát és utasítását a Crna Gora-i és Sandžaki Főparancsnoksághoz, a Hercegovinai és a Kelet-Boszniai Hadművelési Parancsnoksághoz, az 1. és 2. proletárbrigád és néhány osztag és zászlóalj parancsnokságához intézte. Mindegyik parancs, utasítás rövid, tömör, átfogó. Mindegyikben megköveteli, hogy a részleteket a helyszínen, a szükségleteknek és lehetőségeknek megfelelően dolgozzák ki. „Dolgozni a direktívák szellemében kell, de a részleteket a helyszínen kell kimunkálni” áll többek között egyik utasításában. Együttal mindegyik parancs, utasítás hatalmas helyzetismeretéről tanúskodik. Ez jól kiviláglik a durmitori népfelszabadító partizánosztag parancsnokságának 1942. április 10-én 7 órakor Fočán kiadott parancsából is:

Miután kiadja a parancsot Peko Dapčevićnak, hogy Rovcában ne vesztegeljen tovább, mert az többé már nem támaszpont, ezt a következőkkel indokolja meg:

„A frontra sohasem szabad szűk látókörűen tekinteni, amint azt elvtársaink nemegyszer teszik. Az ellenség számára nagyon súlyosak a feltevések, hogy Rovcán át lendüljenek támadásba; most pedig, hogy Piparit és Bjelopavličit ideiglenesen elfoglalta, nincs is rá szüksége. A csetnikbanda mindenképpen Šavnikot veszi célba...” Ezt követően 15 pontba foglalja a teendőket. A 3. pont pl. így hangzik:

„Figyelmeztetünk benneteket, személyesen fogtok felelni nekünk, ha megnyitjátok a frontot a csetnikek felé. Az arcvonalon legfeljebb egy századnak kell feltartóztatnia őket, a többi erő pedig oldalról és hátulról csapjon le rájuk. S ha már visszavetitek a bandákat, úzzétek őket egészen Kolašinig, és hatoljatok be a városba. Ha egyszer menekülni kezdenek, meg sem állnak hazáig — az otthonuk az első támaszpont, ahol befogadják őket.”

Tito delegátusokat is küldött Crna Gorába, Hercegovinába és Sandžakba, általuk pedig írásbeli utasításokat. Ilyen utasítás 23 van a kötetben. Az első 1942. április 10-én 7 órakor kelt Fočán és Milovan Djilasnak, a Legfelsőbb Parancsnokság küldöttének van címezve. Ebben az

utasításban Tito élesen bírálja a piperi és bjelopavlovići elvtársakat a frontális harcmódor és a frontális visszavonulás miatt, s kiadja Djilasnak a parancsot: „Neked mint a Legfelsőbb Parancsnokság küldöttének felelősségre kell vonnod a vétkeseket, s erről számolj be nekünk postafordultával. Nem veszithetünk többé katonailag is, politikailag is a vezető káderek ügyetlensége miatt. Rátermetten elöljárókat kell kineveznünk az alkalmatlanokat és éretleneket pedig félre kell állítanunk a mai helyzetben. Ellenkező esetben még nagyobb csalódásokban lesz részünk.” A továbbiakban a frontális harc kerülésére és a manőverező támadások szorgalmazására ad utasításokat.

Politikai jellegű okmányok is vannak ebben a kötetben. Ilyen pl. a *Nyílt levél a JKP minden Crna Gora-i és bokai szervezetéhez és tagjához*. Ebben elemzi azokat az okokat, amelyek lehetővé tették a csetnikek megerősödését Crna Gorában; rámutat azokra a hibákra és fogyatékoságokra, amelyek gyengítették az össznépi összefogást az olasz megszállókkal szemben. A fogyatékoságok közé az egyes kommunisták szektás magatartását sorolta, akik elferdítették a JKP helyes politikai irányvonalát. A reakció összefogását a megszállókkal a nemzetközi helyzet alakulásával akarták megmagyarázni; azzal az állítással, hogy gyengült az angol—amerikai—szovjet szövetség. „Az efféle felfogások szektás módon veszedelmesen elferdítik a JKP politikai irányvonalát, és csak megkönnyítik a megszállók és lakájaik arra irányuló próbálkozását, hogy megbontsák a nép egységes sorait és polgárháborút provokáljanak ki az országban” — áll Tito nyílt levelében. Majd így folytatja:

„Meg kell érteni, hogy Anglia és Amerika — bár reakciós és Hitlerpárti hangulatú kapitalista körök nem csekély számúak — szövetségesei a Szovjetunióknak a fasiszta hódítók elleni küzdelemben, ez a szövetség pedig sorsdöntő tényező a vérengző hitlerizmus és a vazallusai fölötti győzelemben.”

Nagyon fontosak a *Proleter* áprilisi számában megjelent cikkei is: *A Kommunista Párt és kik a megszállók szövetségesei, A népfelszabadító harc és pártunk szervezeti kérdései*.

Ezekben a cikkekben elemzi a szövetségesek közötti viszonyt, rámutatva arra a tényre, hogy a Hitler-ellenes koalíció tartós szövetség, amelynek az a végső célja, hogy megdöntse a fasiszmust, míg viszont a hazai reakció szövetkezett a megszállókkal, hogy azok segítségével biztosítsa osztályérdekeit és hatalmát a nép felett. Legfőbb ellenségüknek a kommunistákat és a kommunizmust tartják. A kommunisták feladatát pedig a következő mondatban összegezte:

„Teremtsek meg a jugoszláv kommunisták az összes bahaárulók és megszállók egységével szemben az összes hazafiak harcos egységét a megszállók és azok szolgálói ellen.”

Hogy ennek a feladatnak a JKP minél jobban megfelelhessen, továbbra is nagy gondot kell fordítania szervezeti kiépítésére és a káderek kép-

zésére. Ez a mottója a *Proleter* 1942. áprilisi számában megjelent másik cikknek.

„Már megmondtuk — áll az utolsó bekezdésben —, hogy pártunknak csak azért sikerült leküzdenie minden akadályt és betölteni a népfelszabadító harc szervezőerejének nagy küldetését, mert szervezetileg szilárd és egységes volt... Mozgósítsuk ilyen irányban minden erőnket, fáradozzunk ezen éjjel-nappal, emeljük egyre magasabbra pártunk zászlaját, hogy úgy mint eddig, ezután is becsülettel teljesítse kötelességét.”

Ebben az időben írt munkáiban élesen elítélte a Jugoszlávia egyes vidékein jelentkező baloldali elhajlásokat, amelyek azzal a veszéllyel fenyegettek, hogy lényegesen leszűkítik a népfelszabadító harc tömegbázisát. Ismételten hangsúlyozta, hogy a JKP-nek a társadalom széles rétegeit kell tömörítenie a megszállók és a hazai szolgáik elleni harcban, ezért szó sem lehet a harc „második szakaszáról”. Akik ilyesmiről beszélnek, dogmatikusan viszonyulnak a dolgokhoz és szektás nézeteket vallanak. Ezeket meg kell fékezni, mielőtt még komolyabb károkat okoznának az össznépi felszabadító harcnak.

Nagy jelentőségűek a kötetben található táviratok is, amelyeket Tito küldött Moszkvába a Kominternnek. Nem csupán azért jelentősek, mert ezekben igen fontos adatok találhatóak a szabad terület ellen indított ellenséges offenzíváról, a súlyos harcokról, melyeket a partizánok vívtak a kelet-boszniai, hercegovinai, Crna Gora-i és sandžaki harcteréken, hanem azért is, mert Tito szorgalmazza bennük, hogy tegyék közzé a csetnikek árulásáról szóló adatokat. Tudatni kell a világgal, hangsúlyozta számtalanszor Tito, hogy Draža Mihailović csetnikjei a megszállók szolgálatában állnak, és hogy a partizánok súlyos harcokat vívnak ellenük.

A Kominternnek küldött táviratokból sok adatot sugárzott a Szabad Jugoszlávia Rádióállomás és ezzel hozzájárult ahhoz, hogy a nyugati szövetségesek is tudomást szerezzenek a valós helyzetről Jugoszláviában.

Mišo Leković, a kötettel kapcsolatos kutatások irányítója, aki az egybegyűjtött anyagot sajtó alá rendezte, jegyzetekkel, időrendi táblázattal és más mutatókkal ellátta, alapos munkát végzett. A jegyzetekben, amellett, hogy mértéktartó, számos olyan adatot közöl, amelyek megkönnyítik a kötetben közreadott dokumentumok jobb megértését, a teljesebb kép kialakítását népfelszabadító harcunk e szakaszáról. Ezt a célt szolgálja az időrendi és a névmutató is. A névmutatóból tudomást szerzünk még sok forradalmár és más személyiség későbbi sorsáról, magatartásáról is.

A fordítók és akik e kötet magyar nyelvű megjelentetésén munkálkodtak, szintén hivatásuk magaslatán álltak. Ennek köszönhető a gördülékeny nyelvezet, amelyen csak helyyel-közzel érezhető, hogy fordítás eredménye, valamint a könyv szép esztétikai külleme.

Mint ahogyan az eddigi köteteket is, bizonyára ezt a kötetet is ered-

ményesen felhasználhatják mindazok, akik hivatásból vagy tudásvágyból akarják megismerni történelmünk még mindig közelmúltnak számító fontos eseményeit. Tanulóifjúságunk és pedagógusaink számára pedig, a többi kötetrel együtt, szinte nélkülözhetetlen segédkönyv ez a kötet is.

JUGOSZLÁVIA ÉS A SZOVJET SZÖVETSÉG
VISZONYÁNAK EGY SZAKASZA
VLADIMIR DEDIJER AKADÉMIKUS
MEGLÁTÁSÁBAN

Vladimir Dedijer: Izgubljena bitka Josifa Visarionoviča Staljina. Izdavačka organizacija Rad, Beograd, 1978.; X. + 416 oldal. — Fejezet-címek: Mladi o 1948. godini i ovoj knjizi; Predgovor prvom izdanju (Bohinj, 16. januara 1969.); I. Pred buru; II. Istorijat razdora; III. Srž sukoba: ekonomski odnosi; VI Sukob postaje javan; V Sami u svetu; VI. Inkvizicija u Istočnoj Evropi; VII. Probijanje obruča; VIII. Preispitivanje svoje duše.

Vladimir Dedijer: Dokumenti 1948 I—III. Izdavačka radna organizacija Rad, Beograd, 1979. — Az első kötet alcíme: Dokumenti 1943—1948, XXXVIII + 640 oldal, 1—132. okmány — A második kötet alcíme: Dokumenti iz 1949., XXII + 692 oldal, 133—225. okmány — A harmadik kötet alcíme: Dokumenti 1950—1953., XXII + 807 oldal, 226—336. okmány.

A két könyvet azért tárgyaljuk együtt, mert egyazon témából merítik a mondanivalójukat. A szerző elemzi a tájékoztatóirodás sztalinista idők előzményeit, a jugoszlávellenes támadás nyílt összeütközéssé fajulását, majd a szocialista Jugoszlávia és a Tito-klikk, vagyis az ország vezetősége és dolgozói ellen folytatott támadás kifulladását és a két ország viszonyának tartós alapokon való rendezését, s végül az 50-es évek utáni idők szovjet politikájában fellelhető 1948-as elhantolt politika kísértését. Ebben az utóbbi kérdéskörben fáradhatatlan a szerző: az első könyve az 1968-as csehszlovákiai katonai beavatkozás nyomán jön létre. Az események kiváltotta és a napilapjainkban megjelentetett tárcákból már 1969-ben könyvet alkotott. Második könyvét, amely másfél évtizeddel később, egyidőben első könyve második kiadásával hagyta el a sajtót, részben az 1953-as évek utáni jelentős eseményeknek szentelte. Ilyen volt például az 1976 júniusában megtartott európai kommunista és munkáspártok értekezlete. Második könyve zárókötetében, függelékként, több mint 400 oldalon (304—336. melléklet) az 1953—1978-ig lezajlott fontosabb események okmányai olvashatók.

De a két könyv közötti különbségek is szembeűnőek. Az egykötetes könyv létrejöttének indítékait Csehszlovákia 1968. évi katonai megszállása váltotta ki, így magán viseli azoknak az időknek érzelmi és hangulati jegyeit is. A szerző szükségét érzi, hogy egy teljes nemzedéknek szóljon népszerűen és érdekfeszítően az 1948-as eseményekről mint szemtanú, részvevő, számtalan esemény, beszélgetés és eszmecsere bizalmi embere. Ezt a könyvet első kiadásakor 3 napilapunknak írt tárcáiból és egyéb publicisztikai írásaiból szerkeszti meg a szerző 1969-ben. A másik több mint 2200 oldalas, háromkötetes könyv megjelenése egybeesik az előbbi könyv újabb megjelentetésével, egy további új nemzedékhez szólva.

A két könyv nemcsak keletkezési idejében, de megírási módjában is különbözik. Az első tárcák laza sorozata, melyeket a szerző a szlovéniai Delo, a macedóniai Nova Makedonija és a szarajevói Oslobodjenje napilapoknak írt, rengeteg kevésbé ismert részlet feltárásával, amelyet csak bennfentesként és az akkori idők pártvezetőségének bizalmi embereként tudhatott meg és tapasztalt. Így ez a könyv, ilaza szerkezete ellenére is, bizonyos mértékben rokon a kulcsregénnyel, azzal a különbséggel, hogy Vladimir Dedijer Joszif Visszárionovics Sztálin elveszített ütközete című könyve nem egy elképzelt fantasztikumot tár fel, hanem az említett idők sorsdöntő komolyságú valóságát. A háromkötetes mű, másfél évtizeddel később kerül a nagy nyilvánosság elé, látszólag a szerző személyétől független sokéves okmány és adatgyűjtéséből kiindulva és utólagos levéltári kutatások eredményeképpen. Ezt a művét három vaskos kötetben, sorszámozott szövegrészletek és teljes okmányok, szövegek alapján szerkesztette meg a szerző, azzal a megjegyzéssel, hogy nehéz meghatározni a mű jellegét. Annyi azonnal megállapítható, hogy nem okmánygyűjteményről van szó, legalábbis nem a szó szoros értelmében, mert közöl diplomáciai jegyzéket, párthatározatot, bírósági vádiratot és ítéletet, majd a kivégzettek bírósági vagy pártfórumi rehabilitációs okmányát, pártvezetőségi leveleket, de újságokban megjelent cikkeket és híreket, tisztségviselői beszédeket, sajtónyilatkozatot, de megírt beszélgetéseket is, amelyeket a szerző az említett idők krónikásként naplójegyzetből, vagy közvetlen visszaemlékezésből ismertet. Noha a kötetek alcímében ott szerepel az okmány megjelölés, a szerző előszavában (I. kötet, 7. oldal) abból indul ki, hogy olvasójának „anyagot” (gradju), adalékot nyújt azon események és főleg viszonyok jellemzésére, amelyek igaz, hogy az 1948. évben csúcsosodtak ki, de azért 1943 novemberéig visszavezethetők. Ezért függelékében (III. kötet 479—781. oldal) is innen indul el a könyv, hézagossabban közölve a mellékleteket, s halad egészen Tito 1978-ban Kínából való visszatéréséig, illetve néhai elnökünknek a Szlovén SZK politikai aktívájával tartott beszélgetéséig.

Ami mégis közös és egy témává kerekíti a szerző négy kötetét, az Vladimir Dedijer szenvedélyes kiállása minden ország jogáért, hogy szabadon válassza meg fejlődése útját és az az ellenszenv, hogy ne a nagy-

hatalmak osztozkodjanak a kis országok sorsa felett, megvalósítva ezzel saját „érdekövezetükön” belül a diktátumukat. Ezekben az alapkérdésekben nem ismer kompromisszumot Dedijer.

Ez a szenvedélyesség több esetben olyan heves, még akkor is, amikor okmányokhoz fűz megjegyzést és személyes élményeiből merít, hogy úgy tűnik az olvasónak, mintha 1948-at vagy 1949-et írának. S ez egyben a négy kötet fogyatékosága is, mert a szenvedély nemcsak a politikában, de a történelem tárgyalásában, pontosabban: a történelmi események tudományos igényű elemzésében rossz tanácsadó. De ennek ellenére a szerző, aki 1967 óta akadémiai tag, aki mint egyetemi előadó megjárta számos nagy hírű nyugati egyetemi központot, s mint a politikai vezetőségünk valamikori bennfentese, érdekes, helyenként lenyűgöző olvasmányt nyújt olyan mértékben, hogy az olvasóval elfeledteti könyve nagy terjedelmét s helyenkénti terjengősségét.

A háromkötetes terjedelmes szövegválogatás, amely csak egy évszámot, az 1948-at viseli címként, szerkesztési elveinek lényegéhez legjobb magyarázatot a Joszif Visszárionovics Sztálin elveszített ütközete című könyv nyújt. Ez a könyv meghatározott módon kulcs a később közreadott három vaskos kötetű műhöz. A Sztálin Jugoszláviával szembeni 1948—1953-ig folytatott és elveszített ütközetéről írt könyvéről, amelyet az önmagát felgyújtó Jan Palahnak szentel, az első kiadás előszavában (5 oldal) a szerző ki is mondja: „Ez nem az 1948—1953-as események története, hanem csak az események sodrában szerzett személyes élményeimről szól... Teljes három hónapon át írtam ezeket a tárcákat, minden más munkámat félretéve. Erre az késztetett, hogy hazánk fölé ismét ugyanolyan veszély tornyosult, mint 20 évvel előbb. Remélem, hogy az ifjú nemzedékek ezekben a tárcákban anyagot és adalékot találnak ahhoz, hogy véleményt alkossanak maguknak a Szovjet Szövetség és a Jugoszlávia között 1948-ban kitört és 1953-ig tartó összetűzésről.” Lényegében ez a módszer, amelyhez Vasa Čubrilović akadémikus segítségét is igénybe vette; amit az 1948 című könyve előszavában (I. kötet XI. oldal) megköszön, és főleg az azonos cél vezérli a háromkötetes szöveggyűjtemény szerkesztésekor.

A szöveggyűjteményt, persze, ne képzeljük rideg, tárgyilagos, még kevésbé pedig holt szövegek halmazának. Kitűnő érzékkel a benyomáskeltéshez és az olvasó élményének kiváltásához válogatja ki megkerülhetetlen szövegek mellé az apróbbakat, amelyek nem dokumentumjellegűek, de „megszólatatják” a terjedelmes pártokmányokat és diplomáciai jegyzékeket, rámutatva a szertartásszerű szövegmondás hátterére és látszó szándékára. Dedijer itt is bebizonyította, hogy nemcsak elismert történész, de kitűnő érzékkel és tehetséggel megáldott újságíró is marad élete végéig. V. Dedijer, a maga módján persze, megszívleli E. Kardelj figyelmeztetését is a Tájékoztató Irodával kapcsolatban. Kardelj ugyanis megjegyezte, hogy az okmányokhoz ragaszkodó történészek vagy megfélemlenek, vagy nem tudják, hogy a munkásmozgalomban nemzetközi

viszonylatban kialakult a határozatok és közlemények megfogalmazásának egy sajátos módja, mely szerint egyet értettek alatta, s szó szerint mást írtak le. Így, aki csak az okmányokból akar kiindulni, az édeskeveset fog megérteni a tájékoztató irodás összetűzés (körülményeiből, hátteréből és lényegéből).

Vladimir Dedijer korántsem okmányokat gyűjt egybe, inkább szöveggyűjteményről van szó, amelynek szerkesztési elvei lehetőséget nyújtanak arra, hogy közvetlenül kommentáljon a szerző. Ugyanis V. Dedijer idéz a már elsőnek megemlített Joszif Visszárionovics Sztálin elveszített ütközete című könyvének tárcáiból is, beszerkesztve az okmányok közé. Hasonlóképpen találkozunk V. Dedijer Adalékok Tito életrajzához című könyvének részleteivel, valamint naplójegyzeteivel, amelyeknek A könyv a könyvről címet adta, s amelyekben a Tito-életrajz megírásával kapcsolatos eseményeket és a Titóval folytatott beszélgetéseket jegyezte le. Tehát mindenképpen a három vaskos kötet szerzőjéről, nem pedig a szerkesztőjéről van szó.

Felmerül a kérdés, miért indul el V. Dedijer 1943. november 29-étől és az AVNOJ-kiáltványától (nagyon helyesen), nem pedig a határozatoktól, ahogyan a szakirodalom leginkább teszi. Mert az első okmány lényegesebb és többet mond. Ugyanis 1948. június 28-án, amikor közzéteszik a Tájékoztató Iroda bukaresti ülésének nyilvános támadását Jugoszlávia ellen, a nézeteltérések már nem újkeletűek. A szerző (I. Előszó, 8—9. oldal) idézi a távolba nyúló előzményeket, majd Titót és B. Kidričet, hivatkozik M. Djilasra és idézi E. Kardelj-t, valamint V. Bakarićot. Mindenesetre az előzmények okmányait szelektálva iktatja be szöveggyűjteményébe. Az 1943—1948 időszakról eltérően, a szerző kijelentése szerint (I. Előszó, 7—8. oldal) a központi eseménysorozatra és annak hátterére vonatkozó és az 1948—1956-ig terjedő időszak minden hozzáférhető dokumentumát közzéteszi, azzal a megjegyzéssel, hogy az események közelsége miatt az érintett országok levéltárai még hozzáférhetetlenek, részben vagy teljesen zároltak még a tudományos kutatók számára.

Hogy milyen mélyre nyúlnak a két ország között az ellentmondások, erre a szerző idézi Tito szavait, amelyeket tollbamondott életrajza megírásakor (az első szerbhorvát nyelvű kiadás, 1955, 405. oldal): „Viszonyaink a Szovjetunióval már a háború kezdetétől romlottak. Az alapvető kérdés abban volt, hogy Moszkva nem kívánt semmilyen tőle független mozgalmat, olyat, amely elsősorban sajátosságáról, saját népéről visel gondot, hanem olyan mozgalmat szeretett volna látni, amely vakon engedelmeskedik neki és külpolitikájának, pusztá eszköze lett volna, még hozzá igazságtalan külpolitikai eszköze, amely nem számol a kis népek érdekeivel, hanem csak a nagyhatalmi terjeszkedéssel.”

A három nagyterjedelmű kötetben nemcsak a két ország viszonyára vonatkozó anyagot teszik közzé, hanem az összes kelet-európai országokra vonatkozó tájékoztató irodás anyagot és a világ számos kommu-

nista pártjának határozatait, vezetőik nyilatkozatát, hisz fokozatosan mindezeket bevonták a Jugoszlávia elleni támadásba. Nagyon sokfélék a közzétett mellékletek és forrásaik is. Figyelemre méltó az a körülmény is, hogy Vladimir Dedijer akadémikus elméleti jellegű mellékleteket is beiktatott háromkötetes művébe. Sőt ezenfelül, s ezt megint nem a száraz tudós logikája sugallta, gazdag fényképmelléklet- és karikatúraanyagot is közöl, abból a megfontolásból, hogy azok is az elmúlt idők sajátos dokumentumai, amelyeknek értékük van a történelemtudomány szempontjából.

Dr. Vladimir Bakarić, élő marxistáink korifeusa, 1978-ban nyilatkozott a ljubljanoi Delonak (január 29-i szám), s a tájékoztató irodás eseményekről többek között a következőket mondta: „Ezeket az eseményeket a mai napig sem elemeztük alapos tudományossággal. Nyilvánvaló, hogy szakításunk 1948-ban a Tájékoztató Irodával csak folytatása volt egy folyamatnak, amely sokkal előbb megindult. Az első nézeteltérések, ha így nevezhetem őket, már a háború előtt felmerültek. Tito követeléseiről van szó (abban az időben még szó sem volt viszálykeltésről), hogy a párt vezetősége az országba jöjjön, hogy a saját, ne pedig a Komintern eszközeiből tartsa fenn magát. Továbbá figyelembe kell venni a fasizmus megítélését is. A miénk egy s másban különbözött a Komintern értékelésétől. Ide tartoznak ezenkívül az AVNOJ (JAFNFT) megalakítása körüli összeütközések és az ehhez hasonlóak. Ezek a nézeteltérések addig halmozódtak, hogy 1948-ban bekövetkezett a formális és nyílt összetűzés.”

Kétségtelen, hogy azon hiány pótlásában, amiről V. Bakarić beszélt, V. Dedijer háromkötetes műve nagy segítséget fog jelenteni. Könyvkiadásunk szempontjából viszont a belgrádi Rad Könyvkiadó vállalkozása országos kulturális esemény.

LAZAR KOLISEVSZKI: A MACEDÓN NEMZETI
KÉRDÉS

*(A Jugoszláv Néphadsereg Hadtörténeti Intézetének
kiadványa)*

A macedón nemzeti kérdés iránti érdeklődés manapság is igen nagy, ezért került sor az ismert forradalmár erre vonatkozó cikkeinek, beszédeinek megjelentetésére. Mindezek a beszédek 1944 és 1960 között hangzottak el, jelentős évfordulók alkalmával, s a cikkek, tudományos értekezések is ebben az időszakban jelentek meg különböző lapokban és folyóiratokban. Ebben a második kiadásban a szerző elfogadta az olvasók és a kiadó javaslatát, hogy más rendszerezést alkalmazzon. Az első kiadásban ugyanis kronológiai módszert alkalmazott, s ezért a macedón nemzeti kérdés fejlődési szakaszai nem voltak teljes mértékben szemléltetők. Ez a második kiadás áttekinthetőbb. Ezzel a módszerrel egyben lehetőség nyílt a munkás- és nemzeti mozgalom egységének teljesebb ismertetésére. Ugyanakkor ez a rendszerezés szemléltetőben ismerteti 1941. október 11-ének, a macedón nép története fordulópontjának jelentőségét, továbbá a szocialista Jugoszlávia népei és nemzetiségei közösségében folytatott küzdelmet a testvériség és egység elmélyítéséért, végül a Macedónia iránti hódító törekvéseket. Ezáltal szükségesnek mutatkozott, hogy néhány később elhangzott beszéd és megjelent írás is bekerüljön a második kiadásba. Ugyanakkor az első kiadásban napvilágot látott szövegek egy része kimaradt, mert ezeket már más helyeken és publikációkban részletesebben közreadták.

A macedón nemzeti kérdés és nemzeti öntudat fejlődése egybeesik az elmaradt török birodalomhoz tartozó Macedóniában jelentkező tökéletes viszonyok kialakulásával. A Macedón Belső Forradalom Szervezete (VMRO) Macedónia felszabadulásáért küzd, tehát a nemzeti kérdés fejlődése már abba a szakaszába ért, amikor ezek a politikai törekvések is kifejezésre juthattak. Persze, ezek a törekvések nem bontakozhattak ki, mert a forradalmi szervezet vezetőségében is a nagybolgár ideológia és hódító törekvések érvényesültek. Az 1903. évi ilindeni felkelés, noha a pillanatnyi társadalmi-politikai feltételek még nem voltak érettek hozzá, mégis a nemzeti felszabadító harcnak már egy bizonyos fejlettségi fokát

jelezte. A nemzeti és munkásmozgalom egységét tükrözte a Kruševói Köztársaság is. 1908-ban az ifjú török forradalom időszakában a macedón forradalmárok és szocialisták egyöntetűen az ifjú török rendszer védelméért szálltak síkra, mert határozott társadalmi-politikai reformokat és autonómiát reméltek tőle. A Balkán-háborúk és a török uralom megszűnése azonban nem hozták meg a macedón népnek a nemzeti felszabadulást. Mert a nemzeti felszabadító harc új feltételek és megváltozott viszonyok között folyt, a forradalmi munkásmozgalom pedig a JKP vezette osztályharc integrális részét képezte. Lassította azonban a forradalmi munkásmozgalom intenzitását Macedóniában, hogy Jugoszlávia Kommunista Pártja 1923-ban a nemzeti kérdésben helytelen álláspontot foglalt el. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a macedón nép nemzeti elégedetlenségét a VMRO és a többi polgári párt a saját pártpolitikai célkitűzései megvalósítására próbálta kihasználni. 1923 után azonban a JKP a nemzeti és a macedón kérdésben is helyesebb álláspontra helyezkedett, azzal a határozattal, hogy ennek jelentősége sem lesz kisebb a horvát és a szlovén nemzeti kérdésnél. Egyúttal elismerték a macedón nép jogát az önrendelkezésre és az elszakadásra is. A macedón nemzeti kérdésben proklamált helyes álláspont további afirmációja 1937 után jutott teljes mértékben kifejezésre, amikor J. B. Tito vette kezébe a JKP osztályharcának irányítását. Az 1940 októberében Zágrábban megtartott ötödik pártértekezlet — mint ismeretes — állást foglalt a macedón nép önállóságáért, és önrendelkezéséért folytatott harc támogatása mellett, de előtérbe helyezte az olasz és a bolgár hódító törekvések leleplezésének fontosságát is. Macedóniában azonban már ebben az időszakban az akkori Tartományi Pártbizottságban olyan elhajlások is jelentkeztek, amelyek a nemzeti felszabadító és az osztályharc egységét is veszélybe sodorták. A Tartományi Pártbizottság titkára „a nemzeti front” létrehozásának elsődlegességét hangoztatta, és ennek megvalósítása érdekében a bolgár profaszta elemekkel való együttműködéstől sem riadt vissza. Ez az álláspont lényegében nem sokat változott a megszállás után sem, amikor a Vardár menti Macedónia nagy része bolgár megszállás alá került. Ez kifejezésre jutott a Bolgár Munkáspárthoz (kommunista) való csatlakozás tendenciájában is azzal az indoklással, hogy itt a feltételek hiányoznak a népfelkelés megindítására, mivel a feldarabolt ország többi területeivel szemben — amelyek elvesztették függetlenségüket és megszállás alá kerültek — Macedóniának Bulgáriához történt csatolását nem lehet így értelmezni. Jugoszlávia Kommunista Pártja központi vezetőségének azért nagy erőfeszítésébe került az új Tartományi Pártbizottság megalakítása. Ezáltal 1941. október 21-e, a macedón népfelkelés napja egyúttal sorsdöntő is volt. Ezután a népfelszabadító harc ezen a területen is egyre jobban fellendült, bár nem volt mentes a megcorpanásoktól sem. Ebben a küzdelemben kétségtelenül új szakaszt jelentett a JKSZ Központi Bizottságának határozata, amelynek értelmében 1943 márciusában Tetovón megalakult Macedónia Kommunista Pártja.

nak Központi Bizottsága, amely nagy fontosságú volt a macedóniai párt és politikai vezetőség további önállósulására, a pártszervezetek és káderek további erősödésére. A következő időszakban nemcsak a macedón partizánosztagok harci tevékenysége fokozódott, és újabb területek szabadultak fel, hanem a megszállt bolgár hadsereg szökevényeiből is antifasiszta harci egységek alakultak.

Mint ismeretes, az AVNOJ II. ülése nagy jelentőségű volt Jugoszlávia népei és nemzetiségei számára. Ugyanígy a macedóniai nemzeti kérdés helyes rendezésének törvényes biztosítását is az ülésezés határozatába foglalta. A felszabadulást követő két évtizedet is a szerző írásaiban és beszédeiben a testvériség és egység eszméje elmélyítési időszakának nevezi. Többször ismertette a jugoszláv szocialista hazaszereket alapelveit, amellyel szöges ellentétben áll minden nacionalista megnyilvánulás, elhajlás és szeparatizmusra való törekvés. Külön foglalkozott a nyelvi egyenjogúsággal, azzal, hogy hazánkban nincs és nem lehet privilegizált államnyelv.

Kolisevszki az 1960-as években megjelentetett írásainak és beszédeinek jó részét a Macedónia és a macedón nép iránti hódító törekvések taglalásának szentelte. Külön kitért azoknak a nagybolgár törekvéseknek a tarthatatlanságára, miszerint a macedón lakosság lényegében bolgár és a múltbeli harca az autonómiáért tulajdonképpen egy ideiglenes történelmi kompromisszum a balkáni államok Macedóniáért vívott egymás közti harcának feltételei között.

Ezzel szemben azonban a külföldi hódító törekvések propagandája nem akadályozhatta meg a macedón nép nemzeti politikai integrációjának történelmi folyamatát. Mindez a legnehezebb körülmények között ment végbe a szomszédos államok macedónellenes, elnemzetlenítő, asszimilációs törekvései miatt. Természetesen a múltbeli törekvések a macedón kérdés „rendezésénél” legkevésbé vették tekintetbe a macedón nép óhajait és nemzeti érdekeit. Ezért a macedón nép igazi felszabadulásának útja volt, amikor még a népfelszabadító harc időszakában az Egyesült Népfelszabadító Front platformját fogadta el. A háború után a Macedón Szocialista Köztársaság fejlődése hozzájárult a macedónok nemzeti hovatartozásának erősödéséhez is, függetlenül attól, hogy hol élnek.

Biacsi Mária

ZAGORKA GOLUBOVIĆ: A CSALÁD MINT EMBERI KÖZÖSSÉG*

A zágrábi Naprijed kiadó Zagorka Golubović egy érdekes könyvét jelentette meg ebben az évben. A könyv ritka élményt jelent azon olvasók számára, akik a családi élet értelmét kutatják. A szerző régóta foglalkozik a családi élet tanulmányozásával. Kutatási eredményeit (1971—1974) a belgrádi bölcsészkar szociológiai tanszékén adta elő, majd ezt dolgozta fel könyv formájában. A háromszáz oldalas mű fejezetcímei: Családszociológia — tudományág, amely a családdal mint társadalmi csoporttal és ennek fogyatékoságaival foglalkozik; Elméleti irányzatok a család tanulmányozásában — A család mint bioszociális egység; A családi szervezet kialakulásának tényezői; Társadalmi-kulturális rendszerek és családtípusok; A család funkciói és a társadalmi rendszer; A társadalmi változások és a család fejlődése — A család szerkezete; A család tagjainak helyzete és a család szerepek; A családi viszonyok; Az értékrendszer, mint a családi élet eleme; A család integrálása és dezintegrálása — A család mint a társadalmi rendszer és a személyiség hídja; A személyiségkialakulás folyamatai a családban; A személyiség helye a mai családban és fejlődési feltételei.

Zagorka Golubovićot könyvének megírásakor az a kutatási vágy vezérelte, hogy alternatívát keressen a tekintélytiszteelő családfelfogással szemben. Léven maga is marxista, a forrást Marx gazdag opusában találta meg. Mindenekelőtt az ember mint nembeli lény meghatározásában. Ehhez tudni kell, hogy szerzőnk igen alapos ismerője, tudósa a szociális antropológiának és jeles képviselője a humanista és történelmi irányzatú szociológiának. Az ember, akit Zagorka Golubović tanulmányoz, mint összetett lény, a családban — mint immanens társadalmi csoportban — éli le életét születésétől haláláig. Ez a család *emberi közösség*, amelyet a szerző a család szociológiai és antropológiai problémáinak szintézise alapján tárgyal. E problémák a következő feltételezéseken alapulnak:

* Zagorka Golubović: Porodica kao ljudska zajednica, Naprijed, Zágráb, 1981.

1. Mint társadalmi alapsejtet, a családot meghatározzák az adott társadalmi rendszer társadalmi-kulturális feltételei.

2. A család nem tanulmányozható a társadalom osztályszerkezetén kívül.

3. A család nem egyenlíthető ki más „elsődleges csoportokkal”, de magyarázni sem lehet a társadalmi rendszer analógiája alapján.

4. A család alapsejtje a humanizálásnak, azaz személyiségek közössége.

5. A családtanulmányozás nemcsak a kollektíva, de a személyiségek közössége szempontjából is vizsgálja a családot.

6. A család működése jelentősen függ a családi viszonyok nem formális szerkezetétől és a család tagjainak személyiségjegyeitől.

7. A család dinamikáját két síkon kell vizsgálni: mint a társadalmi alapfolyamatok eredményét és mint a családtagoknál beálló változások eredményét.

8. A családot mint a perszonális viszonyok és a csoportcélok totalitását kell tanulmányozni.

A fent vázolt elméleti feltételek vezetik Zagorka Golubovičot a családszociológia következő meghatározásához: „A családszociológia a családot mint társadalmi csoportot tanulmányozza, létezésének és működésének minden aspektusában — mind a társadalmi struktúrához, mind pedig tagjainak személyiségstruktúrájához viszonyítva.” (17.)

Ilyenképpen válik a családszociológia angazsált tudományággá, amely mentes lesz ezáltal a szociologizálástól, hiszen alapját az emberi társadalomról és az emberről kialakított marxi humanista és aktivista álláspont képezi. Zagorka Golubovičnak ugyanis sikerül a kutatás tárgyát — a családot olyképpen felvázolnia, hogy magában foglalja a család fogalmának minden jelentőségét:

— a család a nemek és ezeknek kapcsolatából származó gyerekek közössége (a gyerekek lehetnek örökbefogadottak is);

— a család olyan elsődleges közösség, amelyben kifejlődik a gyermek személyisége;

— a család olyan közösség, amely tagjainak pszichoszociális kapcsolatot, kötődést biztosít.

A család nemcsak az említett univerzális jellegzetességekkel rendelkezik, amelyek sajátos bioszociális közösséget jelentenek, hanem „hidat képez az egyének biológiai világa és a kialakult személyiségek társadalmi világa között”. (64. o.)

Napjainkban mind gyakrabban tanúi vagyunk az egyén és a modern társadalom ütközésének. Az elidegenedés kinyilvánulási formái mind kézenfekvőbbek. Nem egyszer felvetődik az annyira divatos kérdés: „Minek a család?” Z. Golubovič találóan válaszol, hogy az ilyen kérdésfeltevással mindig a házasságra vagy az úgynevezett polgári családra gondolunk. Mert „A szükséglet, hogy megtalálja elveszett védelmét és menedékhelyét, hogy megteremthesse annak a közösségnek a kapcsolatát, amelyet nem tud megtalálni a felaprózott és dezintegrált társadalomban,

a modern embert újra a családra utalja. Ennélfogya az egyén ma nem érzi szükségét a családnak mint intézménynek, hanem a családra mint közösségre van szüksége, a közösségnek, mint fogalomnak minden jellegzetességével, feltételezve azt, hogy fennáll a hovatartozás és a szolidaritás kifejlett érzése, valamint annak lehetősége, amelyben elérhető az érzelmi egyensúly és a teljes személyiség átélése.” (64—65. o.)

A család mint emberi közösség elaborálását a szerző tölcseíró eljárással végzi el. Először mint társadalmi rendszert mutatja be a családot — a legáltalánosabb szinten, majd mint sajátos társadalmi csoportot, hogy végül a család és a személyiség viszonyát tárgyalja. E módszertani eljárás lényege a történelmi-komparatív és strukturális-funkcionális eljárás egységes alkalmazásából, statisztikai elemzések felhasználásából és a meglevő dokumentáció tanulmányozásából, az egyedi esetek elemzéséből (case study) és a terepi vizsgálatokból (field study) áll.

E könyv jelentős hozzájárulás a családszociológia ismeretanyagához hazánkban, ahol most már dr. Marko Mladenović és dr. Olivera Burić mellett autentikus tudóst fémjelez Zagorka Golubović neve is. Szerzőnknek ugyanis sikerült olvasmányosan bemutatnia felfogását egy erősen ötvözött, sajátosan felépített rendszerben anélkül, hogy kizárólagossá vált volna. Mi több, a szociológia, az antropológia és a pszichológia elismert szakemberei gondolatainak és ismereteinek korrekt interpretálása mellett Zagorka Golubović arra ösztönzi könyvének olvasóját: döntse el a saját erkölcsrendszere alapján, hogy mit fogad el és mivel konfrontál. Sőt a megválaszolatlan kérdésekre maga is kereshet választ.

A *Porodica kao ljudska zajednica* című könyv tehát (kimagasló teljesítményre ösztönző angazsált irodalom, de életszerű is. A *modern család*, amely értelmét abban leli, hogy tagjai mint egyéniségek éreznek és fejlődnek, megadott modellje megközelíti az emberi személyiségek közösségének értelmét. Ebben a modern családban, ahol a cél a családtagok szükségletének kielégítése, érezhető a gyerekek iránti orientáció. A gyerekeknek emberré kell válniuk, meghatározott helyet kell szerezniük a társadalomban és fel kell készülniük a felnőtt ember felelősségének vállalására. *A modern család ellensúlya annak a családnak, amely az alkalmazkodó viselkedés rendszerét testesíti meg.* Mert „A személyiségek közössége olyan személyiségtípusokat és olyan egymás közötti viszonyt feltételez, amelyekben az alattvalói helyzet és a polgár lojalitása nem képezi a fő jellegzetességeket, hanem ellenkezőleg, a személyiségre jellemző: az önállóság, az alkotás, az önkezdeményezés és az öntudat.” (266. o.)

Természetesen, a szerző nem feledkezik meg, a figyelmeztetésről: a könyvben a modern család olyan modelljéről van szó, amely a gyakorlatban nem található meg tiszta formában. A család ma is nagy átalakulásokon megy keresztül, a család nem képezi a társadalom önmaga számára elegendő, önálló egységét. A társadalomban és a társadalommal teljesül ki. A család mint önálló személyiségek közössége, szerin-

tünk csak a megváltozott társadalmi feltételekben valósul majd meg. Az út, amelyet a családnak meg kell tennie, hogy emberi közösséggé nőjön, nem kerülheti meg az általános gazdasági és emberi felszabadulást, a nemek közötti egalitárius viszonyért megvívott harcot, az osztály nélküli társadalmat.

A FORUM MARXISTA KÖNYVESBOLTJÁNAK TÁJÉKOZTATÓJA

november—december

*SZERBHORVÁT NYELVŰ
KÖNYVEINKBŐL*

TITO — FORRADALOM — PART

Burić: GOVOR RATNIH
FOTOGRAFIJA
Književne novine, Bgd, 1981.
750,— din.

Dapčević: OD PIRINEJA DO
CETINJA
Prosveta, Bgd, 1981.
540,— din.
Dedijer: DNEVNIK I—III
Társult kiadók, 1981.
2 000 — din.

Dedijer: NOVI PRILOZI ZA
BIOGRAFIJU J. B. TITA
Mladost, Liburnija, Spektar 80—81.
I 700,— din.
II —

HRONOLOGIJA KPJ—SKJ
1919—1979
Partizanska knjiga, Bgd, 81.
I—III 3 000,— din.

Nešović: STVARANJE NOVE
JUGOSLAVIJE
Partizanska knjiga, Bgd, 1981.
1 200,— din.

SPOMENICI NOB I REVOLUCIJE
SR SRBIJE 1941—1945
Ekspert press, Bgd, 1981.
1 500,— din

Stanišić: OLUJNO DOBA
Vajdasági Történettudományi Intézet,
1981.
250,— din.

STVARANJE TITOVE
JUGOSLAVIJE
Privredni pregled, Bgd, 1981.
—

USTANAK U JUGOSLAVIJI 1941.
Turistička štampa, Bgd, 1981.
1 100,— din.

TITO — OD USTANKA DO
POBEDE 1941—1945.
Privredni pregled, Bgd, 1981.
800,— din.

Toljati: PREDAVANJE O FAŠIZMU
BIGZ, Bgd, 1981.
100,— din.

Vlahović: SABRANI RADOVI I—VII
Komunist, Pobjeda, 1981.
2 500,— din.

Vranešević: SINDIKALNA I
REVOLUCIONARNA BORBA
NOVOSADSKIH GRAFIČKIH
RADNIKA
Társult kiadók, Újvidék, 1979.
400,— din.

Vukotić: STVARANJE I UREĐENJE
SLOBODNIH TERITORIJA
U NOB
Privredna štampa, Bgd, 1981.
630,— din.

Mai marxista elmélet

Galbraith: DOBA NEIZVJESNOSTI
Stvarnost, Zgb, 1981.
700,— din.

11 TEZA — sorozat

Lukács: Prilog ontologiji društvenog
bitka: rad
100,— din.

Sartre: Staljinova avet
50,— din.

Čačinović—Puhovski: Subjekt kritič-
ke teorije
50,— din.

Dragosavac: Klase i inteligencija,
slobode i kritika
50,— din.

Colletti: Ideologije od '68 do danas
50,— din.

Koščević: Od čovjeka do radnika
50,— din.

Kulturni radnik, Zgb, 1981.

Leković: UGROŽENI IDENTITET
Pres kliping, Bgd, 1981.
550,— din.

Mirić: RAD I POLITIKA
Centar za kult. djel. SSOH, Zgb, 1981.
200,— din.

Radonjić: OGLEDI O MARKSIZMU
Univerzitet „Veljko Vlahović“, Tito-
grad, 1981.
200,— din.

Dokumentumok

JUGOSLAVIJA 1941—1981.
Eksport press, Bgd, 1981.
2 000,— din.

USTAV SFRJ — USTAVNI
AMANDMANI
Savremena administracija, Bgd, 1981.
170,— din.

Jugoszlavia és a nagyvilág

Cizelj: EKONOMSKA SARADNJA
MEĐU ZEMLJAMA U RAZVOJU
Privredni pregled, Bgd, 1981.
350,— din.

Grličkov: SUVREMENI SVIJET I
SOCIJALIZMA
Kulturni radnik, Zgb, 1981.
300,— din.

Mojsov: DIMENZIJE
NESVRSTANOSTI
Radnička štampa, Bgd, 1980.
300,— din.

NASTANAK I RAZVOJ POKRETA
NESVRSTANIH
Eksport pres, Bgd, 1981.
900,— din.

Vukadinović: OSNOVE TEORIJE
VANJSKE POLITIKE
Centar za kult. djel. SSOH, Zgb, 1981.
350,— din.

Önigazgatás

Kešetović: SAMOUPRAVNO
SOCIJALISTIČKO ZAJEDNIŠTVO
Pres kliping, Bgd, 1981.
250,— din.

Lange: POLITIČKA EKONOMIJA
Centar za kult. djel. SSOH, Zgb, 1981.
300,— din.

Milošević: SAMOUPRAVNO
ORGANIZOVANJE I
RASPODELA U RADNIM
ZAJEDNICAMA
Privredni pregled, Bgd, 1981.
520,— din.

Rohalj: ZAJEDNIČKI DOHODAK
UDRUŽIVANJEM RADA I
SREDSTAVA U
AGROINDUSTRIJI
Pres kliping, Bgd, 1981.
400,— din.

*Filozófia, szociológia, oktatás,
művelődés*

Adorno—Horkheimer:
SOCIOLOŠKE STUDIJE
Školska knjiga, Zgb, 1980.
150,— din.

Bastide: UMJETNOST I DRUŠTVO
Školska knjiga, Zgb, 1981.
230,— din.

Bezdánov: VASPITANJE I
OBRAZOVANJE U
DOKUMENTIMA I
REVOLUCIONARNOJ
AKCIJA KPJ/SKJ
Misao, Újvidék, 1981.
50,— din.

Bezdánov: VASPITANJE I
OBRAZOVANJE U MISLI I DELU
EDVARDA KARDELJA
Misao, Újvidék, 1981.
50,— din.

Bloch: PRINCIP NADA I—III
Naprijed, Zgb, 1981.
I—III 1.800,— din.

Knezović: KULTURNO
STVARALAŠTVO U REVOLUCIJI
Centar za kult. djel. SSOH, Zgb, 1981.
200,— din.

MAGYAR NYELVŰ
KÖNYVEINKBŐL

Forum-kiadványok

Tito: A NEMZETI KÉRDÉS ÉS A
FORRADALOM
400,— din.

Tito: AZ ÁLTALÁNOS
HONVÉDELEM ÉS A NEMZETI
ÖNVÉDELEM
400,— din.

Kardelj: A JK SZ-ről
400,— din.

Kardelj: EMLÉKEZÉSEK
300,— din.

A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁS
JUGOSZLÁVIÁBAN
300,— din.

A JK SZ DOKUMENTUMAI
— JOSIP BROZ TITO ÉS EDVARD
KARDELJ UTOLSO BESZÉDE
KOSOVO SZAT POLITIKAI
AKTÍVÁJA ELŐTT
40,— din.

— A JK SZ KB X. ÜLÉSE (Az ifjú
nemzedék szerepe a szocialista ön-
igazgatási viszonyokért vívott harc-
ban és a Kommunista Szövetség
feladatai)
80,— din.

— A JK SZ KB XIII. ÜLÉSE (A je-
lenlegi gazdasági folyamatoknak és
gazdaság-szilárdítási politikánk vég-
rehajtásának egyes időszerű esz-
mei-politikai kérdései)
100,— din.

— A JK SZ KB XV. ÜLÉSE (Jugo-
szlavia 1981—1985. évi társadalmi-
gazdasági fejlesztésének eszmei-polí-
tikai kérdései)
100,— din.

— A JK SZ KB XVII. ÜLÉSE (A
JK SZ XI. kongresszusa általános
honvédelemre és társadalmi önvéde-
lemre vonatkozó állásfoglalásainak
megvalósítása)
100,— din.

— A JK SZ KB XIX. ÜLÉSE (A KSZ-
alapszervezetek szerepének és fel-
adatainak megvalósítása a társult-
munka-alapszervezeti és a helyi kö-
zösségi öngazgatási és társadalmi-
gazdasági viszonyok, valamint a
küldöttrendszer további fejlesztésé-
ben)
100,— din.

— A JK SZ KB XX. ÜLÉSE (Az el-
lenséges és ellenforradalmi erők te-
vékenysége Kosovo SZAT-ban)
100,— din.

Gabrić Molnár Irén: A TÁRSA-
DALMI-POLITIKAI
SZERVEZETEK ÉS A
KÜLDÖTTRENDSZER
100,— din.

Összeállította Szilágyi Károly

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet

A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: Tumbász Erzsébet, Cservenák Róbert, Garai László, dr. Szöllősy Vágó László, Berta Mátyás

Angol nyelvű összefoglalók: Azúcki Lívia

Német nyelvű összefoglalók: Szenes György

Orosz nyelvű összefoglalók: Szilágyi Erzsébet és Pavletić Éva

Korrektorok: Virág Bognár Ágota, Burányi Mária

SZÁMUNK SZERZŐI

dr. Tomislav Bandin, a közgazdasági és jogtudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára

Szenes György, okleveles közgazdász, a Szabadkai Közgazdasági Intézet nyugalmazott főmunkatársa

Kovács-Znidarič Ružica, a szociológia magisztere, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanársegédje

Esad Ahmetagić, a közgazdasági tudományok magisztere, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanársegédje

dr. Szöllősy Vágó László, a pszichológia doktora, a Magyar Szó Művelődési rovatának újságírója

Uroš Mladenović, a pedagógiai tudományok magisztere, a Tartományi Községek Közi Pedagógiai Intézet munkatársa, Újvidék

Bela Duranci, művészettörténész, az Észak-bácskai Községek Közi Műemlékvédelmi Intézet munkatársa, Szabadka

dr. Reháč László, a társadalomtudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára

dr. Matkovič József, a jogtudományok doktora, Belgrád

dr. Tóth Eajos, a politikai tudományok doktora, az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar tanára

dr. Várady Tibor, a jogtudományok doktora, az újvidéki Jogi Kar tanára

Arokszállási Borza Gyöngyi, okleveles közgazdász, a Létünk szerkesztője

Kovács Teréz, a szociológia magisztere, az újvidéki Bölcsészeti Kar tanársegéde

Bordás Győző, a HÍD folyóirat szerkesztője, a Forum LKNYM Könyvkiadó tmsz-ának igazgatóhelyettese, Újvidék

dr. Mészáros Sándor, a történelemtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar Történelmi Intézetének tudományos munkatársa

Szórád György, a közgazdasági tudományok magisztere, a Szabadkai Közgazdasági Kar Munkaszervezési Intézetének igazgatója

dr. Szalma József, a jogtudományok doktora, az újvidéki Jogi Kar docense

dr. Somogyi Sándor,

a Szabadkai Közgazdasági Kar Munkaszervezési Intézetének igazgatóhelyettese, rendszertervező, a közgazdasági tudományok doktora

Gabrić Molnár Irén,

a politikai tudományok magisztere, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéde

Stevan Doronjski,

Vasilije Cerović,

Stipe Švar,

ezredes, a Vojno Delo munkatársa, Belgrád
a zágrábi Bölcsészettudományi Kar szociológia tanára,
a Horvát SZK Oktatási, Művelődési és Testnevelési Bizottságának elnöke

Engler Lajos,

dr. Csehák Kálmán,

külpolitikus, a Magyar Szó szerkesztője, Újvidék
a történelemtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar Történelmi Intézetének tudományos munkatársa

Biacsi Mária

okleveles szociológus, a Társadalmi Tevékenységek Öngazgatási Érdekközösségei Közös Szakszolgálatának munkatársa, Szabadka

Szilágyi Károly,

A Forum Marxista Könyvesboltjának vezetője

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2. Szerkesztőségi óra: mindennap 9—11 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányszámonként 10 dinár, kettős számoké 20 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 50, külföldi címzettre 100 dinár. Megrendelhető. Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

